

**T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLAM TARİHİ VE SANATLARI ANABİLİM DALI
İSLAM TARİHİ BİLİM DALI**

**DİMAŞK ATABEGLİĞİ
(TUĞTEGİNLİLER 498-549/1104-1154)**

SUAT KOÇUŞAĞI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**DANIŞMAN
DOÇ. DR. ALİ DADAN**

KONYA-2025

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü

Bilimsel Etik Sayfası

Öğrencinin	Adı Soyadı	Suat KOÇUŞAĞI		
	Numarası	22811001913		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	İslam Tarihi ve Sanatları/İslam Tarihi		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	X	
		Doktora		
Tezin Adı	Dımaşk Atabegliği (Tuğteginliler 498-549/1104-1154)			

Bu tezin hazırlanmasında bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

SUAT KOÇUŞAĞI

ÖZET

Öğrencinin	Adı Soyadı	Suat KOÇUŞAĞI		
	Numarası	22811001913		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	İslam Tarihi ve Sanatları/İslam Tarihi		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	X	
		Doktora		
	Tez Danışmanı	Doç. Dr. Ali DADAN		
Tezin Adı	Dımaşk Atabegliği (Tuğteginliler 498-549/1104-1154)			

Bu çalışma, 1104-1154 yılları arasında Suriye'nin önemli şehirlerinden biri olan Dımaşk ve çevresinde hüküm süren Dımaşk Atabegliği'ni (Tuğteginliler) ele almaktadır. Dımaşk Atabegliği, Büyük Selçuklular döneminde kurulan ilk atabegliktir. Sultan Melikşah'ın kardeşi olan Melik Tutuş'un memlûklerinden olan Tuğtegin, Melik Tutuş tarafından oğlu Melik Dukak'ın atabegi yapılmıştır. Tutuş'un ölümünden sonra Sultan Berkyaruk'a esir düşen Tuğtegin, serbest bırakıldıktan sonra geldiği Dımaşk'ta Dukak'ın atabegliği yanında Melikliğin Sipehsâlârı (ordu komutanı) olmuştur. Melik Dukak'ın ölümünden sonra Dukak'ın kardeşi Ertaş'ın kaçması, oğlu Tutuş'un da ölmesiyle Atabeg Zâhireddin Tuğtegin yönetiminde Dımaşk Atabegliği kurulmuştur.

Atabeg Zâhireddin Tuğtegin'den sonra yerine oğlu Tâcü'l-Mülûk Böri geçmiştir. Böri'den sonra ise oğulları Şemsülmülûk İsmail, Şehâbeddin Mahmud ve Cemâleddin Muhammed sırayla yönetimi devralmıştır. Cemâleddin Muhammed'den sonra da yerine oğlu Mücîrüddin Abak gelmiştir. Ancak Şehâbeddin Mahmud döneminin sonlarından itibaren devletin asıl yöneticisi yaklaşık 11 yıl boyunca Emir Mûinüddin Üner olmuştur. Nihayet 1154 yılında Halep hâkimi Nureddin Zengî'nin Dımaşk'ı ele geçirmesiyle Tuğteginliler dönemi sona ermiştir.

Bu çalışmada Dımaşk Atabegliği'nin iç siyasi gelişmelerinin yanı sıra Haçlılar, Bâtınîler, Fâtımîler, Selçuklu Sultan ve Emîrleri ve Zengîler ile olan ilişkileri kaynaklar karşılaştırılarak aktarılmaya çalışılmıştır. Yine Dımaşk Atabegliği'nin idari teşkilatı, askeri teşkilatı, atabeg'in devletteki yeri, bu dönemde yapılan imâr faaliyetleri ve dönemin ilmî ve kültürel hayatı ortaya konulmuştur. Ayrıca çalışma sırasında nitel araştırma yöntemi kullanılarak dönem betimlenmeye çalışılmıştır.

Çalışmanın temel amacı Dımaşk Atabegliği'nin siyasi ve kültürel tarihini bir bütün olarak ortaya koyarak Tarih literatürüne bir katkı sunmaktır.

Anahtar kelimeler: Tuğtegin, Böri, Atabeg, Dımaşk, Haçlılar, Zengîler, Selçuklular.

ABSTRACT

Author' s	Name and Surname	Suat KOÇUŞAĞI		
	Student Number	22811001913		
	Department	İslamic History and Arts/ İslamic History		
	Study Programme	Master's Degree (M.A.)	X	
		Doctoral Degree (Ph.D.)		
	Supervisor	Associate Professor Ali Dadan		
Title of the Thesis/Dissertation	Atabegs Of Damascus (Tughtigin's 498-549/1104-1154)			

This study examines the Atabegate of Damascus (the Tuğteginids), which ruled Damascus and its surrounding regions between 1104 and 1154, one of the most significant cities of Syria during this period. The Atabegate of Damascus was the first atabegate established in the era of the Great Seljuks. Tuğtegin, one of the mamluks of Malik Tutuş, brother of Sultan Malikshah, was appointed by Tutuş as the atabeg of his son Malik Duqaq. After Tutuş's death, Tuğtegin was captured by Sultan Berkyaruq but, upon his release, returned to Damascus, where he not only assumed the atabegship of Duqaq but also served as the sipahsālār (commander-in-chief) of the principality. Following the death of Malik Duqaq, the flight of his brother Artash, and the death of his son Tutuş, the Atabegate of Damascus was founded under the rule of Atabeg Zāhir al-Dīn Tuğtegin.

After Atabeg Zāhir al-Dīn Tuğtegin, his son Tāj al-Mulūk Bōri succeeded him. Following Bōri, his sons Shams al-Mulūk Ismā'īl, Shihāb al-Dīn Maḥmūd, and Jamāl al-Dīn Muḥammad, in turn, took over the administration. After Jamāl al-Dīn Muḥammad, his son Mujīr al-Dīn Abāq succeeded him. However, from the later years of Shihāb al-Dīn Maḥmūd's reign, the de facto ruler of the state for nearly eleven years was Emir Mu'īn al-Dīn Unur. Finally, in 1154, the Tuğteginid period came to an end when Nūr al-Dīn Zangī, the ruler of Aleppo, captured Damascus.

In this study, alongside the internal political developments of the Atabegate of Damascus, its relations with the Crusaders, the Bāṭinīs, the Fāṭimids, the Seljuk sultans and emirs, as well as the Zangids, are discussed through a comparative analysis of sources. Furthermore, the administrative structure, military organization, the role of the atabeg within the state, construction and architectural activities, and the intellectual and cultural life of the period are examined. In addition, by employing a qualitative research method, an attempt has been made to present a descriptive portrayal of the era.

The primary aim of this study is to provide a comprehensive account of the political and cultural history of the Atabegate of Damascus and thus contribute to the historiography.

Keywords: Tughtigin, Buri, Atabeg, Damascus, Crusaders, Zengids, Seljuks.

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR	viii
ÖN SÖZ	ix
GİRİŞ	1
I. Araştırmanın Konusu, Amacı, Problemi ve Yöntemi	1
I.I. Araştırmanın Konusu	1
I.II. Araştırmanın Amacı	2
I.III. Araştırmanın Problemi	4
I.IV. Araştırmanın Yöntemi	4
II. Araştırmanın Kaynakları	5
III. Müslümanların Fethinden Önce Dımaşk (Şam)	9
IV. Müslümanların Fethinden Selçuklulara Kadar Dımaşk	10
IV. I. Dımaşk'ın Fethi	10
IV. II. Emevîler Dönemi	12
IV.III. Tolunoğulları Dönemi	13
IV. IV. İhşîdîler Dönemi	14
IV. V. Fâtımîler Dönemi	14
V. 1104 Yılına Kadar Selçuklular Döneminde Dımaşk	15
V. I. Büyük Selçuklular Dönemi	15
V. II. Suriye Selçukluları Dönemi	16
V. III. Dımaşk Selçuklu Melikliği Dönemi	17

BİRİNCİ BÖLÜM

TUĞTEGİNLİLER'İN KURULUŞU VE ZÂHİREDDİN TUĞTEGİN DÖNEMİ (1104-1128)

1.1.Suriye Selçukluları Hizmetinde Tuğtegin	21
1.1.1.Melik Tutuş'un Hizmetinde Tuğtegin	21
1.1.2.Melik Dukak'ın Yanında Tuğtegin	23
1.1.2.1.Tuğtegin'in Esaretten Kurtuluşu, Dımaşk'a Dönüşü ve Dımaşk'ta Hâkimiyeti Ele Geçirmesi	24
1.1.2.2.Melik Dukak-Melik Rıdvan Mücadelesi	25
1.1.2.3. Haçlılarla İlişkiler	29

1.1.2.3.1. Haçlıların Antakya'ya Yürüyüşü	29
1.2.2.3.2. El-Bâre Savaşı.....	31
1.2.2.3.3. Urfa Haçlı Kontluğunun Kuruluşu ve Kürboğa Tarafından Kuşatılması	32
1.2.2.3.4. Antakya'nın Düşmesi	33
1.2.3.3.5. Tankred ile Mücadele.....	36
1.2.3.3.6. Baudouin de Boulogne'ye Baskın	37
1.2.3.3.7. Tartûs Yenilgisi	38
1.1.2.4. Melik Dukak'ın Diyarbekir Seferi	39
1.1.2.5. Cebele Olayı	40
1.1.2.6. Melik Dukak'ın Rahbe'yi Alması.....	41
1.1.2.7. Melik Dukak'ın Humus'u Alması	42
1.1.2.8. Melik Dukak'ın Ölümü	43
1.2. Tuğteginlilerin Kuruluşu ve Atabeg Zâhireddin Tuğtegin Dönemi	44
1.2.1. İç Olaylar, Tuğtegin'in Büyük Selçuklu Sultanı Muhammed Tapar ve Diğer Müslüman Emîrlerle İlişkileri	44
1.2.1.1. Melik Tutuş b. Dukak ve Melik Ertuş Dönemleri ve Dımaşk Melikliğinin Sona Ermesi (497/1104)	44
1.2.1.2. Tuğtegin'in Devletin Başı Olarak Hâkimiyetini Tesisi (497-498/1104- 1105).....	46
1.2.1.3. Tuğtegin'in Sökmen b. Artuk'u Dımaşk'a Davet Etmesi (498/1104-1105)	47
1.2.1.4. Meyyâfârîkîn'in I. Kılıçarslan'a Bağlanması (497/1105).....	48
1.2.1.5. Tuğtegin'in Busrâ'yı Alması (499/1105-1106).....	48
1.2.1.6. Tâcû'l-Mülûk Börî ve İbn Ammâr'ın Büyük Selçuklu Sultanı Muhammed Tapar'ı Ziyareti (501/1108).....	49
1.2.1.7. Tuğtegin'in Büyük Selçuklu Sultanı Muhammed Tapar'ı Ziyaret Teşebbüsü (503/1110).....	50
1.2.1.8. Tuğtegin'in Ba'lebek'i İtaat Altına Alması (503/1110).....	51
1.2.1.9. Tuğtegin-Melik Rıdvân İttifakı (506/1111-1112)	52
1.2.1.10. Sûr Şehrinin Alınması (506/1113)	53
1.2.1.11. Musul Emîri Mevdûd-Tuğtegin İttifakı ve Mevdûd'un Dımaşk'ta Öldürülmesi (507/1113).....	55
1.2.1.12. Halep Meliki Alp Arslan el-Ahras'ın Tuğtegin'den Yardım İsteği (507/1114).....	58

1.2.1.13. Büyük Selçuklu Sultanı Muhammed Tapar'a Karşı Tuğtegin-İlgazi İttifakı (508/1114/1115).....	59
1.2.1.14. Porsuk b. Porsuk'un Tuğtegin ve İlgazi Üzerine Düzenlediği Sefer (509/1115-1116).....	61
1.2.1.15. Tuğtegin'in Büyük Selçuklu Sultanı Muhammed Tapar'ı Ziyareti ve Ecnâd Bölgesi Valiliğine Getirilmesi (509/1116).....	63
1.2.1.16. Saffetülmülk Hatun'un Ölümü (513/1119).....	66
1.2.1.17. Tuğtegin'in Humus'u Kuşatması ve Hama'yı Zaptı (517/1123-1124) .	67
1.2.1.18. Tuğtegin'in Tedmür'ü Zaptı (520-1126).....	67
1.2.1.19. Banyas Kalesi'nin Bâtınîlere Verilmesi (520/1126).....	67
1.2.1.20. Emîr İzzeddin b. El-Porsuki'nin Dımaşk'ı Ele Geçirmek İstemesi ve Ölümü (521/1127-1128).....	69
1.2.2. Haçlılarla İlişkiler.....	69
1.2.2.1. Refeniye Seferi (498/1105).....	70
1.2.2.2. Remle Savaşında Fâtımîlere Yardım (498/1105).....	70
1.2.2.3. Tuğtegin'in Alâl Kalesini Yıkması (499/1105).....	71
1.2.2.4. Birinci Taberiye Seferi (500/1106-1107).....	72
1.2.2.5. İspehbed Sabave'nin Haçlılar'a Yenilmesi (500/1106-1107).....	73
1.2.2.6. İkinci Taberiye Seferi (501/1108).....	74
1.2.2.7. Tuğtegin'in Sayda'ya Yardımı (501/1108).....	74
1.2.2.8. Tuğtegin'in Kudüs Kralı I. Baudouin'le Birinci Barış Anlaşması (502/1108).....	75
1.2.2.9. Arka Yenilgisi (502/1109).....	76
1.2.2.10. Antakya Prinkepsliği ile Barış (503/1109).....	77
1.2.2.11. Büyük Selçuklu Ordusu'nun 1. Urfa Kuşatması ve Tuğtegin'in Yardımı (503-1110).....	77
1.2.2.12. Tuğtegin'in Kudüs Kralı I. Baudouin'le İkinci Barış Anlaşması (504/1111).....	79
1.2.2.13. Büyük Selçuklu Ordusunun Haçlılara Karşı Düzenlediği Sefer ve Tuğtegin'in Selçuklu Ordusuna Katılması (504/1111).....	80
1.2.2.14. Haçlıların Sûr Kuşatması ve Tuğtegin'in Sûr Halkına Yardımı (505/1111-1112).....	83
1.2.2.15. I. Baudouin'in Dımaşk Kervanını Yağmalaması (506/1113).....	85
1.2.2.16. Taberiye (Sınnebra) Savaşı (506/1113).....	85
1.2.2.17. Tuğtegin'in Kudüs Kralı I. Baudouin'le Üçüncü Barış Anlaşması (507/1113-1114).....	87

1.2.2.18. Tuğtegin'in Refeniye'yi Haçlıların Elinden Geri Alması (509/1115) ..	88
1.2.2.19. Tuğtegin ve Aksungur el-Porsukî'nin Bikâ Vadisinde Trablus Kontu Pons'u Yenmesi (510/1116)	88
1.2.2.20. Kudüs Kralı I. Baudouin'in Ölümüyle Haçlılarla Yapılan Mücadeleler (511-512/1118-1119)	89
1.2.2.21. Haçlılara Karşı Tuğtegin - İlgazi İttifakı (512-514/1118-1121)	90
1.2.2.21.1. Tel İfrîn (Kanlı Meydan) Savaşı, Esârib ve Zerdana Kalelerinin Fethi (513/1119).....	91
1.2.2.22.2 İlgazi ve Tuğtegin'in İkinci Seferi (514/1120).....	93
1.2.2.22.3. Zerdana Kuşatması (516/1122).....	94
1.2.2.23. Tuğtegin'in Celile Bölgesine Düzenlediği Baskın (515/1121)	95
1.2.2.24. Haçlıların Sûr'u Ele Geçirmesi (518/1124)	96
1.2.2.25. Aksungur el-Porsukî ve Tuğtegin'in Kefertâb'ı Fethi ve Azâz Yenilgisi (519/1125)	97
1.2.2.26. Mercüssuffer Savaşı (519/1126).....	99
1.2.2.27. Haçlıların Refeniye'yi Alması (520/1126).....	100
1.3. Tuğtegin'in Ölümü, Kişiliği ve Siyaseti (522/1128)	101

İKİNCİ BÖLÜM

ATABEG TUĞTEĞİN SONRASI YIKILIŞINA KADAR TUĞTEĞİNLİLER (1128-1154)

2.1. Tâcü'l-Mülûk Böri Dönemi (522-526/1128-1132).....	103
2.1.1.Şeref Hatun'un Ölümü (522/1128)	104
2.1.2. Böri'nin Bâtınîlerle Mücadelesi	104
2.1.2.1. Bâtınîlerin Vâditteym Halkı ile Savaşı (523/1128-1129).....	105
2.1.2.2. Vezir Mezdekânî ve Dımaşk'taki Bâtınîler'in Öldürülmesi (523/1129)105	
2.1.2.3. Bâtınîlerin Banyas'ı Haçlılara Teslimi (523/1129)	106
2.1.3. Haçlıların Dımaşk'ı Kuşatma Girişimi (523/1129)	106
2.1.4. Atabeg İmâdüddin Zengî ile İlişkiler	108
2.1.4.1. İmâdüddin Zengî'nin Hama'yı Zaptı (524/1130)	109
2.1.4.2. İmâdüddin Zengî'nin Humus'u Kuşatması (524/1130).....	109
2.1.4.3. Böri'nin Dübeyş b. Sadaka'yı Ele Geçirmesi ve Dübeyş'in İmâdüddin Zengî'ye Teslimi (525/1131).....	110
2.1.5. Böri'nin Suikasta Uğraması, Ölümü ve Siyaseti	112
2.2. Şemsülmülûk Ebu'l-Feth İsmail Dönemi (526-529/1132-1135).....	113

2.2.1. İç Olaylar ve Fetihler	113
2.2.1.1. İsmail'in Kardeşi Cemâleddin Muhammed ile Mücadelesi (526/1132)	113
2.2.1.2. İsmail'in Hama'yı Zaptı (527-1133).....	114
2.2.1.3. Şeyzer Kuşatması ve Şakîfu Tiyrûn Kalesinin Fethi (527-528/1133)..	116
2.2.1.4. İsmail'in Suikasta Uğraması ve Kardeşi Sevinç'i Öldürmesi (528/1134)	116
2.2.2. Haçlılarla İlişkiler.....	117
2.2.2.1. Banyas'ı Haçlıların Elinden Alması (527/1132)	117
2.2.2.2. Havran'da Haçlılarla Mücadele (528/1134).....	119
2.2.3. Şemsülmülûk İsmail'in Öldürülmesi ve Siyaseti (529/1135).....	119
2.3. Şehâbeddin Mahmud b. Tâcü'l-Mülûk Börî Dönemi (529-533/1135-1139)	121
2.3.1. Şehâbeddin Mahmud Dönemi İmâdüddin Zengî ile İlişkiler.....	122
2.3.1.1. İmâdüddin Zengî'nin I. Dımaşk Kuşatması ve Hama'yı Zaptı (529-1135)	122
2.3.1.2. Şehâbeddin Mahmud'un Humus'u Zaptı (530/1135).....	123
2.3.1.3. İmâdüddin Zengî'nin Humus'u Kuşatması (531/1137).....	124
2.3.1.4. İmâdüddin Zengî'nin Zümrüt Hatun'la Evliliği ve Humus'un Zengî'ye Verilmesi (532/1138)	124
2.3.2. Haçlılarla İlişkiler.....	126
2.3.2.1. Emîr Bazvac'ın Trablus Akını ve Trablus Kontu Pons'un Öldürülmesi (531/1137)	126
2.3.2.2. Emîr Bazvac'ın Nablus Kuşatması (531/1137).....	127
2.3.3. İç Olaylar.....	127
2.3.3.1. Yusuf b. Firûz'un Öldürülmesi (530/1136)	127
2.3.3.2. Emîr Bazvac Meselesi (530-532/1136-1138).....	129
2.3.3.3. Mûinüddin Üner'in Sipehsâlârlığa Gelmesi (532/1138).....	130
2.3.4. Şehâbeddin Mahmud'un Öldürülmesi ve Siyaseti (533/1139).....	131
2.4. Cemâleddin Muhammed Dönemi (533-534/1139-1140).....	132
2.4.1. İmâdüddin Zengî ile İlişkiler.....	132
2.4.1.1. İmâdüddin Zengî'nin Ba'lebek'i Zaptı (533/1139).....	132
2.4.1.2. İmâdüddin Zengî'nin II. Dımaşk Kuşatması (534/1139-1140).....	133
2.4.2. Cemâleddin Muhammed'in Ölümü ve Siyaseti (534/1140)	134
2.5. Mücîrüddin Abak Dönemi (534-549/1140-1154)	134

2.5.1. Mûinüddin Üner'in Yönetiminde Dımaşk Atabegliği (534-544/1140-1149)	135
2.5.1.1. İmâdüddin Zengî'nin II. Dımaşk Kuşatmasının Devamı (534/1140) ..	135
2.5.1.2. Mûinüddin Üner ve Haçlıların Banyas'ı Zaptı (534/1140).....	136
2.5.1.3. İmâdüddin Zengî'nin III. Dımaşk Kuşatması (534/1140).....	136
2.5.1.4. 538-541/1143-1146 Yılları Arası Olayları	137
2.5.1.5. Mûinüddin Üner'in Ba'lebek'i Zaptı (541-1146).....	138
2.5.1.6. Dımaşk Atebegliği ile Zengîler Arasındaki İlişkinin Düzelmeye ve Barış Anlaşması Yapılması (541/1146-1147).....	138
2.5.1.7. Mûinüddin Üner'in Busrâ ve Sarhad'ı Zaptı (541-542/1147).....	139
2.5.1.8. Abbâsî Halîfesi Muktefi-Liemrillâh, Irak Selçuklu Sultanı Mesud ve Fâtımî Halîfesi Hâfız-Lidînillâh'ın Mücîrüddin Abak ve Mûinüddin Üner'e Hil'at Göndermeleri (542/1147)	140
2.5.1.9. II. Haçlı Seferi ve Haçlıların Dımaşk'ı Kuşatması	141
2.5.1.9.1. II. Haçlı Seferi (541-543/1147-1148)	141
2.5.1.9.2. Haçlıların Dımaşk'ı Kuşatması (543/1148).....	143
2.5.1.10. Mûinüddin Üner ile Nûreddin Zengî'nin Ureyne'yi Fethi (543/1148)	145
2.5.1.11. Mûinüddin Üner'in Haçlılarla Barış Anlaşması Yapması (544/1149)	146
2.5.1.12. Nûreddin Zengî'nin İnnib Zaferi ve Dımaşk Atabegliği'nin Zengî'ye Yardımı (544/1149).....	146
2.5.1.13. Mûinüddin Üner'in Ölümü (544-1149).....	147
2.5.2. Dımaşk Atabegliği'nin Yıkılış Dönemi	148
2.5.2.1. Dımaşk'ta İsyân (549/1149).....	148
2.5.2.2. Nûreddin Zengî'nin I. Dımaşk Kuşatması ve Dımaşk Atabegliği'nin Nûreddin Zengî'ye Tâbi Olması (544-545/1150)	149
2.5.2.3. Nûreddin Zengî'nin 2. Dımaşk Kuşatması (546/1151).....	151
2.5.2.4. Busrâ'nın Zaptı (547/1152).....	154
2.5.2.5. Nûreddin Zengî ve Mücîrüddin Abak'ın Askalan'a Yardım Girişimi (548/1153)	154
2.5.2.6. Dımaşk'ta İç Karışıklıklar (548/1153-1154).....	154
2.5.2.7. Nûreddin Zengî'nin Dımaşk'ı Zaptı ve Dımaşk Atabegliği'nin Yıkılışı (549/1154)	156

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM TEŞKİLAT, İLMÎ HAYAT VE İMAR FAALİYETLERİ

3.1. Devlet Teşkilatı	159
3.1.1. Atabeg	159
3.1.2. Hatun	160
3.1.2. İdari Teşkilat.....	161
3.1.2.1. Divan	161
3.1.2.2. Vezir.....	162
3.1.2.3. Reis	163
3.1.2.4. Hâcib.....	164
3.1.2.5. Vali.....	164
3.1.2.6. Nâib	166
3.1.2.7. Emîr	167
3.1.3. Askerî Teşkilat.....	168
3.1.3.1. Sipehsâlâr	169
3.1.3.2. Sâlâr	169
3.1.3.3. Şahne	170
3.1.4. Adliye Teşkilatı	170
3.2. İlmî Hayat	171
3.2.1. Alimler.....	172
3.2.1. Dilbilimci, Şair, Filozof ve Tarihçiler	175
3.3. İmar Faaliyetleri.....	177
3.3.1. Camiler.....	177
3.3.2. Medreseler.....	179
3.3.3. Su Kanalları.....	181
3.3.4. Diğer İmar Faaliyetleri.....	182
SONUÇ	183
KAYNAKÇA	185
EKLER	196

KISALTMALAR

- as : Aleyhisselam
b. : Bin, İbn
bkz. : Bakınız
çev. : Çeviren
ed. : Editör
haz. : Hazırlayan
hz. : Hazreti
km. : Kilometre
MÖ : Milattan önce
MS : Milattan sonra
s. : Sayfa
TDV : Türkiye Diyanet Vakfı
thk. : Tahkik eden
vd. : ve diğerleri

ÖN SÖZ

Melik Dukak'ın atabegi olan Tuğtegin'in kurduğu Dımaşk Atabegliği, 1104-1154 yılları arasında Dımaşk ve çevresinde hüküm sürmüştür. I. ve II. Haçlı Seferlerinin gerçekleştiği yıllarda Haçlılara komşu olan bir atabeglik olarak bölge tarihinde önemli bir yer tutmaktadır. Dımaşk Atabegliği, Büyük Selçuklu Devleti'nin iç karışıklıklar ve taht kavgalarıyla sarsıldığı bu dönemde Dımaşk ve çevresini Haçlılara karşı korumuştur.

Dımaşk Atabegliği, dönemin önemli aktörleri olan Bâtınîler, Fâtımîler ve Zengîlerle de ilişkiler kurmuşlardır. Dımaşk Atabegliği'nin derinlemesine araştırılması Büyük Selçuklu Devleti'nin duraklama ve yıkılış döneminin, Haçlıların Suriye-Filistin topraklarına girerek Kudüs'e kadar birçok yeri ele geçirmesinin, Zengî Atabegliği'nin kuruluş ve yükselme devirlerinin anlaşılmasında önemli bir katkı sağlayacaktır.

Çalışmamız giriş, üç bölüm ve sonuç kısmından oluşmaktadır. Giriş bölümünde çalışmanın konusu, amacı, yöntemi ve kaynakları verildikten sonra Dımaşk'ın tarihi üzerinde durulmuştur. Birinci bölümde Atabeg Tuğtegin döneminin, ikinci bölümde de Atabeg Tuğtegin sonrası atabegliğin, siyasi olayları incelenmiştir. Üçüncü bölümde de devlet teşkilatı açıklanmaya çalışılmış, sonrasında dönemin ilim adamlarının isimleri verilmiştir. İmâr faaliyetleri içerisinde de bu dönemde Dımaşk'ta yapılan camiler, medreseler, su kanalları ve diğer imâr faaliyetleri verilmiştir.

Çalışmamın hazırlanması sürecinde destekleriyle her zaman yanımda olan kıymetli eşim Hafize KOÇUŞAĞI'na ve çalışmamı dikkatli bir şekilde okuyarak tavsiyelerde bulunan Türkçe Öğretmeni arkadaşım Mustafa ALTINEL'e teşekkür ederim. Yine çalışmamın hazırlanması sürecinde değerli önerileriyle beni yönlendiren saygıdeğer hocalarım Prof. Dr. Ahmet Turan YÜKSEL ve Prof. Dr. Mehmet Ali HACIGÖKMEN'e şükranlarımı sunarım. Çalışmamın hazırlanması sırasında ilgi ve alakasını benden esirgemeyen, bilgi ve tecrübeleriyle yol gösteren, saygıdeğer ve kıymetli hocam Doç. Dr. Ali DADAN'a teşekkürü bir borç bilirim.

Başarı ancak Allah'ın (c) takdiridir.

Suat KOÇUŞAĞI

Konya - 2025

GİRİŞ

I. Araştırmanın Konusu, Amacı, Problemi ve Yöntemi

I.I. Araştırmanın Konusu

Büyük Selçuklular Dönemi'nde atabegler, yönetici olarak gittikleri yerlerde bir süre sonra kendi hâkimiyetlerini kurmuşlardır. Büyük Selçuklu Devleti'nde iç karışıklıklar ve taht kavgaları sebebiyle duraklama döneminin başladığı 1095 yılı ve sonrasında, Atabeglikler kuruldukları bölgelerde önemli birer güç haline gelmişlerdir. Bu dönemde kurulan ilk atabeglik, Dımaşk Atabegliği ya da diğer adıyla Tuğteginliler'dir. Tuğteginliler'den sonra Zengîler, Begteginliler, Salgurlular ve İldenizliler gibi atabeglikler de Selçuklu topraklarında kurulan diğer atabeglikler olmuştur.

Araştırmamızın konusunu Dımaşk Atabegliği yani Tuğteginliler oluşturmaktadır. Dımaşk Atabegliği, Suriye Selçuklu Meliki Tutuş b. Alparslan'ın oğlu Melik Dukak'ın atabegi olan Zâhireddin Tuğtegin tarafından kurulmuştur. Atabeg Zâhireddin Tuğtegin, Melik Tutuş ve Melik Dukak dönemlerinde etkin olmuş önemli bir komutan ve devlet adamıdır. 1104 yılında Melik Dukak'ın ölümünden sonra Dımaşk Atabegliği'ni kurarak Dımaşk ve çevresinin yeni hâkimi olmuştur.

Haçlıların bölgeye ilk ulaşması ve toprak mücadelesine girmesi Dımaşk'ta Melik Dukak Dönemi'ne denk gelmektedir. Suriye ve Filistin her ne kadar Büyük Selçuklu hâkimiyetindeki topraklar olsa da Selçuklu Sultanları, iç karışıklıklar ve taht kavgaları sebebiyle Haçlı Seferlerine bizzat karşı koyamamışlardır. Büyük Selçuklu Devleti'ndeki hâkimiyet boşluğu sebebiyle de Haçlılara ilk karşı koyanlar, bölgedeki emîrlıklar olmuştur. Atabeg Tuğtegin, Melik Dukak'ın atabegi ve Dımaşk Selçuklu Melikliği'nin ordu komutanı olarak Haçlılarla verilen ilk mücadelelerde bizzat yer almıştır. Haçlılar, bu dönemde Kudüs Haçlı Krallığı, Antakya Haçlı Prinkepsliği, Urfa Haçlı Kontluğu ve Trablus Haçlı Kontluğu gibi birden fazla devlet kurmuştur. Dımaşk Atabegliği'nin kurulmasından sonra da Tuğtegin Dönemi'nin büyük kısmı, Haçlı Devletleri'ne karşı verilen mücadele ile geçmiştir.

Yine Atabeg Tuğtegin dönemi, Bâtınîlerin Suriye'de etkin olduğu yılların başlangıcına denk gelmektedir. Başlarda Bâtınîlerin Suriye'deki merkezi Halep olmuştur. Halep Selçuklu Meliki Rıdvan'ın ölümünden sonra da Bâtınîlerin Suriye'deki merkezi Dımaşk ve çevresine kaymıştır. Atabeg Tuğtegin, Bâtınîlerle iş birliği yapmış ve Banyas Kalesi'ni onlara vermiştir. Banyas Kalesi'ni aldıktan sonra da Bâtınîlerin bölgedeki etkileri iyice artmış ve Tâcü'l-Mülûk Böri Dönemi'nde Dımaşk'taki varlıklarına son verilmiştir.

Atabeg Tuğtegin'den sonra yerine sırasıyla oğlu Tâcü'l-Mülûk Böri sonra da Böri'nin oğulları Şemsülmülûk İsmail, Şehâbeddin Mahmud ve Cemâleddin Muhammed geçmiştir. Cemâleddin Muhammed'den sonra da yerine oğlu Mücîrüddin Abak geçmiştir. Ancak Şehâbeddin Mahmud Döneminin sonlarından itibaren Dımaşk Atabegliği'nin asıl yöneticisi uzun bir süre Emîr Mûnüddin Üner olmuştur.

Atabeg Tuğtegin'in ölümünden sonra bölgede yeni bir güç olarak Zengîler ortaya çıkmıştır. Irak Selçuklularının Musul Valisi ve Irak Selçuklu Sultanı Mahmud'un oğlu Alparslan'ın atabegi olan İmâdüddin Zengî, bir süre sonra Halep'i ele geçirip etkinlik sahasına Suriye'yi de eklemiştir. İmâdüddin Zengî ile Dımaşk Atabegliği arasında sürekli bir mücadele gerçekleşmiştir. Böri'nin dul eşi Zümrüt Hatun'la da evlenen İmâdüddin Zengî'nin asıl hedefi her zaman Dımaşk'ı ele geçirmek olmuştur. İmâdüddin Zengî'nin ölümünden sonra Halep'e hâkim olan oğlu Nureddin Zengî ile Mûnüddin Üner arasında bir dostluk ve akrabalık bağı kurulmuştur. Ancak Üner'in ölümünden sonra Nureddin Zengî de babası gibi Dımaşk'ı almaya hedefleyip nihayetinde 1154 yılında Dımaşk'ı ele geçirerek Dımaşk Atabegliği'ne son vermiştir.

Çalışmamızın ilk iki bölümünde Dımaşk Atabegliği'nin yukarıda özetlediğimiz siyasi tarihini ele alırken son bölümünde de Dımaşk Atabegliği'nin devlet teşkilatı, bu dönemdeki ilmî hayat ve bu dönemde yapılan imâr çalışmalarını ele aldık.

I.II. Araştırmanın Amacı

Dımaşk Atabegliği'yle ilgili yapılan akademik çalışmalarda genellikle bu Hanedanın belli bir dönemi ele alınmıştır. 1965'te Türkiye'de ilk defa Muammer Kemal Özergin, Dımaşk Melikliği ve Dımaşk Atabegi Zahir Al-Din Tog-Tegin başlıklı bir doçentlik tezi hazırlamıştır. Bu tezin konusu Tutuş b. Alparslan'ın oğlu Melik

Dukak tarafından kurulan Dımaşk Selçuklu Melikliği ve sonrasında Dımaşk Atabegliği'nin kurucusu Zahiraddin Tuğtegin dönemi işlenmektedir. Atabeg Tuğtegin sonrası Dımaşk Atabegliği bu tezde işlenmemiştir.¹ Suriyeli tarihçi Şakir Mustafa da 1972 yılında Re'sü'l-Üsreti'l-Bûriyye ve Mü'essisü'n-Nizâmi'l-Atâbekî başlıklı bir makale yayınlamıştır. Makale Kuveyt Üniversitesi'nde Mecelletü Külliyytü'l-Âdab ve't-Terbiyye isimli dergide yayımlanmıştır. Makalenin dili Arapça'dır. Bu makalede Tuğteginliler'in kuruluşu ve Atabeg Tuğtegin dönemi işlenmiştir.² 2020 yılında Ganim Şeyhan Cuveyd eş-Şemri, Atabek Zâhireddin Tuğtegin isimli Arapça bir kitap yayınlamıştır. Kitapta Atabeg Tuğtegin ve dönemiyle ilgili tafsilatlı bilgiler verilmektedir.³

Türkiye'de genel olarak İslam Tarihi'ni ya da Selçukluları işleyen eserlerde Tuğteginliler hakkında özet sayılabilecek bilgiler verilmektedir. 2017 yılında İlhan Erdem, Kuruluşundan Şemsü'l-Mülûk İsmail'in Ölümüne Kadar Dımaşk Atabegliği ve Bölgede Suriye-Irak (Musul Atabegliği) Rekabeti isimli bir makale,⁴ 2020 yılında da Birsal Küçüksipahioğlu, Dımaşk hâkimi Tuğtegin: Haçlılarla Mücadele, Savaş ve İttifak isimli bir makale yayınlamıştır.⁵ Başlıklarından anlaşılacağı üzere bu çalışmalar belli bir dönemle sınırlı kalmıştır. 1978 yılında tarihçi Coşkun Alptekin tarafından Dımaşk Atabegliği (Tog-Teginliler) isimli bir doçentlik tezi hazırlanmıştır. Bu çalışma 1985 yılında da Marmara Üniversitesi Yayınları tarafından kitap olarak basılmıştır.⁶

Bizim bu çalışmadaki amacımız Dımaşk Atabegliği Dönemini, tüm temel kaynaklardan ve modern çalışmalardan faydalanarak, kapsamlı bir şekilde, modern bir dil ve yöntemle ele almaktır.

¹ Bkz. Muammer Kemal Özergin, *Dımaşk Melikliği ve Dımaşk Atabegi Zahir Al-Din Tog-Tegin* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Doçentlik Tezi, 1965).

² Bkz. Şakir Mustafa, "Re'sü'l-Üsreti'l-Bûriyye ve Mü'essisü'n-Nizâmi'l-Atâbekî", *Mecelletü Külliyyeti'l-Âdab ve't-Terbiyye (Câmiatu Kuveyt)* 2 (1972), 35-87.

³ Bkz. Ganim Şeyhan Cuveyd eş-Şemri, *Atabek Zâhireddin Tuğtegin* (Kuveyt: Dar ez-Zahiriyye, 2020).

⁴ Bkz. İlhan Erdem, "Kuruluşundan Şemsü'l-Mülûk İsmail'in Ölümüne Kadar Dımaşk Atabegliği Ve Bölgede Suriye-Irak (Musul Atabegliği) Rekabeti", *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi* 42 (29 Aralık 2017), 19-26.

⁵ Bkz. Birsal Küçüksipahioğlu, "Dımaşk Hâkimi Tuğtegin: Haçlılarla Mücadele, Savaş ve İttifak", *Şarkiyat Mecmuası* 45 (03 Ekim 2024), 95-116.

⁶ Bkz. Coşkun Alptekin, *Dımaşk Atabegliği (Tog-Teginliler)* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, 1985).

I.III. Araştırmanın Problemi

Çalışmamızın başında isimlendirme problemi ile karşılaştık. Batıda ve İslam Coğrafyasında yapılan çalışmaların neredeyse tamamında bu Hanedan için Böriler ismi kullanılmıştır. Ancak yukarıda da bahsettiğimiz, Türkiye'de bu konuyu ilk ele alan tarihçiler Muammer Kemal Özergin ve Coşkun Alptekin, hanedanın adını Tog-Teginliler olarak kullanmıştır. TDV İslam Ansiklopedisi'nde de bu konu Tuğteginliler adı ile başlıklandırılmıştır. 50 yıllık bir devlet olan Dımaşk Atabegliği'nin yaklaşık 24 yılı Atabeg Tuğtegin hâkimiyetinde geçmiştir. Melik Dukak'ın atabegi olarak atabegliğin kurucusu da yine Atabeg Tuğtegin'dir. Ayrıca Dımaşk Atabegliği'nin yükseliş dönemi ve en güçlü olduğu dönem de Atabeg Tuğtegin dönemidir. Biz de bu sebeple Hanedanın adını Tuğteginliler olarak kullanmayı daha uygun bulduk.

I.IV. Araştırmanın Yöntemi

Çalışmamızın konusunun tarihi bir dönem olması sebebi ile nitel araştırma yöntemini kullandık. Bu yöntemle öncelikle döneme tanıklık etmiş ya da birinci ağızdan duymuş olan müelliflerin eserlerini inceledik. Daha sonra da temel İslam Tarihi eserlerinde bu dönemle ilgili olan bilgileri tarayarak sınıflandırdık. Günümüzde yazılan modern çalışmaların da tamamını tespit ederek bilgi ve yorum farklılıkları ile birlikte bulabildiklerimizi ortaya koyduk. Farklı bilgi ve yorumlardan da doğru olduğunu düşündüklerimizi çalışmamıza aktardık. İncelediğimiz dönemde Haçlıların da olması sebebi ile Haçlıların ve bölgedeki diğer milletlerden müelliflerin kaleme aldıkları birincil kaynakları da inceledik. Yine Haçlılarla ilgili Türkiye'de ve Batı'da yapılan çalışmaları da tarayarak gerekli gördüğümüz bilgileri karşılaştırmalı olarak ele aldık.

Özel isimlerin yazılışı ve Arapça yer ve kişi adlarının, Latin harfleri ile yazımında TDV İslam Ansiklopedisi'ndeki yazım şekillerini kullandık. Ayrıca yer isimlerini verirken dipnotta Arapça yazılışlarını da verdik. Yer isimlerini verirken kaynaklardan faydalanarak neresi olduğunu da göstermeye çalıştık. Tarihleri verirken de aldığımız temel kaynaklarda Hicrî takvime göre verildiği için bizde Hicrî takvime göre tarihlendirerek yanında Milâdî takvimdeki karşılığını da yazdık. Milâdî

takvimdeki karşılığını bulmak için de Türk Tarih Kurumu'nun internet sitesindeki Tarih Çevirme Kılavuzu'nu kullandık.⁷

II. Araştırmanın Kaynakları

Çalışmamızda özellikle bu dönemi anlatan temel kaynakları kullanmakla birlikte genel İslam Tarihi kaynaklarını da kullandık. Ayrıca klasik kaynaklar dışında modern dönemde kaleme alınmış kitaplar, tezler, makaleler, konferans bildirileri ve ansiklopedi maddeleri de başvurduğumuz kaynak çeşitleri oldu.

Çalışmamızın dönemi sebebiyle sadece Müslüman tarihçilerin yazdıkları eserlerle yetinmeyerek Haçlıların temel kaynaklarına da yeri geldikçe başvurduk. Yine Haçlılarla ilgili kaleme alınmış modern dönemdeki kaynakları da çalışmamızda kullandık.

En çok başvurduğumuz kaynak İbnü'l-Kalânîsî'nin (555/1160) "*Târihü Dımaşk*" adlı eseri oldu. Dımaşk'ta doğan İbnü'l-Kalânîsî, Dımaşk Atabegliği'nde resmi yazışmaların yapıldığı Divanu'r-Resâil ve'l-İnşâ ve Divanu'l-Harac'da reislik yaptı. Ayrıca Dımaşk Reisliği de yaptı. Divanu'r-Resâil ve'l-İnşâ'da reislik yapması sebebiyle de devletin tüm resmi işlerine ulaşarak eserine aldı. Bu dönem hakkındaki en net ve geniş bilgiler İbnü'l-Kalânîsî'nin eserinde bulunmaktadır. Biz çalışmamızda Süheyl Zekkar'ın tahkik ederek 1983 yılında neşrettiği tek ciltlik basımı kullandık.⁸ İbnü'l-Kalânîsî, eserinde 360-555/970-1160 yılları arasındaki olayları almıştır. Bu eserde Dımaşk Atabegliği dışında Suriye'deki emîrlikler, Fâtımîler, Selçuklular ve Haçlılarla ilgili bilgiler de bulunmaktadır. İbnü'l-Kalânîsî, 555/1160 yılında Dımaşk'ta vefat etmiştir.⁹

Ebü'l-Kâsım İbn Asâkir (571/1176) de Dımaşk Atabegliği döneminde yaşamış ünlü bir muhaddis ve tarihçidir. Çalışmamızda onun "*Târîhu Medîneti Dımaşk*" adlı 80 ciltten oluşan eserinin Muhibbuddîn el-Umrî tarafından tahkik edilerek 1995 yılında Dâru'l-Fıkr yayınlarından çıkan basımının II. ve XVII. ciltlerini kullandık.

⁷ Bkz. <https://ttk.gov.tr/tarih-cevirme-kilavuzu/>

⁸ Bkz. Ebû Ya'îlâ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dımaşk li-İbni'l-Kalânîsî*, thk. Süheyl Zekkar (Dımaşk: Daru Hasan, 1983).

⁹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Abdülkerim Özyayın, "İbnü'l-Kalânîsî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000).

Müellif, eserinin ilk ciltlerinde Dımaşk hakkında ayrıntılı bilgiler vermiş sonrasında da kendi dönemine kadar Suriye topraklarında yaşayan yaklaşık 9 bin kişinin biyografisini vermiştir. Özellikle "İmâr Faaliyetleri Bölümü"nde Dımaşk'ta o dönemde yapılan camilerin bilgisine İbn Asâkir sayesinde ulaştık.¹⁰

İzzeddin İbnü'l-Esîr'in (630/1233) kaleme aldığı "*el-Kâmil fi't-Târih*" isimli eseri de en çok başvurduğumuz kaynaklardan birisi oldu. Babasının ve kendisinin Zengîler döneminde resmi görevler almış olması, Zengîler ile verdikleri bilgileri çok değerli kılmaktadır. Ayrıca bu dönemde genel olarak Selçuklu topraklarının tamamıyla ilgili bilgi vermiş olması, gerçekleşen olayların anlaşılmasında önümüzü açmıştır. Çalışmamızda, 10 ciltten oluşan eserin Ömer Abdusselam Tedmurî tarafından tahkik edilerek 1995 yılında yayınlanan baskısının VIII. Ve IX. ciltlerini kullandık.¹¹

Sıbt İbnü'l-Cevzî (654/1256) "*Mir'âtü'z-Zamân fi Tevarihi'l-A'yân*" isimli eserinde bu dönemle ilgili bilgileri genellikle İbnü'l-Kalânîsi'den almış olsa da yer yer verdiği tamamlayıcı bilgileri çalışmamızda kullandık. Eserin, Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye yayınlarından 2013 yılında yayınlanan 22 ciltlik baskısının XIX. ve XX. ciltlerini kullandık.¹²

İbnü'l-Adîm'in bu dönemle ilgili iki eseri vardır. Birincisi "*Buğyetu't-Taleb fi Târihi Haleb*", diğeri de "*Zübdetü'l-Haleb min Târihi Haleb*"dir. Çalışmamızda iki esere de yeri geldiğinde başvurduk. Ancak daha çok kullandığımız Zübdetü'l-Haleb oldu. Eserde Halep şehri ana konu olarak yer alsa da genel olarak Suriye topraklarında yaşanan olaylarla ilgili de bilgiler vermektedir. Çalışmamızın Halep Selçuklu Melikliği, İlgâzi b. Artuk ve Zengîler ile ilişkiler konularında en çok başvurduğumuz eserlerden birisi oldu. Eserin, Dârü'l-Kutubi'l-İlmiyye tarafından 1996 yılında çıkarılan tek ciltlik baskısını kullandık.¹³

¹⁰ Bkz. Ebü'l-Kâsım İbn Asâkir, *Târihu Medîneti Dımaşk*, thk. Muhibuddin Ebü Saîd Ömer b. Ğurâme el-Umrî (Beyrut: Daru'l-Fikr, 1995).

¹¹ Bkz. İzzeddin İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, thk. Ömer Abdusselâm Tedmurî (Beyrut: Daru'l-Kitabi'l-Arabi, 1997).

¹² Bkz. Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zamân fi Tevarihi'l-A'yân*, thk. Muhammed Berekat - Kamil Muhammed el-Harrât (Dımaşk: Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 2013).

¹³ Bkz. Kemaluddîn İbnü'l-Adîm, *Zubdetu'l-Haleb fi Târihi Haleb* (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1996).

Çalışmamızda geçen yer adlarının tespitinde çoğunlukla Yâkut el-Hamevî'nin (626/1229) "*Mu'cemü'l-Büldân*" isimli eserini kullandık. Bir coğrafya ansiklopedisi niteliğinde olan eserde şehirler dışında köyler, ovalar, kasabalar, bölgeler ve kaleler hakkında da bilgiler bulunmaktadır. Eserin, Dâru Sadr yayınlarından 1995 yılında çıkan 7 ciltlik baskısının ilk 5 cildini kullandık.¹⁴

Üçüncü bölümde Dımaşk'ta yaşayan ilim adamlarının tespitinde "Zehebî'nin *Târihu'l-İslâm ve Vefeyâtü'l-(Tabakâtü'l-)Meşâhîr ve'l-'Alâm*" isimli eserine başvurduk. Müellif, eserini onar yıllık tabakalara ayırarak, önce o on yıl içinde olan olayları aktarmış sonra da o on yıl içinde vefat edenlerden bahsetmiştir. Eserin, Beşşâr Avvâd Ma'ruf'un tahkik ettiği 2003 yılında çıkarılan 17 ciltlik baskısının 11. cildini kullandık.¹⁵

Klasik İslam Tarihi kaynakları dışında Haçlı Tarihinin görgü tanığı olan Haçlı din adamları Fulcerius Carnotensis (1127) ve Willermus Tyrensis'in (1185) eserlerini de çalışmamızda kullandık. Fulcerius Carnotensis'in "*Gesta Francorum Iherusalem Peregrinantium*" adlı eserinin İlcan Bihter Barlas tarafından "*Kudüs Seferi Kutsal Toprakları Kurtarmak*" adıyla yapılan tercümesine başvurduk.¹⁶

Haçlılar döneminde Sûr şehrinin başpiskoposluğunu yapan Willermus Tyrensis'in eserinin asıl adı "*Historia Rerum in Partibus Transmarinis Gestarum*"dur. Bu eserin 1099-1143 yılları arası olaylarını konu alan kısmı Ergin Ayan tarafından "*Willermus Tyrensis'in Haçlı Kroniği II Kudüs'ün Zaptından Urfa'nın Fethine (1099-1143)*" adıyla tercüme edilerek yayınlanmıştır. 1143-1183 yılları arasındaki olaylarını anlatan kısmı da yine Ergin Ayan tarafından "*Haçlılar Türkler Karşısında Willermus Tyrensis'in Haçlı Kroniği III (1143-1183)*" adıyla tercüme edilerek yayınlanmıştır.¹⁷

¹⁴ Bkz. Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân* (Beirut: Dâru Sadr, 1995).

¹⁵ Bkz. Şemseddîn ez-Zehebî, *Târihu'l-İslâm ve Vefeyâtü'l-Meşâhîr ve'l-'Alâm*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'ruf (Beirut: Dâru'l-Ğarbu'l-İslâmî, 2003).

¹⁶ Bkz. Fulcherius Carnotensis, *Kudüs Seferi Kutsal Toprakları Kurtarmak*, çev. İlcan Bihter Barlas (İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2009).

¹⁷ Bkz. Willermus Tyrensis, *Willermus Tyrensis'in Haçlı Kroniği II Kudüs'ün Zaptından Urfa'nın Fethine (1099-1143)*, çev. Ergin Ayan (Ankara: Gece Kitaplığı, 2018); Willermus Tyrensis, *Haçlılar Türkler Karşısında Willermus Tyrensis'in Haçlı Kroniği III (1143-1184)*, çev. Ergin Ayan (İstanbul: Kronik Kitap, 2019).

Haçlı Seferleri sırasında bölgede yaşayan bir Ermeni olan Urfalı Mateos "*Zhamanakagrut 'iwn*" isimli Ermenice bir kitap yazmıştır. Mateos eserinde 952-1129 yılları arasını konu edinmiştir. 1129 yılından 1163 yılına kadar olan olaylar da Papaz Grigor tarafından eklenmiştir. Eser, Türkçeye "*Urfalı Mateos Vekayi-Namesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)*" adıyla Hrant D. Andreasyan tarafından tercüme edilmiştir.¹⁸ Haçlılarla ilişkiler konusunda yeri geldikçe bu kaynağı da kullandık.

Çalışmamızda modern kaynaklara da başvurduk. Muammer Kemal Özergin'in "*Dimaşk Melikliği ve Dimaşk Atabegi Zahir Al-Din Tog-Tegin*" adıyla yaptığı doçentlik tezi, çalışmamızın Melik Dukak dönemi ile Tuğtegin dönemi için temel kaynaklarından birisi olmuştur.¹⁹ Yine Prof. Dr. Ali Sevim'in "*Suriye - Filistin Selçuklu Devleti Tarihi*" isimli kitabı Melik Tutuş b. Alparslan ile oğulları Melik Dukak ve Melik Rıdvan konularında sıkça başvurduğumuz kaynaklardan birisi olmuştur.²⁰

Türkiye'de Haçlı Seferleri Tarihçiliğinin öncülerinden olan Prof. Dr. Işın Demirkent'in "*Urfa Haçlı Kontluğu Tarihi (1908-1118)*" isimli kitabı da özellikle Urfa Haçlıları ile ilişkiler konusunda başvurduğumuz kaynaklardan birisi oldu.²¹ Güray Kırpık tarafından 2005 yılında "*Haçlılar (1095-1120)*" adıyla hazırlanan doktora tezi de Haçlı Seferlerinin başlangıcı ve Antakya Haçlı Prinkepsliği ile Kudüs Haçlı Krallığı'nın kuruluşları ve bu devletlerle olan ilişkiler konularında kullandığımız kaynaklardan birisidir.²² Sevtap Gölgesiz Karaca'nın "*Kudüs Haçlı Krallığı Siyasi Tarihi (1099-1187)*" adıyla Türk Tarih Kurumu Yayınları tarafından çıkarılan kitabına da Haçlılarla ilişkiler konusunda sıkça başvurduk.²³

Modern dönemde Haçlı Seferleri ile ilgili yapılan en önemli çalışmalardan birisi olan "*A History of the Crusades*" Steven Runciman'ın 1951-1954 yılları arasında

¹⁸ Bkz. Urfalı Mateos - Papaz Grigor, *Urfalı Mateos Vekayi-Namesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)*, çev. Hrant D. Andreasyan (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1987).

¹⁹ Bkz. Özergin, *Dimaşk Melikliği ve Dimaşk Atabegi*.

²⁰ Bkz. Ali Sevim, *Suriye - Filistin Selçuklu Devleti Tarihi* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1989).

²¹ Bkz. Işın Demirkent, *Urfa Haçlı Kontluğu Tarihi (1908'den 1118'e kadar)* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1974).

²² Bkz. Güray Kırpık, *Haçlılar (1095-1120)* (Ankara: Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2005).

²³ Bkz. Sevtap Gölgesiz Karaca, *Kudüs Haçlı Krallığı Siyasi Tarihi (1099-1187)* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2022).

yayınladığı 3 ciltlik bir eserdir. Eser, Prof. Dr. Fikret Işıltan tarafından 3 cilt halinde tercüme edilmiştir. Biz de çalışmamızda bu tercümeyle kullandık.²⁴

III. Müslümanların Fethinden Önce Dımaşk (Şam)

Günümüzde Orta Doğu'nun en önemli merkezlerinden birisi olan Şam, coğrafi konumu sayesinde birçok medeniyete ve kültüre ev sahipliği yapmıştır. Şehrin asıl adı tarihi kaynaklarda Dımaşk (دمشق) olarak geçmektedir. Bu isim ilk defa Luksor'da Karnak Tapınağındaki yazıtlarda Ta-ms-ku, Amarna tabletlerinde ise Akkadca Di-maş-ka olarak geçmektedir.²⁵

İyi veya hoş anlamlarına gelen Şam ismi ise Biladü'ş-Şam şeklinde Suriye, Ürdün, Filistin ve Lübnan bölgesinin tamamını isimlendirmek için kullanılmıştır.²⁶ Ancak bölge, Osmanlı idaresine geçtikten sonra Dımaşk ismi yerine şehrin adı Şam olarak kullanılmaya başlanmıştır.²⁷ Günümüzde de Suriye'nin başkenti olan şehrin ismi hala Şam olarak kullanılmaktadır.

Antilübnan Dağları'nın²⁸ doğu eteklerindeki Kâsiyûn Dağı ile Bâdiyetüşşâm adı verilen çöl sahası arasındaki bir vahada (Gûta Vahası) kurulan Şam şehri,²⁹ tarih boyunca farklı medeniyetlerin iktidar mücadelelerine sahne olmuştur. Şam MÖ X. yüzyılda Aramiler, VIII. yüzyılda Asurlular, VII. yüzyılda Babilliler, VI. yüzyılda Grekler, I. yüzyıldan itibaren ise Romalıların hâkimiyetinde kalmıştır.³⁰

MS 200 yıllarında Bizans İmparatorluğunun vassalı olan Gassânîler Şam başta olmak üzere Suriye'de egemen oldular. Arap ve Hristiyan olan Gassânîler kendi dilleri olan Arapçayı korudukları gibi bölgede kullanılan dil olan Aramiceyi de öğrendiler.³¹

613-614 yıllarında Gassânîler ve Bizanslılar arasındaki mücadeleden dolayı oluşan boşluktan yararlanan Sâsânîler, Şam ve Kudüs'ü ele geçirmiş olsa da buradaki

²⁴ Bkz. Steven Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, çev. Fikret Işıltan (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2019).

²⁵ Cengiz Tomar, “Şam”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 38/311.

²⁶ Oğuzhan Samıkıran, *Osmanlı İdaresinde Şam (1750-1800)* (Elazığ: Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2013), 1; Tomar, “Şam”, 38/311.

²⁷ R. Hartmann, “Şam”, *MEB İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1979), 11/306.

²⁸ جبال لبنان الشرقية Günümüzde Suriye ile Lübnan sınırını oluşturan sıra dağlar.

²⁹ Tomar, “Şam”, 38/311.

³⁰ Hartmann, “Şam”, 11/298.

³¹ Ahmet Ağırakça, “Gassânîler”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 13/397.

hâkimiyetleri çok uzun sürmedi. Bizans'ın güney sınırlarını tekrar güçlendirmek isteyen Bizans İmparator'u Heraklios, 628-629 yıllarında bölgeyi tekrar ele geçirdi.³²

IV. Müslümanların Fethinden Selçuklulara Kadar Dımaşk

Müslümanların Şam ile ilk temasları, Hz. Peygamber'in (as) Filistin Valisi'ne elçi olarak gönderdiği Hâris b. Umeyr'in Gassânî emîrlerinden Şurahbil b. Amr tarafından şehit edilmesi üzerine gerçekleşen Mûte Savaşıyla olmuştur.³³ Hz. Peygamber (as), elçisinin şehit edilmesi sebebiyle 629 yılında Mûte üzerine 3000 kişilik bir ordu göndermiştir. Bu savaşta Hz. Peygamber'in gönderdiği üç komutanı da şehit edilmiş ardından ordu komutanlığını üstlenen Hâlid b. Velîd tarafından ordu daha fazla kayba uğratılmadan Medine'ye geri dönmüştür. İki taraf da bu savaşta istedikleri sonucu elde edememiştir.³⁴

IV. I. Dımaşk'ın Fethi

Mûte Savaşının üzerinden bir yıl geçtikten sonra 630'da Hz. Peygamber (as), Bizans İmparatoru Heraklios'un Medine'ye bir saldırı düzenleyeceği haberini alınca bizzat kendisinin komuta ettiği 30 bin kişilik bir orduyla Medine'ye 700 km uzaklıktaki Suriye-Medine ticaret yolu üzerinde bulunan Tebük'e doğru harekete geçti.³⁵ Ancak burada Gassânîlerden ya da Bizanslılardan bir saldırı tehdidi olmadığı anlaşılınca Hz. Peygamber (as), ordusuyla beraber Medine'ye geri döndü.³⁶

Hz. Peygamber'in (as) vefatından sonra halife olan Hz. Ebûbekir, Suriye-Filistin bölgesinin fethi için komutanlarından Amr b. As'ı Filistin'e, Şurahbil b. Hasene'yi Ürdün'e, Yezîd b. Ebû Süfyân ile Ebu Ubeyde b. Cerrah'ı da Suriye'ye gönderdi. Hz. Ebûbekir'in gönderdiği komutanların aldığı başarılı sonuçlardan korkan Bizans İmparatoru Heraklios, 80 bin kişilik bir orduyu Müslümanlar üzerine sevk etti.³⁷ Hz. Ebûbekir bunu haber alınca Irak'ta seferde bulunan Hâlid b. Velîd'e ordunun

³² Ağırakça, "Gassânîler", 13/398. Cengiz Tomar, "Suriye (Tarih)", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 37/546.

³³ Hüseyin Algül, "Mûte Savaşı", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 31/386.

³⁴ Algül, "Mûte Savaşı", 31/386.

³⁵ İsmail Yiğit, "Tebük Gazvesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40/228-229.

³⁶ Yiğit, "Tebük Gazvesi", 40/230.

³⁷ Hakkı Dursun Yıldız, "Ecnâdeyn Savaşı", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/385.

yardımına gitmesini emretti. Ecnâdeyn'de³⁸ karşılaştıran İslam ve Bizans ordusunun savaşından Hâlid b. Velîd komutasındaki İslam ordusu, büyük bir zaferle çıktı. 634 yılında gerçekleşen Ecnâdeyn Savaşı, İslam ve Bizans orduları arasında gerçekleşen ilk büyük savaştı ve alınan bu zafer sonucunda Filistin topraklarının yolu Müslümanlara açılmış oldu.³⁹

Ecnâdeyn zaferinin haberini aldıktan sonra vefat eden Hz. Ebûbekir'in yerine halife olan Hz. Ömer zamanında da Suriye bölgesi fetihleri hızlanarak devam etti.⁴⁰ Ecnâdeyn savaşından kaçan Bizanslıların çekildikleri yerlerden biri olan Fihl'de⁴¹ gerçekleşen savaş, Müslümanların zaferiyle sonuçlanınca savaştan kaçan askerler bu seferde Dımaşk'a gittiler. Bunun üzerine Müslüman komutanlar Dımaşk'ı kuşatmaya karar verdiler. Hâlid b. Velîd ve Ebu Ubeyde b. Cerrah komutasında Dımaşk'ı kuşatan İslam ordusu, iki ay süren kuşatmanın ardından 635 yılında şehri fethederek 700 yıldan fazla süren Bizans'ın Şam hâkimiyetini sona erdirmiş oldu.⁴² Dımaşk'ın fethinin hemen ardından Hâlid b. Velîd'in yerine ordu komutanlığına getirilen Ebu Ubeyde b. Cerrah Döneminde de Humus, Hama, Lazkiye ve Kınnesrîn⁴³ şehirleri aynı yıl içinde fethedildi.⁴⁴

Dımaşk'ın fethinden sonra Müslümanların hızlı bir şekilde Suriye topraklarında ilerlediğini gören Bizans İmparatoru, Müslümanların üzerine sayıları 200 bine ulaşan büyük bir ordu gönderdi.⁴⁵ Bunu haber alan Müslüman komutanlar Dımaşk'ta aldıkları cizyeleri de sahiplerine iade ederek şehirden çekildiler.⁴⁶ Kendi karargâhlarına çekilmiş olan Müslüman komutanlar tekrar toplanarak 636 yılında Bizans ordusuyla Yermük Vadisinde⁴⁷ karşılaştı. Yapılan savaşta Müslümanlar, Bizans'ın sayı

³⁸ أجنادين Kudüs'ün batısında Remle ile Beytülcibrin arasında yer alır. Bkz. Yıldız, “Ecnâdeyn Savaşı”, 10/385.

³⁹ Adem Apak, *Ana Hatlarıyla İslam Tarihi (2)* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2011), 88; Yıldız, “Ecnâdeyn Savaşı”, 10/385.

⁴⁰ Apak, *Ana Hatlarıyla İslam Tarihi (2)*, 145.

⁴¹ Fihl Şam bölgesinde bir yerdir. Bkz. Hamevî, *Mu‘cemü'l-Büldân*, IV/237.

⁴² Apak, *Ana Hatlarıyla İslam Tarihi (2)*, 148.

⁴³ قنسرین Kuveyk Irmağının sağında kurulmuş olup Halep'in 28 km. güney batısındadır. Bkz. İsmail Yiğit, “Kınnesrîn”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 25/419.

⁴⁴ Apak, *Ana Hatlarıyla İslam Tarihi (2)*, 150.

⁴⁵ Apak, *Ana Hatlarıyla İslam Tarihi (2)*, 151.

⁴⁶ Mustafa Fayda, “Yermük Savaşı”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 43/485.

⁴⁷ يرموك Şam bölgesinde Gavr kenarında bir vadidir. Bkz. Hamevî, *Mu‘cemü'l-Büldân*, V/434.

üstünlüğüne rağmen büyük bir zafer elde ettiler. Yermük zaferinin ardından Müslümanlar Dımaşk'ı ikinci defa fethettiler.⁴⁸

Yermük zaferinden sonra tamamen Dımaşk'a yerleşen Müslümanlar, kısa bir sürede Suriye ve Ürdün bölgesinin fethini tamamladılar.⁴⁹ Hristiyan halka din özgürlüğü tanıyarak kimseye zulmetmediler. Bu tutum da Müslümanların bölgedeki kalıcılığını kolaylaştırdı ve zamanla bölgede yaşayan Hristiyanların çoğunluğu da ihtida etti.⁵⁰

IV. II. Emevîler Dönemi

Dımaşk'ın fethinden sonra Yezîd b. Ebû Süfyân, Dımaşk Valisi olarak atandı. Ancak Yezîd b. Ebû Süfyân, 639 yılında Amvâs⁵¹ vebasında öldü.⁵² Yezîd b. Ebû Süfyân'ın ölümünden sonra ise kardeşi Muaviye b. Ebu Süfyan, Dımaşk Valisi olarak atandı.⁵³

Muaviye'nin Dımaşk'a vali olması, Dımaşk ve Suriye açısından bir dönüm noktası oldu. Suriye'nin yerli kabilelerinden olan Beni Kelb'ten bir kadınla evlenen Muaviye hem bölgeye tam olarak yerleşmiş hem de bölge halkını arkasına almıştır.⁵⁴ Hz. Osman'ın şehit edilmesiyle ortaya çıkan olaylar sonucunda Muaviye, halife seçilen Hz. Ali'ye biat etmemiştir.⁵⁵ Hz. Ali'nin Hâriciler tarafından şehit edilmesinden sonra ise Muaviye, Hz. Hasan'la yaptığı anlaşma sonucunda halife olmuş⁵⁶ ve İslam Devleti'nin başkentini Medine'den Dımaşk'a taşımıştır.⁵⁷

Emevîlerin kuruluşundan itibaren başkent olan Dımaşk, Emevî Halîfesi II. Mervan'ın başkenti 744-746 yılları arasında Harran'a taşınması haricinde Abbâsîlerin 750 yılındaki kuruluşuna kadar İslam Devleti'nin başkenti oldu. Emevî Halîfeleri,

⁴⁸ Tomar, “Şam”, 38/311.

⁴⁹ Tomar, “Suriye (Tarih)”, 37/546.

⁵⁰ Tomar, “Şam”, 38/311.

⁵¹ Mustafa Fayda, “Amvâs”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 3/100.

⁵² İrfan Aycan, “Yezîd b. Ebû Süfyân”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 43/520.

⁵³ Tomar, “Şam”, 38/311.

⁵⁴ Tomar, “Suriye (Tarih)”, 37/546.

⁵⁵ İrfan Aycan, *Saltanata Giden Yolda Mu'aviye B. Ebi Sufyan* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2014), 100.

⁵⁶ Mehmet Bahaüddin Varol, *Hz. Hasan* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2014), 133.

⁵⁷ Tomar, “Şam”, 38/311.

başkentleri olan Dımaşk'a büyük önem vermiş ve Dımaşk'ta cami, saray, kasır ve su kanalları inşa ettirmiştir.⁵⁸

IV.III. Tolunoğulları Dönemi

Abbâsîlerin kurulmasıyla başkent olmaktan çıkan Dımaşk, eski önemini yitirerek Abbâsîlere bağlı sıradan bir vilayet haline geldi.⁵⁹ Dımaşk'ta 878 yılına kadar birçok isyan çıksa da Abbâsîlerin gönderdiği valilerce yönetildi.⁶⁰

878 yılında Dımaşk Valisi olan Ali b. Emâcur et-Türkî'nin, Ahmed b. Tolun'a biat etmesiyle birlikte Dımaşk, ilk Türk İslam devletlerinden olan Tolunoğulları'na bağlandı.⁶¹ Hemen sonrasında Ahmed b. Tolun Remle⁶², Humus, Hama, Halep ve Antakya'yı da alarak tüm Suriye'ye hâkim oldu.⁶³

Ahmed b. Tolun'un oğlu olan Humâreveyh'in iktidarı döneminde (884-886) Abbâsîler kısa bir süre Dımaşk'ı geri almayı başarsa da Humâreveyh, Dımaşk ve Suriye'nin yönetimini tekrar ele geçirdi.⁶⁴ Humâreveyh'in Dımaşk'ta hizmetçileri tarafından 895 yılında öldürülmesinden sonra Şam bölgesinde Tolunoğulları iktidarı zayıfladı. 903 ve 904 yıllarında isyan eden Karmatîler, Dımaşk'ı ele geçiremeseler de Suriye'nin Hama, Humus, Ba'lebek⁶⁵ gibi önemli şehirlerini ele geçirdiler. Bunun üzerine Karmatîler'in isyanını bastırmak için Abbâsî Halîfesi Müktefi-Billâh tarafından görevlendirilen Muhammed b. Süleyman el-Hanifî ve Hüseyin b. Hamdân gibi komutanların gayretleriyle Suriye bölgesi tekrar Abbâsîlerin kontrolü altına girdi.⁶⁶

⁵⁸ Tomar, "Suriye (Tarih)", 37/547.

⁵⁹ Tomar, "Şam", 38/311.

⁶⁰ Tomar, "Suriye (Tarih)", 37/547-548.

⁶¹ Tomar, "Suriye (Tarih)", 37/548.

⁶² الرملة Filistin'de bulunan tarihi bir şehirdir. Kudüs'e yaklaşık 45 km. uzaklıktadır. Bkz. Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, III/69; Sâmî es-Sakkâr, "Remle", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 34/560.

⁶³ Aşır Karagöz, *Tolunoğulları Devleti'nin Siyasi ve Kültürel Tarihi* (Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2024), 94.

⁶⁴ Karagöz, *Tolunoğulları Devleti*, 120-122.

⁶⁵ بلبيك Lübnan'ın Bikâ vadisinde yer alan tarihi bir şehirdir. Bkz. İdris Bostan, "Ba'lebek", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 5/9. Dımaşk ile arasında 3 günlük mesafe vardır. Bkz. Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, I/453.

⁶⁶ Tomar, "Suriye (Tarih)", 37/548.

IV. IV. İhşîdîler Dönemi

935 yılında Mısır Valiliği'ne atanan Muhammed b. Tuğç'a Şam'ın yönetimi de verildi.⁶⁷ Böylece Dımaşk ve Suriye, İhşîdîler'in yönetimi altına girmiş oldu. Ancak 940 yılında gözden düşerek Abbâsî Devleti'ndeki Emîrül-Ümerâlık'tan alınan Muhammed İbni Râik, Suriye bölgesine gelerek Suriye'nin önemli bir kısmını ele geçirdi. Muhammed b. Tuğç, İbni Râik'le yaptığı anlaşma sonucu Suriye'yi İbni Râik'e bırakarak kendisi Mısır'a döndü. İbn Râik'in 942 yılındaki ölümünden sonra ise Muhammed b. Tuğç, ordusuyla Dımaşk ve Suriye'yi tekrar ele geçirmiştir.⁶⁸ İhşîdîler'in Dımaşk ve Suriye'deki hâkimiyetleri 968 yılında Karmatîlerin bölgeyi ele geçirmesine kadar devam etti.⁶⁹

IV. V. Fâtımîler Dönemi

Karmatîler'in 968 yılında Suriye'ye hâkim olmalarının ardından Fâtımîler, diğer bölgeleri almak için hâkim olmaları gerektiğini düşündükleri Suriye'yi almak istedi. Bu amaçla 971 yılında gerçekleştirdikleri ilk girişim başarısız oldu.⁷⁰ Ancak 977 yılında Fâtımî Halîfesi Aziz-Billâh, bizzat Dımaşk'a giderek Dımaşk'ı hâkimiyeti altına almıştır. 983 yılında da Irak Büveyhî Sultanı Adüdüddeve'nin ölümüyle beraber Fâtımîler, Suriye'de hâkimiyetlerini güçlendirdiler.⁷¹

Fâtımîlerin hâkimiyeti, Güney Suriye'de Mirdâsîlerin kuruluşuna kadar devam etti. 1024 yılında Halep'i ele geçiren Sâlih b. Mirdâs, Mirdâsîler Hânedanını kurmuş oldu.⁷² Güney Suriye'de Mirdâsîlerin hâkimiyeti 1080 yılında Büyük Selçuklu Sultanı Melikşah'a bağlı olan Müslim b. Kureyş'in şehri teslim almasına kadar devam etti.⁷³ Fâtımîlerin Kuzey Suriye'deki hâkimiyeti ise 1075 yılında Türkmen Beyi Atsız b. Uvak'ın Suriye'yi ele geçirmesine kadar devam etti. Atsız'ın Dımaşk'a girerek hutbeyi

⁶⁷ Tomar, "Suriye (Tarih)", 37/548.

⁶⁸ Nadir Özkuyumcu, "İhşîdîler", *Yeni Türkiye (Dergi)* XXII/83 (2016), 75-76.

⁶⁹ Tomar, "Suriye (Tarih)", 37/548; Sabri Hizmetli, "Karmatîler", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 24/512.

⁷⁰ Eymen Fuâd Seyyid, "Fâtımîler", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 12/230.

⁷¹ Tomar, "Suriye (Tarih)", 37/548.

⁷² Erdoğan Merçil, "Mirdâsîler", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2005), 30/150.

⁷³ Tomar, "Suriye (Tarih)", 37/548.

Abbâsî Halîfesi Muktedî-Biemrillâh ve Büyük Selçuklu Sultanı Melikşah adına okutmasıyla beraber Suriye'de Türk hâkimiyeti başladı.⁷⁴

V. 1104 Yılına Kadar Selçuklular Döneminde Dımaşk

V. I. Büyük Selçuklular Dönemi

1071 yılında Filistin'de bir Türk beyliğinin başına geçen Selçuklu Emîri Türkmen Beyi Atsız b. Uvak, Kudüs, Remle, Taberiye,⁷⁵ Trablus,⁷⁶ Sûr,⁷⁷ Akkâ,⁷⁸ Humus ve Refeniye⁷⁹ gibi şehirleri fethederek beyliğini Kudüs merkezli büyük bir beylik haline getirdi. 1075 yılında ise Dımaşk'ı fethederek beyliğinin merkezini buraya taşıdı.⁸⁰

Dımaşk'ın fethinden sonra Mısır'ı da Fâtımîlerin elinden almak isteyen Atsız, bir ordu toplayarak Mısır'a gitti. Ancak burada başarısız olarak Dımaşk'a geri döndü. Büyük Selçuklu Sultanı Melikşah'a, Atsız'ın büyük bir mağlubiyete uğradığı ve öldüğü şâyiası ulaşınca Melikşah, kardeşi Tutuş'u Suriye-Filistin Melikliği'ne tayin ederek buraya gönderdi. Yolda Atsız'ın öldüğü haberinin doğru olmadığını öğrenen Tutuş, bunu Büyük Selçuklu Sultanı Melikşah'a bildirdi. Bunun üzerine Melikşah, Tutuş'a Mirdâsîlerin elindeki Halep'e gitmesini ve şehri kuşatmasını emretti.⁸¹

Emîr Atsız, Tutuş'un Halep'teki kuşatması sürerken Fâtımîler Dımaşk'ı kuşatmaya gelince Tutuş'u Dımaşk'a yardıma çağırdı. Dımaşk'a gelen Tutuş, Fâtımîleri

⁷⁴ Tomar, “Şam”, 38/312.

⁷⁵ طبرية Taberiye gölüne bakan bir kasabadır. Dımaşk ve Kudüs ile arasında 3 günlük, Akka ile arasında da 2 günlük mesafe vardır. Bkz. Hamevî, *Mu‘cemü'l-Büldân*, IV/17.

⁷⁶ طرابلس Lübnan kuzey kıyılarında Suriye sınırına yakın bir liman şehri. Bkz. Cengiz Tomar, “Trablusşam”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 41/292.

⁷⁷ صور Lübnan'ın Akdeniz kıyısında yer alan bir şehirdir. Beyrut'un 83 km. güneyinde yer alır. Bkz. Ebru Altan, “Sûr”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 37/535.

⁷⁸ عكا Filistin'in batı kıyısında bulunan önemli bir şehirdir. Hayfa'ya 15 km. uzaklıktadır. Bkz. Feridun Emecen, “Akkâ”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), 2/265.

⁷⁹ رفنيّة Şam sahilindeki Trablus'ta bulunur ve Humus'a yakın bir şehirdir. Bkz. Hamevî, *Mu‘cemü'l-Büldân*, III/55.

⁸⁰ Ali Sevim, “Atsız b. Uvak”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 4/92.

⁸¹ Abdülkerim Özaydın, “Tutuş”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 41/446.

püskürttüktan sonra şehre girdi.⁸² Melik Tutuş, Atsız kendisine itaat etse de kendisini şehrin dışında değil de kale surları önünde karşılaşması sebebiyle öldürttü.⁸³

V. II. Suriye Selçukluları Dönemi

Atsız'ın öldürülmesinden sonra Dimaşk'ta 1079 yılında Suriye Selçuklu Devleti kurulmuş oldu.⁸⁴ Filistin ve Güney Suriye'deki şehirlerin hâkimiyetini alan Tutuş, Kuzey Suriye'yi de hâkimiyeti altına almak istedi. Türkiye Selçuklu Sultanı olan Süleyman Şah Halep'i kuşatınca Halep hâkimi olan İbnü'l-Huteytî'nin isteği üzerine 1086 yılında Halep'e gelen Tutuş, Süleyman Şah'la savaştı.⁸⁵ Süleyman Şah'ın ölümü üzerine de ağabeyi Melikşah kendisine kızgınlığını bildirdi.⁸⁶ İbnü'l-Huteytî'nin daveti üzerine Büyük Selçuklu ordusu, Halep'i teslim almak için geldi. Melikşah, Kasîmüddevle Aksungur'u Halep'e, Yağısıyan'ı Antakya'ya, Bozan'ı da Urfa'ya vali tayin ederek bu şehirleri kendisine bağladı ve Tutuş'un, Kuzey Suriye'ye tek başına hâkim olmasını engelledi.⁸⁷

1092 yılında Büyük Selçuklu Sultanı Melikşah'ın ölümü üzerine Büyük Selçuklu Sultanı olduğunu ilan eden Tutuş, Melikşah'ın oğlu Berkyaruk'la taht mücadelesine girişti.⁸⁸ Tutuş üç yıl süren bu mücadelesinin ardından Selçuklu ülkesinin büyük bir kısmını ele geçirmiş olsa da Berkyaruk'la 1095 yılında Rey⁸⁹ şehrinin yakınlarında yaptığı bir savaşta öldürüldü.⁹⁰

Tutuş'un ölümünden sonra babasına yardım üzere yola çıkan büyük oğlu Rıdvân, yolda babasının ölüm haberini alınca geri dönerek Halep'e çekildi ve Suriye Selçuklu Devleti'nin başına geçti.⁹¹ Savaş sırasında babasının yanında olan Dukak ise

⁸² Sevim, "Atsız b. Uvak", 4/93.

⁸³ Özeydın, "Tutuş", 41/446; Nadir Karakuş, "Kudüs Fatihi Atsız B. Uvak Et-Türki", *Diyanet İlmî Dergi* 58/3 (2022), 1222.

⁸⁴ Faruk Sümer, "Selçuklular (Suriye Selçukluları)", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 36/385; Erdoğan Merçil, *Müslüman-Türk Devletleri Tarihi* (İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları, 2013), 86.

⁸⁵ Ali Sevim - Erdoğan Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2023), 446; Özeydın, "Tutuş", 41/447.

⁸⁶ Özeydın, "Tutuş", 41/447.

⁸⁷ Özeydın, "Tutuş", 41/447.

⁸⁸ Sevim, *Suriye - Filistin Selçuklu Devleti Tarihi*, 68.

⁸⁹ الري Tahran'ın 7-8 km. güney doğusunda yer alır. Bkz. Osman Gazi Özgüdenli, "Rey", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2008), 35/40.

⁹⁰ Sevim, *Suriye - Filistin Selçuklu Devleti Tarihi*, 77.

⁹¹ Ali Sevim, "Rıdvân b. Tutuş", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2008), 35/49.

savaştan sonra yanındaki emîrlerle beraber ağabeyi Rıdvan'ın hâkim olduğu Halep'e geldi.⁹²

Melik Dukak, Halep'e döndükten sonra Dımaşk Valisi olan Emîr Savtekin'in daveti üzerine Halep'ten kaçarak Dımaşk'a gitti ve kendi hâkimiyetini ilan etti. Böylece Suriye Selçukluları, Dımaşk Selçuklu Melikliği ve Halep Selçuklu Melikliği olmak üzere ikiye bölündü.⁹³

V. III. Dımaşk Selçuklu Melikliği Dönemi

Birbirlerine düşen iki kardeş, birbirlerini yok etmek istediler. Önce Rıdvan, 1096 yılında Dımaşk'ı kuşattı. Ancak başarılı olamadı. Yine 1097 yılında Kudüs'ten dönerken Dımaşk çevresindeki köyleri yağmaladı. Aynı yıl bu kez de Dukak, atabegi Tuğtegin ve Emîr Yağısıyan'la beraber Hama'ya doğru harekete geçti. Halep civarındaki köyleri yağmalayarak Kefertâb'a⁹⁴ girdi. Gelişmelerden haberdar olan Rıdvan ise büyük bir birlik hazırlayarak Dukak'ın üzerine yürüdü ve iki kardeş Kınnesrîn Savaşında karşılaştılar. Savaşın sonunda Dukak, ağır bir yenilgi alarak Dımaşk'a çekildi.⁹⁵

İki kardeş arasındaki bu taht mücadelesi, devletin bölgedeki varlığına büyük zarar verdi. 1096 yılında Fâtımîler, bu karışıklıktan yararlanarak Kudüs'ü ele geçirdi. Rıdvan, Kudüs'ü tekrar almak için gitse de başarısız olarak geri döndü. Böylece 1079 yılında Atsız b. Uvak'ın Büyük Selçuklu topraklarına kattığı Kudüs, Fâtımî hâkimiyetine girmiş oldu.⁹⁶

Birbirlerine karşı ittifak arayışında da bulunan kardeşlerden Rıdvan, 1097 yılında Mısır Fâtımî Halîfesi Müsta'îl-Billâh'ın teklifini kabul ederek dört hafta boyunca hutbeyi Abbâsî Halîfesi yerine Fâtımî Halîfesi adına okuttu.⁹⁷ Ancak Abbâsî

⁹² Abdülkerim Özaydın, "Dukak b. Tutuş", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), EK-1/342.

⁹³ Sümer, "Selçuklular (Suriye Selçukluları)", 36/385; Merçil, *Müslüman-Türk Devletleri Tarihi*, 87.

⁹⁴ كفر طاب Maarre ve Halep şehirleri arasında bulunan bir yerdir. Bkz. Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, IV/470.

⁹⁵ Sedat Bilinir, "Suriye Selçukluları Döneminde İki Kardeş Arasında Yaşanan Çekişmelerin Bölge Kaderine Etkileri", *Asia Minor Studies* 4/7 (27 Ocak 2016), 15-16.

⁹⁶ Bilinir, "Suriye Selçukluları Döneminde İki Kardeş Arasında Yaşanan Çekişmelerin Bölge Kaderine Etkileri", 15.

⁹⁷ Merçil, *Müslüman-Türk Devletleri Tarihi*, 87.

Halifesi Müstazhir-Billâh ve Büyük Selçuklu Sultanı Berkyaruk'un uyarılarıyla bundan vazgeçti.⁹⁸

1098 yılında Haçlılar, bölgeye gelerek Antakya'yı kuşattılar. Antakya Valisi olan Emîr Yağısıyan ise bunun üzerine Büyük Selçuklu Sultanı Berkyaruk'la birlikte melikler Rıdvan ve Dukak'tan da yardım istedi. Melik Rıdvan, bu yardım isteğine kendisi katılmayarak sadece 700 kişilik küçük bir birliği yardıma gönderdi. Melik Dukak ise Tuğtegin'le beraber Berkyaruk'un bölgeye gönderdiği Emîr Kürboğa komutasındaki orduya katıldı. Büyük Selçuklu ordusunun Haçlı ordusunu kuşattığı sırada ise Melik Dukak, Rıdvan'ın Kürboğa'ya gönderdiği elçi heyetinden dolayı çıkan söylentiler üzerine kendi birlikleriyle birlikte Antakya'dan ayrıldı. Diğer Türkmen Emîrleri de Kürboğa'yı bırakınca güçsüz düşen Büyük Selçuklu ordusu Haçlılara yenilerek geri çekilmek zorunda kaldı. Böylece Antakya'yı alan Haçlılara Kudüs yolları da açılmış oldu.⁹⁹

Dımaşk Selçuklu Meliki Dukak, 1104 yılında ölünce vasiyeti üzerine Tuğtegin tarafından oğlu Tutuş b. Dukak başa geçirilse de bir ay sonra yine Tuğtegin, Dukak'ın kardeşi Ertaş'ı Tutuş b. Dukak'ın yerine başa geçirmiştir. Ancak öldürülmekten korkan Ertaş, Dımaşk'tan kaçmış ve böylece Dımaşk Selçuklu Melikliği dönemi de sona ermiştir. Dımaşk'ta bu tarihten itibaren Tuğteginliler (Dımaşk Atabegliği) dönemi başlamıştır.¹⁰⁰

Halep Selçuklu Meliki Rıdvan'ın 1113 yılındaki ölümünden sonra ise oğlu Alp Arslan el-Ahras, Halep Selçuklu Meliki oldu. Ancak Atabeg Emîr Lü'lü onu öldürerek (1114) Halep Selçuklu Melikliğine kardeşi Sultanşah'ı geçirdi. 1117 yılında Artuklu Hükümdarı Necmeddin İlgazi'nin Halep'i ele geçirmesiyle birlikte Halep Selçuklu Melikliği de ortadan kaldırıldı.¹⁰¹

Orta Doğu'nun en önemli merkezlerinden birisi olan Şam tarih boyunca önemini korumuştur. Müslümanların fethinden önce Bizans hâkimiyetinde olan Şam,

⁹⁸ Sevim, "Rıdvân b. Tutuş", 35/49; Bilinir, "Suriye Selçukluları Döneminde İki Kardeş Arasında Yaşanan Çekişmelerin Bölge Kaderine Etkileri", 17.

⁹⁹ Bilinir, "Suriye Selçukluları Döneminde İki Kardeş Arasında Yaşanan Çekişmelerin Bölge Kaderine Etkileri", 17-20.

¹⁰⁰ Merçil, *Müslüman-Türk Devletleri Tarihi*, 92; Sümer, "Selçuklular (Suriye Selçukluları)", 36/385.

¹⁰¹ Sümer, "Selçuklular (Suriye Selçukluları)", 36/385.

bölgedeki diğer güçlerin de hedefi olmuştur. Müslümanlardan önce Sâsânîler şehri ele geçirmek isteseler de şehri ele geçirmeyi başaramadılar. Hz. Peygamber (as) döneminde bölgede Bizanslılarla Müslümanların mücadelesi olan Şam, Hz. Ebubekir ve Hz. Ömer döneminde yürütülen fetih hareketleriyle Müslümanların hâkimiyetine girmiştir.

Raşid Halifeler devrinden sonra Emevîler döneminde İslam ülkesinin başkenti olan Şam, dönem boyunca çeşitli imar faaliyetleriyle İslam beldesi haline gelmiştir. Emevîlerin yıkılışından sonra Abbâsîler döneminde eski önemini kaybetse de Abbâsî emîrleri arasındaki mücadelenin de merkezlerinden olmuştur. Tolunoğulları ve İhşîdîler döneminde Türk-İslam hâkimiyetine giren Şam sonrasında Karmatîler'in bölgede başlattığı Şîlik propagandasıyla birlikte Fâtımîlerin hâkimiyetine girmiştir.

İslam coğrafyasında Selçuklu hâkimiyetinin başlamasından sonra Büyük Selçuklu Sultanı Melikşah döneminde ele geçirilen Şam, daha sonra Melik Tutuş yönetimindeki Suriye Selçuklu Devleti'nin başşehri olmuştur. Tutuş'un ölümünün sonrasında da Dukak liderliğindeki Dımaşk Selçuklu Melikliği'nin merkezi haline gelmiştir. Haçlı Seferleri döneminde de Şam, Müslümanların Haçlılar ile girdiği mücadelenin merkezi olmuştur. Görülmektedir ki Haçlılar, Şam merkezli kurulan savunma hattını aşamadıkları için Suriye sahiliyle sınırlı kalarak İslam coğrafyasının diğer merkezlerine yaklaşamamıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM
TUĞTEGİNLİLER'İN KURULUŞU VE ZÂHİREDDİN
TUĞTEGİN DÖNEMİ
(1104-1128)

Melik Tutuş'un memlûklerinden olan Tuğtegin'in tam adı Tuğtegin b. Abdullah'tır. Zâhireddin, Emînü'd-Devle, Seyfû'l-İslam, Ebû Said ve Ebû Mansûr lakaplarıyla bilinir.¹⁰² Kaynaklarda ise adı çoğunlukla Atabeg Zâhireddin Tuğtegin olarak geçer.

Tuğtegin ismi Tuğ ile Tegin (Tigin) kelimelerinin tamlamasından oluşan bir isimdir. Tuğ isminin bayrak benzeri bir alamet olan Tuğ¹⁰³ kelimesinden geldiği düşünülse de¹⁰⁴ Özergin, bu ismin tok, sıkı, dolu manalarına gelen Toğ kelimesinden geldiğini söylemektedir.¹⁰⁵ Tegin (Tigin) ise bilindiği üzere eski Türk devletlerinde hükümdar soyundan gelen çocuklara verilen bir isim olsa da asıl anlamı kul, köle'dir.¹⁰⁶ Kölelerde ise Tegin (Tigin) ismi onları hükümdar soyundan gelen çocuklardan ayırt etmek için yanına gelen başka bir isimle kullanılmıştır.¹⁰⁷

Doğumu, çocukluğu ve ailesi hakkında kaynaklarda bilgi bulunmayan Tuğtegin'in 1095 yılı Rey Savaşından önce adının geçtiği tek yer 1070-71 yılında Büyük Selçuklu Sultanı Alparslan'ın Malazgirt Savaşı öncesi yaptığı Halep Kuşatmasıdır. Bu konuda da sadece İbnü'l Adîm'in, İbn Münkız'dan aktardığı rivayet bulunmaktadır. İbn Münkız, Büyük Selçuklu Sultanı Alparslan'ın Halep Kuşatması sırasında gelen mancınık taşıyla yaralandığı sırada Tuğtegin'in, Sultan Alparslan'ın arkasında silah taşıyıcı olarak bulunduğunu söylemiştir.¹⁰⁸

¹⁰² Eymen Fuâd Seyyid, *Mucemu Elgabu's-Siyasiyyîn Fi't-Tarihi'l-Arabi ve'l-İslami* (Beyrut: Mektebetü Hasan, 2011), 112.

¹⁰³ Bkz. Tülin Çoruhlu, "Tuğ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012).

¹⁰⁴ Şemri, *Atabek Zâhireddin Tuğtegin*, 88.

¹⁰⁵ Özergin, *Dımaşk Melikliği ve Dımaşk Atabegi*, 14.

¹⁰⁶ Bkz. Ömer Soner Hunkan, "Tegin", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011).

¹⁰⁷ Özergin, *Dımaşk Melikliği ve Dımaşk Atabegi*, 15.

¹⁰⁸ Kemaluddin İbnü'l-Adîm, *Buğyetu't-Taleb fi Tarih-i Haleb*, thk. Süheyl Zekkar (Beyrut: Daru'l-Fikr, ts.), 1977.

Büyük Selçuklu Sultanı Alparslan'ın 1064 yılında çıktığı Gürcistan Seferinde kendisini sefere teşvik eden ve kılavuzluk eden ayrıca Türkmenlerden birçok askere sahip olan ve Bizans üzerine sürekli akınlar yapan Tuğtegin isimli bir Türkmen Emîri olduğu kaynaklarda geçer.¹⁰⁹ Bazı çağdaş araştırmacılar da bu Türkmen emîrinin Atabeg Tuğtegin olduğunu kaydetmişlerdir.¹¹⁰ Ancak bu emîrin Atabeg Tuğtegin olduğuna dair kaynaklarda bir kayıt yoktur. Ayrıca Sultan Alparslan'ın Malazgirt Savaşı öncesinde gerçekleştirdiği Halep Kuşatmasında silah taşıyıcı olarak bulunan Atabeg Tuğtegin'in bunun öncesinde Gürcistan Seferi sırasında büyük bir Türkmen Emîri olduğunu söylemek askerî hiyerarşiye pek uygun görünmemektedir.

1.1.Suriye Selçukluları Hizmetinde Tuğtegin

Yukarıda geçen rivayetten anlaşıldığı üzere Tuğtegin önceleri Büyük Selçuklu Sultanı Alparslan'ın yanındayken daha sonra Alparslan'ın oğlu Melik Tutuş'un hizmetine girmiştir. Ancak bunun hangi tarihte gerçekleştiğine dair bir kayıt bulunmamaktadır.

İbnü'l-Kalânîsî'nin Târihü Dımaşk'ında 488/1095 yılında Tuğtegin'in Şam'a dönüşü bahsinde aktardığına göre Tuğtegin, daha genç yaşlarında Tutuş'un hizmetine girmiş, Tutuş onu sevmiş, büyütmüş ve yanındaki diğer emîr ve memlûklerinden önde tutmuştu. Hatta Tutuş ona ordu sipehsâlârlığı,¹¹¹ kendisinin yokluğunda Dımaşk Nâibliği, Meyyâfârikîn¹¹² Valiliği ve oğlu Dukak'ın atabegliği görevlerini vermişti.¹¹³

1.1.1.Melik Tutuş'un Hizmetinde Tuğtegin

İbnü'l-Kalânîsî'nin Târihü Dımaşk'ı ve diğerlerinde, Tuğtegin hakkında 1093 Meyyâfârikîn Valiliği öncesinde Tutuş'un hizmetinde olduğu dönemle ilgili detaylı

¹⁰⁹ İbnü'l-Esîr, *El-Kâmil*, VIII/194; Ahmed Bin Mahmud, *Selçuknâme*, haz. Erdoğan Merçil (İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları, 2011), 72; Mehmet Altay Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi Alp Arslan ve Zamanı* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2021), 3/14.

¹¹⁰ Gülay Ögün Bezer, "Tuğtegin", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 41/347; Yaşar Bedirhan, "Selçuklu Türkmenlerinin Kafkasya ve Kafkas Elleriyle Münasebetleri", *Turkish Studies* 9/4 (2014), 171.

¹¹¹ Ortaçağ İslam devletlerinde başkumandan anlamında kullanılan Farsça bir terim. Bkz. Erdoğan Merçil, "Sipehsâlâr", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 37/259.

¹¹² مَيَّافَرِكِينَ Günümüzde Diyarbakır'a bağlı Silvan ilçesinin eski adıdır. Bkz. Ahmet Savran, "Meyyâfârikîn", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 29/511.

¹¹³ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dımaşk*, 213-214; İbnü'l-Adîm, *Zubdetü'l-Haleb*, 231; İbnü'l-Ezrak el-Fârîkî, *Târihu'l-Fârîkî ed-Devletü'l-Mervâniyye*, thk. Bedevi Abdüllatif Avad (Kahire: el-Hey'etü'l-Âmme li-Şuûni'l-Metâbii'l-Emîriyye, 1959), 237; Şemri, *Atabek Zahireddin Tuğtegin*, 98-99.

bilgi bulunmamaktadır. Yukarıdaki aktarımlardan anladığımız kadarıyla Tuğtegin, ilk zamanlarından itibaren Tutuş'un yanında olmuş ve muhtemelen 1079 yılında Tutuş'la beraber Dımaşk'a gelerek Tutuş'un en yakın emîrlerinden birisi olmuştur.

1092 yılında Tutuş, ağabeyi Büyük Selçuklu Sultanı Melikşah'la arasını düzeltmek için Bağdat'a doğru yola çıktı. Ancak yolda Sultan Melikşah'ın öldüğünü öğrenince kendi adına hutbe okutarak Büyük Selçuklu Sultanı olduğunu ilan etti ve büyük bir ordu kurabilmek için tekrar Dımaşk'a döndü.¹¹⁴

Dımaşk'a döndükten sonra yazdığı mektuplarla Halep hâkimi Kasîmüddeve Aksungur, Antakya hâkimi Yağısıyan ve Urfa hâkimi Bozan gibi Büyük Selçuklu Sultanı Melikşah'a bağlı önemli emîrleri de yanına alan Tutuş, böylece Kuzey Suriye'deki hâkimiyetini de sağlamış oldu.¹¹⁵ Bu üç emîri de yanına alan Tutuş, Irak üzerine sefere çıktı. Sırasıyla Rahbe,¹¹⁶ Rakka,¹¹⁷ Nusaybin ve Musul'u ele geçiren Tutuş, 1093 yılında Meyyâfârikîn'i de ele geçirdi.¹¹⁸

Meyyâfârikîn'i ele geçiren Tutuş, buraya yakın memlûklerinden olan Tuğtegin'i vali olarak atadı.¹¹⁹ İbnü'l-Kalânîsî'nin Târihû Dımaşk'ında aktardığına göre bu Tuğtegin'in ilk valiliği idi. Tuğtegin, Meyyâfârikîn'i düzen ve azamet içinde yönetti, orada kendisine karşı fesat çıkarabileceklerini anladığı bazı komutanları ve şehrin ileri gelenlerini cezalandırarak otoritesini sağladı ve halkın işlerini yoluna koydu.¹²⁰

Tuğtegin valiliği sırasında 1095 yılında Âmid'de¹²¹ Tutuş'un nâibine karşı çıkan isyanı sert bir şekilde bastırdı ve nizamı tekrar Tutuş lehine tesis etti.¹²² İbnü'l-Kalânîsî, Târihû Dımaşk'ta Tutuş'un oğlu Dukak'ın atabegliğini de Tuğtegin'e verdiğini aktarır. Bunu Meyyâfârikîn Valiliği ile birlikte söylese de atabegliğe ne zaman getirildiğine

¹¹⁴ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihû Dımaşk*, 200; Sevim, *Suriye - Filistin Selçuklu Devleti Tarihi*, 68.

¹¹⁵ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihû Dımaşk*, 43; Sevim, *Suriye - Filistin Selçuklu Devleti Tarihi*, 69.

¹¹⁶ الرحبة Dımaşk'ın köylerinden birisidir. Bkz. Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, III/33.

¹¹⁷ الرقة Suriye'nin kuzeyinde yer alır. Bkz. Gülay Ögün Bezer, "Rakka", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 34/432. Fırat'ın doğusunda ünlü bir şehirdir. Harran ile arasında 3 günlük mesafe vardır. Bkz. Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, III/59.

¹¹⁸ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihû Dımaşk*, 203; Sevim, *Suriye - Filistin Selçuklu Devleti Tarihi*, 70.

¹¹⁹ Fârikî, *Târihu'l-Fârikî*, 237; İbnü'l-Kalânîsî, *Târihû Dımaşk*, 214.

¹²⁰ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihû Dımaşk*, 214.

¹²¹ آمد Diyarbakır şehrinin eski adı. Bkz. Nejat Göyünç, "Diyarbakır", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 9/464.

¹²² Fârikî, *Târihu'l-Fârikî*, 239; Özergin, *Dımaşk Melikliği ve Dımaşk Atabegi*, 16.

dair bir tarih belirtmemiştir.¹²³ Diğer kaynaklarda da bu konuda net bir tarih verilmemektedir.

Tutuş, Suriye, Filistin ve Kuzey Irak'ın tamamını ele geçirdikten sonra artık Büyük Selçuklu Sultanı olduğunu öne sürerek Abbâsî Halîfesi Muktedî Biemrillah'a elçi gönderip, Bağdat'ta kendi adına hutbe okutulmasını istedi. Ancak halîfe, başkent İsfahan'a¹²⁴ ve oradaki Selçuklu hazinesine sahip olması, yeğenlerinden hiçbirinin tahtta hak iddia etmemesi ve ülkenin doğusuna da hâkim olması şartlarını öne sürerek Tutuş'un bu isteğini reddetti.¹²⁵ Tutuş bu şartları yerine getirmek için başkent İsfahan'a doğru hareket etti. Bu sırada ordusunda bulunan Kasîmüddevele Aksungur ve Bozan kendisini terk ederek Berkyaruk'un tarafına geçince, Berkyaruk'a karşı galip gelemeyeceğini anlayarak Dımaşk'a geri döndü.¹²⁶

Ertesi yıl Dımaşk'tan tekrar harekete geçen Tutuş, önce Berkyaruk'un tarafına geçen Kasîmüddevele Aksungur ve Bozan'ın üzerine yürüyerek Halep'te ikisini de öldürdü. Ardından tekrar başkent İsfahan'a doğru harekete geçen Tutuş, Büyük Selçuklu Sultanı Berkyaruk'la girdiği Rey Savaşında öldürüldü. Kendisiyle beraber savaşa katılan Tuğtegin'in de içinde bulunduğu emîrlerinden bazıları, Berkyaruk tarafından esir alındı.¹²⁷

1.1.2.Melik Dukak'ın Yanında Tuğtegin

Tutuş, Rey Savaşından önce Hemedan'da¹²⁸ iken Dımaşk'ta yerine nâib olarak bıraktığı büyük oğlu Rıdvan'a haber göndererek Dımaşk ve çevresindeki birlikleri toplayarak kendisine yardıma gelmesi için haber gönderdi. Bu amaçla yola çıkan

¹²³ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dımaşk*, 214.

¹²⁴ أصفهان İran'da Zayenderüd nehrinin sol sahilinde ve Yahudiye'ye yaklaşık 2 mil mesafededir. Bkz. Osman Gazi Özgüdenli, "İsfahan", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 22/497.

¹²⁵ Ebü'l-Ferec İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam fî Târihi'l-Umem ve'l-Mulûk*, thk. Muhammed Abdülkadir Ata' - Mustafa Abdülkadir Ata' (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1992), XVI/165-166; İbnü'l-Esîr, *El-Kâmil*, VIII/369.

¹²⁶ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dımaşk*, 204; Sevim - Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, 179-180; Sevim, *Suriye - Filistin Selçuklu Devleti Tarihi*, 71.

¹²⁷ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dımaşk*, 206-212; Sevim, *Suriye - Filistin Selçuklu Devleti Tarihi*, 71-78; Özergin, *Dımaşk Melikliği ve Dımaşk Atabegi*, 17-18.

¹²⁸ همدان İran'ın batısında aynı adı taşıyan eyaletin merkezi. Bkz. Tahsin Yazıcı, "Hemedan", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 17/183.

Rıdvan, yolda babasının öldüğü haberini alarak hemen Halep'e döndü ve babasının yerine Suriye Selçuklu Melikliği'nin başına geçti.¹²⁹

Rey Savaşı sırasında babasının yanında olan Dukak, savaş sonrası kaçarak ağabeyi Rıdvan'ın yanına Halep'e geldi. Çok zaman geçmeden de Dımaşk'ta babasının nâibi olarak bulunan Emîr Savtekin tarafından Dımaşk'a davet edildi. Halep'ten kaçan Dukak, Dımaşk'a giderek oradaki görevlilerden ve askerlerden biat alarak tahta oturdu. Böylece Suriye Selçukluları Halep ve Dımaşk merkezli olarak ikiye bölündü.¹³⁰

1.1.2.1. Tuğtegin'in Esaretten Kurtuluşu, Dımaşk'a Dönüşü ve Dımaşk'ta Hâkimiyeti Ele Geçirmesi

Tutuş, Halep hâkimi Kasîmüddeve Aksungur ve Urfa hâkimi Bozan kendisinden yüz çevirip Berkyaruk'un tarafına geçince Dımaşk'a 1094 yılında geri dönmüştü. Döndükten sonra Tutuş'un Halep'e saldıracağını öğrenen Kasîmüddeve Aksungur, Berkyaruk'tan yardım istedi. O da kendisine bağlı emîrlerden Musul hâkimi olan Kürboğa'yı, Bozan'ı ve Rahbe Emîri Yusuf'u yardım etmesi için gönderdi. Halep yakınlarında geçen mücadele sonrası Tutuş, Kasîmüddeve Aksungur ve Bozan'ı öldürürken Kürboğa'yı ise kardeşi Altuntaş'la beraber önce Halep'te, sonra ise Humus'ta hapsetti.¹³¹

Rey Savaşı'nda Tutuş öldürüldükten sonra emîrlerinden Âdâbu'd-Devle Abak, Tuğtegin ve Yağısıyan, Büyük Selçuklu Sultanı Berkyaruk tarafından esir alınmıştı. Berkyaruk, emîrlerinin tavsiyesi üzerine Melik Rıdvan'a bir haberci göndererek Halep'te esir olarak bulunan Kürboğa ve Kürboğa'nın kardeşi Altuntaş'la kendi elinde esir olan Tutuş'un emîrlerinin takas edilmesini istedi. Melik Rıdvan'ın bu isteği kabul

¹²⁹ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dımaşk*, 212; İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zamân*, XIX/460; İbnü'l-Adîm, *Zubdetü'l-Haleb*, 231; Sevim, *Suriye - Filistin Selçuklu Devleti Tarihi*, 83-84; Sevim - Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, 458.

¹³⁰ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dımaşk*, 213; İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zamân*, XIX/468; İbnü'l-Adîm, *Zubdetü'l-Haleb*, 231; Ali Sevim, "Dımaşk Selçuklu Melikliği - Şemsül-Mülûk Dukak Devri (1095-1104)", *Belleten* 46/182 (20 Nisan 1982), 300.

¹³¹ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dımaşk*, 209; İbnü'l-Esîr, *El-Kâmil*, VIII/342; İbnü'l-Adîm, *Zubdetü'l-Haleb*, 229; Sevim, *Suriye - Filistin Selçuklu Devleti Tarihi*, 186; İbrahim Kafesoğlu, *Selçuklular ve Selçuklu Tarihi Üzerine Araştırmalar* (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2021), 191-192; Işın Demirkent, "Kürboğa", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 26/562.

etmesiyle birlikte Tuğtegin, Tutuş'un esir olan diğer emîrleriyle birlikte serbest bırakıldı.¹³²

Dımaşk'a dönüşünde Tuğtegin'i Dımaşk Şahnesi¹³³ Hüsnü'd-Devle Bahtiyar, Melik Dukak, askerler ve şehrin ileri gelenleri karşıladı. Melik Dukak, Tuğtegin'e sipehsâlârlık görevini tekrar verdi.¹³⁴

Melik Dukak'ı Dımaşk'a davet eden ve onu Melik Tutuş'un yerine getiren kişi, Emîr Savtekin idi. Bu sebeple de Emîr Savtekin, Dımaşk'ta yönetime hâkimdi. Tuğtegin'in Dımaşk'a döndükten sonra Savtekin'le yönetim mücadelesine girmiş olması da muhtemeldir. İbnü'l-Kalânîsî'nin *Târihû Dımaşk'ta* aktardığına göre Tuğtegin, Melik Dukak ve devletin emîrleri arasında bazı problemler çıkmıştı. İbnü'l-Cevzî'nin *Mir'âtü'z-Zamân* adlı eserinde aktardığına göre de Savtekin, Melik Rıdvan'la iş birliği yapmakla suçlanmıştı. Bu sebeplerle de Emîr Savtekin öldürülerek işler yoluna konulmuştur.¹³⁵ Buradan anlaşılmaktadır ki Tuğtegin, iktidar mücadelesine girdiği Emîr Savtekin'i çeşitli sebepler öne sürerek öldürmüştür.

Savtekin'in ölümüyle birlikte Tuğtegin, Dukak'ın dul olan annesi Saffetülmülk Hatun'la evlenerek Melik Dukak'la da akrabalık kurmuş ve Dımaşk'ta yönetimi tamamen ele geçirmiştir.¹³⁶

1.1.2.2.Melik Dukak-Melik Rıdvan Mücadelesi

Melik Dukak'ın Dımaşk'a gelerek kendi yönetimini kurması Melik Rıdvan'dan gizli bir şekilde olmuştu. Melik Dukak, Melik Rıdvan'ın kendisini öldürmesinden endişe ederek Dımaşk'a nasıl gittiye Melik Rıdvan da çok sevdiği ve tekrar yerleşmek istediği Dımaşk'ı geri almak istiyordu. Bu sebeple ilk olarak 489/1095-96 yılında

¹³² İbnü'l-Kalânîsî, *Târihû Dımaşk*, 214; İbnü'l-Esîr, *El-Kâmil*, VIII/393; İbnü'l-Adîm, *Zubdetu'l-Haleb*, 232; Özergin, *Dımaşk Melikliği ve Dımaşk Atabegi*, 21; Sevim, "Dımaşk Selçuklu Melikliği", 301; Demirkent, "Kürboğa", 26/562.

¹³³ Bir şehrin ya da bölgenin asayişinden sorumlu askeri vali. Bkz. Erdoğan Merçil, "Şahne", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010).

¹³⁴ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihû Dımaşk*, 213-214; İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zamân*, XIX/469.

¹³⁵ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihû Dımaşk*, 214; İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zamân*, XIX/469; Sevim, *Suriye - Filistin Selçuklu Devleti Tarihi*, 149; Özergin, *Dımaşk Melikliği ve Dımaşk Atabegi*, 24.

¹³⁶ İbnü'l-Esîr, *El-Kâmil*, VIII/393; İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zamân*, XIX/469; Özergin, *Dımaşk Melikliği ve Dımaşk Atabegi*, 24; Sevim, *Suriye - Filistin Selçuklu Devleti Tarihi*, 149-150.

Melik Rıdvan, Dukak'ın Esârib Kalesini¹³⁷ işgal ettiği sırada Artukoğlu Sökmen'in desteğiyle Dımaşk'ı kuşattı.¹³⁸

Rıdvan'ın Dımaşk'ı kuşattığı sırada Dukak, Tuğtegin, Necmeddin İlgazi ve Yağısıyan şehirden ayrılmıştı. Dımaşk'ta Vezir Zeynüddeve Muhammed b. el-Vezîr Ebü'l Kâsım, Şahne Sâlâr Bahtiyar ve Reis Eminüddeve Ebû Muhammed b. es-Sûfi ve az sayıda asker vardı.¹³⁹ Rıdvan'ın şehre saldırmasıyla beraber Dımaşk'ta bulunan askerler de surlardan ok atmaya başladılar. Savaş sürerken Rıdvan'ın hâciblerinden birinin gelen mancınık taşıyla önce yaralanması sonra da ölmesiyle beraber askerlerinin bir kısmı savaşı bırakarak çadırlarına çekildiler.¹⁴⁰

Dukak'ın Dımaşk'a dönmekte olduğu haberi de ulaşınca Rıdvan bu kuşatmadan başarısız olarak Halep'e geri çekildi.¹⁴¹ Ayrıca Dukak'ın Dımaşk'ın kuşatıldığını öğrenince yanında bulunan Emîr Sökmen'in kardeşi Artukoğlu Necmeddin İlgazi'yi tutuklattığı bunun üzerine de Emîr Sökmen'in Kudüs'e dönerek yönetimi aldığı da rivayet edilir.¹⁴²

İki kardeşin çekişmesinden yararlanan Fâtımîler de Kudüs'ü kuşattı. Rıdvan ile Dukak'ın yardım göndermemesi üzerine 40 günlük kuşatmanın ardından Kudüs, Fâtımîlerin eline geçti. Böylece iki kardeş arasındaki çatışmanın bölgeye verdiği ilk zarar da görülmüş oldu.¹⁴³

¹³⁷ الأثراب Antakya ile Halep arasında yer alan meşhur bir kaledir. Halep ile arasında 3 fersah vardır. Bkz. Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, I/89.

¹³⁸ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dımaşk*, 215; İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zamân*, XIX/469; İbnü'l-Adîm, *Zubdetü'l-Haleb*, 233; Ali Sevim, "Artukoğlu Sökmen'in Siyasi Faaliyetleri", *Belleten* 26/103 (20 Temmuz 1962), 504; Sevim, "Dımaşk Selçuklu Melikliği", 303; Bilinir, "Suriye Selçukluları Döneminde İki Kardeş Arasında Yaşanan Çekişmelerin Bölge Kaderine Etkileri", 15.

¹³⁹ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dımaşk*, 215.

¹⁴⁰ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dımaşk*, 215; İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zamân*, XIX/469; Özergin, *Dımaşk Melikliği ve Dımaşk Atabegi*, 27; Sevim, "Dımaşk Selçuklu Melikliği", 303.

¹⁴¹ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dımaşk*, 215.

¹⁴² İbnü'l-Adîm, *Zubdetü'l-Haleb*, 233; Özergin, *Dımaşk Melikliği ve Dımaşk Atabegi*, 27; Sevim, "Artukoğlu Sökmen'in Siyasi Faaliyetleri", 504; İbrahim Duman, *Haleb Selçuklu Meliki Rıdvan bin Tutuş (488-507/1095-1113)* (Kocaeli: Kocaeli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2014), 31.

¹⁴³ Özergin, *Dımaşk Melikliği ve Dımaşk Atabegi*, 28; Duman, *Rıdvan bin Tutuş*, 32; Bilinir, "Suriye Selçukluları Döneminde İki Kardeş Arasında Yaşanan Çekişmelerin Bölge Kaderine Etkileri", 15.

Dımaşk'a hâkim olma isteğinden vazgeçmeyen Rıdvan, 490/1096-1097 yılında ilk olarak gözdağı vermek için Dukak'ın tarafında yer alan Antakya hâkimi Yağısıyan'ın üzerine gitti ve onun iktâlarından olan Tel Bâşir'i¹⁴⁴ ele geçirdi.¹⁴⁵

Ardından Atabeg Cenâhüddeve Hüseyin ile birlikte Halep'e dönen Rıdvan, atabegi ile birlikte ikinci kez Dımaşk üzerine sefere çıktı. Bunun haberini alan Yağısıyan, hemen bu bilgiyi Dukak'a ileterek kendisi de Dımaşk'a yardıma gitti. Bu sırada Dukak ve Atabeg Tuğtegin de Dımaşk'ta gerekli önlemleri alarak surları tahkim etmişti. Dımaşk'a kadar gelen Rıdvan hem şehirdeki önlemleri hem de Yağısıyan'ın yardıma geldiğini öğrenince ikinci bir kuşatmaya cesaret edemeyerek Dımaşk kuşatmasından vazgeçti.¹⁴⁶

Dımaşk önlerinden ayrılan Rıdvan, ordusuyla birlikte Fâtımîlerin eline geçmiş olan Kudüs'e yürüyerek şehri ele geçirmek istedi. Ancak bu girişiminde de başarısız olarak geri döndü. Halep'e çekilirken de Dımaşk'ın çevresini yağmaladı. Yağma haberini alan Dukak, atabegi Tuğtegin'le birlikte Rıdvan'ın üzerine yürüdüyse de Rıdvan, Dukak ve ordusunun geldiği haberini alınca atabegi ile birlikte Halep'e çekildi.¹⁴⁷

Rıdvan'ın başarısız iki kuşatma girişiminin ardından sıra Dukak ve Tuğtegin'e gelmişti. 489/1097 yılında Atabeg Cenâhüddeve Hüseyin'in Yağısıyan üzerine yürümeye karar vermesi üzerine yola çıkan Dukak ve Tuğtegin, Hama'ya ulaştılar. Bu sırada Yağısıyan da onlara katıldı.¹⁴⁸

¹⁴⁴ تل بآشر Halep'in kuzeyinde müstahkem bir kale ve geniş bir alandır. Bkz. Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, II/40. Günümüzde Gaziantep sınırları içinde yer alır.

¹⁴⁵ İbnü'l-Adîm, *Zubdetu'l-Haleb*, 234; Kamal Al-Din İbn Al-Adim, *Buğyat At-Talab Fi Tarih Halab Selçuklularla İlgili Haltercümeleri*, haz. Ali Sevim (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2011), 89; Özergin, *Dımaşk Melikliği ve Dımaşk Atabegi*, 29; Duman, *Rıdvan bin Tutuş*, 33.

¹⁴⁶ İbnü'l-Adîm, *Zubdetu'l-Haleb*, 234; Sevim, "Dımaşk Selçuklu Melikliği", 304; Duman, *Rıdvan bin Tutuş*, 33.

¹⁴⁷ İbnü'l-Adîm, *Zubdetu'l-Haleb*, 234; Özergin, *Dımaşk Melikliği ve Dımaşk Atabegi*, 29; Sevim, "Dımaşk Selçuklu Melikliği", 304.

¹⁴⁸ İbnü'l-Adîm, *Zubdetu'l-Haleb*, 234; Özergin, *Dımaşk Melikliği ve Dımaşk Atabegi*, 30; Duman, *Rıdvan bin Tutuş*, 34.

Önce Kefertâb'a yürüdüler ve Kefertâb halkını haraca bağladılar sonrasında Yağısıyan, Rıdvan'ın mütteliklerinden olan Emîr Sökmen'e bağlı Maarretünnu'mân'a¹⁴⁹ yürüyerek oranın halkını da haraca bağladı.¹⁵⁰

Bu olayların üzerine Rıdvan, müttelik Emîr Sökmen ve Sümeysât (Samsat)¹⁵¹ Emîri Süleyman İlgazi'den yardım istedi. Kendisi de büyük bir ordu hazırladı. Dukak, Kınnesrîn'e ulaştı. Ardından Melik Rıdvan da yanındakilerle birlikte Kınnesrîn'e geldi. İki ordu arasında Kuveyk Nehri¹⁵² bulunuyordu. Önce elçiler vasıtasıyla anlaşmaya çalıştılar. Bu mümkün olmayınca da savaş başladı.¹⁵³

Savaşta Rıdvan ve ordusu, Dımaşk ordusuna karşı galip geldi. Dukak ordusuyla birlikte Dımaşk'a dönmek zorunda kaldı. Yapılan savaşta Dımaşk askerlerinin çoğu ölürken Halep askerlerinden ise az sayıda kişi ölmüştü. Yağısıyan da Antakya'ya dönmek zorunda kalmış, dönerken çiftçilerin saldırması üzerine de ordusunda bulunan Ermeni askerlerden birçoğu ölmüştü. Yapılan anlaşmaya göre bundan sonra Dımaşk ve Antakya'da hutbede önce Rıdvan'ın sonra ise Dukak'ın isimleri okunacaktı.¹⁵⁴

Savaşın ardından Rıdvan ile atabegi Cenâhüddevle Hüseyin arasında anlaşmazlık baş gösterdi. Rıdvan'ın hareketlerine güvenmeyen Atabeg Hüseyin, Rıdvan'ın annesi olan eşi ve maiyetiyle birlikte Humus'a giderek oraya yerleşti. Atabegi Cenâhüddevle Hüseyin'in Halep'ten ayrılmasından sonra ise Yağısıyan tekrar Rıdvan'ın hizmetine girdi ve yönetimde Rıdvan'ın yardımcısı oldu.¹⁵⁵

Fâtımîler, en son Kudüs'ü ele geçirmiş ancak Suriye ve Filistin'in tamamına hâkim olamamıştı. Bu bölgeleri ele geçiremeseler de bölgede manevi olarak kendi

¹⁴⁹ معرزة النعمان Halep, Hama ve Humus arasında eski ve meşhur bir şehirdir. Bkz. Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, V/156.

¹⁵⁰ İbnü'l-Adîm, *Zubdetu'l-Haleb*, 234; Özergin, *Dımaşk Melikliği ve Dımaşk Atabegi*, 30-31; Duman, *Rıdvan bin Tutuş*, 34; Sevim, "Artukoğlu Sökmen'in Siyasi Faaliyetleri", 506.

¹⁵¹ سميساط ya da صمصماد Fırat'ın kıyısında yer alır. Bkz. Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, III/258. Günümüzde Adıyaman şehrinin ilçelerinden birisidir.

¹⁵² نهر قويق Halep'teki bir nehirdir. Bkz. Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, IV/417.

¹⁵³ İbnü'l-Esîr, *El-Kâmil*, VIII/412; İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zamân*, XIX/488; İbnü'l-Adîm, *Zubdetu'l-Haleb*, 234-235; Özergin, *Dımaşk Melikliği ve Dımaşk Atabegi*, 31; Duman, *Rıdvan bin Tutuş*, 34.

¹⁵⁴ İbnü'l-Adîm, *Zubdetu'l-Haleb*, 235; Özergin, *Dımaşk Melikliği ve Dımaşk Atabegi*, 31-32.

¹⁵⁵ İbnü'l-Adîm, *Zubdetu'l-Haleb*, 235; Özergin, *Dımaşk Melikliği ve Dımaşk Atabegi*, 32-33; Duman, *Rıdvan bin Tutuş*, 34-35.

hâkimiyetlerini oluşturmak istiyorlardı.¹⁵⁶ 490/1097 yılında Fâtîmî Halîfesi Müstâ'li Billâh'ın mektubu Melik Rıdvan'a ulaştı. Kardeşi Dukak'a karşı istediğini alamayan Rıdvan'a, Fâtîmî Halîfesi kendisine tabi olması ve hutbeyi onun adına okutması karşılığında Dımaşk'a karşı kendisinin yanında yer almayı ve beraber Dımaşk'ı kuşatıp zapt etmeyi teklif ediyordu. Melik Rıdvan, bunu kabul etti ve hutbede önce Fâtîmî Halîfesi Müstâ'li Billâh sonra halîfenin veziri Efdal ve daha sonrasında ise kendisinin ismi okunmaya başladı. Bu dört hafta sürdü. Emîr Sökmen ve Yağısyan'ın Halep'e gelerek kendisini ikna etmeleri üzerine hutbe tekrar Abbâsî Halîfesi adına okunmaya başlandı.¹⁵⁷

1.1.2.3. Haçlılarla İlişkiler

27 Kasım 1095 günü Papa 2. Urban'ın Clermont Konsili'nde başlattığı Haçlı Seferleri'nde hedef, Hristiyanların kutsal toprakları olan Kudüs'ü almaktı.¹⁵⁸ Bu amaçla yola çıkan büyük grupların Anadolu'ya geçişi ilk kez 1096 yılının sonlarında İstanbul üzerinden gerçekleşti.¹⁵⁹

İlk olarak Türkiye Selçuklu Devleti'ne ait olan İznik'i Anadolu Selçuklularının elinden alıp Bizans'a teslim ettiler.¹⁶⁰ Daha sonra bir grup, Baudouin de Boulogne komutasında Çukurova üzerinden ilerlerken diğer gruplar ise Maraş üzerinden Suriye topraklarına doğru gittiler.¹⁶¹

1.1.2.3.1. Haçlıların Antakya'ya Yürüyüşü

1084 yılına kadar Bizans hâkimiyetinde olan Antakya, Kutalmışoğlu Süleyman Şah'ın fethetmesiyle bu tarihten itibaren Türkiye Selçuklu toprağı olmuştur.¹⁶² Ertesi yıl

¹⁵⁶ Sevim, *Suriye - Filistin Selçuklu Devleti Tarihi*, 90.

¹⁵⁷ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dımaşk*, 217; İbnü'l-Adîm, *Zubdetü'l-Haleb*, 235-236; Özergin, *Dımaşk Melikliği ve Dımaşk Atabegi*, 33-34; Sevim, "Artukoğlu Sökmen'in Siyasi Faaliyetleri", 507; Nadir Karakuş, "Haçlı Seferlerinde Selçuklu Düşman Kardeşler: Rıdvan ve Dukak", *İSTEM* 32 (28 Aralık 2018), 264.

¹⁵⁸ Urfalı Mateos - Papaz Grigor, *Urfalı Mateos Vekayi-Namesi*, 188; Carnotensis, *Kudüs Seferi*, 50-51; Kırpık, *Haçlılar (1095-1120)*, 18.

¹⁵⁹ Carnotensis, *Kudüs Seferi*, 63-64; Kırpık, *Haçlılar (1095-1120)*, 52.

¹⁶⁰ Carnotensis, *Kudüs Seferi*, 65-67; Urfalı Mateos - Papaz Grigor, *Urfalı Mateos Vekayi-Namesi*, 190; Kırpık, *Haçlılar (1095-1120)*, 77-78.

¹⁶¹ Carnotensis, *Kudüs Seferi*, 72.

¹⁶² İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zamân*, XIX/409; İbnü'l-Adîm, *Zubdetü'l-Haleb*, 213; Ebü'l-Fidâ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türki (Mısır: Daru Hicr, 1997), XVI/90; Sevim, *Suriye - Filistin Selçuklu Devleti Tarihi*, 57-58.

Tutuş ile Süleyman Şah arasında geçen savaş sonrası Süleyman Şah'ın ölmesiyle Antakya, bizzat Büyük Selçuklu Sultanı Melikşah'a bağlanmıştı.¹⁶³

Melikşah, Antakya'yı kendi adına yönetmesi için Türkmen emîrlerinden Yağısıyan'ı Antakya hâkimi olarak tayin etti.¹⁶⁴ 1092 yılında Büyük Selçuklu Sultanı Melikşah'ın ölümüyle de Yağısıyan, Berkyaruk'a karşı Tutuş'un yanında yer alarak Antakya'yı Suriye Selçuklu Sultanı Tutuş adına yönetti.¹⁶⁵

1095 yılında Tutuş'un ölümüyle de Büyük Selçuklu Sultanı Berkyaruk'a esir düşen Yağısıyan, serbest kalınca Antakya'ya dönerek Halep Meliki Rıdvan adına Antakya'yı yönetti.¹⁶⁶ Ancak daha sonra Yağısıyan, Rıdvan'ın atabegi Cenâhüddeve Hüseyin ile yaşadığı anlaşmazlık sonucu Rıdvan'ın Dukak'la olan mücadelesinde, Dukak'ın yanında yer aldı.¹⁶⁷ Cenâhüddeve'nin Rıdvan'ın yanından ayrılmasıyla da tekrar Rıdvan'a biat etti.¹⁶⁸

Yağısıyan'ın yanına geri dönüşünden sonra Rıdvan, Artukoğlu Sökmen ve Yağısıyan ile birlikte hem Dimaşk'ı kardeşinin elinden almak hem de Humus'u Cenâhüddeve Hüseyin'in elinden almak için yola çıktı. Şeyzer'e¹⁶⁹ vardıklarında Anadolu'dan hızla büyük orduların Antakya üzerine geldiği haberleri gelince Yağısıyan, hızlı bir şekilde tedbir almak için Antakya'ya döndü. Rıdvan da Halep'e döndü.¹⁷⁰

Yağısıyan, şehirde tedbirler almaya başladı. Elindeki asker sayısı yaklaşık olarak 5 bindi.¹⁷¹ Surları tahkim ederken şehirdeki Gayrimüslimleri de kuşatma

¹⁶³ Urfalı Mateos - Papaz Grigor, *Urfalı Mateos Vekayi-Namesi*, 171-172; Kırpık, *Haçlılar (1095-1120)*, 121-122; Karakuş, "Rıdvan ve Dukak", 264-265.

¹⁶⁴ İbnü'l-Adîm, *Zubdetu'l-Haleb*, 221; Sevim, *Suriye - Filistin Selçuklu Devleti Tarihi*, 65.

¹⁶⁵ İbnü'l-Adîm, *Zubdetu'l-Haleb*, 226; Sevim, *Suriye - Filistin Selçuklu Devleti Tarihi*, 69.

¹⁶⁶ İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zamân*, XIX/470; Sevim, *Suriye - Filistin Selçuklu Devleti Tarihi*, 84.

¹⁶⁷ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dimaşk*, 215; İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zamân*, XIX/488; İbnü'l-Adîm, *Zubdetu'l-Haleb*, 234; Sevim, *Suriye - Filistin Selçuklu Devleti Tarihi*, 150.

¹⁶⁸ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dimaşk*, 217; İbnü'l-Esîr, *El-Kâmil*, VIII/412; İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zamân*, XIX/479; İbnü'l-Adîm, *Zubdetu'l-Haleb*, 235.

¹⁶⁹ شيزر Maarre yakınlarında Şam bölgesinde yer alan bir kaledir. Hama ile arasında bir günlük mesafe vardır. Bkz. Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, III/383.

¹⁷⁰ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dimaşk*, 217; İbnü'l-Adîm, *Zubdetu'l-Haleb*, 236-237; Sevim, *Suriye - Filistin Selçuklu Devleti Tarihi*, 92; Ebru Altan, *Antakya Haçlı Prinkepsliği Tarihi Kuruluş Devri (1098-1112)* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2022), 49.

¹⁷¹ Kırpık, *Haçlılar (1095-1120)*, 122.

sırasında ihanet etmemeleri için şehrin dışına çıkarttı.¹⁷² Yine oğlu Şemsüddeve'yi Büyük Selçuklu Sultanı Berkyaruk, Melik Rıdvan, Melik Dukak, Humus Emîri Cenâhüddevle Hüseyin ve Mirdâsî Emîri Vessab b. Mahmud'a, diğer oğlu Muhammed'i de Musul hâkimi Kürboğa, Seruc Emîri Sökmen b. Artuk, Sincar Emîri Arslantaş, Sumeysat Emîri Süleyman İlgazi ve diğer bazı Türkmen emîr ve beylerine göndererek yardım istedi.¹⁷³

Yağısıyan'ın yardım isteğine karşı Büyük Selçuklu Sultanı Berkyaruk, Musul Emîri Kürboğa'ya Büyük Selçuklu ordusunun başında gidip Antakya'ya yardım etmesini istedi.¹⁷⁴ Yine Dımaşk Meliki Dukak, Atabeg Tuğtegin, Humus Emîri Cenâhüddevle Hüseyin, Seruc Emîri Sökmen b. Artuk yardım çağrısına karşı bizzat birlikleriyle birlikte yardıma gittiler. Melik Rıdvan ise kendisi bizzat katılmayarak küçük bir birliği yardıma gönderdi.¹⁷⁵

1.2.2.3.2. El-Bâre Savaşı

Dımaşk Meliki Dukak, atabegi Tuğtegin ve Yağısıyan'ın oğlu Şemsüddeve ile birlikte Yağısıyan'ın yardım isteğine icabet ederek birliklerinin başında Antakya'ya doğru hareket etti. Dukak ve Atabeg Tuğtegin, Humus'ta Emîr Cenâhüddevle Hüseyin ile de birleşerek yollarına devam ettiler.¹⁷⁶

Dukak ve yanındakiler, Şeyzer yakınlarında konakladıkları sırada Haçlı kontları Bohemund ve Robert komutasında yaklaşık 20 bin kişilik bir birliğin erzak aramaya çıktıklarını ve el-Bâre'de¹⁷⁷ olduklarını öğrendiler.¹⁷⁸

¹⁷² İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dımaşk*, 218; İbnü'l-Esîr, *El-Kâmil*, VIII/416; İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zamân*, XIX/480; Sevim, *Suriye - Filistin Selçuklu Devleti Tarihi*, 100.

¹⁷³ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dımaşk*, 218; İbnü'l-Adîm, *Zubdetü'l-Haleb*, 237; Sevim, *Suriye - Filistin Selçuklu Devleti Tarihi*, 100.

¹⁷⁴ Carnotensis, *Kudüs Seferi*, 85; Sevim, *Suriye - Filistin Selçuklu Devleti Tarihi*, 101.

¹⁷⁵ İbnü'l-Esîr, *El-Kâmil*, VIII/418; İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zamân*, XIX/491; İbnü'l-Adîm, *Zubdetü'l-Haleb*, 238-239; Sevim, *Suriye - Filistin Selçuklu Devleti Tarihi*, 100-101.

¹⁷⁶ İbnü'l-Adîm, *Zubdetü'l-Haleb*, 237; Runciman, *Haçlı Seferleri*, I/169; Özergin, *Dımaşk Melikliği ve Dımaşk Atabegi*, 36; Sevim, *Suriye - Filistin Selçuklu Devleti Tarihi*, 152; Altan, *Antakya Haçlı Prinkepsliği Tarihi*, 56.

¹⁷⁷ البارة Halep'in kasabalarındandır. Bkz. Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, I/320.

¹⁷⁸ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dımaşk*, 219; İbnü'l-Adîm, *Zubdetü'l-Haleb*, 237-238; Runciman, *Haçlı Seferleri*, I/169; Özergin, *Dımaşk Melikliği ve Dımaşk Atabegi*, 36; Kırpık, *Haçlılar (1095-1120)*, 143.

Dukak ve yanındakiler hızla bu birliği kuşatarak onlarla savaşı giriştiler.¹⁷⁹ Savaşta Dukak ve yanındakiler üstündü. Hatta Atabeg Tuğtegin, savaş sırasında atından Haçlı kontu Bohemund'un üzerine atılarak onu yere düşürdüyse de Bohemund'u zırhından dolayı öldüremedi.¹⁸⁰ Savaş sonucunda iki taraf da büyük kayıplar vererek geri çekilmek zorunda kaldı. Dukak ve yanındakiler, savaş sonrası Hama'ya geri çekilirken, Haçlılar da aradıkları erzağa ulaşamadan Antakya'daki birliklerinin yanına dönmek zorunda kaldılar.¹⁸¹

1.2.2.3.3. Urfa Haçlı Kontluğunun Kuruluşu ve Kürboğa Tarafından Kuşatılması

Haçlıların büyük bir kısmı Antakya üzerine yürürken yola Çukurova üzerinden giden diğer Haçlı grubunun komutanı Baudouin de Boulogne, Urfa'nın Ermeni hâkimi Toros'tan bir çağrı aldı. Toros, Türklere karşı savaşmak ve birlik olmak için Haçlılar'ı Urfa'ya davet ediyordu. Antakya kuşatması sürerken Baudouin bu çağrı üzerine Urfa'ya hareket etti.¹⁸²

Baudouin, Urfa'ya Toros'un çağrısı üzerine gitse de bir süre sonra Toros'u alt ederek 10 Mart 1098'de Urfa Haçlı Kontluğunu kurdu. Felcherius ise bu olayı anlatırken Toros'u kendi halkının öldürdüğünü ve Baudouin'i tahta geçirdiklerini söyler.¹⁸³

Baudouin'in Urfa Haçlı Kontluğunu kurmasının Türklere ilk zararı Kürboğa'yı Antakya'ya geciktirmiş olmasıdır. Cezîre bölgesinin¹⁸⁴ tamamına hâkim olan Kürboğa, ordusuyla birlikte Antakya'ya doğru hareket ederken Urfa'nın Haçlılar tarafından ele geçirildiğini öğrenince önce Urfa'yı Haçlıların elinden almak için kuşattı. Kürboğa, üç

¹⁷⁹ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dimaşk*, 219; Özergin, *Dimaşk Melikliği ve Dimaşk Atabegi*, 36; Sevim, *Suriye - Filistin Selçuklu Devleti Tarihi*, 127; Altan, *Antakya Haçlı Prinkepsliği Tarihi*, 56.

¹⁸⁰ Urfalı Mateos - Papaz Grigor, *Urfalı Mateos Vekayi-Namesi*, 192.

¹⁸¹ İbnü'l-Adîm, *Zubdetu'l-Haleb*, 237-238; Sevim, *Suriye - Filistin Selçuklu Devleti Tarihi*, 152; Kırpık, *Haçlılar (1095-1120)*, 143; Altan, *Antakya Haçlı Prinkepsliği Tarihi*, 56.

¹⁸² Carnotensis, *Kudüs Seferi*, 72-73; Urfalı Mateos - Papaz Grigor, *Urfalı Mateos Vekayi-Namesi*, 194; Demirkent, *Urfa Haçlı Kontluğu*, I/17-18.

¹⁸³ Carnotensis, *Kudüs Seferi*, 75; Urfalı Mateos - Papaz Grigor, *Urfalı Mateos Vekayi-Namesi*, 194-195; Demirkent, *Urfa Haçlı Kontluğu*, I/36.

¹⁸⁴ الجزيرة Yukarı Mezopotamya. Diele ile Fırat arasında yer alır. Meyyâfârikîn, Erzen, Siirt, Zap Havzası ve Adıyaman bölgesini içine alır. Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, II/134; Ramazan Şeşen, "Cezîre", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 7/509.

hafta boyunca Urfa önlerinde kalmasına rağmen Urfa'yı alamadı ve Antakya üzerine yürümeye devam etti.¹⁸⁵

1.2.2.3.4. Antakya'nın Düşmesi

20 Ekim 1098 günü Antakya'yı kuşatmaya başlayan Haçlıların kuşatması, Haziran ayına kadar devam etti. Bu sırada Haçlılar bekledikleri gibi çevreden yardım ya da destek alamadılar. Haçlı birlikleri arasında kıtlık ve huzursuzluk başladı. Hatta Haçlı askerlerinden bazıları, ordudan kaçarak liman üzerinden ülkelerine dönmeye başladılar.¹⁸⁶

Antakya'da da işler Haçlıların beklediği gibi değildi. Yağısıyan'ın kuşatma öncesi aldığı önlemler işe yaramış şehirde açlık ya da kıtlık olmamıştı. Ayrıca Yağısıyan, şehir surlarını tahkim ettiği için Haçlılar surları aşamıyordu.¹⁸⁷

Emîr Yağısıyan, şehrin sadece ihanetle düşeceğini tahmin ederek kuşatmadan önce şehirdeki Hristiyanları, şehir dışına çıkarmıştı. Ancak yine de şehrin düşmesi bir ihanet sonucu gerçekleşti. Ermeni asıllı bir asker olan Firûz, Haçlı komutanlarıyla anlaşarak Haçlıları bir gece vakti "İki Kız Kardeş" Kulesi üzerinden şehre aldı. Şehre ilk giren Haçlı birlikleri hızla şehir kapılarını açtı ve diğer Haçlı birlikleri de şehre girdi.¹⁸⁸

Haçlıların şehre girmesiyle Yağısıyan, hızlı bir şekilde Kürboğa'nın ordusuna katılmak için şehirden kaçtı. Haçlılar surları aşıp şehre girmiş olsalar da şehrin iç kale surları düşmedi. İç kalede Yağısıyan'ın oğlu Şemsüddavle'nin savunması devam etmekteydi. Yağısıyan Antakya'dan kaçarken şehir surlarının dışında bir yerde atından düştü ve bayıldı. Bölgede bulunan Ermenilerden birisi de onun başını keserek Haçlı komutanlarına götürdü.¹⁸⁹

¹⁸⁵ Carnotensis, *Kudüs Seferi*, 85; Urfalı Mateos - Papaz Grigor, *Urfalı Mateos Vekayi-Namesi*, 196; Kafesoğlu, *Selçuklular*, 192-193; Demirkent, *Urfa Haçlı Kontluğu*, I/39; Kırpık, *Haçlılar (1095-1120)*, 123; Altan, *Antakya Haçlı Prinkepliği Tarihi*, 67.

¹⁸⁶ İbnü'l-Adîm, *Zubdetü'l-Haleb*, 241; Carnotensis, *Kudüs Seferi*, 78-80.

¹⁸⁷ İbnü'l-Adîm, *Zubdetü'l-Haleb*, 238.

¹⁸⁸ İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zamân*, XIX/491; İbnü'l-Adîm, *Zubdetü'l-Haleb*, 238-239; Carnotensis, *Kudüs Seferi*, 82; Urfalı Mateos - Papaz Grigor, *Urfalı Mateos Vekayi-Namesi*, 196; Altan, *Antakya Haçlı Prinkepliği Tarihi*, 66-68.

¹⁸⁹ İbnü'l-Esîr, *El-Kâmil*, VIII/417-418; İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zamân*, XIX/491; İbnü'l-Adîm, *Zubdetü'l-Haleb*, 240; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XVI/164; Carnotensis, *Kudüs Seferi*, 82; Urfalı Mateos - Papaz Grigor, *Urfalı Mateos Vekayi-Namesi*, 197; Ebru Altan, "Yağısıyan", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 43/178.

Kuşatma dokuz ay sürdükten sonra Haçlılar, 2 Haziran günü Antakya'ya girdi. Kürboğa ordusu da yaklaşık bir hafta sonra 7 Haziran günü şehir önlerine geldi. Surları aşan Haçlılar, bu defa kendileri kuşatma altına alındı. Kürboğa şehre yürürken Dukak ve Tuğtegin komutasındaki Dımaşk Melikliği askerleri, Cenâhüddevle Hüseyin komutasındaki Humus askerleri, Mirdâsî Emîri Vessab b. Mahmud, Sökmen b. Artuk ve diğer çevre Türkmen ve Arap emîrleri de Kürboğa'nın ordusuna katıldı.¹⁹⁰ Kürboğa iç kalede Yağısıyan'ın oğlu Şemsüddevle komutasında direniş sürerken, oraya da kendi adamlarından Ahmed b. Mervan'ı görevlendirdi.¹⁹¹

Kürboğa'nın şehri alacağına yönelik bir şüphesi bulunmuyordu. Urfalı Mateos'un Vekayiname'sinde aktardığına göre Haçlılar, şehri teslim edip memleketlerine gitmeyi teklif ettilerse de Kürboğa, bunu kabul etmedi.¹⁹² Kürboğa yanındaki diğer emîr ve komutanları da dinlemiyordu. Haçlıların zor durumda kalmış olmalarına rağmen şehre girmek istemiyordu. Onun isteği şehrin dışında bir meydan savaşı yaparak Haçlıların tamamını ortadan kaldırmaktı. Ancak diğer melik ve emîrlere, Kürboğa'nın bu söz dinlemez tavrından rahatsız olmaya başladılar. Yanında Selçuklu soyundan olan Melik Dukak olmasına rağmen onu bile dikkate almıyordu.¹⁹³

Büyük Selçuklu ordusunun şehri kuşatmasından sonra Haçlılar, şehir içerisinde büyük bir kıtlığa düşmüşlerdi. Aktarılanlara göre gördükleri bütün otları ve dikenleri yemeye başlamışlardı. Yine şehirde ölen atların, köpeklerin ve farelerin etlerini yiyenler de vardı. Hatta Müslüman ölüleri mezarlarından çıkarıp, onların etlerini de yiyorlardı.¹⁹⁴ Durumları gittikçe kötüye giderken "Kutsal Mızrak Hikayesi"ni¹⁹⁵ uydurarak askerleri tekrar dirençli hale getirmeyi başardılar.¹⁹⁶

¹⁹⁰ İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zamân*, XIX/491; İbnü'l-Adîm, *Zubdetu'l-Haleb*, 239-240; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XVI/164.

¹⁹¹ İbnü'l-Adîm, *Zubdetu'l-Haleb*, 241; Sevim, *Suriye - Filistin Selçuklu Devleti Tarihi*, 103; Altan, *Antakya Haçlı Prinkepsliği Tarihi*, 72.

¹⁹² Urfalı Mateos - Papaz Grigor, *Urfalı Mateos Vekayi-Namesi*, 197.

¹⁹³ İbnü'l-Esîr, *El-Kâmil*, VIII/418; İbnü'l-Adîm, *Zubdetu'l-Haleb*, 241.

¹⁹⁴ İbnü'l-Esîr, *El-Kâmil*, VIII/418; İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zamân*, XIX/491-492; İbnü'l-Adîm, *Zubdetu'l-Haleb*, 240-241; Altan, *Antakya Haçlı Prinkepsliği Tarihi*, 74-75.

¹⁹⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz. Altan, *Antakya Haçlı Prinkepsliği Tarihi*, 75-76.

¹⁹⁶ Carnotensis, *Kudüs Seferi*, 83-85; Urfalı Mateos - Papaz Grigor, *Urfalı Mateos Vekayi-Namesi*, 197; İbnü'l-Esîr, *El-Kâmil*, VIII/419; İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zamân*, XIX/491-492; Altan, *Antakya Haçlı Prinkepsliği Tarihi*, 75-76.

Halep Meliki Rıdvan, bizzat desteğe katılmamıştı. Savaştan önce Rıdvan'ın elçileri sık sık Kürboğa'ya gelerek onunla özel görüşme gerçekleştiriyorlardı.¹⁹⁷ Ancak Dımaşk Meliki Dukak, bundan rahatsız oldu. Kendisinin arkasından bir iş çevrileceğini düşündü. Ayrıca Kürboğa'nın söz dinlemeyen inatçı ve kibirli tavrından da rahatsız oluyordu. Ve bunun sonucunda savaş başlamadan önce Dukak ve Tuğtegin, Dımaşk ordusuyla birlikte çekilerek Dımaşk'a gittiler.¹⁹⁸

Vessab b. Mahmud'un ordusunda bulunan Araplarla diğer birliklerde bulunan Türkmen askerler arasında yaşanan sorunlar sebebiyle Vessab'ın birliğindeki Arap askerler ve bazı Türkmen beyleri de savaştan çekildiler. Humus Emîri Cenâhüddeve Hüseyin de Rıdvan'ın destek için gönderdiği birlik içinde bulunan daha önce kendisinin ölümüne sebep olduğu Yusuf b. Abak'ın kardeşinin olması sebebiyle şüpheye düştü. O da diğer emîrlerin çekilmesiyle birlikte ordudan çekildi.¹⁹⁹ Sökmen b. Artuk gibi kalan emîrler ise diğer emîrlerin çekilmesi sonucu Kürboğa'nın da tavırlarından rahatsız oldukları için çekildiler.²⁰⁰ Ve Kürboğa ordusuyla baş başa kaldı.

Haçlı ordusu, 28 Haziran günü şehirden çıkmayı kabul etti. Kürboğa'nın yardımcıları ve emîrleri o sırada saldırmayı teklif etseler de Kürboğa meydan savaşı yapmakta inat ediyordu.²⁰¹ Haçlı ordusu şehirden çıktı ve iki ordu şehrin dışında karşılıklı olarak yerleşti. Haçlı ordusu 165 bin askerden oluşuyordu.²⁰² Yapılan savaşta beklenmedik şekilde Büyük Selçuklu ordusu hem düşmana hem de Kürboğa'nın kibrine yenildi. Selçuklu askerlerinden birçoğu şehit edildi. İç kalede direnmeye devam eden birlikler de Kürboğa'nın kaçtığını görünce Haçlıların verdiği güvenceyle teslim oldular. Haçlılar, kaçan ordunun mallarını, silahlarını ve yiyeceklerini yağmaladılar. Kürboğa da Halep'e Melik Rıdvan'ın yanına kaçarak ona sığındı. Sonrasında ise Musul'a döndü.²⁰³

¹⁹⁷ İbnü'l-Adîm, *Zubdetu'l-Haleb*, 240.

¹⁹⁸ İbnü'l-Adîm, *Zubdetu'l-Haleb*, 240-241; Sevim, *Suriye - Filistin Selçuklu Devleti Tarihi*, 153; Karakuş, "Rıdvan ve Dukak", 266.

¹⁹⁹ İbnü'l-Adîm, *Zubdetu'l-Haleb*, 240.

²⁰⁰ Sevim, *Suriye - Filistin Selçuklu Devleti Tarihi*, 153.

²⁰¹ İbnü'l-Esîr, *El-Kâmil*, VIII/419; İbnü'l-Adîm, *Zubdetu'l-Haleb*, 241; Altan, *Antakya Haçlı Prinkepsliği Tarihi*, 77.

²⁰² Urfalı Mateos - Papaz Grigor, *Urfalı Mateos Vekayi-Namesi*, 197.

²⁰³ Urfalı Mateos - Papaz Grigor, *Urfalı Mateos Vekayi-Namesi*, 198; İbnü'l-Esîr, *El-Kâmil*, VIII/419; İbnü'l-Adîm, *Zubdetu'l-Haleb*, 241; Altan, *Antakya Haçlı Prinkepsliği Tarihi*, 80.

28 Haziran 1098 günü bölgedeki ikinci Haçlı Devleti olan Antakya Haçlı Prinkepsliği kurulmuş oldu. Prinkepsliğin başına savaşta büyük katkıları olması sebebi ile Bohemund geçti.²⁰⁴

1.2.3.3.5. Tankred ile Mücadele

1098 yılında Urfa ve Antakya'yı alan Haçlıların 1099 yılında da Kudüs'ü almaları sonucu Kudüs'teki Haçlılara en yakın Müslüman emîrlik, Dukak hâkimiyetindeki Dimaşk Melikliği oldu.²⁰⁵ Kudüs'ü aldıktan sonra akınlarını durdurmayan Haçlıların ilk hedefleri Filistin ve Suriye toprakları oldu.²⁰⁶

Kudüs Kralı Godefroi ve Haçlı liderlerinden Tankred, Taberiye Gölünün doğusunda bulunan Belkâ²⁰⁷ bölgesindeki Sevâd²⁰⁸ topraklarına akınlar düzenlemekteydi. Onların asıl amacı bu toprakları krallıklarına katmak ve bu topraklar üzerinden mallarını Filistin limanlarına ulaştırmaktı.²⁰⁹ 1100 yılında Taberiye kontu Tankred, Sevâd üzerinden Cevlân'a²¹⁰ saldırmak üzere hazırlıklar yapmaya başladı. Bunu öğrenen Dimaşk Selçuklu Melikliği'nin bölgedeki vassalı olan Arap Emîri Fadl b. Rebia (Haçlıların isimlendirmesiyle Şişman Köylü), Dukak'a haber göndererek ondan yardım istedi.²¹¹

Dukak, yardım isteğini kabul etmekle birlikte kendisi bizzat yardıma gitmeyerek bölgeye 500 atlı asker sevk etti.²¹² Haçlı tarihçisi Runciman ise Dukak'ın yardıma bizzat kendisinin geldiğini belirtmektedir.²¹³ Dukak'ın gönderdiği askerler Godefroi'nin birliğinin arkasında kalan Tankred komutasındaki birliklere saldırarak Haçlıları büyük bir yenilgiye uğrattı. Tankred, Godefroi'nin yanına kaçarken Dimaşk

²⁰⁴ Kırpık, *Haçlılar (1095-1120)*, 126.

²⁰⁵ Kırpık, *Haçlılar (1095-1120)*, 144.

²⁰⁶ Ali Sevim, "Suriye Selçukluları-Haçlı İlişkileri", *Uluslararası Haçlı Seferleri Sempozyumu*, (1999), 109.

²⁰⁷ البلقاء Ortaçağ'da güneyde Vâdilkura'dan Suriye'de Ezriat (Der'a) ve Beseniyye'ye kadar uzanan bir bölgedir. Günümüzde Ürdün'de bulunur. Bkz. Muhammed Abdülkâdir Hireysât, "Belkâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 5/419.

²⁰⁸ السواد Bu isimle iki bölge vardır. Bizim konumuzda bahsi geçen Sevâd Belkâ bölgesinde yer alır. Dimaşk'a bağlıdır. Diğeri ise Irak'tadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, III/272.

²⁰⁹ Sevim, "Suriye Selçukluları-Haçlı İlişkileri", 109; Karaca, *Kudüs Haçlı Krallığı*, 64.

²¹⁰ الجولان Havran bölgesinde yer alan bir köydür. Bkz. Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, II/188.

²¹¹ Özergin, *Dimaşk Melikliği ve Dimaşk Atabegi*, 43; Sevim, "Suriye Selçukluları-Haçlı İlişkileri", 109; Karaca, *Kudüs Haçlı Krallığı*, 65.

²¹² Sevim, "Suriye Selçukluları-Haçlı İlişkileri", 109; Karaca, *Kudüs Haçlı Krallığı*, 65.

²¹³ Runciman, *Haçlı Seferleri*, I/240.

birlikleri onu takip etmedi. Godefroi, Dımaşk birliklerinin tekrar saldıracağını düşünerek savaş hazırlığı yapsa da Dımaşk birlikleri, Tankred ve Godefroi'nin bölgeden çıkmasının ardından Dımaşk'a geri döndüler.²¹⁴ Ancak Tankred, kralın dönmesine rağmen bu yenilginin intikamını almak amacıyla Sevâd bölgesine defalarca akınlar düzenledi.²¹⁵

1.2.3.3.6. Baudouin de Boulogne'ye Baskın

Kudüs Kralı Godefroi, 18 Temmuz 1100 günü Kudüs'te öldü.²¹⁶ Haçlı kroniklerinden Tyrensis'e göre Godefroi, ölümcül bir hastalığa yakalanması sebebiyle öldü.²¹⁷ İslam tarihçilerinin belirttiğine göre de Akkâ şehrini kuşatması sırasında kendisine isabet eden bir okla öldü.²¹⁸

Godefroi'nin ölümünün ardından yanındakiler, tahtın doğal vârisi olan Godefroi'nin kardeşi Urfa Kontu Baudouin de Boulogne'yi Kudüs'e çağırdılar.²¹⁹ Baudouin, aynı yılın Ekim ayında Urfa'dan yola çıktı. Antakya ve Lazkiye'de konakladıktan sonra Trablus'a doğru yöneldi.²²⁰

Bu sırada Baudouin'in Kudüs'e gittiğini öğrenen Melik Dukak, Humus Emîri Cenâhüddevle Hüseyin ile birlikte Baudouin'i ele geçirmek için Beyrut'a doğru yola çıktı.²²¹ Baudouin, Trablus'a vardığında Trablus Emîri Fahrülmülk, ona iâşe sağlamakla birlikte Dukak ile arasının kötü olması sebebiyle Baudouin'e Dukak'ın planlarını da anlattı.²²²

Baudouin, Beyrut'a doğru ilerlerken Dukak ve Cenâhüddevle, bir dağ geçidinde ona ve askerlerine pusu kurdular. Bu sırada bir İslam donanması da

²¹⁴ Sevim, “Suriye Selçukluları-Haçlı İlişkileri”, 109; Karaca, *Kudüs Haçlı Krallığı*, 65.

²¹⁵ Özergin, *Dımaşk Melikliği ve Dımaşk Atabegi*, 44; Sevim, “Suriye Selçukluları-Haçlı İlişkileri”, 109-110; Kırpık, *Haçlılar (1095-1120)*, 144; Karaca, *Kudüs Haçlı Krallığı*, 65.

²¹⁶ Runciman, *Haçlı Seferleri*, I/243; Özergin, *Dımaşk Melikliği ve Dımaşk Atabegi*, 44.

²¹⁷ Tyrensis, *Willermus Tyrensis'in Haçlı Kroniği II*, 62.

²¹⁸ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dımaşk*, 224; İbnü'l-Esîr, *El-Kâmil*, VIII/457; İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zamân*, XIX/514.

²¹⁹ Tyrensis, *Willermus Tyrensis'in Haçlı Kroniği II*, 68; Runciman, *Haçlı Seferleri*, I/250; Sevim, “Suriye Selçukluları-Haçlı İlişkileri”, 110; Karaca, *Kudüs Haçlı Krallığı*, 75.

²²⁰ Carnotensis, *Kudüs Seferi*, 122; Tyrensis, *Willermus Tyrensis'in Haçlı Kroniği II*, 71; Runciman, *Haçlı Seferleri*, I/250; Karaca, *Kudüs Haçlı Krallığı*, 76-77.

²²¹ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dımaşk*, 225; İbnü'l-Esîr, *El-Kâmil*, VIII/457; İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zamân*, XIX/514-515; Özergin, *Dımaşk Melikliği ve Dımaşk Atabegi*, 44; Sevim, “Suriye Selçukluları-Haçlı İlişkileri”, 110; Karaca, *Kudüs Haçlı Krallığı*, 77.

²²² Tyrensis, *Willermus Tyrensis'in Haçlı Kroniği II*, 72; Runciman, *Haçlı Seferleri*, I/250; Karaca, *Kudüs Haçlı Krallığı*, 77.

Baudouin'in deniz üzerinden kaçmaması için Beyrut limanında beklemekteydi. Baudouin, ne kadar ihtiyatlı hareket etse de Dımaşk ve Humus birliklerinin saldırılarından kaçamadı.²²³ Haçlılar, ancak havanın kararmasıyla geri çekilme fırsatı bulmuştu. Baudouin ise ertesi sabah sahte bir geri çekilme hareketiyle oradan kaçtı ve Kudüs'e doğru yola koyuldu.²²⁴

İbnü'l-Kalânîsî, İbnü'l-Cevzî ve İbnü'l-Esîr bu olayı aktarırken Müslümanların zafer kazandığını ve Haçlı askerlerinden birçoğunun öldürüldüğünü kaydeder.²²⁵ Haçlılar ise bu olayın Baudouin'in zaferi olduğunu söyler ve onun üstün savaş zekasından bahsederler.²²⁶ Kanaatimize göre Baudouin, ele geçirilemediği için bu olayın Dukak ve Cenâhüddeve'nin zaferi sayılması doğru değildir. Ancak Baudouin'in bir kaçış hareketiyle bölgeden uzaklaşabilmesi, Dımaşk ve Humus ordusuyla açık bir savaşa girişmemiş olması savaşı Baudouin'in de zaferi yapmayacaktır.

Ekim ayında Urfa'dan yola çıkan Baudouin, Kasım ayında Kudüs'e gelerek Kudüs Haçlılarının yeni kralı oldu.²²⁷

1.2.3.3.7. Tartûs Yenilgisi

İbnü'l-Kalânîsî'nin Târihû Dımaşk'ta 495/1101-1102 yılı olayları arasında aktardığı bu olaya göre Haçlı liderlerinden Raymond St. Gilles, Trablus'un kuzeyindeki Tartûs²²⁸ şehrini işgal etti. Bu işgal sonucunda ise Ammâroğullarından Fahrülmülk İbn Ammâr yönetiminde olan Trablus şehri, tehlikeye girdi.²²⁹

İbn Ammâr, Dımaşk Meliki Dukak ve Humus Emîri Cenâhüddeve Hüseyin'den yardım istedi.²³⁰ Dukak, ordusundan 2 bin kişilik bir birliği yardıma

²²³ Runciman, *Haçlı Seferleri*, I/250; Özergin, *Dımaşk Melikliği ve Dımaşk Atabegi*, 44-45.

²²⁴ Runciman, *Haçlı Seferleri*, I/251; Özergin, *Dımaşk Melikliği ve Dımaşk Atabegi*, 45; Sevim, "Suriye Selçukluları-Haçlı İlişkileri", 110-111; Karaca, *Kudüs Haçlı Krallığı*, 78.

²²⁵ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihû Dımaşk*, 225; İbnü'l-Esîr, *El-Kâmil*, VIII/457; İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zamân*, XIX/515.

²²⁶ Carnotensis, *Kudüs Seferi*, 124; Tyrensis, *Willermus Tyrensis'in Haçlı Kroniği II*, 73.

²²⁷ Runciman, *Haçlı Seferleri*, I/251-252; Sevim, "Suriye Selçukluları-Haçlı İlişkileri", 111; Karaca, *Kudüs Haçlı Krallığı*, 79.

²²⁸ طرطوس Şam sahilinde el-Merkab ve Akka yakınlarında bir şehir. Bkz. Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, IV/30.

²²⁹ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihû Dımaşk*, 228; İbnü'l-Esîr, *El-Kâmil*, VIII/473; Özergin, *Dımaşk Melikliği ve Dımaşk Atabegi*, 47.

²³⁰ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihû Dımaşk*, 228; İbnü'l-Esîr, *El-Kâmil*, VIII/473; İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zamân*, XIX/521; Kırpık, *Haçlılar (1095-1120)*, 145; Birsal Küçüksipahioğlu, *Trablus Haçlı Kontluğu Tarihi (1109-1187)* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2003), 53.

gönderirken, o sırada Humus'ta olmayan Cenâhüddeve Hüseyin'in yerine vekil olarak bıraktığı Yâhız ise Humus ordusunun başında bizzat yardıma gitti.²³¹ Anna Comnena ise Alexiad'ında Dımaşk Meliki Dukak'ın bizzat yardıma geldiğini fakat St. Gilles'in hileyle onu yendiğini aktarır.²³²

Dımaşk ve Humus birlikleri, Fahrülmülk ve ordusuyla da birleşerek St. Gilles üzerine yürüdü. St. Gilles'in asker sayısı yalnızca 300 kadardı. Ancak St. Gilles'in saldırıya geçmesiyle Dımaşk, Humus ve Trablus askerleri dağılarak savaş meydanından çekildiler. Müslüman kuvvetler bu savaş sırasında çok fazla asker kaybetti.²³³

1.1.2.4. Melik Dukak'ın Diyarbekir Seferi

Daha önce bahsettiğimiz üzere Tutuş, 1093 yılında Meyyâfârikîn'i alarak Atabeg Tuğtegin'i oraya vali olarak atamıştı.²³⁴

Halep Meliki Rıdvan bölgeyi hâkimiyeti altına alabilmek için melikliğinin ilk zamanlarında sefere çıksa da bu seferde başarılı olamamıştı.²³⁵ Melik Dukak, 493/1100 yılında bölgeyi hâkimiyeti altına alabilmek için sefere çıktı.²³⁶

Tutuş'un ölümünden sonra Diyarbekir çevresine farklı emîrlere yerleşti. Bunlardan İltaş, Meyyâfârikîn'de, Sadr Âmid'de, Şahruh Hani ile Erzen'de²³⁷, Kızıl Arslan Siirt'te, Tükmen Musa Hısnıkeyfâ'da²³⁸, Yeltegin ise Bitlis'te hâkimdi.²³⁹

²³¹ İbnü'l-Esîr, *El-Kâmil*, VIII/473; Özergin, *Dımaşk Melikliği ve Dımaşk Atabegi*, 47; Sevim, "Suriye Selçukluları-Haçlı İlişkileri", 111; Küçüksipahioğlu, *Trablus Haçlı Kontluğu Tarihi*, 53.

²³² Anna Comnena, *Alexiad*, çev. Elizabeth A. S. Dawes (Cambridge: In parentheses Publications, 2000), 203-204.

²³³ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dımaşk*, 228; İbnü'l-Esîr, *El-Kâmil*, VIII/473; Özergin, *Dımaşk Melikliği ve Dımaşk Atabegi*, 47; Küçüksipahioğlu, *Trablus Haçlı Kontluğu Tarihi*, 53; Nadir Karakuş, "Trablus'ta Bir Emirlik: Benû Ammâr", *İSTEM* 31 (2018), 75-76.

²³⁴ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dımaşk*, 213-214; İbnü'l-Adîm, *Zubdetu'l-Haleb*, 231; Fârikî, *Târihu'l-Fârikî*, 237; Şemri, *Atabek Zahirreddin Tuğtegin*, 98-99.

²³⁵ Duman, *Rıdvan bin Tutuş*, 25.

²³⁶ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dımaşk*, 223; İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zamân*, XIX/503.

²³⁷ ارزن Siirt yakınlarında bir yer. Bkz. Ali Sevim, "Dılmaçoğulları", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 9/301.

²³⁸ حصن كيفا Günümüzde Batman iline bağlı bir ilçe. Bkz. Yusuf Oğuzoğlu, "Hasankeyf", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 16/364.

²³⁹ Mükrimin Halil Yinanç, "Diyarbakir", *MEB İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1978), III/613; Özergin, *Dımaşk Melikliği ve Dımaşk Atabegi*, 42; Sevim, *Suriye - Filistin Selçuklu Devleti Tarihi*, 154.

Dukak, Rahbe üzerinden daha önce atabegi Tuğtegin tarafından vali olarak atanan İltaş'ın hâkimiyeti altında olan Meyyâfârîkîn'e ulaşarak Muhammed es-Safi'yi oraya vali olarak atadı. Bölgedeki emîrleri de itaati altına aldıktan sonra Dımaşk'a geri döndü.²⁴⁰

1.1.2.5. Cebele Olayı

Cebele,²⁴¹ Bizanslıların elindeyken Kadı İbn Suleyhâ, 1080 yılında Bizanslıları şehirden kovarak şehrin hâkimi oldu ve Trablus'taki Ammâroğularına tâbi oldu.²⁴² 494/1100 yılına gelindiğinde ise İbn Suleyhâ, tâbi olduğu Trablus Emîri Fahrülmülk İbn Ammâr'a isyan ederek hutbeyi Fâtımî Halîfesi Müsta'îl-Billâh yerine Abbâsî Halîfesi Müstazhir-Billâh adına okutmaya başladı. Bunun üzerine İbn Ammâr, Melik Dukak'a haber gönderip Cebele'yi kontrol altına alması için ona para teklif etti. Dukak ve Tuğtegin, Cebele'yi kuşatsalar da almayı başaramadılar. Hatta Tuğtegin dizine aldığı bir okla bu savaşta yaralandı.²⁴³

Sonrasında aynı yıl içerisinde Haçlıların Cebele'ye saldırıları devam ederken İbn Suleyhâ, Haçlılarla baş edemeyeceğini anlayınca Atabeg Tuğtegin'e bir mektup yazarak Cebele'yi onlara teslim edeceğini fakat bunun için şartının bir Dımaşk birliği refakatinde önce Dımaşk'a sonra ise Bağdat'a gitmek olduğunu bildirdi.²⁴⁴

Bu mektubun geldiği sırada Melik Dukak, Diyarbekir seferindeydi. Bu yüzden Tuğtegin, kendi kararıyla Cebele'ye oğlu Tâcü'l-Mülûk Börî'yi emîr olarak gönderdi. Dukak, döndüğünde bu kararı onayladı. İbn Suleyhâ, bir Dımaşk birliğiyle birlikte önce Dımaşk'a gitti. Bu sırada Trablus Emîri İbn Ammâr, Dukak'a İbn Suleyhâ'yı kendisine teslim etmesi karşılığında 300 bin dinar vereceğini söyledi. Ancak Dukak, bunu kabul etmedi.²⁴⁵

²⁴⁰ Fânkî, *Târîhu'l-Fârikî*, 245-246; Özergen, *Dımaşk Melikliği ve Dımaşk Atabegi*, 43; Sevim, *Suriye - Filistin Selçuklu Devleti Tarihi*, 154.

²⁴¹ جيلة Şam sahilinde Lazkiye yakınlarında meşhur bir kaledir. Bkz. Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, II/105.

²⁴² Abdülkerim Özaydın, "Cebele", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 7/184.

²⁴³ İbnü'l-Esîr, *El-Kâmil*, VIII/446; Özaydın, "Cebele", 7/184.

²⁴⁴ İbnü'l-Kalânîsî, *Târîhu Dımaşk*, 226; İbnü'l-Esîr, *El-Kâmil*, VIII/447; İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zamân*, XIX/515; Özaydın, "Cebele", 7/184.

²⁴⁵ İbnü'l-Esîr, *El-Kâmil*, VIII/447-448; Özaydın, "Cebele", 7/184.

İbn Suleyhâ, bir Dımaşk birliğiyle birlikte Bağdat'a gitti. Bağdat'ta güzel karşılanan İbn Suleyhâ'nın malı ve parası çoktu.²⁴⁶ Berkyaruk, İbn Suleyhâ'nın parasına ve mallarına el koydu.²⁴⁷

Tâcü'l-Mülûk Böri, Cebele'ye emîr olarak gittiğinde henüz 15-16 yaşlarındaydı. Cebele'yi iyi yönetemedi. O ve askerleri halka kötü davrandılar, şehrin süregelen düzenini bozarak şehirde var olan adaleti yok ettiler. Bu gibi sebeplerle şehir ahali, Trablus Emîri İbn Ammâr'a haber göndererek şehri, yönetimi altına almasını istediler. İbn Ammâr, bunun üzerine askerleriyle Cebele'ye gitti. Cebele halkı şehrin kapılarını Ammâroğlarına açarak onlara hiçbir zorluk çıkarmadı. Böri ve adamları iç kalede bir süre direnseler de teslim olmak zorunda kaldılar.²⁴⁸

Böri, önce Trablus'a götürüldü. İbn Ammâr, onu gayet iyi karşıladı. Ona ikramlarda bulunarak babası Tuğtegin'in yanına Dımaşk'a gönderdi. İbn Ammâr, Atabeg Tuğtegin'e bir mektup yazarak bunu Haçlılar'ın Cebele'ye saldırmasından korktuğu için yaptığını anlatarak Tuğtegin'den özür diledi.²⁴⁹

1.1.2.6. Melik Dukak'ın Rahbe'yi Alması

485/1093 yılında Melikşah'ın ölümünün ardından Tutuş, Rahbe'yi²⁵⁰ ele geçirmişti.²⁵¹ Tutuş'un ölümünden sonra ise 489/1095-1096 yılında Kürboğa Rahbe'ye hâkim olarak²⁵² adamlarından Kaymaz'ı Rahbe'nin yöneticisi yaptı.²⁵³ 496/1102 yılında Kürboğa öldü. Bunun ardından Rahbe, Kaymaz'ın elindeyken Melik Dukak ve Atabeg Tuğtegin, Rahbe'yi kuşattılar. Ancak şehri ele geçiremeyip geri döndüler.²⁵⁴

²⁴⁶ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dımaşk*, 226; İbnü'l-Esîr, *El-Kâmil*, VIII/448; İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zamân*, XIX/515.

²⁴⁷ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dımaşk*, 226; İbnü'l-Esîr, *El-Kâmil*, VIII/445; İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zamân*, XIX/515.

²⁴⁸ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dımaşk*, 226; İbnü'l-Esîr, *El-Kâmil*, VIII/448; İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zamân*, XIX/515; Coşkun Alptekin, "Böri", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 6/326; Karakuş, "Benû Ammâr", 72-73; Özaydın, "Cebele", 7/184.

²⁴⁹ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dımaşk*, 226; İbnü'l-Esîr, *El-Kâmil*, VIII/448; İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zamân*, XIX/515; Karakuş, "Benû Ammâr", 73; Özaydın, "Cebele", 7/184.

²⁵⁰ Rahbe Suriye ve Irak arasında Fırat nehri kenarına kurulmuş kritik öneme sahip bir şehirdir. Ayrıntılı bilgi için Bkz. Ahmet Kütük, "Orta Çağ'da Bir Kale Şehir: Rahbe ve Tarihi", *Cihannüma Tarih ve Coğrafya Araştırmaları Dergisi* 7/2 (27 Aralık 2021), 1-28.

²⁵¹ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dımaşk*, 209; İbnü'l-Esîr, *El-Kâmil*, VIII/368.

²⁵² İbnü'l-Esîr, *El-Kâmil*, VIII/403.

²⁵³ İbnü'l-Adîm, *Zubdetu'l-Haleb*, 247.

²⁵⁴ İbnü'l-Esîr, *El-Kâmil*, VIII/488; Sevim, *Suriye - Filistin Selçuklu Devleti Tarihi*, 160.

Aynı yıl Safer ayında (Kasım-Aralık) Emîr Kaymaz öldükten sonra onun yerine yönetim damadı Hasan'a geçti. Hasan şehir yönetimine geldikten sonra Dımaşk Selçuklu Melikliği hâkimiyetini kabul etmeyerek hutbeyi kendi adına okuttu. Ayrıca halka kötü davranmaya başladı. Hasan, Melik Dukak'tan korkuyordu. Komutanlarının ve şehir ileri gelenlerinin bazılarını, Melik Dukak'la iş birliği yapar vehmine kapılarak öldürdü, bazılarını ise hapsedirdi.²⁵⁵

Bunu duyan Melik Dukak, atabegi Tuğtegin ile birlikte 496/1103 yılında Rahbe'yi kuşattı. Şehirdekiler emân isteyene kadar onlarla savaştı. Şehirdekiler emân isteyince de şehre girdi. Hasan ise iç kalede bulunuyordu Dukak, ona da emân istemesini teklif etti. Hasan emân isteyince Dukak, onu affederek Dımaşk'tan başka bir yeri iktâ etti. Ardından şehirdeki işleri düzenleyerek Emîr Muhammed'i şehre atadıktan sonra Dımaşk'a döndü.²⁵⁶

1.1.2.7. Melik Dukak'ın Humus'u Alması

Melik Rıdvan'ın atabegi olan Cenâhüddevle Hüseyin, Melik Rıdvan'ın kendisini öldürmesinden korktuğu için 490/1096 yılında Halep'ten gizlice çıktı. Humus'a giderek kaleyi ele geçirdi.²⁵⁷ Humus'ta Büyük Selçuklulara bağlı bir emîrlik kuran Cenâhüddevle Hüseyin, 496/1102-1103 yılında üç Bâtınî fedaisi tarafından öldürüldü.²⁵⁸

Cenâhüddevle öldürüldükten sonra Cenâhüddevle'nin karısı (Rıdvan'ın annesi), oğluna haber göndererek Humus'a gelip hâkim olmasını istedi. Bunu duyan Cenâhüddevle'nin komutanları ise Melik Rıdvan'dan korktukları için Melik Dukak'a haber göndererek şehri ona teslim edeceklerini söylediler. Yine Haçlılardan Raymond St. Gilles de Cenâhüddevle'nin öldüğü haberini alınca Humus'u almak için yola çıktı.²⁵⁹

Bu sırada Melik Dukak ise Rahbe'deydi. Dımaşk'ta ise onun nâibi olarak Emîr Aytekin bulunmaktaydı. Aytekin, Dukak'ı beklemeden yola koyularak Humus'a gitti.

²⁵⁵ İbnü'l-Esîr, *El-Kâmil*, VIII/489; Sevim, *Suriye - Filistin Selçuklu Devleti Tarihi*, 161.

²⁵⁶ İbnü'l-Kalânîsi, *Târihü Dımaşk*, 229; İbnü'l-Esîr, *El-Kâmil*, VIII/489; Sevim, *Suriye - Filistin Selçuklu Devleti Tarihi*, 161.

²⁵⁷ İbnü'l-Kalânîsi, *Târihü Dımaşk*, 216; İbnü'l-Esîr, *El-Kâmil*, VIII/412; Özergin, *Dımaşk Melikliği ve Dımaşk Atabegi*, 32.

²⁵⁸ İbnü'l-Kalânîsi, *Târihü Dımaşk*, 230; İbnü'l-Adîm, *Zubdetu'l-Haleb*, 247.

²⁵⁹ İbnü'l-Adîm, *Zubdetu'l-Haleb*, 247; Özergin, *Dımaşk Melikliği ve Dımaşk Atabegi*, 49; Sevim, *Suriye - Filistin Selçuklu Devleti Tarihi*, 161.

Cenâhüddevle'nin adamları, Humus'u ona teslim ettiler. Dönüş yolunda olan Dukak ve atabegi Tuğtegin de hızlıca Humus'a giderek şehri zapt ettiler. Melik Dukak, gerekli düzenlemeleri yaptıktan sonra Humus'u Emîr Karaca'ya teslim etti. Cenâhüddevle'nin eşi ve çocuklarını da Dımaşk'a gönderdi. Humus'u almak üzere yola çıkan Melik Rıdvan ve St. Gilles ise Dımaşk ordusunun Humus'a hâkim olduğunu öğrenince geri çekildiler.²⁶⁰

1.1.2.8. Melik Dukak'ın Ölümü

488/1095 yılından itibaren Dımaşk Selçuklu Melikliği'ni yöneten Melik Dukak'ın 497/1104 yılında uzun süredir olan bir hastalığı tekrar nüksetti. Bu hastalıktan dolayı zayıf düşen Melik Dukak, bazı yemekleri karıştırarak yediği için daha da kötüleşti. Hastalık gittikçe ağırlaştı ve vereme döndü.²⁶¹

Hastalıktan kurtulamayacağı anlaşılınca annesi Saffetülmülk Hatun, Melik Dukak'a devletin işlerini ve oğlunu belirsizliğe bırakmamasını tavsiye etti. Bunun üzerine Melik Dukak, yerine küçük yaştaki oğlu Tutuş'u bırakarak onun iyi bir şekilde eğitilmesini ve Atabeg Tuğtegin'in de devleti yönetmeye devam etmesini vasiyet etti.²⁶²

Melik Dukak, 12 Ramazan 497/ 8 Haziran 1104 günü vefat etti.²⁶³ Dımaşk'ın kuzey doğusunda bulunan Kubbetü't-Tavâvîs isimli yere defnedildi.²⁶⁴ İbn Asâkir Târîhu Medîneti Dımaşk'ta ve İbnü'l-Adîm Mir'âtü'z-Zamân'da Dukak'ın ölümüyle ilgili bir rivayet daha aktarırlar. Buna göre Melik Dukak, annesi Seffetülmülk Hatun tarafından bir cariye vasıtasıyla öldürülmüştür ve annesi de bundan dolayı pişman olmuştur.²⁶⁵ Yine İbnü'l-Adîm de Dukak'ın ölümünden sonra Melik Rıdvan'ın Dımaşk'ı

²⁶⁰ İbnü'l-Adîm, *Zubdetu'l-Haleb*, 247; Özergin, *Dımaşk Melikliği ve Dımaşk Atabegi*, 50; Sevim, *Suriye - Filistin Selçuklu Devleti Tarihi*, 162.

²⁶¹ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dımaşk*, 233; Özergin, *Dımaşk Melikliği ve Dımaşk Atabegi*, 52; Sevim, *Suriye - Filistin Selçuklu Devleti Tarihi*, 162.

²⁶² İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dımaşk*, 233; İbnü'l-Adîm, *Zubdetu'l-Haleb*, 249; Özergin, *Dımaşk Melikliği ve Dımaşk Atabegi*, 52; Sevim, *Suriye - Filistin Selçuklu Devleti Tarihi*, 162.

²⁶³ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dımaşk*, 233; İbnü'l-Esîr, *El-Kâmil*, VIII/498; İbnü'l-Adîm, *Zubdetu'l-Haleb*, 249; Özergin, *Dımaşk Melikliği ve Dımaşk Atabegi*, 52; Sevim, *Suriye - Filistin Selçuklu Devleti Tarihi*, 162.

²⁶⁴ İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zamân*, XIX/531; Sevim, *Suriye - Filistin Selçuklu Devleti Tarihi*, 162.

²⁶⁵ İbn Asâkir, *Târîhu Medîneti Dımaşk*, XVII/304; İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zamân*, XIX/531; Özaydın, "Dukak b. Tutuş", EK-1/343.

kuşattığını, hutbenin ve sikkenin kendi adına olması kaydıyla kuşatmayı bıraktığını söyler. Ancak bu haberlere dair elimizde başka bir kayıt yoktur.²⁶⁶

1.2. Tuğteginlilerin Kuruluşu ve Atabeg Zâhireddin Tuğtegin Dönemi

Atabeg Zâhireddin Tuğtegin, Suriye Selçuklu Sultanı Tutuş zamanında önemli görevler alarak Tutuş'un en önemli adamlarından birisi olmuştu. Tutuş'un ölümünden sonra oluşan yönetim zafiyeti sırasında da Dımaşk Selçuklu Meliki Dukak'ın yanında aldığı görevlerle Dımaşk ve civarında siyasi birliğin sağlanmasında ve Dımaşk'ın'ın Melik Rıdvan yönetimindeki Halep Melikliği hâkimiyetine girmemesinde önemli bir rol oynamıştır.

1.2.1. İç Olaylar, Tuğtegin'in Büyük Selçuklu Sultanı Muhammed Tapar ve Diğer Müslüman Emîrlerle İlişkileri

Atabeg Zâhireddin Tuğtegin, Melik Dukak'ın ölümünden sonra bölgede oluşabilecek olan siyasi boşluğa izin vermediği gibi Melik Dukak'ın vasiyetine bağlı olarak Melik Tutuş b. Dukak ve Melik Ertaş dönemlerinde gücü elinde tutmayı bilmiştir. Ancak Melik Tutuş b. Dukak'ın ölümü ve Melik Ertaş'ın kaçıışı sonrasında Dımaşk'ta bizzat kendi hâkimiyetini kurmuştur.

Haçlılarla mücadelenin önemli bir zaman diliminde başa geçen Atabeg Tuğtegin, bağlı olduğu Büyük Selçuklularla ve bölgedeki diğer önemli aktörler olan Halep Selçuklu Melikliği, Fâtımîler, Ammâroğulları, Artuklular, Bâtınîler ve Büyük Selçuklu Devleti'nin bölgede Haçlılarla mücadele için görevlendirdiği emîrlerle çok yönlü ilişkiler kurarak bölgedeki hâkimiyetini devam ettirmeyi başarmıştır.

1.2.1.1. Melik Tutuş b. Dukak ve Melik Ertaş Dönemleri ve Dımaşk Melikliğinin Sona Ermesi (497/1104)

Yukarıda bahsettiğimiz gibi Melik Dukak, ölmeden önce Dımaşk tahtını henüz bir yaşındaki oğlu Tutuş b. Dukak'a bırakırken hem onu hem de devletini Atabeg Tuğtegin'e teslim etti. Tuğtegin de Melik Dukak'ın öldüğü sıralarda ağır bir hastalığa

²⁶⁶ İbnü'l-Adîm, *Zubdetu'l-Haleb*, 249; Özergin, *Dımaşk Melikliği ve Dımaşk Atabegi*, 52.

yakalanmıştı ama sonrasında iyileşerek sağlığına kavuştu. Tuğtegin, Melik Dukak'ın ölümünün ardından hutbeyi Tutuş b. Dukak adına okutmaya başladı.²⁶⁷

Tuş b. Alparslan'ın Dukak'tan başka 4 oğlu daha vardı. Bunlardan Rıdvan Halep Meliki'ydi. Kardeşlerinden Ebu Tâlib ve Behrâm ise Dukak'ın Dımaşk'a kaçmasının ardından Rıdvan tarafından öldürülmüştü. Birde Tuş öldüğünde yaklaşık üç yaşında olan oğlu Ertaş vardı. Ertaş, ağabeyi Dukak'ın Dımaşk Meliki olduğu sırada ağabeyinin yanındaydı. Ancak daha sonra tam tarihi kaynaklarda zikredilmemekle beraber Dukak, onu Ba'lebek Kalesine, orada vali olan babasının adamlarından Gümüştigin et-Tâcî'ye göndererek onun yanında esir tutulmasını istedi.²⁶⁸ Kuvvetle muhtemel Dukak'ın Ertaş'ı Ba'lebek'e gönderme sebebi kendisine karşı olan bazı şehir ileri gelenlerinin ya da komutanlarının Ertaş'ı kullanarak ona karşı bir isyan çıkarma girişimi düşüncesi idi.

Tuştegin, hutbeyi yaklaşık 3 ay boyunca Tuş b. Dukak adına okuttuktan sonra Ba'lebek Valisi Gümüştigin'e haber göndererek Ertaş'ı hemen yanına göndermesini istedi. Ertaş²⁶⁹, Dımaşk'a gelince Tuştegin, onu saygıyla karşılayıp ikramlarda bulundu. Sonra hutbeyi Tuş b. Dukak adına okutmayı bırakıp Ertaş adına okutarak onu Dımaşk Selçuklu Melikliği tahtına oturttu. Askeri ve devlet adamlarını da ona biat ettirdi.²⁷⁰ Kaynaklarda herhangi bir ayrıntı bulunmamakla birlikte muhtemeldir ki Tuştegin, bunu Ertaş'ın Ba'lebek'te adam toplayıp kendisine karşı gelmesinden korktuğu için yaptı.²⁷¹ Bu sayede Tuştegin, Ertaş'ı kendi kontrolü altına almış oldu.

Ertaş, tahta otursa da Ertaş'ın annesi, Tuştegin ve Tuştegin'in karısı Saffetülmülk hatundan korkuyordu. Oğluna da bu korkularını söyleyerek onu Dımaşk'tan kaçmaya ikna etti. 497 yılı Zilhicce ayında (Eylül 1104) tahta oturan Ertaş,

²⁶⁷ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dımaşk*, 233-234; İbnü'l-Esîr, *El-Kâmil*, VIII/498; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XVI/185; İbrahim Duman, "Dımaşk Selçuklu Meliki Ertaş b. Tuş", *Türkiyat Mecmuası* 26/1 (30 Haziran 2016), 109.

²⁶⁸ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dımaşk*, 234; İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zamân*, XIX/531; Özergin, *Dımaşk Melikliği ve Dımaşk Atabegi*, 55.

²⁶⁹ İbnü'l-Esîr Ertaş'ın adından Bektaş olarak bahsetmekte ve onun tahta oturduğu zaman 12 yaşında olduğunu söylemektedir. Bkz. İbnü'l-Esîr, *El-Kâmil*, VIII/498.

²⁷⁰ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dımaşk*, 234-235; İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zamân*, XIX/531.

²⁷¹ Sevim, *Suriye - Filistin Selçuklu Devleti Tarihi*, 164; Duman, "Dımaşk Selçuklu Meliki Ertaş b. Tuş", 109-110.

aynı yıl Ekim, Kasım ayları civarında Dımaşk'tan kaçtı. Yolda kendisine Busrâ²⁷² hâkimi olan Aytekin El-Halebî de katıldı. Ertaş, Aytekin'le birlikte Tuğtegin'e karşı adam toplamaya başladı. Hatta bu amaçla Kudüs Haçlı Kralı I. Baudouin'in bizzat yanına giderek, ondan Dımaşk'ı kuşatmasını istediler. Ancak Kudüs Kralı, yaklaşan Fâtımî tehlikesinden korktuğu için buna yanaşmadı. Ertaş ve Aytekin, kraldan bekledikleri desteği alamayınca bir süre daha Kudüs'te kaldıktan sonra Dımaşk Selçuklu Melikliği'ne bağlı olan Rahbe'ye yöneldiler.²⁷³

Ertaş, Dımaşk'tan kaçtıktan sonra Tuğtegin, hutbeyi tekrar Dukak'ın oğlu Tutuş adına okutmaya başladı.²⁷⁴ Ancak kısa bir süre sonra, Tutuş b. Dukak da yakalandığı bir hastalıktan dolayı vefat etti.²⁷⁵ Dukak'ın soyundan tahta geçecek başka bir melik bulunmayınca da Dımaşk Selçuklu Melikliği devri 497/1104 yılında kapanmış oldu.²⁷⁶ Özergin, Tutuş b. Dukak'ın Tuğtegin tarafından öldürülmüş olabileceğini ima etsede kaynaklarda bununla ilgili herhangi bir kayıt bulamadığımızı söylememiz gerekir.²⁷⁷

1.2.1.2. Tuğtegin'in Devletin Başı Olarak Hâkimiyetini Tesisi (497-498/1104-1105)

Tuğtegin, Tutuş b. Alparslan hayattayken Dukak'ın atabegliği görevine getirilmişti. Tutuş döneminde sipehsâlârlık görevini yerine getiren Tuğtegin, Dukak döneminde de hem atabeglik hem de sipehsâlârlık görevlerine devam etti. Yine Dukak'ın annesi Saffetülmülk hatunla da evlenerek devletteki yerini iyice sağlamlaştırdı. 1095 yılından 1104 yılına kadar Dukak'a sadakatle hizmet etti. Bu sebeplerle de Tuğtegin doğal olarak devletin başına geçmek için en müsait olan kişiydi. Ertaş'ın kaçarak Haçlılarla iş birliği yapması, Dukak'ın oğlu Tutuş'un da küçük yaşta vefat etmesi Tuğtegin'in önünü açtı. Tuğtegin, devletin tek hâkimi oldu. Sonuç olarak 1104 yılında Tuğteginliler Hânedanı kurulmuş oldu.

²⁷² بصرى Dımaşk'ın 141 km. güneyinde yer alır. Bkz. Mustafa Fayda, “Busrâ”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 6/470.

²⁷³ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dımaşk*, 235; İbnü'l-Esîr, *El-Kâmil*, VIII/498; İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zamân*, XIX/531.

²⁷⁴ İbnü'l-Esîr, *El-Kâmil*, VIII/498; Duman, “Dımaşk Selçuklu Meliki Ertaş b. Tutuş”, 110.

²⁷⁵ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dımaşk*, 235; İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zamân*, XIX/531.

²⁷⁶ Sevim, *Suriye - Filistin Selçuklu Devleti Tarihi*, 166.

²⁷⁷ Özergin, *Dımaşk Melikliği ve Dımaşk Atabegi*, 57.

İbnü'l-Kalânîsî'nin *Târihû Dımaşk*'ta aktardığına göre Tuğtegin, Dukak'ın ölümünden sonra iyileşince orduya ve halka iyi davrandı. Emîrlere ve devlet adamlarına hazineden hil'at ve hediyeler verdi. İyiliği emredip, kötülükten sakındırdı ve müfsitlerin fesat çıkarmalarına izin vermedi. Verdiği hediyelerle halkın gönlünü kazandı. Halkın tamamı ona itaat etti.²⁷⁸

Dukak, Dımaşk Reisi Ebû Muhammed b. Es-Sûfî'yi 496/1102-1103 yılında tutuklatmış ve Ebû Muhammed onun emirlerine uyacağına dair anlaşma imzalayana kadar da onu serbest bırakmamıştı. Ebû Muhammed öldüğünde Ebu'l-Mecâlî Seyf ve Ebu'l-Zevâd el-Müferric isimli iki oğlu vardı. Tuğtegin, babalarının ölümünden sonra ikisini de yanına çağırarak onlara iyi davrandı ve babalarının yerine ikisine birlikte görev verdi. Onlara görevlerini yerine getirmelerini, halka iyi davrananlara kendilerinin de iyi davranmalarını, kötü davrananlara ise kendilerinin de kötü davranmalarını tavsiye etti.²⁷⁹ Atabeg Tuğtegin'in devletin başına geçmesinin ardından Dımaşk ve çevresinde işler yoluna koyuldu. Fiyatlar ucuzladı, ürünler arttı. Tuğtegin'in adaletli olması ve zulmü def etmesi karşılığında halk da zenginleyerek Dımaşk ve çevresinde imara başladı.²⁸⁰

1.2.1.3. Tuğtegin'in Sökmen b. Artuk'u Dımaşk'a Davet Etmesi (498/1104-1105)

498/1104-1105 yılında Atabeg Tuğtegin, ağır bir hastalığa yakalandı. O, durumundan endişe ediyordu. Bu sıralarda Trablus Emîri İbn Ammâr'ın Haçlılara karşı yardım isteyen mektupları gelmeye devam ediyordu. Atabeg Tuğtegin, Dımaşk'ı sahipsiz bırakmamak için Sökmen b. Artuk'u ordusuyla birlikte Dımaşk'a davet etti. Sökmen b. Artuk, daveti alınca hemen yola koyuldu. Askerleri ile birlikte Karyeteyn'e²⁸¹ vardı.²⁸²

Bu sırada yakın adamları ve askerleri de Tuğtegin'i bu davetinden dolayı kınadılar. Onlar, Tuğtegin'e Emîr Atsız b. Uvak'ın başına gelenleri hatırlattılar. Daha

²⁷⁸ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihû Dımaşk*, 233-234; Özergin, *Dımaşk Melikliği ve Dımaşk Atabegi*, 54.

²⁷⁹ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihû Dımaşk*, 234; Özergin, *Dımaşk Melikliği ve Dımaşk Atabegi*, 54-55.

²⁸⁰ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihû Dımaşk*, 235-236.

²⁸¹ القريتين Dımaşk ve Humus arasında yer alır. Bkz. Ömer İshakoğlu, "Cebbûr, Cebrâil Süleyman", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), EK-1/250.

²⁸² İbnü'l-Kalânîsî, *Târihû Dımaşk*, 236-237; İbnü'l-Esîr, *El-Kâmil*, VIII/509; Sevim, "Artukoğlu Sökmen'in Siyasi Faaliyetleri", 519.

önce bahsettiğimiz gibi Emîr Atsız, Tutuş'u destek için Dımaşk'a çağırılmış, Tutuş da Dımaşk'a geldiği zaman önce Emîr Atsız'ı öldürmüştü. Bunun üzerine Tuğtegin'in hastalığı arttı. Bir süre sonra ise Tuğtegin ve çevresindekileri bu sıkıntıdan kurtaran bir haber geldi. Sökmen b. Artuk, Karyeteyn'e vardıktan sonra orada ölmüştü. Sonrasında Tuğtegin, sağlığına kavuştu.²⁸³

1.2.1.4. Meyyâfârikîn'in I. Kılıçarslan'a Bağlanması (497/1105)

Melik Dukak, 493/1100 yılında Meyyâfârikîn'e veziri Ziyaeddin Muhammed'i vali olarak atamıştı. Dukak'ın ölümünden sonra Ziyaeddin Muhammed, Malatya'da bulunan Türkiye Selçuklu Sultanı Kılıçarslan'ı Meyyâfârikîn'e davet etti.²⁸⁴

Kılıçarslan, 497/1105 yılında Meyyâfârikîn'e geldi. Bir süre burada kalarak bölgedeki diğer valileri de yanına çağırıldı ve onları da itaat altına aldı. Meyyâfârikîn Valisi olan Ziyaeddin Muhammed'i de kendisine vezir yaptı. Meyyâfârikîn'e ise atabegi Humartaş'ı vali olarak atadıktan sonra oradan ayrıldı. Böylece Meyyâfârikîn, Dımaşk hâkimiyetinden çıktı.²⁸⁵

1.2.1.5. Tuğtegin'in Busrâ'yı Alması (499/1105-1106)

Melik Ertaş b. Tutuş, Dımaşk'tan kaçtığında Busrâ hâkimi Aytekin El-Halebi ile birlikte hareket ettiğini anlatmıştı. Melik Ertaş ve Emîr Aytekin, Haçlı Kralından bekledikleri desteği alamayınca da Rahbe'ye gitmişlerdi. Rahbe'den sonra da Aytekin'in hâkimi olduğu Busrâ'ya gittiler.²⁸⁶

Fâtımîler, 498/1105 yılında Mısır Veziri Efdal'in oğlu Şerif el-Meâli komutasında Haçlılar'a karşı sefere çıktılar. Fâtımîler, Tuğtegin'i de yardıma çağırıyorlardı. Ancak Tuğtegin, bu yardım çağrısına olumlu dönüş yapmayarak Haçlılarla iş birliğine giren Melik Ertaş ve Aytekin'in bulunduğu Busrâ'ya saldırdı. Tuğtegin, daha sonra kararından vazgeçerek Fâtımîlere yardıma gitti.²⁸⁷

²⁸³ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dımaşk*, 237; İbnü'l-Esîr, *El-Kâmil*, VIII/509; Sevim, "Artukoğlu Sökmen'in Siyasi Faaliyetleri", 519.

²⁸⁴ Fârikî, *Târihu'l-Fârikî*, 272; Özergin, *Dımaşk Melikliği ve Dımaşk Atabegi*, 59.

²⁸⁵ Fârikî, *Târihu'l-Fârikî*, 272; Özergin, *Dımaşk Melikliği ve Dımaşk Atabegi*, 59; Alptekin, *Dımaşk Atabegliği*, 82.

²⁸⁶ İbnü'l-Esîr, *El-Kâmil*, VIII/523; İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zamân*, XIX/534.

²⁸⁷ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dımaşk*, 240; Duman, "Dımaşk Selçuklu Meliki Ertaş b. Tutuş", 111-112.

Fâtımîlere yardımdan dönen Tuğtegin, tekrar Busrâ'yı kuşattı. Ancak Tuğtegin döndüğünde Ertaş ve Aytekin, Busrâ'dan çıkıp Rahbe'ye gitmişlerdi. Busrâ ahalisinden Nuştegin ve Felvâ isimli iki kişi, Tuğtegin'e gelerek ondan emân isteyerek Busrâ'yı teslim için mühlet talep ettiler. Tuğtegin de bunu kabul etti.²⁸⁸

Daha sonra 499/1105-1106 yılında Tuğtegin, verdiği mühlet dolunca tekrar Busrâ'ya gitti. Bu sırada yanındaki devlet adamlarına ve askerlere büyük hediyeler verdi. Bu duyulunca da insanların onun emrine girme isteği arttı. Busrâ'ya vardığında daha önce anlaştıkları gibi şehri teslim alarak şehirdeki yöneticilere ve adamlarına yetecek kadar iktâ verdi.²⁸⁹

1.2.1.6. Tâcü'l-Mülûk Böri ve İbn Ammâr'ın Büyük Selçuklu Sultanı Muhammed Tapar'ı Ziyareti (501/1108)

Trablus hâkimi Fahrülmülk İbn Ammâr'ın toprakları, Haçlıların gelişinden beri sürekli Haçlı saldırılarına uğramaktaydı. İbn Ammâr, bu saldırıları savuşturup Haçlılarla başarılı bir mücadele vermişti.²⁹⁰ Aynı zamanda Büyük Selçuklu Sultanı Tapar'a sürekli mektuplar gönderiyor ve ondan destek istiyordu.²⁹¹ Ancak Selçuklu emîrleri arasındaki mücadele Sultan Tapar'ın yardım göndermesine engel oluyordu.²⁹²

501/1108 yılında İbn Ammâr, 500 adamıyla birlikte Büyük Selçuklu Sultanı Tapar'ı ziyaret ederek destek istemek için yola çıktı.²⁹³ İbn Ammâr, Dımaşk'a vardığında şehrin arkasındaki Babü'l-Hadîd çayırında konakladı. Atabeg Tuğtegin, onu çok iyi karşılayarak ikramlarda bulundu. Aynı şekilde atabegin komutanları da İbn Ammâr'a çeşitli hediyeler sundular.²⁹⁴

²⁸⁸ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dımaşk*, 241; İbnü'l-Esîr, *El-Kâmil*, VIII/523; Duman, “Dımaşk Selçuklu Meliki Ertaş b. Tutuş”, 112.

²⁸⁹ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dımaşk*, 241; İbnü'l-Esîr, *El-Kâmil*, VIII/523.

²⁹⁰ Abdülkerim Özaydın, “İbn Ammâr, Fahrülmülk”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 19/311.

²⁹¹ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dımaşk*, 257.

²⁹² Özaydın, “İbn Ammâr, Fahrülmülk”, 19/311.

²⁹³ Özaydın gidiş tarihini 507/1107 olarak vermektedir. Bkz. Özaydın, “İbn Ammâr, Fahrülmülk”, 19/311.

²⁹⁴ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dımaşk*, 257; İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zamân*, XX/23; Abdülkerim Özaydın, *Sultan Muhammed Tapar Devri Selçuklu Tarihi (1105-1118)* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1990), 95.

Tuğtegin, Büyük Selçuklu sarayında kendisini çekemeyen, kendisine iftira eden ve sultanın yanındaki durumunu bozmaya çalışan birileri olduğunu öğrendi. Bu amaçla oğlu Böri'yi de Bağdat'a göndermek istedi. İbn Ammâr, Tuğtegin'in oğlu Tâcû'l-Mülûk Böri ile birlikte 8 Ramazan 501/21 Nisan 1108 günü Bağdat'a doğru yola çıktı. Tuğtegin, Tutuş'un müstevfisi²⁹⁵ Ebu Necm Hibetullah el-Bedi'i'yi de Böri'ye vezir yaptı. Böri, yanında at, elbise ve bunun gibi şeyleri de sultan'a hediye etmek için götürdü.²⁹⁶

Büyük Selçuklu Sultanı Muhammed Tapar, İbn Ammâr ve Böri'yi çok iyi karşıladı. İbn Ammâr'a destek olması için emîrlerinden bazılarını da onunla birlikte gönderdi. Böri'nin de istekleri beklediğinin üzerinde yerine getirildi. Sultan, Böri ve Tuğtegin için güzel şeyler söyledi. Böri ve babası Tuğtegin için de hil'atler vererek gönderdi. Böri, 501 yılı Zilhicce ayında (Ağustos 1108) Dımaşk'a ulaştı.²⁹⁷

1.2.1.7. Tuğtegin'in Büyük Selçuklu Sultanı Muhammed Tapar'ı Ziyaret Teşebbüsü (503/1110)

503/1109 yılında Büyük Selçuklu Sultanı Muhammed Tapar, bütün ülkeye Haçlılarla cihat konusunda ne kadar kararlı olduğuna dair mektuplar yolladı. Tuğtegin, sultana sürekli Haçlılar ile aralarında yaşananlarla ilgili mektuplar yolluyordu. Tapar, Tuğtegin'den kendisinin ordusuyla birlikte gelene kadar Dımaşk'ta kalmasını, gelince de ordunun işlerini yürütmesini istiyordu. Ancak bekleyişe rağmen bu sefer gerçekleşmedi.²⁹⁸

Tuğtegin, ordunun gelmesinden ümidini kesince Bağdat'a giderek, durumu bizzat Abbâsî Halîfesi Müstazhir-Billâh ve Büyük Selçuklu Sultanı Tapar'a anlatmak için yola çıktı. Yola çıkarken oğlu Tâcû'l-Mülûk Böri'yi yerine nâib olarak Dımaşk'ta

²⁹⁵ İslam devletlerinde mali işlerden sorumlu divan başkanı ve ona bağlı memurlara verilen isim. Ayrıntılı bilgi için bkz. Abbas Sabbâğ - Nebi Bozkurt, "Müstevfî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006).

²⁹⁶ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dımaşk*, 257; İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü 'z-Zamân*, XX/23; Özaydın, *Sultan Muhammed Tapar Devri*, 96.

²⁹⁷ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dımaşk*, 258; İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü 'z-Zamân*, XX/23; Özaydın, *Sultan Muhammed Tapar Devri*, 97.

²⁹⁸ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dımaşk*, 265; Özaydın, *Sultan Muhammed Tapar Devri*, 98.

bıraktı. Yanında İbn Ammâr ve seçkin adamları da vardı. Ayrıca sultan'a hediye etmek için yanına Arap atları, çeşit çeşit Mısır elbiseleri ve başka kıymetli hediyeler de aldı.²⁹⁹

Vâdi'l-Miyâh'a³⁰⁰ gelince, Sultan Tapar'ın Şam bölgesini emîrlere bazılarını verdiğini duyarak Bağdat'a gitmekten vazgeçti. Tuğtegin, sonrasında Ba'lebek'e yöneldi. Kendisi gitmekten vazgeçse de İbn Ammâr ile birlikte yanında olan hediyeleri de gönderdi ve İbn Ammâr'dan neden yolundan döndüğünü, sultana anlatmasını istedi.³⁰¹

İbn Ammâr, karşılanmasından hoşnut oldu. Ancak Tuğtegin'in gitmeyerek dedikoduların gerçek olmadığını göremediği için de üzüldü. Sonra Tuğtegin'i cevaplar ve dedikoduların yayılmasından dolayı özürler peş peşe geldi.³⁰²

1.2.1.8. Tuğtegin'in Ba'lebek'i İtaat Altına Alması (503/1110)

Dukak, hayattayken kardeşi Ertaş b. Tutuş'u, Ba'lebek Valisi Gümüştengin et-Tâci'ye göndererek Ertaş'ı Ba'lebek'te hapsedmesini istemişti. Dukak'ın vefatından sonra da Tuğtegin, Gümüştengin'e haber göndererek Ertaş'ı Dimaşk'a göndermesini istemişti. Adını ilk defa Ertaş hadisesinde gördüğümüz Gümüştengin, Tutuş'un âzatl memlûklerinden biriydi.³⁰³

Tuğtegin, hâkimiyeti ele aldıktan sonra 498 yılı Şaban ayında (Nisan-Mayıs 1105) Ba'lebek'le ilgili hoşuna gitmeyen bazı haberler³⁰⁴ alınca Ba'lebek'i kuşattı. Kuşatma sırasında Gümüştengin, herhangi bir savunmaya geçmedi. O, Tuğtegin'e mektup yazarak kendisine iftira edildiğini, suçsuz olduğunu ve ona itaat ettiğini söyleyerek yemin etti. Bunun üzerine Tuğtegin, Gümüştengin'i affederek, halkına eziyet etmemesini tavsiye ettikten sonra kuşatmayı kaldırarak Ba'lebek'ten ayrıldı.³⁰⁵

Atabeg Tuğtegin, 503/1109-1110 yılında Büyük Selçuklu Sultanı Muhammed Tapar'ı ziyaret etmek için Bağdat'a giderken, Vâdi'l-Miyâh Vadisi'nden Dimaşk'a

²⁹⁹ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dimaşk*, 265; Özeydî, *Sultan Muhammed Tapar Devri*, 98.

³⁰⁰ وادي الميآه Şam bölgesindeki Azrâ'da bir yer. Bkz. Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, V/240.

³⁰¹ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dimaşk*, 266; Özeydî, *Sultan Muhammed Tapar Devri*, 98-99.

³⁰² İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dimaşk*, 266; Özeydî, *Sultan Muhammed Tapar Devri*, 99.

³⁰³ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dimaşk*, 234-235; İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zamân*, XIX/531.

³⁰⁴ Kaynaklar haberlerin ne olduğu konusunda detay vermiyor.

³⁰⁵ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dimaşk*, 239; İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zamân*, XIX/534; Özergin, *Dimaşk Melikliği ve Dimaşk Atabegi*, 59-60.

dönüşe geçti. Bu sırada Ba'lebek Valisi Gümüştengin'in Haçlılarla mektuplaşarak, onları etrafa saldırmaları konusunda teşvik ettiği haberleri geldi. Ayrıca Gümüştengin, kardeşi Baytekin el-Hâdim et-Tâcî'yi, Tuğtegin hakkında fesat çıkarması ve Tuğtegin'e iftira etmesi için Büyük Selçuklu Sultanı Tapar'a gönderdi.³⁰⁶ Muhtemeldir ki Gümüştengin, Tuğtegin'e tâbi olmayı kabullenemiyordu.

Tuğtegin, bu haberi alınca önce Baytekin'in geçeceği yollara adam göndererek, adamlarından Baytekin'i bularak kendisine getirmelerini istedi. Ancak giden adamlar Baytekin'i bulamadılar. Aynı zamanda Dımaşk'ta yerine bıraktığı oğlu Tâcû'l-Mülûk Böri'ye haber göndererek, hemen orduyu toplayıp Ba'lebek'e gitmesini ve şehri zapt etmesini söyledi. Böri, hemen Ba'lebek'e gidip şehri kuşattı. Gümüştengin'e haber göndererek ondan teslim olmasını ve itaat etmesini, şehri de kendisine teslim etmesini isteyerek onu korkuttu. Ancak Gümüştengin, buna yanaşmadı. Sonra Atabeg Tuğtegin, asker toplayarak Böri'ye yardıma gitti. Şehrin etrafına mancınıklar yerleştirerek şehri kuşattı.³⁰⁷

Şehirde bulunan askerler, Tuğtegin'in savaş konusundaki ısrarını görünce teslim olmak istediler. Gümüştengin, Tuğtegin'e haber göndererek kendi şartları dahilinde teslim olacağını söyledi. Tuğtegin, bunu kabul etti. Gümüştengin'in şehri teslim etmesine karşılık, Tuğtegin de onu affetti ve Gümüştengin'e Sarhad Kalesini³⁰⁸ iktâ etti.³⁰⁹

Tuğtegin, 22 Ramazan 503/14 Nisan 1110 günü şehri teslim aldı. Daha sonra Tuğtegin, şehri oğlu Böri'ye teslim etti. Tuğtegin, şehir halkının üzerindeki bazı vergileri de kaldırarak Dımaşk'a gitti.³¹⁰

1.2.1.9. Tuğtegin-Melik Rıdvan İttifakı (506/1111-1112)

Halep Selçuklu Meliki Rıdvan, Musul Emîri Mevdûd'un birinci Urfa Kuşatması sırasında, Antakya hâkimi Tankred'in Urfa'ya yardıma gitmiş olmasından faydalanarak Antakya'ya ait olan bölgeleri yağmalamıştı. Tankred de bu seferden

³⁰⁶ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihû Dımaşk*, 266; İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zamân*, XX/37.

³⁰⁷ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihû Dımaşk*, 266-267; İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zamân*, XX/37.

³⁰⁸ صَرْخَدُ Havran'a komşu müstahkem bir kale şehir. Bkz. Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, III/401.

³⁰⁹ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihû Dımaşk*, 267; İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zamân*, XX/37.

³¹⁰ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihû Dımaşk*, 267; İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zamân*, XX/37.

dönüşte hem Urfa yenilgisinin hem de Melik Rıdvan'ın kendi yokluğunda yaptıklarının intikamını almak için Halep'e ait toprakları yağmalamaya ve Melik Rıdvan'a ait olan kaleleri ele geçirmeye başladı.³¹¹

Melik Rıdvan'ın Tankred'e karşı koyacak gücü yoktu. Tankred, Rıdvan'ın sahip olduğu Azâz Kalesine³¹² saldırmak üzereydi. Melik Rıdvan, Tankred'e 20 bin altın, atlar ve kıymetli bazı eşyaları haraç olarak vermeyi teklif etse de Tankred, kabul etmedi.³¹³

Melik Rıdvan, nihayetinde araları bozuk olmasına rağmen Atabeg Tuğtegin'e ittifak teklif etti. Atabeg Tuğtegin de Büyük Selçuklu Sultanı Muhammed Tapar'dan beklediği yardımı göremiyordu. Bu sebeple Atabeg Tuğtegin, Rıdvan'ın yardımını kabul ederek anlaşma için Halep'e gitti. Yapılan anlaşmaya göre iki taraf, Haçlılara karşı birbirine asker ve para desteği sunacak, Tuğtegin de buna karşılık Dımaşk'ta Rıdvan adına para bastırarak ve hutbe okutacaktı. Anlaşma 506/1111-1112 yılında bu şartlarla yapıldı.³¹⁴

Daha sonra Tuğtegin, Mevdûd'la birlikte, Haçlılarla yaptığı Taberiye Savaşında Melik Rıdvan'dan anlaşma gereğince asker yardımı istedi. Melik Rıdvan bu yardım isteğine karşılık, savaş bittikten sonra sadece 100 asker gönderince Tuğtegin, sinirlenerek hutbe ve paradan onun adını çıkarttı.³¹⁵ İbnü'l-Adîm, *Zubdetu'l-Haleb* adlı eserinde bu ittifakı aktarırken anlaşmayı bozanın Tuğtegin olduğunu söyler. Ancak devamında Rıdvan'ın sadece 100 atlı asker gönderdiğini ve sözünde durmadığını da ekler.³¹⁶

1.2.1.10. Sûr Şehrini Alınması (506/1113)

Sûr şehri, 1070 yılında Kadı Aynüddevele Ebu'l-Hasan b. Ebû Ukayl isimli bir emîrin hükmü altındaydı. Fâtımî Veziri Bedr el-Cemâlî, şehri kuşatınca Kadı

³¹¹ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dımaşk*, 272-273.

³¹² عزاز Halep'e bir günlük mesafede bir kale. Bkz. Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, IV/118.

³¹³ İbnü'l-Adîm, *Zubdetu'l-Haleb*, 256. Sevim, *Suriye - Filistin Selçuklu Devleti Tarihi*, 123. İbnü'l-Kalânîsî ise Rıdvan ile Tankred'in senede 20 bin dinar ve 10 baş at karşılığında anlaşmış olduğunu söyler. Bkz. İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dımaşk*, 273.

³¹⁴ İbnü'l-Adîm, *Zubdetu'l-Haleb*, 256; Sevim, *Suriye - Filistin Selçuklu Devleti Tarihi*, 124; Duman, *Rıdvan bin Tutuş*, 92.

³¹⁵ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dımaşk*, 296; İbnü'l-Adîm, *Zubdetu'l-Haleb*, 257; Sevim, *Suriye - Filistin Selçuklu Devleti Tarihi*, 124.

³¹⁶ İbnü'l-Adîm, *Zubdetu'l-Haleb*, 256-257.

Aynüddeve, Suriye'de bir Türk emîri olan Kurlu Bey'den yardım istedi. Kurlu Bey, Sûr'a gelince Bedr el-Cemâli kuşatmayı kaldırarak Mısır'a dönmek zorunda kaldı. Sûr'un yeni hâkimi Kurlu Bey oldu.³¹⁷ Kurlu Bey vefat edince de yerine Atsız b. Uvak geçti.³¹⁸ Tutuş, Emîr Atsız'ı öldürünce Sûr şehrinin yeni sahibi oldu. Ancak 482/1089 yılında Sûr şehri, tekrar Fâtımîlerin yönetimi altına girdi.³¹⁹

Haçlıların bölgeye gelmesinden sonra şehir, Haçlı tehlikesi altındaydı. 505/1111 yılında Haçlılar Sûr'u kuşattı. Bu sırada şehirde Fâtımîlerin valisi olarak bulunan İzzülmülk, Fâtımîlerden yardım gelmeyeceğini anlayınca Tuğtegin'e haber göndererek şehre yardıma gelmesi karşılığında şehri, kendisine teslim edeceğini söyledi. Tuğtegin, Sûr şehrindekilere yardım ederek şehrin Haçlıların eline geçmesini engelledi. Ancak Sûr halkı, sözünde durmayarak şehri Tuğtegin'e teslim etmedi. Tuğtegin, onlara bunun için kötü bir söz söylemediği gibi onlara yaptığı yardımları Allah ve Müslümanlar için yaptığını, toprak ya da mal sevdasıyla yapmadığını söyledi. Hatta ne zaman Haçlılar'a karşı yardıma ihtiyaçları olursa yine geleceğini de belirtti.³²⁰

506/1113 yılına gelindiğinde Sûr ahali, yine Haçlılardan korktu. Vali İzzülmülk, halkla konuşarak şehri daha önce vermeyi vaat edip de vermedikleri Tuğtegin'e vermeye karar verdi.³²¹ İçlerinden güvendikleri birisini de Tuğtegin'e elçi olarak gönderdiler. Bu elçi, Tuğtegin'in Banyas³²² Valisi olan Emîr Seyfûddeve Mesud'a gelerek durumu anlattı. Mesud elçiyle birlikte durumu anlatmak için Dımaşk'a gitti. Ancak Tuğtegin, bu sırada Melik Rıdvan'la görüşmek için Hama'ya gitmişti. Tuğtegin, yerine de nâib olarak oğlu Böri'yi bırakmıştı. Mesud ve Böri, fırsatı

³¹⁷ İbnü'l-Kalânîsi, *Târihü Dımaşk*, 165; Altan, "Sûr", 37/536.

³¹⁸ Sevim, "Atsız b. Uvak", 4/92; Altan, "Sûr", 37/536; Karakuş, "Atsız B. Uvak", 1216.

³¹⁹ İbnü'l-Kalânîsi, *Târihü Dımaşk*, 197; Altan, "Sûr", 37/536.

³²⁰ İbnü'l-Kalânîsi, *Târihü Dımaşk*, 284-288; Altan, "Sûr", 37/536.

³²¹ Altan, "Sûr", 37/536; Nihat Yazılıtaş, "Sûr Şehrinin Haçlılar Tarafından Tehdidi Karşısında Fâtımî-Tuğtekin İttifakı", *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi* 7/3 (2003), 120; Yunus Emre Aydın, *Mısır Fâtımî Halifesi el-Âmir bi-Ahkâmillah ve Dönemi* (İstanbul: Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2017), 61.

³²² بانياس Banyas, tespit edebildiğimiz kadarıyla günümüzde İsrail'in işgali altında olan Golan Tepeleri bölgesinde yer almaktadır. Bölgede yer alan Banyas nehri bu kaleye de ismini vermiş olmalıdır. Bir de Hama'nın batısında kalan sahil bölgesinde bir Banyas şehri bulunmaktadır.

kaçırmamak için Banyas'a gitmeye karar verdiler. Emîr Mesud, Banyas'a gelince askerlerini alarak Sûr'a gitti ve şehri teslim aldı.³²³

Atabeg Tuğtegin, olanları duyunca hemen kalabalık bir asker grubunu Sûr'a göndererek Emîr Mesud'u da Sûr Valiliği'ne tayin etti. Ancak şehirde iktidar el değiştirse de hutbe ve sikke düzeni Fâtımî Halîfesi el-Âmir-Biahkâmillâh adına devam etti.³²⁴

Tuğtegin, Vezir Efdal'e bir mektup göndererek, Sûr'u Haçlı tehlikesinden korumak için adamlarını göndererek şehri teslim aldığını, Mısır'dan ne zaman Sûr'a hâkim olacak biri ulaşırsa şehri ona teslim edeceğini söyledi.³²⁵ Vezir Efdal de Tuğtegin adına giden elçiye bu iş bizden daha uygun bir yere düştü diyerek güzel bir cevap verdi. Bunun yanında Efdal, 507 yılı Safer ayında (Ağustos 1113) erzak, tahıl ve askerın giderleri için para yüklü bir donanma hazırlatarak Sûr'a gönderdi. Ayrıca donanmada Tuğtegin, Böri ve Vali Mesud için de hil'atler gönderildi.³²⁶

1.2.1.11. Musul Emîri Mevdûd-Tuğtegin İttifakı ve Mevdûd'un Dımaşk'ta Öldürülmesi (507/1113)

Mevdûd b. Altuntegin, Büyük Selçuklu Sultanı Muhammed Tapar tarafından 502/1108 yılında Çavlı'nın yerine Musul Valisi tayin edilerek,³²⁷ Haçlılarla mücadelede görevlendirildi.³²⁸ Mevdûd'un 503/1110 yılında Haçlıların elinde olan Urfa'yı kuşattığını duyan Tuğtegin de Urfa kuşatmasında Urfa Haçlı Kontluğuna destek olmak için giden Antakya ve Kudüs Haçlı birliklerine saldırdı. Yine ordusundan bir grubu da Urfa'ya yardıma gönderdi.³²⁹

Mevdûd, bu ilk kuşatmanın ardından Halep Meliki Rıdvan'ın Büyük Selçuklu Sultanı Muhammed Tapar'dan yardım isteği üzerine, Suriye üzerine bir sefere daha

³²³ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dımaşk*, 290; Yazılıtaş, "Fâtımî-Tuğtekin İttifakı", 120; Aydın, *el-Âmir bi-Ahkâmillah*, 62.

³²⁴ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dımaşk*, 290-291; Aydın, *el-Âmir bi-Ahkâmillah*, 62.

³²⁵ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dımaşk*, 291; Aydın, *el-Âmir bi-Ahkâmillah*, 62.

³²⁶ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dımaşk*, 300; Yazılıtaş, "Fâtımî-Tuğtekin İttifakı", 121; Aydın, *el-Âmir bi-Ahkâmillah*, 62-63.

³²⁷ İbnü'l-Esîr, *El-Kâmil*, VIII/563; Işın Demirkent, "Mevdûd b. Altuntegin", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 29/427.

³²⁸ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dımaşk*, 270; Demirkent, "Mevdûd b. Altuntegin", 29/428.

³²⁹ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dımaşk*, 271.

çıktı. Tuğtegin de bu seferde ona katıldı. Diğer emîrler, Mevdûd'u bırakıp dönerken sadece Atabeg Tuğtegin onunla kaldı. Şeyzer yakınlarında yaptıkları başarılı bir savaştan sonra Tuğtegin ve Mevdûd, Hama'ya gitti.³³⁰ Mevdûd, 505/1112 yılında Urfa üzerine bir sefere daha çıktıysa da yine istediği sonucu alamadan geri döndü.³³¹ Ancak Mevdûd, diğer Türk beyleriyle birlikte Haçlıları Fırat'ın doğusuna bırakmayarak onlarla başarılı bir şekilde mücadele etmekteydi.

Mevdûd ve Tuğtegin arasında gidip gelen mektuplarla aralarında bir dostluk ve müttefiklik bağı oluşmuştu.³³² Atabeg Tuğtegin, 506/1113 yılında Haçlılar'ın Dımaşk çevresine düzenlediği akınlardan dolayı Mevdûd'dan yardım istedi.³³³ Mevdûd, bu yardım isteği üzerine Kudüs Haçlılarına karşı sefer hazırlığı içindeyken, muhtemelen Mevdûd ve Tuğtegin'i kendilerine rakip görenler ya da onlara düşmanlık besleyenler Sultan Tapar'a Mevdûd'un Tuğtegin ile birlikte kendisine karşı isyan hazırlığında olduğunu söylediler. Bunu öğrenen Mevdûd, sultana karısını ve çocuğunu göndererek böyle bir şeyin olmadığını söyledi ve Sultan Tapar'a itaatini arz etti.³³⁴

Mevdûd, dostu Tuğtegin'in çağrısı üzerine ordusunu toplayarak Şam'a doğru hareket etti. Bunu duyan Kral I. Baudouin, savaşmaktan korkarak Tuğtegin'e barış teklifi gönderdi. Ancak Tuğtegin, bunu kabul etmedi. İki emîr, Selemiye'de³³⁵ buluştular. Kûhvâne'de³³⁶ ordugâh kuran Mevdûd ve Tuğtegin'in birlikleri aniden girdikleri savaşta Haçlıları bozguna uğrattılar. Hatta Kral I. Baudouin de yakalandı. Ancak tanınmadığı için kaçıp kurtuldu.³³⁷

Bir süre daha Haçlılar üzerine akınlara devam eden Türk birlikleri, 507/1113 yılı yaz aylarının sonunda kışın yaklaşmasıyla geri çekildiler. Mevdûd, emrindeki ordunun Musul'a gitmesine izin verdi. Ancak kendisi kış ayları boyunca Haçlılar

³³⁰ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dımaşk*, 278-283.

³³¹ Demirkent, "Mevdûd b. Altuntegin", 29/428; Özaydın, *Sultan Muhammed Tapar Devri*, 116-118.

³³² İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dımaşk*, 272.

³³³ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dımaşk*, 293; Demirkent, "Mevdûd b. Altuntegin", 29/428.

³³⁴ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dımaşk*, 293; Demirkent, "Mevdûd b. Altuntegin", 29/428; Birsell Küçükspahioğlu, "Mevdûd b. Altuntekin: Haçlılarla Mücadele Eden Bir Selçuklu Komutanı", *TYB Akademi: Dil Edebiyat ve Sosyal Bilimler Dergisi* IV/12 (2014), 44.

³³⁵ Humus'a bir yürüyüş mesafesinde olan bir yer. Bkz. Guy Le Strange, *Palestine Under the Moslems: A Description of Syria and the Holy Land From A.D. 650 to 1500* (Londra: COMMITTEE OF THE PALESTINE EXPLORATION FUND, 1890), 528.

³³⁶ الفحوانة Ürdün'deki Taberiye Gölü kıyısında bir yer. Bkz. Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, I/234.

³³⁷ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dımaşk*, 293-294.

üzerine akınlar düzenlemek ve Haçlılar'ı yakından takip etmek için Tuğtegin'le birlikte Dımaşk'a gitti.³³⁸

Hem Tuğtegin hem de Tuğtegin'in emîrleri, Mevdûd'u Dımaşk'ta çok iyi ağırladılar. Mevdûd, Babü'l-Hadîd çayırındaki Meydânü'l-Ahdar'da bir eve yerleşti. Mevdûd, 26 Rebûlâhir 507/10 Ekim 1113 Cuma günü, namazı kılmak için Dımaşk'taki Ulu Cami'ye geldi. Tuğtegin de Mevdûd'un yanındaydı. Birlikte namazı kıldıktan sonra camiden çıktılar. Tuğtegin, Mevdûd'un birkaç adım önünde yürüyordu. Çevrelerinde de Deylemliler, Türkler, Horasanlılar, Ahdâslar³³⁹ ve silahlı adamları vardı. Cami avlusunun ortasına vardıklarında cemaat içerisinden bir adam, Mevdûd'un yanına dua eder ve sadaka ister gibi yaklaşarak göbeğinin altından Mevdûd'a iki bıçak darbesi vurdu.³⁴⁰ Darbelerden birisi kalçasına, diğeri ise baldırına geldi. Tuğtegin'in adamları, Tuğtegin'in etrafını sararken, Mevdûd da toparlanarak caminin kuzey tarafında bulunan kapısına kadar geldi. Ancak dayanamayarak düşünce adamları tarafından Tuğtegin'in konağına götürüldü. Gelen tabipler yaralarına dikiş attılar. Mevdûd, oruçlu olduğu için tedaviyi kabul etmiyordu. Orucunu bozmasını tavsiye ettilerse de Allah'ın huzuruna oruçlu olarak gitmek istediğini söyleyerek bunu reddetti. Aynı gün vefat ederek ikindi vakti kılınan cenaze namazının ardından, Dımaşk'ta bulunan Babü'l-Ferâdis'e defnedildi.³⁴¹

Mevdûd'u bıçaklayan adamın daha camide iken başı kesildi. Ancak onu halktan kimse tanımıyordu. İbnü'l-Kalânîsî'nin Târihû Dımaşk'ta aktardığına göre cesedi de bir ateş yakılarak onun içine atıldı. Yine İbnü'l-Kalânîsî, Tuğtegin'in bu olaydan sonra derin bir üzüntüye düştüğünü de söyler. Mevdûd'un adamları kendi bölgelerine dönmek için hazırlık yapmaya başlayınca Tuğtegin, onlara ihtiyaçları olan her şeyi verdi. Mevdûd'un naaşı, aynı yıl Ramazan ayına (Şubat-Mart 1114) kadar Dımaşk'ta kaldı. Sonrasında ise naaşı, Dımaşk'tan alınarak önce Bağdat'a, sonrasında ise İsfahan'a defnedildi.³⁴²

³³⁸ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihû Dımaşk*, 294-297; İbnü'l-Esîr, *El-Kâmil*, VIII/596; Özaydın, *Sultan Muhammed Tapar Devri*, 123.

³³⁹ Gençlerden oluşan yerel kuvvetlere verilen isim. Ayrıntılı bilgi için bkz. Coşkun Alptekin, "Ahdâs", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988).

³⁴⁰ İbnü'l-Esîr 4 bıçak darbesi aldığını söyler. Bkz. İbnü'l-Esîr, *El-Kâmil*, VIII/596.

³⁴¹ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihû Dımaşk*, 298-299; Özaydın, *Sultan Muhammed Tapar Devri*, 124.

³⁴² İbnü'l-Kalânîsî, *Târihû Dımaşk*, 298-299; İbnü'l-Esîr, *El-Kâmil*, VIII/596-597.

Mevdûd'un ölümünden çoğunlukla Bâtınîler sorumlu tutulmuştur.³⁴³ Melik Rıdvan da Halep'te Bâtınîlere hâmilik yaptığı için suçlanmıştır. Ancak özellikle Haçlı kaynaklarında Tuğtegin'in de bu olayın fâili olduğunu söyleyenler olmuştur.³⁴⁴ Onlara göre Tuğtegin, Mevdûd'un Haçlılara karşı Türk beylerini birleştirme, dolayısıyla da gücünü artırmasını istemediği için hapisten saldığı İranlı bir adama Emîr Mevdûd'u öldürtmüştür.³⁴⁵ Hatta İbnü'l-Esîr'in naklettiğine göre, Kudüs Kralı I. Baudouin, Tuğtegin'e yazdığı mektupta "İslam'ın direğini (Mevdûd) Allah'ın evinde öldüren ümmet elbette Allah tarafından mahvedilmeye layıktır" diyerek, dolaylı yoldan Tuğtegin'i suçlamıştır.³⁴⁶

1.2.1.12. Halep Meliki Alp Arslan el-Ahras'ın Tuğtegin'den Yardım İsteği (507/1114)

Halep Meliki Rıdvan, 8 Cemâziyelâhir 507/19 Kasım 1113 günü vefat etti.³⁴⁷ Yerine henüz 16 yaşında olan oğlu Melih Alp Arslan el-Ahras geçti. Melik Alp Arslan tahta geçtikten sonra, babasının hizmetlisi olan Lü'lü ile devleti yönetmeye başladı.³⁴⁸ Melik Alp Arslan, babasının yerine geçtikten sonra Bâtınîleri ortadan kaldırdı.³⁴⁹

Melik Alp Arslan, devletine yük olan bu önemli meseleyi çözdükten sonra Haçlılarla daha güçlü bir mücadeleye girmek istiyordu. Bunu yapabilmesi için emîrlerini düzene sokması gerekirdi. Ancak yanındaki adamlarla bunu yapabilmesi mümkün değildi. Yanındaki adamlarından bazıları, bunun için Atabeg Tuğtegin'e başvurmalarını tavsiye ettiler. Melik Alp Arslan, Atabeg Tuğtegin'e bir mektup yazıp, Halep'e gelerek devleti ve orduyu düzenlemesini istedi.³⁵⁰

³⁴³ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihû Dımaşk*, 256; Demirkent, "Mevdûd b. Altuntegin", 29/429.

³⁴⁴ Tyrensis, *Willermus Tyrensis'in Haçlı Kroniği II*, 154; Urfalı Mateos - Papaz Grigor, *Urfalı Mateos Vekayi-Namesi*, 252; Runciman, *Haçlı Seferleri*, II/104; Demirkent, "Mevdûd b. Altuntegin", 29/429; Küçükspahioğlu, "Mevdûd b. Altuntekin", 46-47.

³⁴⁵ Bkz. Urfalı Mateos - Papaz Grigor, *Urfalı Mateos Vekayi-Namesi*, 252.

³⁴⁶ İbnü'l-Esîr, *El-Kâmil*, VIII/596.

³⁴⁷ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihû Dımaşk*, 301; İbnü'l-Adîm, *Zubdetu'l-Haleb*, 257.

³⁴⁸ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihû Dımaşk*, 301; İbnü'l-Adîm, *Zubdetu'l-Haleb*, 259.

³⁴⁹ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihû Dımaşk*, 302; İbnü'l-Adîm, *Zubdetu'l-Haleb*, 260; Ali Sevim, "Halep Selçuklu Melikliği Alp-Arslan ve Sultan-Şah Devirleri I. Alp-Arslan Devri I. Halep Meliki Oluşu ve İlk İcraatı", *Tarih Araştırmaları Dergisi* 14/25 (1981), 124-125.

³⁵⁰ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihû Dımaşk*, 302; İbnü'l-Adîm, *Zubdetu'l-Haleb*, 260; Sevim, "Halep Selçuklu Melikliği", 125.

Atabeg Tuğtegin hemen Halep'e gitmeyerek, Melik Alp Arslan'ın Dımaşk'a gelmesini istedi. Melik Alp Arslan, 507 yılı Ramazan ayında (Şubat-Mart 1114) maiyetiyle birlikte Dımaşk'a geldi. Tuğtegin, Melik Alp Arslan'ı Dımaşk'ın önünde karşıladı. Ona büyük saygı göstererek amcası Dukak'ın tahtına oturttu. Yine Melik Alp Arslan ve yanındakilere çok kıymetli hediyeler sundu. Melik Alp Arslan'a tâbiyetini bildirerek, hutbeye adını ekleyip, adına sikke bastırdı. Bir süre Dımaşk'ta durumu müzakere ettikten sonra beraber Halep'e gittiler.³⁵¹

Halep'e vardktan sonra Melik Alp Arslan, -Tuğtegin'den çekinen Lü'lü ve diğer adamlarının tavsiyesiyle olsa gerek³⁵²- Tuğtegin'e yakın olan ordu komutanı Gümüştengin el-Ba'lebekî'yi, Vezir Ebu'l-Fazl el-Mevılî'yi ve Halep Reisi Said b. Bedî'yi tutuklattı. Tuğtegin'e gerekli saygıyı göstermedi. Bunun üzerine Tuğtegin, henüz kendisi ıslah hareketlerine başlamadan Melik Alp Arslan, bu anlamsız hareketleri yapınca adamları ile birlikte Dımaşk'a döndü. Melik Rıdvan'ın annesi de torunundan korktuğu için Tuğtegin'le birlikte Dımaşk'a gitti.³⁵³

1.2.1.13. Büyük Selçuklu Sultanı Muhammed Tapar'a Karşı Tuğtegin-İlgazi İttifakı (508/1114/1115)

Necmeddin İlgazi b. Artuk, Melik Tutuş adına Kudüs'ü yöneten babasının ölümünden sonra (484/1091), kardeşi Sökmen ile beraber Kudüs'ü yönetti. Dukak ve Rıdvan arasında yaşanan mücadeleden yararlanan Fâtımîler, Kudüs'ü ele geçirince (491/1098) İlgazi, önce Dımaşk'a sonrasında ise Bağdat'a gitti. Berkyaruk ile Muhammed Tapar arasındaki mücadelede Tapar'ın yanında yer alan İlgazi, Muhammed Tapar Bağdat'a hâkim olunca 492/1102 yılında Bağdat Şahneliği'ne getirildi. Berkyaruk'un Bağdat'a hâkim olmasıyla taraf değiştirerek Berkyaruk'un tarafına geçti. Muhammed Tapar Bağdat'ı tekrar ele geçirdiğinde ise İlgazi'yi kendisine

³⁵¹ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dımaşk*, 302-303; İbnü'l-Adîm, *Zubdetu'l-Haleb*, 260-261; Sevim, "Halep Selçuklu Melikliği", 126.

³⁵² Sevim, "Halep Selçuklu Melikliği", 126.

³⁵³ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dımaşk*, 303; İbnü'l-Adîm, *Zubdetu'l-Haleb*, 261; Sevim, "Halep Selçuklu Melikliği", 126-127.

sadık kalmadığı için 498/1105 yılında görevden aldı. İlgazi'nin yerine de Aksungur el-Porsukî'yi getirdi.³⁵⁴

Bağdat'tan ayrılarak Halep Meliki Rıdvan'ın yanına giden İlgazi, önce onun emrine girdiyse de sonra Rıdvan tarafından tutuklanarak hapse atıldı. Hapisten kurtulunca Mardin'e giden İlgazi, 500/1106 yılında, Artukluların Mardin kolunu kurdu.³⁵⁵

Mevdûd'un öldürülmesinden sonra Haçlılarla mücadele için Musul Valiliği'ne Aksungur el-Porsukî getirildi.³⁵⁶ Aksungur, Büyük Selçuklu Sultanı Muhammed Tapar'ın emri üzerine Haçlılara saldırmak için ordu hazırlamaya başladı.³⁵⁷ İlgazi, ordunun toplanması için Mardin'e gelen Aksungur'a oğlu Ayaz komutasında 300 asker gönderdi. Aksungur, Urfa önlerine gelip şehri iki ay kadar kuşatmasına rağmen, Urfa'yı alamadı.³⁵⁸

Sonrasında Aksungur, İlgazi'nin sadece 300 asker gönderip, bizzat kendisinin katılmamasını bahane ederek, İlgazi'nin oğlu Ayaz'ı tutuklattı.³⁵⁹ Mardin çevresini yağmaladı. Bunu duyan İlgazi ise asker toplayarak Aksungur üzerine yürüdü. Aksungur'un ordusunu bozguna uğratan İlgazi, oğlu Ayaz'ı aldığı gibi Muhammed Tapar'ın Aksungur'la birlikte gönderdiği oğlu Melik Mesud'u da esir aldı.³⁶⁰ Ancak Muhammed Tapar'dan korkan İlgazi, Mesud'u hemen serbest bıraktı. Bu mağlubiyetin üzerine Aksungur hem ordu komutanlığı hem de Musul Valiliği görevlerinden azledildi.³⁶¹

Muhammed Tapar, olanları öğrenince gönderdiği mektupla İlgazi'yi tehdit etti.³⁶² Bu sırada Tuğtegin'in de Mevdûd'un ölümünden dolayı Büyük Selçuklu Sultanı

³⁵⁴ Ali Sevim, "İlgazi, Necmeddin", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 22/89; Ayrıntılı bilgi için bkz. Ali Sevim, "Artukoğlu İlgazi", *BELLETTEN* 26/104 (20 Ekim 1962), 49-59.

³⁵⁵ Sevim, "İlgazi, Necmeddin", 22/89; Sevim, "Artukoğlu İlgazi", 659-661.

³⁵⁶ İbnü'l-Esîr, *El-Kâmil*, VIII/533; Coşkun Alptekin, "Aksungur el-Porsukî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), 2/297.

³⁵⁷ İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zamân*, XX/76.

³⁵⁸ İbnü'l-Esîr, *El-Kâmil*, VIII/601; Alptekin, "Aksungur el-Porsukî", 2/297.

³⁵⁹ İbnü'l-Esîr, *El-Kâmil*, VIII/601; İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zamân*, XX/76; Sevim, "Artukoğlu İlgazi", 666.

³⁶⁰ İbnü'l-Esîr, *El-Kâmil*, VIII/602; Sevim, "Artukoğlu İlgazi", 667; Sevim, "İlgazi, Necmeddin", 22/89.

³⁶¹ Alptekin, "Aksungur el-Porsukî", 2/297.

³⁶² İbnü'l-Esîr, *El-Kâmil*, VIII/602; Sevim, "Artukoğlu İlgazi", 668.

Tapar ile arası açıktı. Sultan Muhammed Tapar, Mevdûd'un ölümünden Tuğtegin'i sorumlu tutuyordu. İlgazi, Tuğtegin'in bu durumunu bildiği için iş birliği yapmaya Dımaşk'a gitti. İbnü'l-Esîr, Tuğtegin'in İlgazi'nin kayınpederi olduğunu da söyler.³⁶³ Tuğtegin ve İlgazi, Sultan Muhammed Tapar'a karşı yanlarında olması için Antakya hâkimi Roger de Salerno'ya anlaşma teklif ettiler. Roger da yeni bir Büyük Selçuklu seferinden korktuğu için anlaşmayı kabul etti.³⁶⁴

İlgazi, asker toplamak amacıyla Mardin'e dönerken Humus'ta Hayır Hân b. Karaca tarafından esir alındı (508/1115).³⁶⁵ Hayır Hân b. Karaca, hemen Sultan Muhammed Tapar'a haber gönderdi. Humus'a gelerek İlgazi'yi teslim almalarını istiyordu. Tuğtegin, bunu duyunca Humus'a giderek, İlgazi'yi bırakmaları için şehri kuşattı. Hayır Hân, Tuğtegin'e kuşatmayı kaldırmazsa İlgazi'yi öldüreceğini söyleyince, Tuğtegin Dımaşk'a döndü. Büyük Selçuklu Sultanının adamları İlgazi'yi almak için uzun süre gelmeyince de Tuğtegin'den korkan Hayır Hân, İlgazi'yle anlaşma yoluna gitti.³⁶⁶

Yapılan anlaşmaya göre Hayır Hân, İlgazi'yi serbest bırakarak oğlu Ayaz'ı esir alacak ve Tuğtegin'i Humus'tan uzak tutacaktı. İlgazi, anlaşma sonrası Humus'tan çıkarak, oğlu Ayaz'ı kurtarmak için Mardin'e asker toplamaya gitti. Mardin'den topladığı Türkmen askerlerle Humus'u kuşattı. Ancak Porsuk b. Porsuk komutasındaki Büyük Selçuklu ordusunun yaklaştığını öğrenince bir sonuç alamayarak Humus'tan çekildi.³⁶⁷

1.2.1.14. Porsuk b. Porsuk'un Tuğtegin ve İlgazi Üzerine Düzenlediği Sefer (509/1115-1116)

Büyük Selçuklu Sultanı Muhammed Tapar, Tuğtegin ile İlgazi'nin Haçlılarla anlaşmasını duyunca, Aksungur el-Porsuki'nin yerine tayin ettiği Porsuk b. Porsuk

³⁶³ İbnü'l-Esîr, *El-Kâmil*, VIII/602.

³⁶⁴ İbnü'l-Esîr, *El-Kâmil*, VIII/602; Sevim, "Artukoğlu İlgazi", 668.

³⁶⁵ İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zamân*, XX/77. İbnü'l-Kalânîsî bu olayı aktarırken Tuğtegin'in Humus'u işgalinden bahsetmezken Tuğtegin'in sadece Hayır Hân'a mektup göndererek İlgazi'nin serbest bırakılmasını istediğini belirtir. Tuğtegin'in Selçuklular'la arasının bozulmasından, İlgazi ve Haçlılar'la ittifak yapmasından ise hiç bahsetmez. İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dımaşk*, 305.

³⁶⁶ İbnü'l-Esîr, *El-Kâmil*, 602-603; Sevim, "Artukoğlu İlgazi", 669.

³⁶⁷ İbnü'l-Esîr, *El-Kâmil*, 603; Sevim, "Artukoğlu İlgazi", 669.

komutasında (508/1115) büyük bir ordu hazırladı. Porsuk'a önce Tuğtegin ve İlgazi üzerine yürümesini sonra da Haçlıların üzerine yürümesini emretti.³⁶⁸

Porsuk, Emîr Cüyuş Beg, Gündoğdu ve El-Cezîre ile Musul askerlerini yanına alarak sefere çıktı.³⁶⁹ Bu sırada Halep'e hâkim olan Lü'lü, Büyük Selçuklu Sultanı Muhammed Tapar'a haber göndererek, Melik Rıdvan ve oğlu Alp Arslan'dan kalan hazineleri ve Halep'i kendisine teslim edeceğini söyledi. Bunun üzerine Porsuk önce Halep'e hareket etti. Halep yakınlarında en-Naura'da³⁷⁰ Lü'lü ve Halep ordu komutanı Şemsü'l-Havâs'a haber göndererek şehri teslim için hazırlamalarını istedi. Ancak Lü'lü, şehri Büyük Selçuklu Sultanın Tapar'a teslim etmekten vazgeçerek Tuğtegin'le anlaştı. Anlaşmaya göre Lü'lü, Halep'i Tuğtegin'e teslim edecek, Tuğtegin de bunun karşılığında Dımaşk'a bağlı bir şehri Lü'lü'e iktâ edecekti.³⁷¹

Büyük Selçuklu ordusu, Halep'e varmadan Tuğtegin Halep'e girdi. Porsuk da bunu duyunca Tuğtegin'e ait olan Hama'yı alarak şehri yağmaladı ve sonrasında Humus hâkimi Hayır Hân b. Karaca'ya, İlgazi'nin oğlu Ayaz'ı vermesi karşılığında teslim etti.³⁷²

Büyük Selçuklu ordusunun yaklaşmasından korkan Tuğtegin, İlgazi ve Şemsü'l-Havâs, Antakya hâkimi Roger'dan yardım istediler. Roger Büyük Selçuklu ordusuna karşı Efâmiye³⁷³ önünde toplanmalarını istedi. Müttelikler Efâmiye önünde toplandılar. Selçuklu ordusu da Şeyzer'e gelerek orada karargâh kurdu. İki taraf da savaşıma çok gönüllü değildi. Müttelikler iki ay boyunca Efâmiye önünde bekledikten sonra Porsuk'un, Ekrâd Kalesi'ne³⁷⁴ çekildiğini duyunca dağıldılar. Tuğtegin Dımaşk'a, Roger kendi bölgesine, Şemsü'l-Havâs Halep'e, İlgazi de Mardin'e gitti.³⁷⁵

³⁶⁸ İbnü'l-Esîr, *El-Kâmil*, VIII/607; Sevim, "Artukoğlu İlgazi", 669-670.

³⁶⁹ İbnü'l-Esîr, *El-Kâmil*, VIII/607; Sevim, "Artukoğlu İlgazi", 669-670.

³⁷⁰ الناعورة Halep ile Bâlis arasında bulunan bir yer. Bkz. Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, V/523.

³⁷¹ Özeydin, *Sultan Muhammed Tapar Devri*, 130-131.

³⁷² İbnü'l-Esîr, *El-Kâmil*, 607-608; İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zamân*, XX/77-78; Sevim, "Artukoğlu İlgazi", 670.

³⁷³ أفاميا Şam sahilinde Humus'a bağlı bir yer. Bkz. Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, I/227.

³⁷⁴ حصن الأكراد Humus ve Ba'lebek arasında yer alır. Humus'un batısındaki Cebel'ü Celil dağı üzerinde kurulmuş müstahkem bir kaledir. Bkz. Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, II/264.

³⁷⁵ İbnü'l-Esîr, *El-Kâmil*, VIII/608; İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zamân*, XX/77-78; Sevim, "Artukoğlu İlgazi", 670.

Porsuk da müttefikler çekilince Haçlılar'ın elindeki Kefertâb'a saldırdı. Şehri ele geçiren Porsuk Münkızoğullarına teslim etti.³⁷⁶ Kefertâb'ı zorlu bir kuşatma sonrası alan Büyük Selçuklu ordusu, Efâmiye ve Maarretünnu'mân üzerine de yürüdü. Ancak o şehirleri alamadı. Büyük Selçuklu ordusu, Halep'e doğru dönerken Dânis³⁷⁷ denilen bölgede konakladığı sırada Antakya hâkimi Roger, Selçuklu ordusunun zayıf ve dağınık bulunduğu bir anda saldırdı (509/1115).³⁷⁸ Büyük Selçuklu ordusu ağır bir yenilgi alırken yaklaşık 3 bin Selçuklu askeri öldürüldü.³⁷⁹ Porsuk da kaçmak zorunda kaldı.³⁸⁰

Sıbt İbnü'l-Cevzî'nin Mir'âtü'z-Zamân'da aktardığına göre Tuğtegin, olanları duyunca çok üzüldü. Bu sebeple de Haçlıların elinde olan Refeniye'ye gitti ve orada Haçlılara misilleme yaptı. Sonra aldığı esirleri, atları ve kıymetli hediyeleri özür dilemek için Büyük Selçuklu Sultanı Muhammed Tapar'a ve Abbâsî Halîfesi Müstazhir-Billâh'a gönderdi. Ancak özrü kabul edilmedi.³⁸¹

1.2.1.15. Tuğtegin'in Büyük Selçuklu Sultanı Muhammed Tapar'ı Ziyareti ve Ecnâd Bölgesi Valiliğine Getirilmesi (509/1116)

497/1104 yılında Dımaşk Atabegliği'ni kuran Tuğtegin, Selçuklu ailesinden olmayan bir emîr olarak Büyük Selçuklu Sultanı Muhammed Tapar'a bağlıydı. Tuğtegin, sultana bağlılığını arz etmek için ona hediyeler gönderiyor ve emirlerine riayet ediyordu. Tuğtegin, ilk olarak 501/1108 yılında Sultan Tapar'a Trablus Emîri İbn Ammâr'la birlikte oğlu Böri'yi göndermişti. Böri, Bağdat'ta iyi karşılanmış, kendisine ve babasına çeşitli hediyeler verilmişti.³⁸² 503/1110 yılında ise Tuğtegin, bizzat Bağdat'ı ziyaret etmek istemişti. Ancak yolda, sultanın Şam bölgesini kendi komutanlarına iktâ ettiği dedikodusu gelince Bağdat'a gitmekten vazgeçmişti.³⁸³

³⁷⁶ Abdülkerim Özaydın, "Porsuk", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 34/325.

³⁷⁷ دانيس Halep'in beldelerindedir. Halep ile Kefertâb arasında yer alır. Bkz. Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, II/434.

³⁷⁸ İbnü'l-Esîr, *El-Kâmil*, VIII/608; İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zamân*, XX/78; Özaydın, *Sultan Muhammed Tapar Devri*, 132-133.

³⁷⁹ İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zamân*, XX/78.

³⁸⁰ İbnü'l-Esîr, *El-Kâmil*, VIII/608; Özaydın, *Sultan Muhammed Tapar Devri*, 134.

³⁸¹ İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zamân*, XX/78.

³⁸² İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dımaşk*, 258; İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zamân*, XX/23; Özaydın, *Sultan Muhammed Tapar Devri*, 96.

³⁸³ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dımaşk*, 266; Özaydın, *Sultan Muhammed Tapar Devri*, 98-99.

Tuğtegin, Haçlılara yakın bir bölgede görev yapan bir emîr olarak onlarla sıkı bir mücadele içindeydi. Bu mücadele esnasında da Büyük Selçuklu Sultanından gelen emirleri yerine getiriyor, sultandan gelen emirle kurulan orduya bizzat katılarak, Büyük Selçuklu ordusunun yanında yer alıyordu. Ancak 507/1113 yılında Mevdûd'un Dımaşk'ta öldürülmesinden sonra Tuğtegin, bu ölümden sorumlu tutuldu.³⁸⁴ Sonrasında Mardin Artuklu Emîri İlgazi ile Sultan Tapar'a karşı ittifak kuran Tuğtegin'in sultanla arası açıldı. Sultan Muhammed Tapar, 509/1115-1116 yılında emîrlerinden Porsuk b. Porsuk'u, Tuğtegin ve İlgazi üzerine gönderdi. Tuğtegin ve İlgazi, Porsuk'la karşılaşmalar da Haçlılarla iş birliğine girdiği için yine sultanın tepkisini çekti.³⁸⁵

İbnü'l-Kalânîsî'nin Târihû Dımaşk'ta aktardığına göre Büyük Selçuklu sarayındaki bazı komutanlar, Tuğtegin'in Haçlılar'a karşı aldığı zaferleri ve verdiği mücadeleyi, yine halka karşı iyi davranmasını ve halkın Tuğtegin'i sevmesini ve ona hayır duada bulunmalarını kıskanarak sarayda Tuğtegin'in aleyhine iftiralar atıyorlardı. Tuğtegin'in Bağdat'taki dostlarından bazıları da bunu Tuğtegin'e haber verdi. Tuğtegin de bu iftiralardan dolayı oluşan korkusundan Bağdat'a giderek Sultan Tapar'ı ve Abbâsî Halîfesi Müstazhir-Billâh'ı ziyaret etmek istedi.³⁸⁶

509 yılı Recep ayında (Kasım-Aralık 1115) Sultan Muhammed Tapar'ın Bağdat'a gittiği³⁸⁷ haberi gelince Tuğtegin hem özür dilemek hem de kendi durumunu anlatmak için Bağdat'a gitmeyi istedi. Yanındaki adamlarından bazıları, -Tuğtegin'in Bağdat'ta tutuklanması ya da öldürülmesi korkusundan olsa gerek- Tuğtegin'in Bağdat'a gitmemesini tavsiye ettiler. Ancak Tuğtegin, kararını vermişti. Yanına Sultan Tapar'a ve Halîfe Müstazhir-Billâh'a hediye etmek için camdan yapılmış kaplar, ziynet eşyaları, Mısır dokuması kumaşlar ve Arap atları alarak, 24 Zilkade 509/9 Nisan 1116 günü Dımaşk'tan Bağdat'a gitmek için yola çıktı.³⁸⁸

³⁸⁴ Özaydın, *Sultan Muhammed Tapar Devri*, 135.

³⁸⁵ Özaydın, *Sultan Muhammed Tapar Devri*, 135.

³⁸⁶ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihû Dımaşk*, 307; Özaydın, *Sultan Muhammed Tapar Devri*, 136.

³⁸⁷ İbnü'l-Esîr, *El-Kâmil*, 610.

³⁸⁸ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihû Dımaşk*, 307; İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zamân*, XX/83; Özaydın, *Sultan Muhammed Tapar Devri*, 136.

Tuğtegin, Bağdat'a vardığında Büyük Selçuklu Sultanı Muhammed Tapar'ın ve Abbâsî Halîfesi Müstazhir-Billâh'ın saray görevlileri, devlet adamları, komutanlar ve halk tarafından saygıyla karşılandı. Bu durumdan memnun kalan Tuğtegin, kendi durumunu Sultan Tapar'a açıkladıktan sonra takdir edilerek, sultan'dan ve halîfeden kıymetli hil'atler ve hediyeler aldı.³⁸⁹ Büyük Selçuklu Sultanı Muhammed Tapar, Tuğtegin'i yazdırdığı bir menşurla Ecnâd Valiliği'ne getirdi. Menşur, et-Tuğrai İsmail el-İsfehanî tarafından kaleme alındı. İbnü'l-Kalânîsî, Târihû Dımaşk'ında bu menşurun tamamını olduğu gibi aktarmaktadır.³⁹⁰

Menşurda Tuğtegin, Emîr İsfehsalâr el-Ecel, el-Kebîr Zâhireddin Atabeg olarak isimlendirilmiştir. Menşurda Tuğtegin'in yaptıklarından, yeteneklerinden bahsedilerek, Ecnâd Valiliği'ne getirildiği belirtilmiştir. Ecnâd, Hamevî'nin Mu'cemü'l-Büldân adlı eserinde aktardığına göre 5 bölgeden oluşmaktadır, Bunlar Filistin, Dımaşk, Humus, Ürdün ve Kınnesrîn topraklarıdır.³⁹¹ Yine menşurda savaş, ittifak, vergi toplama, mezalim divanı kurarak hüküm verme ve yanındakilere görevler verme konusunda yetkili kılındığı belirtilmiştir. Devamında da uzun uzun nasihatler verilmiştir. Bu menşurun 510 yılı Muharrem ayında (Mayıs-Haziran 1116) kaleme alındığı da eklenmiştir.³⁹²

Tuğtegin'in Bağdat'ta bulunduğu sırada yanında önemli bir olay vuku buldu. Büyük Selçuklu sarayında Merâga³⁹³ Emîri Ahmedîl, Tuğtegin'in yanında Bâtınîler tarafından suikasta uğrayarak öldürüldü. İbnü'l-Esîr'in El-Kâmil'de aktardığına göre Tuğtegin ve oradakiler bunun aslında Tuğtegin ve yanındakilere Sultan Muhammed Tapar'ın emriyle düzenlenen bir suikast olduğunu düşündüler. Ancak öldürenlerin Bâtînî olduğu ortaya çıkınca bu vehimleri ortadan kalktı.³⁹⁴

³⁸⁹ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihû Dımaşk*, 307-308; İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zamân*, XX/83.

³⁹⁰ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihû Dımaşk*, 308-313; İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zamân*, XX/83.

³⁹¹ أجناد Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, I/103.

³⁹² İbnü'l-Kalânîsî, *Târihû Dımaşk*, 308-313.

³⁹³ مراغة Azerbaijan'ın en büyük ve en meşhur vilayetidir. Günümüzde İran sınırları içerisinde yer alır. Bkz. Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, V/93; Osman Gazi Özgüdenli, "Merâga", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 29/162.

³⁹⁴ İbnü'l-Esîr, *El-Kâmil*, VIII/612; Özaydın, *Sultan Muhammed Tapar Devri*, 136.

Tuğtegin, Dımaşk Atabegi olarak gittiği Bağdat'tan, Büyük Selçuklu Devleti'nin Ecnâd Valisi olarak döndü. 18 Rebülevvel 510/31 Temmuz 1116 günü Dımaşk'a girdi.³⁹⁵

1.2.1.16. Saffetülmülk Hatun'un Ölümü (513/1119)

Saffetülmülk Hatun'un ilk eşi, Tutuş'un öldürdüğü Dımaşk Emîri Atsız'ın kardeşi Çavlıdır.³⁹⁶ Saffetülmülk Hatun'un bu evlilikten Zümrüt Hatun isimli kızı olmuştur. Zümrüt Hatun, Tuğtegin'in oğlu Tâcü'l-Müluk Böri ile evlenmiş, Böri'nin ölümünden sonra da İmadeddin Zengi ile evlenmiştir.³⁹⁷

Tutuş, Atsız'ı öldürüp Dımaşk'a hâkim olunca Saffetülmülk Hatun'la evlenmiştir. Bu evlilikten de Tuğtegin'in atabegi olduğu Melik Dukak doğmuştur.³⁹⁸ Tutuş'un ölümünden sonra da Tuğtegin, Saffetülmülk Hatun'la evlenerek devlet hâkimiyetini güçlendirmiştir. Tuğtegin'in Saffetülmülk Hatun'dan olma çocuğu yoktur. Son dönem İslam Tarihçilerinden Şakir Mustafa'nın makalesinde aktardığına göre Saffetülmülk Hatun, Türk'tür. Ancak Selçuklu soyundan değildir.³⁹⁹

Tuğtegin, Tel İfrîn⁴⁰⁰ Savaşından 28 Cemâziyelevvel 513/6 Eylül 1119 günü Dımaşk'a dönüşünde Saffetülmülk Hatun'un hasta olduğunu öğrendi. Saffetülmülk Hatun, Tuğtegin'e vasiyetini söyledikten sonra, ertesi gün 29 Cemâziyelevvel 513/7 Eylül 1119 günü öğle ile ikindi vakti arasında vefat etti. Meydânu'l-Ahdâr'da oğlu Dukak'ın türbesinin yanına defnedildi.⁴⁰¹

Tuğtegin, Saffetülmülk Hatun'un ölümüyle derin bir hüzne kapıldı. Miras olarak bıraktığı şeyleri teslim aldı, saklayıp biriktirdiklerini ortaya çıkardı ve vasiyetine göre amel etti.⁴⁰²

³⁹⁵ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dımaşk*, 313; Özaydın, *Sultan Muhammed Tapar Devri*, 137.

³⁹⁶ Mustafa, "Re'sü'l-Üsreti'l-Bûriyye", 42. Saffetülmülk Hatun'un ilk eşi olan Çavlı'yı Büyük Selçuklu Emîri Atabek Çavlu Sakavu ile karıştıranlar olmuştur. Bkz. Nadir Karakuş, "Haçlı Seferlerinde Üç Kadın ve İslâm Birliğinin Sağlanması", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 43 (2017), 258.

³⁹⁷ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XVI/316; Şemri, *Atabek Zahirreddin Tuğtegin*, 101.

³⁹⁸ Mustafa, "Re'sü'l-Üsreti'l-Bûriyye", 43; Şemri, *Atabek Zahirreddin Tuğtegin*, 101-102.

³⁹⁹ Mustafa, "Re'sü'l-Üsreti'l-Bûriyye", 51.

⁴⁰⁰ نل عفرين Adını Afrin Çayından alır. Halep'te bulunur. Bkz. Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, IV/132.

⁴⁰¹ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dımaşk*, 320-321; İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zamân*, XX/119.

⁴⁰² İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dımaşk*, 321.

1.2.1.17. Tuğtegin'in Humus'u Kuşatması ve Hama'yı Zaptı (517/1123-1124)

Tuğtegin, Cenâhüddeve Hüseyin'in ölümünden sonra Humus'u alarak, Emîr Karaca'ya teslim etmişti. Emîr Karaca'nın ölümünden sonra da yerine oğlu Hayır Hân b. Karaca geçti. Hayır Hân b. Karaca, İlgazi'yi tutuklamış, bu sebeple de Tuğtegin'le arası açılmıştı. Tuğtegin, 517/1123-1124 yılında Humus'u kuşattı ve şehrin çevresini yağmaladı. Hayır Hân b. Karaca'nın yardıma çağırdığı Dilmaçoğullarından Togan Arslan b. Hüsamüddeve gelince, Tuğtegin de Dımaşk'a döndü.⁴⁰³

Hama şehri de Tuğtegin'e bağlı iken, Büyük Selçuklu Sultanı Tapar'ın Tuğtegin ve İlgazi üzerine gönderdiği Porsuk b. Porsuk tarafından alınarak, Humus Emîri Hayır Hân b. Karaca'ya teslim edilmişti. Hayır Hân b. Karaca ise Hama'yı kardeşi Mahmud b. Karaca'ya teslim etti. Mahmud b. Karaca, Efâmiye üzerine çıktığı seferde bir okla yaralandı ve kısa bir süre sonrada öldü. Tuğtegin de Mahmud'un öldüğünü duyunca adam gönderip şehri tekrar hâkimiyeti altına aldı.⁴⁰⁴

1.2.1.18. Tuğtegin'in Tedmür'ü Zaptı (520-1126)

Tuğtegin, Tedmür'ün⁴⁰⁵ valisi olan yeğeni öldürülünce şehri kuşattı ve 12 Rebûlâhir 520/7 Mayıs 1126 günü, yeğenini öldüren isyancıların elinden alarak şehri zapt etti. Şehre, vali olarak Tâcû'l-Mülûk Börî'nin oğlu olan, torunu Şehâbeddin Mahmud'u atadı. Şehâbeddin de şehri ve kendisini koruyacak olan güvenilir kişilerle Tedmür'e gitti.⁴⁰⁶

1.2.1.19. Banyas Kalesi'nin Bâtınîlere Verilmesi (520/1126)

Bâtınîler, İsmâîlîliler ya da Haşîşîler (Haşhaşîler) ismiyle bilinen grup, özellikle 11. ve 12. yüzyılda Suriye ve civarında Müslüman sultan ve emîrlere yaptıkları suikastlarla bölgedeki olayların gelişiminde önemli bir rol oynamıştır.

⁴⁰³ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dımaşk*, 332; İbnü'l-Esîr, *El-Kâmil*, VIII/691; Özergin, *Dımaşk Melikliği ve Dımaşk Atabegi*, 120-121.

⁴⁰⁴ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dımaşk*, 335; İbnü'l-Esîr, *El-Kâmil*, VIII/691; Özergin, *Dımaşk Melikliği ve Dımaşk Atabegi*, 121.

⁴⁰⁵ تدمر Şam bölgesinde yer alan eski bir şehirdir. Halep ile arasında 5 günlük mesafe vardır. Bkz. Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, II/17.

⁴⁰⁶ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dımaşk*, 342; İbnü'l-Esîr, *El-Kâmil*, VIII/667; İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zamân*, XX/194; Özergin, *Dımaşk Melikliği ve Dımaşk Atabegi*, 126.

Müslüman emîrlerden birçoğu bunların kurbanı olurken, bazıları da Bâtînîlerle iş birliği yapmayı tercih etmiştir.⁴⁰⁷

Suriye'deki ilk Bâtînî Dâisi olan el-Hâkim el-Müneccim, Halep Meliki Rıdvan'ın desteğiyle Halep'e yerleşti ve inancını yayarak adam topladı. Melik Rıdvan'dan sonra oğlu Melik Alp Arslan yerine geçince, Büyük Selçuklu Sultanı Muhammed Tapar'ın emriyle, Bâtînîlerin reisi el-Hâkim el-Müneccim'in yerine geçen Ebu Tâhir es-Saiğ ve Halep'teki Bâtînîler öldürüldü. Ebu Tâhir es-Saiğ'den sonra ise yerine Behrâm geçti.⁴⁰⁸

Tuğtegin de Bâtînîlerle iş birliği yapmayı tercih edenlerden oldu. Behrâm, Halep'te hâkim olan Necmeddin İlgazi'ye karşı hareket edince İlgazi ile Tuğtegin anlaştı ve Behrâm Dimaşk'a gitti.⁴⁰⁹ Dimaşk'ta özgürce hareket eden Behrâm ve Bâtînîler Tuğtegin'e destek olarak 27 Zilhicce 519/24 Ocak 1126 günü Haçlılarla yapılan Mercüssuffer⁴¹⁰ Savaşında Tuğtegin'in yanında savaştılar.⁴¹¹ Sonrasında, İbnü'l-Kalânîsî'nin ifadesiyle "insanların cahilleri, avamın sefihleri, köylülerin akıl ve dindarlık özelliği olmayan aşağı tabakası" Behrâm'a tabi oldular. Vezir Tâhir b. Sad el-Mezdekânî de Bâtînîlerle iş birliği yaparak onları destekliyordu. Sonunda Vezir Mezdekânî'nin de desteğiyle Tuğtegin'den sığınabilecekleri bir kale istediler. Tuğtegin de Zilkade 520/Kasım-Aralık 1126 tarihinde onlara Banyas Kalesini verdi.⁴¹²

Behrâm, Banyas kalesini aldıktan sonra bölgedeki tüm Bâtînîler, oraya geldi. Bâtînîlerin toplanmasıyla da işler daha kötüye gitti. Alimler, fakihler ve dindarlar onlardan korktukları için onlar hakkında konuşamaz oldular. Çünkü Bâtînîler,

⁴⁰⁷ Özergin, *Dimaşk Melikliği ve Dimaşk Atabegi*, 127.

⁴⁰⁸ Eda Çelik, *Haçlı Seferleri Sırasında Bâtînîlerin Faaliyetleri ve Haçlı-Bâtînî İlişkileri* (Ankara: Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2021), 71-73.

⁴⁰⁹ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dimaşk*, 342; İbnü'l-Esîr, *El-Kâmil*, VIII/703; Çelik, *Haçlı Seferleri Sırasında Bâtînîlerin Faaliyetleri ve Haçlı-Bâtînî İlişkileri*, 101.

⁴¹⁰ مَرْجُ الصُّفْرِ Dimaşk ile Cevlân arasında yer alan bir çöl bölgesidir. Bkz. Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, III/413.

⁴¹¹ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dimaşk*, 339; Aydın Usta, "Müslüman-Haçlı Mücadelelerinde Haşîşiler", *Tarih Dergisi* 44 (2012), 12.

⁴¹² İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dimaşk*, 342-343; İbnü'l-Esîr, *El-Kâmil*, VIII/703; İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zamân*, XX/195; Usta, "Müslüman-Haçlı Mücadelelerinde Haşîşiler", 12; Çelik, *Haçlı Seferleri Sırasında Bâtînîlerin Faaliyetleri ve Haçlı-Bâtînî İlişkileri*, 101-102.

kendilerine yardım edenleri destekledikleri gibi karşı çıkanları da öldürüyorlardı.⁴¹³ Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zamân* adlı eserinde İbnü'l-Kalânisi'nin Tuğtegin'in "Banyas'ı onlara vermesi en büyük günahıydı, neredeyse bu yaptığıyla bütün iyilikleri silindi" dediğini aktarır.⁴¹⁴

1.2.1.20. Emîr İzzeddin b. El-Porsuki'nin Dımaşk'ı Ele Geçirmek İstemesi ve Ölümü (521/1127-1128)

Musul Emîri Aksungur el-Porsuki'nin Zilkade 520/Kasım-Aralık 1126 tarihinde Bâtınîler tarafından öldürülmesinden⁴¹⁵ sonra oğlu İzzeddin Mesud, Musul Emîri oldu. Mesud, zeki birisiydi, babasının tüm adamlarını etrafında toplamayı başararak, babasının yolunu tuttu ve işleri yoluna koydu.⁴¹⁶

Ertesi yıl İbnü'l-Kalânisi'nin deyimiyle yaşının gençliğiyle ve etrafında topladığı güçle kibre kapıldı ve Tuğtegin'i kıskanmaya başladı. Haçlılarla yaptığı mücadeleyi bırakarak Şam topraklarını ele geçirmeye karar verdi. Tuğtegin'e bunun haberi gelince, Tuğtegin de ordusunu toplayarak Mesud üzerine harekete geçmeye karar verdi.⁴¹⁷

Emîr Mesud, Rahbe'ye saldırarak ele geçirdi. Ancak henüz Rahbe'de bulunduğu sırada ağır bir hastalığa yakalandı ve öldü.⁴¹⁸ Askerleri, Mesud öldükten sonra naaşını kaldırmadan birbirlerine girdiler.⁴¹⁹ Babasının adamlarından bazıları da oradan ayrılarak, Dımaşk'a gelip Tuğtegin'in himayesine girdi.⁴²⁰

1.2.2. Haçlılarla İlişkiler

1095 yılında başlayan Haçlı Seferleri sonrasında Haçlılar Kudüs'te krallık, Antakya'da prinkepslik, Urfa ve Trablus'ta da kontluklar kurmuştur. Tuğtegin dönemi Haçlıların en güçlü oldukları döneme denk gelmektedir. Bu dönemde Atabeg Tuğtegin,

⁴¹³ İbnü'l-Kalânisi, *Târihü Dımaşk*, 343; İbnü'l-Esîr, *El-Kâmil*, VIII/703; İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zamân*, XX/195.

⁴¹⁴ İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zamân*, XX/195.

⁴¹⁵ Alptekin, "Aksungur el-Porsuki", 2/297.

⁴¹⁶ İbnü'l-Kalânisi, *Târihü Dımaşk*, 341; İbnü'l-Esîr, *El-Kâmil*, IX/6.

⁴¹⁷ İbnü'l-Kalânisi, *Târihü Dımaşk*, 344-345; İbnü'l-Adîm, *Zubdetu'l-Haleb*, 299.

⁴¹⁸ İbnü'l-Kalânisi, *Târihü Dımaşk*, 345; İbnü'l-Esîr, *El-Kâmil*, IX/6; İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zamân*, XX/208; İbnü'l-Adîm, *Zubdetu'l-Haleb*, 299.

⁴¹⁹ İbnü'l-Esîr, *El-Kâmil*, IX/6.

⁴²⁰ İbnü'l-Kalânisi, *Târihü Dımaşk*, 345.

Dımaşk ve çevresinin güvenliğini sağlamak ve bölgedeki Müslüman hâkimiyetini devam ettirebilmek için Haçlılarla savaştığı gibi gerektiğinde barışta yapmıştır. Bu dönemde görülmektedir ki Atabeg Tuğtegin bölgedeki Müslüman hâkimiyetini koruyan en önemli aktörlerden birisidir.

1.2.2.1. Refeniye Seferi (498/1105)

Tuğtegin, 498/1105 yılında Gümüştegin'i itaat altına aldıktan sonra Humus'a yöneldi. Sonrasında ise Refeniye'ye gitti. Şehirde yaşayanların ve yöneticilerinin gafletinden yararlanarak hemen saldırıya geçti. Tuğtegin şehrin burçlarını ele geçirirken, kaleyi yıktı ve içindekileri öldürdü.⁴²¹ Bu sefer, Tuğtegin'in Dukak'ın ölümünden sonraki Haçlılarla olan ilk karşılaşmasıydı. Runciman, bu sefer hakkında fazla bir bilgi vermeden sadece, Tuğtegin'in 1105 yılında Refeniye'yi Haçlıların elinden aldığına değinir.⁴²² Diğer Haçlı kaynaklarında ise bu sefere dair bir bilgi bulunmamaktadır.

1.2.2.2. Remle Savaşında Fâtımîlere Yardım (498/1105)

Mısır Fâtımî Veziri Efdal, Filistin'i kurtarmak amacıyla 498/1105 yılında oğlu Senâülmülk Hüseyin komutasında 5 bin süvari ve yaya askerlerden oluşan bir birliği Haçlılar üzerine gönderdi.⁴²³ Tuğtegin de bu sırada kendisinden kaçan Ertaş ve Aytegin el-Halebi'nin hâkim olduğu Busrâ'yı kuşatmıştı. Fâtımîler, Haçlılara karşı Tuğtegin'den yardım istediler. Tuğtegin, bu isteği Busrâ üzerine gitmekte olduğu için başta kabul etmese de Ertaş'ın Kudüs Kralı I. Baudouin'in yanında olduğunu öğrenince yardım etmeye karar verdi.⁴²⁴ Tuğtegin, Emîr Sabave⁴²⁵ komutasında bin üç yüz kişilik bir süvari birliğini yardıma gönderdi.⁴²⁶

⁴²¹ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dımaşk*, 239; İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zamân*, XIX/534; Ali Sevim, *Azîmî Tarihi Selçuklular Dönemiyle İlgili Bölümler (H. 430 - 538=1038/39-1143/44)* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2006), 41.

⁴²² Runciman, *Haçlı Seferleri*, II/52.

⁴²³ İbnü'l-Esîr, *El-Kâmil*, VIII/513; Runciman, *Haçlı Seferleri*, II/73.

⁴²⁴ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dımaşk*, 240; Aydın, *el-Âmir bi-Ahkâmillah*, 47-48.

⁴²⁵ Karaca, Tuğtegin'in komutanlarından olan Emîr Sabave ile çok daha sonraları adını duymaya başlayacağımız Böri'nin komutanlarından Emîr Savar'ı karıştırmıştır. Bkz. Karaca, *Kudüs Haçlı Krallığı*, 106.

⁴²⁶ İbnü'l-Esîr, *El-Kâmil*, VIII/513; Runciman, *Haçlı Seferleri*, II/73; Aydın, *el-Âmir bi-Ahkâmillah*, 47-48. İbnü'l-Kalânîsî diğerlerinden farklı olarak Tuğtegin'in bizzat yardıma gittiğini aktarır. Bkz. İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dımaşk*, 240.

Haçlı Kralı I. Baudouin, Mısır ordusunun geldiği haberini alınca İbnü'l-Esîr'in El-Kâmil'deki aktarımıyla 1300 süvari ve 8 bin yayadan oluşan bir birlikle⁴²⁷, Fulcherius'a göre ise 2 bin piyade ve 500 yaya askerden oluşan bir birlikle⁴²⁸ Mısır ordusunu engellemek için Yafa'dan⁴²⁹ yola çıktı.

İki ordu Askalân⁴³⁰ ile Yafa arasında bulunan Remle'de 14 Zilhicce 498/27 Ağustos 1105 günü karşılaştı. Savaşın başında Dımaşk askerleri, Haçlılar'a karşı büyük bir başarı gösterdi. Ancak Dımaşk askerlerinin ordusunu dağıttığını gören Kral I. Baudouin, sancağı alarak atıyla bizzat savaşa katılınca savaş, Haçlılar lehine döndü. Mısır ve Dımaşk askerlerinden oluşan Müslüman askerler yenildiler.⁴³¹ Müslümanlar, yaklaşık bin iki yüz şehit verdi.⁴³² Haçlıların kayıpları ise Müslüman tarihçilere göre Müslümanlarla aynıyken Fulcherius'a göre altmıştan fazla değildi.⁴³³ Ertaş ve Aytekin de Kral I. Baudouin'den umduklarını bulamayınca Rahbe'ye gittiler.⁴³⁴

1.2.2.3. Tuğtegin'in Alâl Kalesini Yıkması (499/1105)

Haçlıların Celîle⁴³⁵ bölgesi hâkimi Tankred, Antakya'ya gidince Haçlı Kralı I. Baudouin tarafından Celîle bölgesi Hugue de St. Omer'e verildi.⁴³⁶ Hugue, ilk iş olarak Dımaşk, Sûr ve Banyas yolunda stratejik öneme sahip olan iki kale inşa etti. İlk inşa ettiği kale dağlık bir bölgede yer alan Tibnîn⁴³⁷ Kalesiydi. Diğeri ise Sevâd ile

⁴²⁷ İbnü'l-Esîr, *El-Kâmil*, VIII/513.

⁴²⁸ Carnotensis, *Kudüs Seferi*, 166-167.

⁴²⁹ يافا Filistin bölgesinde, Kayseriyye ile Akka arasında, Şamın sahil bölümünde yer alan bir şehirdir. Bkz. Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, V/426.

⁴³⁰ عسقلان Filistin bölgesinde Gazze ile Cibrin arasında deniz kıyısında yer alan bir şehirdir. Bkz. Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, IV/122.

⁴³¹ Runciman, *Haçlı Seferleri*, II/74.

⁴³² İbnü'l-Esîr, *El-Kâmil*, VIII/513.

⁴³³ Carnotensis, *Kudüs Seferi*, 168; İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dımaşk*, 240-241; İbnü'l-Esîr, *El-Kâmil*, VIII/513.

⁴³⁴ İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zamân*, XIX/534.

⁴³⁵ الجليل Şam sahilinde yer alıp Humus civarına kadar uzanan bir yerdir. Bkz. Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, II/157.

⁴³⁶ Tyrensis, *Willermus Tyrensis'in Haçlı Kroniği II*, 79.

⁴³⁷ حصن تيبين Dımaşk ile Sûr arasında Banyas'ta bulunur. Bkz. Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, II/14. Ayrıntılı bilgi için bkz. Elif Ünal, "Bir Ortaçağ Haçlı Kalesi: Tibnîn (Toron) 1099-1187", *Şarkiyat Mecmuası* 41 (28 Ekim 2022), 123-158.

Beseniye⁴³⁸ arasında yer alan Alâl⁴³⁹ Kalesiydi. Bu kale Dımaşk için tehdit oluşturuyordu.⁴⁴⁰

Tuğtegin, bu kalenin inşa edildiğini öğrenince kaleyi ortadan kaldırmak için yola çıktı. Kudüs Kralı I. Baudouin, Hugue'ye yardım teklifinde bulunduysa da o, yardım teklifini geri çevirdi. Tuğtegin kaleye varınca kale dışında savaş başladı. Dımaşk ordusundan iki emîr bozguna uğrayıp kaçınca Tuğtegin, onları yakalayıp öldürerek ordusunun dağılmasını önledi.⁴⁴¹

Haçlılar bozguna uğrayıp kendi kalelerine çekilince Tuğtegin, kaleyi kuşattı. Kaleyi ele geçirince de Haçlı askerlerinin tamamına yakını öldürdü. Kaleyi aldıktan sonra yıktırarak taşlarını vadiye attırdı.⁴⁴² Hugue, bu savaşta ölümcül bir yara aldı.⁴⁴³

Tuğtegin, Alâl Kalesinin yıkılmasından sonra Rebûlâhir ayının ortasında (Aralık 1105) birçok ganimetle Dımaşk'a döndü.⁴⁴⁴ Bu zaferden dolayı şehir dört gün boyunca süslendi.⁴⁴⁵

1.2.2.4. Birinci Taberiye Seferi (500/1106-1107)

Sevâd, Havran⁴⁴⁶ ve Cebeli Avf bölgesinde Haçlıların yağmalamaları artınca bölge halkı, Tuğtegin'den yardım istedi. Tuğtegin de bunun üzerine ordusunu topladı ve ordusuna katılan Türkmenlerle birlikte Sevâd bölgesine giderek ordugâh kurdu. Bu sırada Fâtımîlerin Sûr Valisi İzzülmülk de bir önceki başlıkta ismi geçen Tibnîn Kalesine saldırıp ganimet toplamıştı. Kudüs Kralı I. Baudouin, Vali İzzülmülk'ün yaptıklarını öğrenince onun üzerine yürüdü.⁴⁴⁷

⁴³⁸ البثنية Dımaşk ile Ezriât (Der'a) arasında bulunan bir köydür. Bkz. Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, I/338.

⁴³⁹ علال Şam bölgesinde Gavr ile Şurât dağları arasında Busrâ üzerine hâkim bir dağ. Bkz. Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, IV/146.

⁴⁴⁰ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dımaşk*, 241; Runciman, *Haçlı Seferleri*, II/78-79; Karaca, *Kudüs Haçlı Krallığı*, 112-113.

⁴⁴¹ İbnü'l-Esîr, *El-Kâmil*, VIII/517.

⁴⁴² İbnü'l-Esîr, *El-Kâmil*, VIII/517-518.

⁴⁴³ Runciman, *Haçlı Seferleri*, II/79.

⁴⁴⁴ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dımaşk*, 241; Karaca, *Kudüs Haçlı Krallığı*, 114.

⁴⁴⁵ İbnü'l-Esîr, *El-Kâmil*, VIII/518.

⁴⁴⁶ حوران Şam'ın güneyinde yer alan geniş bir bölgedir. Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, II/317. Dımaşk'tan Ürdün'e kadar sınırları tam belirlenemeyen geniş bir bölgedir. Ş. Tufan Buzpınar, "Havran", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997).

⁴⁴⁷ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dımaşk*, 243-244; İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zamân*, XX/7; Kırpık, *Haçlılar (1095-1120)*, 148-149; Karaca, *Kudüs Haçlı Krallığı*, 114.

Tuğtegin de Taberiye yakınlarındaki bir kaleye saldırarak ele geçirip içindekileri öldürdükten sonra geri çekildi. I. Baudouin, bunu öğrenince İzzülmülk'ün üzerine yürümekten vazgeçip Tuğtegin üzerine yürüdü. Tuğtegin I. Baudouin'in geldiğini öğrenince ordusuyla Zurrâ bölgesi'ne⁴⁴⁸ çekildi. Sonrasında Tuğtegin ve ordusu Haçlıların karargâhı üzerine yürümeye karar verse de Haçlıların Akkâ'ya döndüklerini öğrenince Dımaşk'a döndüler.⁴⁴⁹ Runciman, bu olayı anlatırken fazla detay vermeyerek hem İzzülmülk'ün hem de Tuğtegin'in bir başarı elde edemediğini söyler. Ayrıca İslam kaynaklarından farklı olarak bu sefer sırasında bir Dımaşk heyetinin Kral I. Baudouin'e geldiğini, kralın elçilere davranışında sergilediği tavırların I. Baudouin'in itibarını artırdığını söyler.⁴⁵⁰

1.2.2.5. İspehbed Sabave'nin Haçlılar'a Yenilmesi (500/1106-1107)

Daha önceleri Büyük Selçuklu Sultanlarına ve Halep Meliki Rıdvan'a hizmet eden İspehbed⁴⁵¹ Sabave, 498/1104/1105 yılında Dımaşk'a gelerek Tuğtegin'in emrine girdi.⁴⁵² Tuğtegin, Sabave'ye Mûsâ Vadisi,⁴⁵³ Meâb,⁴⁵⁴ Şurât, Cibâl⁴⁵⁵ bölgelerini iktâ etti. Sabave, ordusuyla birlikte buraya yönelince Haçlıların bölge halkını katlettiğini, kadın ve çocuklarını esir aldığını, bölgeye yağmaladığını ve halkın da bunlardan dolayı korkmuş bir halde olduğunu gördü.⁴⁵⁶

Haçlılar Sabave'nin geldiğini öğrenince, üzerine yürüdüler ve beklemediği bir anda saldırdılar. Sabave'nin ordusu bozguna uğrayarak kaçtı. Haçlılarda bölgeye hâkim oldu. Sabave, Tuğtegin'in ordugâh kurduğu Aynülkuteybe'ye gitti. Tuğtegin, onu teselli ederek kayıplarını telafi etti.⁴⁵⁷

⁴⁴⁸ ناحية زرا Havran'da yer alır. Bkz. Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, III/135.

⁴⁴⁹ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dımaşk*, 244; Kırpık, *Haçlılar (1095-1120)*, 149; Karaca, *Kudüs Haçlı Krallığı*, 114.

⁴⁵⁰ Runciman, *Haçlı Seferleri*, II/79.

⁴⁵¹ Valî, emîr, başkumandan anlamında kullanılan Farsça bir terim. Ayrıntılı bilgi için bkz. Tahsin Yazıcı, "İspehbed", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 23/176.

⁴⁵² İbnü'l-Esîr, *El-Kâmil*, VIII/512.

⁴⁵³ وادي موسى Kudüs'ün güneyinde Kudüs ile Hicaz arasında bulunan bir vadi. Bkz. Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, V/346.

⁴⁵⁴ مآب Ürdün'de bulunan Belkâ bölgesinde Şam tarafına düşen bir şehirdir. Bkz. Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, V/31.

⁴⁵⁵ الشراة ve الجبال Ürdün'ün Belkâ bölgesinde yer alır. Bkz. Hireysât, "Belkâ", 5/419.

⁴⁵⁶ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dımaşk*, 254.

⁴⁵⁷ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dımaşk*, 254.

1.2.2.6. İkinci Taberiye Seferi (501/1108)

Kudüs Kralı I. Baudouin, Hugue de St. Omer'in Tuğtegin'le girdiği savaşta aldığı yara sonucu ölmesiyle onun yerine Celile bölgesini, yeğeni Gervais de Bosoche's'e⁴⁵⁸ verdi. Tuğtegin Gervais'e karşı 501/1108 baharında Taberiye üzerine gitti. İbnü'l-Esîr'in kaydına göre Tuğtegin'in ordusunda 2 bin süvari ve çok sayıda piyade, Gervais'in ordusunda ise 400 süvari ve 2 bin piyade bulunmaktaydı. Savaşın kızıştığı noktada Dımaşk ordusu bozulsada Tuğtegin'in atından inerek yaptığı konuşmayla tekrar savaşa girdiler ve Haçlılar'ı bozguna uğrattılar.⁴⁵⁹

Yapılan savaşta Gervais ve birçok askeri esir alınarak Dımaşk'a götürüldü. İbnü'l-Esîr'e göre Gervais, serbest bırakılması karşılığında 30 bin dinar fidye vermeyi ve 500 esiri serbest bırakmayı teklif etti. Ancak Tuğtegin, sadece Müslüman olması karşılığında serbest bırakılacağını söyledi. Gervais, Müslüman olmayı kabul etmeyince öldürüldü. Diğer esirlerde hediye olarak Büyük Selçuklu Sultanı Muhammed Tapar'a gönderildi.⁴⁶⁰ Haçlı kaynaklarına göre ise Tuğtegin, krala bir elçi heyeti gönderdi. Tuğtegin, kraldan Gervais'in serbest bırakılması karşılığında Taberiye, Akkâ, ve Hayfa'yı⁴⁶¹ istedi. Kral da onlara 100 bin Bizans altını vermeyi teklif etti. Taberiye, Akkâ ve Hayfa'nın verilmemesi üzerine de Gervais öldürülerek, kafa derisi yüzüldü.⁴⁶²

1.2.2.7. Tuğtegin'in Sayda'ya Yardımı (501/1108)

Kudüs Kralı I. Baudouin, Ceneviz donanması ile birlikte Sayda⁴⁶³ şehrini denizden ve karadan kuşattı.⁴⁶⁴ Sayda Valisi, Tuğtegin'den yardım isteyince Tuğtegin, 15 bin kişilik orduyla bölgeye doğru hareket etti.⁴⁶⁵ Bu sırada yetişen Mısır

⁴⁵⁸ İbnü'l-Kalânîsî ve Sibt İbnü'l-Cevzî, Gervais'in ismini Cirfas (جرفاس) olarak verirken, İbnü'l-Esîr ismini söylemeden Baudouin'in yeğeni olduğunu aktarır. Bkz. İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dımaşk*, 258; İbnü'l-Esîr, *El-Kâmil*, VIII/570; İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zamân*, XX/24.

⁴⁵⁹ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dımaşk*, 258-259; İbnü'l-Esîr, *El-Kâmil*, VIII/570-571; İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zamân*, XX/24; Kırpık, *Haçlılar (1095-1120)*, 149-150; Karaca, *Kudüs Haçlı Krallığı*, 115.

⁴⁶⁰ İbnü'l-Esîr, *El-Kâmil*, VIII/571.

⁴⁶¹ حيفا Şam Denizi sahilinde Yafa yakınlarında yer alan bir kaledir. Bkz. Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, II/232.

⁴⁶² Runciman, *Haçlı Seferleri*, II/79; Karaca, *Kudüs Haçlı Krallığı*, 116.

⁴⁶³ صيدا Sûr'un doğusunda Şam Denizi sahilinde yer alır. Bkz. Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, III/437.

⁴⁶⁴ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dımaşk*, 260; İbnü'l-Esîr, *El-Kâmil*, VIII/561.

⁴⁶⁵ Cengiz Tomar, "Sayda", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 36/208.

donanmasının Cenevizlileri yenmesiyle denizden yapılan kuşatma kalktı. Kral I. Baudouin de Tuğtegin'in ordusuyla birlikte yaklaştığını öğrenince kuşatmayı kaldırdı.⁴⁶⁶

Haçlı kaynaklarına göre Sayda Valisi, Tuğtegin'i 30 bin Bizans altını karşılığında yardıma çağırıldı. Ancak I. Baudouin'in kuşatmayı kaldırmasından sonra şehre gelen Tuğtegin'i Sayda'yı ele geçirmesinden korktuğu için kapıları kapatarak şehre sokmadı. 30 bin Bizans altını vermeyi de kabul etmeyince Tuğtegin, I. Baudouin'i geri çağırarak tehdit etti. Bunun üzerine Sayda Valisi, Tuğtegin'e 9 bin Bizans altını verdi.⁴⁶⁷

1.2.2.8. Tuğtegin'in Kudüs Kralı I. Baudouin'le Birinci Barış Anlaşması (502/1108)

Tuğtegin, Haçlıların hâkimiyetinde olan Celile bölgesine saldırarak önce Alâl Kalesini yıkmış, sonrasında Hugue de St Omer'in ölümüne sebep olmuş, başka bir seferde de kralın yeğeni Gervais'i esir alarak öldürmüştü.

Celile bölgesi hem Kudüs'teki Haçlıların hem de Dımaşk Atabegliği'nin ticaret yolunda bulunuyordu. İki taraf da akınlar düzenleyerek birbirlerinin ticaretlerini engelliyordu.⁴⁶⁸ Kudüs Kralı I. Baudouin, Müslümanların yaptıkları akınlardan kurtulmak istemesi sebebiyle Tuğtegin'e elçiler gönderdi. Karşılıklı gidip gelen elçiler vasıtasıyla Kudüs Krallığı ile Dımaşk Atabegliği arasında on yıl⁴⁶⁹ sürecek olan bir barış imzalandı. Anlaşmaya göre Sevâd ve Cebeli Avf bölgesinin gelirlerinin üçte biri Kudüs Krallığı'na, üçte biri Dımaşk Atabegliği'ne, üçte biri de bölge halkına kaldı.⁴⁷⁰

I. Baudouin ile Tuğtegin arasında yapılan bu anlaşma bölgesel bir anlaşmadır. Anlaşma kapsamında Celile bölgesi, Dımaşk toprakları ve Kudüs Haçlı toprakları, karşı tarafın saldırılarından korunsa da Tuğtegin, sahil bölgesindeki Müslümanlara yardım göndermekten çekinmemiş, I. Baudouin de Ba'lebek'i hâkimiyeti altına almaya

⁴⁶⁶ İbnü'l-Kalânisi, *Târihü Dımaşk*, 260; İbnü'l-Esîr, *El-Kâmil*, VIII/561; Runciman, *Haçlı Seferleri*, II/75; Karaca, *Kudüs Haçlı Krallığı*, 121.

⁴⁶⁷ Runciman, *Haçlı Seferleri*, II/75-76; Karaca, *Kudüs Haçlı Krallığı*, 121.

⁴⁶⁸ Runciman, *Haçlı Seferleri*, II/80; Karaca, *Kudüs Haçlı Krallığı*, 116.

⁴⁶⁹ İbnü'l-Esîr, dört yıl olduğunu söyler. Bkz. İbnü'l-Esîr, *El-Kâmil*, VIII/571.

⁴⁷⁰ İbnü'l-Kalânisi, *Târihü Dımaşk*, 263-264; İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü 'z-Zamân*, XX/29; Runciman, *Haçlı Seferleri*, II/79-80.

çalışmıştır. Ancak bu anlaşma, 506/1113 yılında I. Baudouin'in Dımaşk topraklarına saldırması neticesinde sona ermiştir.⁴⁷¹

1.2.2.9. Arka Yenilgisi (502/1109)

Arka,⁴⁷² daha önce Trablus Emîri İbn Ammâr'a bağlı bir kaleydi. İbn Ammâr'ın bir kölesi tarafından yönetilmekteydi. Trablus, Fâtımîlerin eline geçince isyan eden kale emîri, Arka'dan Haçlıları uzaklaştırabilmek için Tuğtegin'e haber göndererek şehri teslim alacak birisini göndermesini istedi. Tuğtegin de İsrail isimli bir adamını 300 kişiyle gönderdi. Tuğtegin, kale emîrinin kaleyi teslimine karşılık kaleye vali olmasını emretti. Ancak İsrail, Tuğtegin'in şehirde olan hazinelerin miktarını öğrenmemesi için emîri öldürttü.⁴⁷³

Kaleye bizzat gitmek isteyen Tuğtegin, hazırlık yapsa da iki ay boyunca hava şartlarından dolayı yola çıkamadı. Bu sırada Haçlılar, Arka'yı kuşattılar. Kaleye giden erzak kesilince kaledekiler zor durumda kaldılar. Tuğtegin de bu sırada 4 bin süvariyle Arka'ya yürüdü. Arka'nın kuşatıldığını görünce Haçlıların elindeki el-Ekme Kalesi'ne⁴⁷⁴ saldırdı. Haçlı liderlerinden Guillaume-Jourdain, Trablus kuşatmasındayken Tuğtegin'in geldiğini öğrenince gece vakti 400 süvari ve 200 yaya⁴⁷⁵ ile üstüne yürüdü. Tuğtegin'in öncü birliklerini bozguna uğratarak atlarını ve yüklerini ganimet olarak aldılar. Tuğtegin ve askerleri, yüklerini bırakarak perişan bir halde Humus'a döndüler.⁴⁷⁶

Guillaume-Jordaine, Dımaşk ordusunun dönmesinden sonra Arka'ya giderek kaleyi tekrar kuşattı. Erzağın kesilmesi üzerine kaledekiler emân isteyerek kaleyi teslim ettiler. Tuğtegin'in kaledeki adamı İsrail'i esir aldılar ve Dımaşk'taki bir esirle takas ettiler.⁴⁷⁷

⁴⁷¹ Runciman, *Haçlı Seferleri*, II/80; Karaca, *Kudüs Haçlı Krallığı*, 116-117.

⁴⁷² عرقه Trablus'un doğusunda 4 fersah uzaklıkta bir kasaba. Bkz. Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, IV/109.

⁴⁷³ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dımaşk*, 260. İbnü'l-Esîr, diğer kaynaklardan farklı olarak kaleyi teslim etmek için Tuğtegin'i çağırmanın İbn Ammâr olduğunu söyler. İbnü'l-Esîr, *El-Kâmil*, VIII/571.

⁴⁷⁴ حصن الأكمة Arka yakınlarında bir sahil kalesidir. Hamevî, el-Lekme Kalesi olarak bahseder. Bkz. Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, V/22.

⁴⁷⁵ İslam kaynakları 300 süvari olduğunu söyler. Bkz. İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dımaşk*, 260; İbnü'l-Esîr, *El-Kâmil*, VIII/571.

⁴⁷⁶ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dımaşk*, 260-261; İbnü'l-Esîr, *El-Kâmil*, VIII/571-572; Runciman, *Haçlı Seferleri*, II/55; Küçükspahioğlu, *Trablus Haçlı Kontluğu Tarihi*, 64.

⁴⁷⁷ İbnü'l-Esîr, *El-Kâmil*, VIII/572.

1.2.2.10. Antakya Prinkepsliği ile Barış (503/1109)

Haçlılar, 502/1109 yılında Trablus'u aldıktan sonra Trablus'ta istediğini bulamayan Antakya hâkimi Tankred, Banyas'a giderek şehri aldı. Sonrasında da İbn Ammâr'ın bulunduğu Cebele'ye⁴⁷⁸ giderek orayı da aldı.⁴⁷⁹

Tankred, Banyas ve Cebele'yi aldıktan sonra ise Dımaşk hâkimiyetinde olan Refeniye'ye yöneldi. Tuğtegin, bunu öğrenince Dımaşk'tan hareket ederek Humus civarında Haçlıların karşısına karargâh kurdu. Bunun üzerine Haçlılar Refeniye'yi kuşatamadılar.⁴⁸⁰

Sonrasında iki taraf arasında görüşmeler oldu. Bu görüşmeler neticesinde barış yapıldı. Anlaşmaya göre Bikâ Vadisinin⁴⁸¹ gelirlerinin üçte biri, ayrıca Muneytır⁴⁸² ve İbn Akkâr⁴⁸³ kaleleri Haçlılara bırakıldı. Yine Mısyâf,⁴⁸⁴ Tûfân ve Ekrâd kalelerinde yaşayanlar da her yıl belli bir miktar Haçlılara vergi ödeyecekti. Haçlılar da buna karşılık bölgede fesat çıkarmayacak, yağma hareketlerine girmeyecekti.⁴⁸⁵ Ancak Tankred, kısa bir süre sonra anlaşmayı ihlal ederek Ekrâd Kalesi'ne saldırdı ve ele geçirdi.⁴⁸⁶

1.2.2.11. Büyük Selçuklu Ordusu'nun 1. Urfa Kuşatması ve Tuğtegin'in Yardımı (503-1110)

Şam bölgesindeki emîrlerin Haçlılara karşı yardım isteğine iç karışıklıklardan dolayı yeterli karşılığı veremeyen Büyük Selçuklu Sultanı Muhammed Tapar,

⁴⁷⁸ İbnü'l-Kalânîsî, Haçlıların İbn Ammâr'ın bulunduğu Cübeyl (جبيل) şehrini aldığını söyler. İbnü'l-Esîr ve Sıbt İbnü'l-Cevzî ise Cebele (جبلة) 'yi aldıklarını söyler. İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dımaşk*, 262; İbnü'l-Esîr, *El-Kâmil*, VIII/579. Anlaşılmaktadır ki İbnü'l-Kalânîsî, burada hata etmiştir. Çünkü İbn Ammâr, Trablus Fâtımîlerin eline geçince Cebele'ye gitmiştir. Cebele, Şam sahilinde Lazkiye yakınlarında meşhur bir kaledir. Bkz. Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, II/105. Cübeyl ise Beyrut'un doğusunda Beyrut'a sekiz fersah uzaklıkta bir şehirdir. Bkz. Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, II/109.

⁴⁷⁹ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dımaşk*, 262; İbnü'l-Esîr, *El-Kâmil*, VIII/579; Runciman, *Haçlı Seferleri*, II/95; Altan, *Antakya Haçlı Prinkepsliği Tarihi*, 161.

⁴⁸⁰ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dımaşk*, 263; Kırpık, *Haçlılar (1095-1120)*, 152.

⁴⁸¹ البقاع Ba'lebek, Humus ve Dımaşk arasında geniş bir yer. Bkz. Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, I/470. Günümüzde Bekâ Vadisi.

⁴⁸² حصن المنيطرة Trablus yakınlarında bir kaledir. Bkz. Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, V/217.

⁴⁸³ حصن ابن عكار Trablus'un kuzeyinde bulunan bir kaledir. Bkz. İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zamân*, XX/36, dip.4.

⁴⁸⁴ حصن مصياف ya da حصن مصياف ya da حصن مصياف Trablus yakınlarında Şam sahilindedir. Bkz. Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, V/144.

⁴⁸⁵ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dımaşk*, 263-264; Kırpık, *Haçlılar (1095-1120)*, 152.

⁴⁸⁶ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dımaşk*, 268.

503/1109 yılında emîrlerinden Musul Valisi Mevdûd ve Merâga Emîri Sökmen el-Kutbi'ye yazdığı mektuplarla Haçlılara karşı mücadelede kararlı olduğunu bildirerek savaşa hazırlanmalarını emretti.⁴⁸⁷

Musul Valisi Mevdûd, Meyyâfârîkîn Beyi Sökmen el-Kutbî, Mardin Artuklu Beyi Necmeddin İlgazi ve diğer emîrlerle birlikte el-Cezîre'deki Benî Nümeyr'de buluştular ve 10-20 Şevval 503/11-21 Mayıs 1110 tarihleri arasında Urfa'yı kuşattılar. Urfa'daki kuşatma uzun sürünce şehirdeki Haçlılar, açlıkla ve ölümlerle yüzleştiler. Urfa Haçlı Kontu Baudouin De Bourg, Kudüs Kralı I. Baudouin ve diğer Haçlı liderlerinden yardım istedi. Bunun üzerine Kudüs Kralı I. Baudouin, Antakya Prinkepsi Tankred ve Trablus Kontu Bertrand, topladıkları askerlerle Urfa'ya doğru yürüdüler. Bu sırada Tuğtegin de Dımaşk birlikleriyle birlikte Urfa kuşatmasına katılmak için ordusuyla yola çıktı ve Selemiye önlerinde karargâh kurdu.⁴⁸⁸ Urfalı Mateos, bu seferi anlatırken Müslüman tarihçilerden farklı bir sebep sunmaktadır, o tarihlerde Antakya Kontu Tankred ile Urfa Kontu Baudouin arasında büyük bir anlaşmazlık vardı. Senyör Joscelin de Urfa Kontu'nun tarafındaydı. Urfalı Mateos, Baudouin ve Joscelin'in Antakya Kontu Tankred'le savaşmak için Mevdûd'u yardıma çağırdıklarını, Mevdûd'un bunun üzerine Urfa'ya geldiğini söyler.⁴⁸⁹

Mevdûd ve diğer emîrler, Haçlılar'ın geldiğini öğrenince bir savaş taktiği olarak onlarla geniş bir ovada meydan savaşı yapmak için Harran'a çekildiler. Yine Atabeg Tuğtegin de Haçlıların Urfa'ya yürüdüğünü öğrenince Rakka tarafında Ca'ber Kalesine⁴⁹⁰ doğru giderek, bir süre Haçlılarla ilgili bilgi almak için bekleyişe geçti.⁴⁹¹

Urfa önlerine gelen Haçlı birlikleri, Urfa Kontu Baudouin De Bourg ile birlikte Harran'a Büyük Selçuklu ordusu üzerine yürüdüler. Ancak bunun bir savaş taktiği olduğunu anlayınca Urfa'ya doğru geri çekildiler. Urfa'daki birlikleri takviye ettikten sonra Tuğtegin'in de yaklaştığını öğrenince, Büyük Selçuklu ordusundan kaçmak için

⁴⁸⁷ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dımaşk*, 270.

⁴⁸⁸ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dımaşk*, 270-271; Bahattin Keleş, "Urfa Haçlı Kontluğuna (1098-1149) Karşı Selçukluların, Zengilerin, Artukluların, Musul ve Halep Atabeyliklerinin Ortak Mücadelesi", *The Journal of Academic Social Science Studies* 13/81 (2020), 449.

⁴⁸⁹ Urfalı Mateos - Papaz Grigor, *Urfalı Mateos Vekayi-Namesi*, 237-238.

⁴⁹⁰ قلعة جعير Fırat'ta Sıffin yakınlarında Bâlis ile Rakka arasında bulunan bir kaledir. Bkz. Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, II/146.

⁴⁹¹ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dımaşk*, 271.

Fırat'a doğru çekildiler. Onları takip eden Selçuklular ise Haçlı liderleri güvenli bir şekilde Fırat'ın karşı tarafına geçtikten sonra Fırat kenarına ulaşabildiler. Haçlılardan Müslümanların geldiğini duyan kalabalık gruplar hızlı bir şekilde kıyıda bekleyen iki büyük gemiye doluştular. Ancak bu iki gemi ağırlığı kaldıramayarak nehrin ortasında battı ve içindeki tüm Haçlılar öldü. Selçuklular da henüz karşıya geçemeyen yaklaşık 5 bin Haçlı askerini kılıçtan geçirdiler ve birçok ganimet elde ettiler. Büyük Selçuklu ordusu, Urfa'yı almayı amaçladığı için bir gün boyunca orada bekledikten sonra Urfa'ya geri döndüler. Tuğtegin de bunu duyunca askerlerinden bir kısmını Urfa'nın yeniden kuşatılması için yardıma gönderirken, kendisi de askerlerinin geri kalan kısmıyla Dımaşk'a döndü.⁴⁹²

Mevdûd ve diğer beyler, Urfa'yı yeniden uzun bir süre kuşatmış olsalar da şehri ele geçiremediler. Erzakları bitmeye başlayınca da şehir önlerinden çekilmek zorunda kaldılar.⁴⁹³ Büyük Selçuklu birlikleri Urfa'yı alamasalar da Haçlıları Fırat önlerinde bozguna uğratarak büyük bir başarı elde etmiş oldular.

1097 yılında Haçlılar'ın Anadolu'ya girmesiyle Müslüman Türkler ve Haçlılar sürekli karşı karşıya gelmiştir. Ancak bu sefere kadar olan karşılaşmalar ya Müslümanların savunma pozisyonunda olduğu savaşlardır ya da Müslüman emîrlerin bireysel olarak giriştiği hareketlerdir. Bu savaşla birlikte Müslümanlar ilk kez savunma pozisyonundan çıkıp saldırı pozisyonuna geçmiştir. Demirkent'in de belirttiği gibi bu savaş Haçlı Seferleri açısından bir dönüm noktasıdır.⁴⁹⁴

1.2.2.12. Tuğtegin'in Kudüs Kralı I. Baudouin'le İkinci Barış Anlaşması (504/1111)

Kudüs Kralı I. Baudouin, Tuğtegin'le 502/1108 yılında yaptığı barış anlaşmasını bozarak Tuğtegin'in hâkim olduğu Havran bölgesine saldırmak için hazırlandı. Trablus Kontu Bertrand'a haber göndererek Taberiye'de buluşmak üzere anlaştilar. Havran'da bulunan Beseniye'ye yöneldiler.⁴⁹⁵

⁴⁹² İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dımaşk*, 271-272; Keleş, "Urfa Haçlı Kontluğuna (1098-1149) Karşı", 449-450.

⁴⁹³ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dımaşk*, 272.

⁴⁹⁴ Demirkent, *Urfa Haçlı Kontluğu*, 131.

⁴⁹⁵ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dımaşk*, 277; İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zamân*, XX/43; Karaca, *Kudüs Haçlı Krallığı*, 124.

Tuğtegin de Haçlıların hareketlerini haber alınca ordusuyla yola çıktı. Ra'sül-Mâ'da⁴⁹⁶ konakladıktan sonra Lecâ'ya⁴⁹⁷ yöneldi. Haçlılar da onun üzerine ed-Damîn üzerine yürüdüler. Tuğtegin, ordusunu bölerek Haçlıların yolları üzerine parça parça gönderdi ve onların su yollarını kapatarak barışa mecbur bıraktı.⁴⁹⁸

İki taraf arasında gidip gelen mektuplardan sonra eski yerlerle birlikte Sevâd, Cebeli Avf ve el-Cebâniye bölgeleri ile yine aynı bölgedeki Âl-i Cerrâh ailesine ait olan yerlerin gelirinin yarısının I. Baudouin'e bırakılması karşılığında yeniden barış anlaşması yapıldı. Her iki tarafta Zilhicce ayının sonunda (Temmuz 1111) kendi bölgelerine döndü.⁴⁹⁹

1.2.2.13. Büyük Selçuklu Ordusunun Haçlılara Karşı Düzenlediği Sefer ve Tuğtegin'in Selçuklu Ordusuna Katılması (504/1111)

Büyük Selçukluların ilk seferinde Haçlıların Urfa önlerinde uğradığı bozgun sırasında Halep Meliki Rıdvan, Haçlıların Halep yakınlarındaki karargâhlarına saldırarak, Antakya çevresine kadar ilerlemiş ve bölgedeki Haçlılara zarar vermişti.⁵⁰⁰ Haçlılar da hem Urfa kuşatmasının hem de Rıdvan'ın yaptıklarının intikamını almak için Rıdvan'ın hâkim olduğu bölgelere akınlar düzenlemeye başlamışlardı.⁵⁰¹

Haçlıların akınlarından perişan hale gelen Melik Rıdvan, Haçlılara karşı Büyük Selçuklu Sultanı Muhammed Tapar'dan destek istedi.⁵⁰² Yine 1 Şaban 504/17 Şubat 1111 günü Bağdat'ta bulunan Halepliler, cuma namazı sırasında kargaşa çıkarıp kadınlarının ve çocuklarının, Haçlılar tarafından öldürüldüğünü söyleyerek halkı, Büyük Selçuklu Sultanı Muhammed Tapar ve Abbâsî Halifesi Müstazhir-Billâh'ı harekete geçirmeye çalıştılar. Ertesi hafta cuma günü yine aynı şeyleri yaparak, hatibi

⁴⁹⁶ رأس الماء Günümüzdeki adı Nebü's-Süreyya'dır. Havran'da bulunan Fekî köyü yakınlarındadır. Bkz. İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zamân*, XX/43, dip.7.

⁴⁹⁷ لجة Havran bölgesinde bulunan bir plato. Bkz. Buzpınar, "Havran", 16/539.

⁴⁹⁸ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dımaşk*, 278; İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zamân*, XX/43; Karaca, *Kudüs Haçlı Krallığı*, 124.

⁴⁹⁹ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dımaşk*, 278; İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zamân*, XX/43; Karaca, *Kudüs Haçlı Krallığı*, 124-125.

⁵⁰⁰ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dımaşk*, 272; Özeydın, *Sultan Muhammed Tapar Devri*, 109; Altan, *Antakya Haçlı Prinkepsliği Tarihi*, 167-169.

⁵⁰¹ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dımaşk*, 273.

⁵⁰² Özeydın, *Sultan Muhammed Tapar Devri*, 110.

minberden indirdi ve camiye zarar verdiler. Sultan Tapar'ın emîrleri de protestocuları yardım gönderileceğini söyleyerek ancak teskin edebildi.⁵⁰³

Büyük Selçuklu Sultanı Muhammed Tapar, bu yardım isteklerine karşılık emîrlere haber göndererek, Haçlılara karşı yeni bir sefere çıkmalarını emretti. Bunun üzerine sefere çıkan ilk emîr, Büyük Selçukluların Musul Valisi Mevdûd oldu. Daha sonra ona Selçukluların Merâğa Emîri Ahmedîl, Ahlatşahlar'ın lideri Sökmen el-Kutbî ve Selçukluların Hemedan Emîri Porsuk b. Porsuk da ona katıldı. Büyük Selçuklu ordusunun toplandığını duyan Şeyzer hâkimi Sultan b. Ali b. Münkız, emîrlere yazdığı mektupla Antakya Prinkepsi Tankred'in Şeyzer önlerine geldiğini ve Şeyzer karşısında bir kale inşa ettiğini söyleyerek onları Şeyzer'e davet ediyordu. Bunun üzerine Büyük Selçuklu ordusu Suriye'ye doğru yola çıktı.⁵⁰⁴

Büyük Selçuklu ordusu, 19 Muharrem 505/24 Temmuz 1111 günü Haçlıların elinde olan Tel Bâşir'i kuşattı.⁵⁰⁵ Tel Bâşir Senyörü, şehrin elinden çıkacağını anlayınca, Ahmedîl'i çeşitli hediyeler ve vaatlerle ikna etti. Ahmedîl kendisi kuşatmadan çekildiği gibi diğer emîrleri de çekilmeye ikna etmeye çalıştı. Ahmedîl, askerleriyle birlikte çekilince diğer emîrlere de kuşatmayı kaldırarak, Halep'e doğru hareket etti.⁵⁰⁶

Halep Meliki Rıdvan'ın isteği üzerine harekete geçen ordu, Halep önlerinde karargâh kurdu. Ancak ordudaki askerlerden bazıları Halep çevresinde halka zarar verince Rıdvan, onları iyi karşılamadı ve şehrin kapılarını Büyük Selçuklu ordusuna kapattı.⁵⁰⁷ Ordu, Halep önlerindeyken Atabeg Tuğtegin de Dımaşk birlikleriyle birlikte Hama, Humus ve Refeniye'den topladığı askerlerle Halep'e geldi. Tuğtegin'in geldiğini gören emîrlere onu büyük bir sevinçle karşıladı. Tuğtegin, onları Halep önlerinde vakit kaybetmektense Trablus'a doğru hareket etmeye ikna etmeye çalıştı. Emîrlere kıymetli hediyeler vererek erzakları kalmazsa Dımaşk'tan erzak takviyesi yapacağına, kış gelirse de onların hepsini Dımaşk'ta ağırlayacağına dair söz verdi. Ancak emîrlere Sökmen ve Porsuk zaten hastaydı. Ahmedîl de savaşmak istemiyor ve dönmek

⁵⁰³ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dımaşk*, 276; Özeydın, *Sultan Muhammed Tapar Devri*, 110.

⁵⁰⁴ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dımaşk*, 278-279; Özeydın, *Sultan Muhammed Tapar Devri*, 111-112.

⁵⁰⁵ Carnotensis, *Kudüs Seferi*, 182.

⁵⁰⁶ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dımaşk*, 279; Özeydın, *Sultan Muhammed Tapar Devri*, 112.

⁵⁰⁷ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dımaşk*, 279; Özeydın, *Sultan Muhammed Tapar Devri*, 113.

konusunda acele ediyordu. Emîrlerden Sökmen el-Kutbi, Porsuk b. Porsuk ve Ahmedîl, Tuğtegin'in söylediklerine rağmen döndüler. Tuğtegin'le birlikte sadece Emîr Mevdûd kaldı.⁵⁰⁸

Bu sırada Melik Rıdvan, kendisi orduya katılmadığı gibi Tuğtegin'in orduya katılmasını da içine sindiremiyordu. Bu sebeple ordu Maarretünnu'mân'da iken Tuğtegin'i öldürmeleri için bölgedeki emîrlere mektuplar yazdı. Ancak bu isteğinde başarılı olamadı.⁵⁰⁹

Haçlılar da Büyük Selçuklu ordusunun geldiğini duyunca aralarındaki ihtilafları bir kenara bırakarak Antakya hâkimi Tankred'in çağrısı üzerine bir araya geldiler. Haçlı ordusuna Kudüs Kralı I. Baudouin ve Trablus Kontu Bertrand da katıldı. Mevdûd ve Tuğtegin önderliğindeki ordu, Halep'ten hareket ettikten sonra Cebele'de konakladılar. Bu arada Şeyzer Emîri İbni Münkız, karargâha gelerek Haçlı ordusuna karşı birlikte hareket ettiklerinde başarılı olacaklarını söyleyerek, Mevdûd ve Tuğtegin'i Şeyzer'e davet etti.⁵¹⁰

Mevdûd ve Tuğtegin, İbn Münkız'la birlikte Şeyzer'e hareket etti. İbn Münkız ve adamları, Mevdûd ve Tuğtegin'le bizzat ilgilenerek, onları iç kalede ağırladı.⁵¹¹

Büyük Selçuklu ve Haçlı orduları, Şeyzer'in güneyinde karargâh kurdular. Büyük Selçuklu ordusu, Haçlı birliklerini her yandan kuşatarak onların su ile olan bağlarını kesti. İki ordunun atlı asker sayısı birbirine eşit olsa da Selçuklu ordusunun piyade asker sayısı Haçlılardan fazlaydı. Haçlılara karşı saldırıya geçen Büyük Selçuklu ordusu, Haçlı ordusuna baskın gelerek onların malzemelerini ve çadırlarını yağmaladı. Geri çekilen Haçlı ordusu ancak Selçuklu askerlerinin Şeyzer Camisine cuma namazına gittikleri sırada kaçabildiler. Büyük Selçuklu ordusu, bu savaşta büyük bir zafer elde ederek Hama'ya doğru geri çekildi.⁵¹²

⁵⁰⁸ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dımaşk*, 280-282.

⁵⁰⁹ Özeydın, *Sultan Muhammed Tapar Devri*, 114.

⁵¹⁰ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dımaşk*, 283; Özeydın, *Sultan Muhammed Tapar Devri*, 115.

⁵¹¹ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dımaşk*, 283; Özeydın, *Sultan Muhammed Tapar Devri*, 115.

⁵¹² İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dımaşk*, 283.

1.2.2.14. Haçlıların Sûr Kuşatması ve Tuğtegin'in Sûr Halkına Yardımı (505/1111-1112)

Kudüs Kralı I. Baudouin, Büyük Selçuklu ordusunun Kuzey Suriye'den ayrılmasından sonra daha önce kuşatıp da alamadığı Sûr şehrini yeni hedef olarak belirledi. Topladığı kuvvetlerle 505 yılı Cemâziyelevvel ayında (Kasım 1111) Sûr'u kuşattı. Sûr şehri Fâtımîlerin hâkimiyeti altından Vali İzzülmülk tarafından yönetilmekteydi. Fâtımîler deniz yoluyla yardıma gelebilirdi. Ancak mevsimin kış olması sebebiyle Sûr Valisi, Fâtımîlerden ümidini kesti.⁵¹³

İzzülmülk, Fâtımîlerden ümidini kesince Tuğtegin'e haber göndererek bir an önce yardıma gelmesi karşılığında şehri kendisine teslim edeceğini söyledi. Tuğtegin, haberi alınca hemen ordusunu toplayarak Sur yakınındaki Banyas şehrine hareket etti. Banyas'a varınca önce 200 süvari ve okçuyu tam teçhizatlı bir şekilde Sûr şehrine gönderdi.⁵¹⁴

Haçlılar, şehri her yandan kuşattı. Surları aşabilmek için de her birinin içine bin asker sığacak kadar 3 büyük kule yaptırdı. I. Baudouin, şehri eline geçirebilmek için her yolu deniyordu. Tuğtegin'in Sûr Valisi ile anlaştığını öğrenince de hemen şehre saldırıya geçti. Ancak halk ve askerler şehri kahramanca savunuyordu.⁵¹⁵

Vali İzzülmülk, Tuğtegin'e bir miktar para göndererek daha büyük bir kuvvetle şehre yardıma gelmesini istedi. İbnü'l Esîr'in El-Kâmil'de aktardığına göre para Tuğtegin'e ulaştıncı Tuğtegin, paranın kendisine ulaştığını ve yardıma gelmesi için de Sayda kıyısına bir gemi gönderilmesini istediğini haber veren bir posta güvercini gönderdi. Posta güvercini Haçlıların yanındaki bir Müslümanın eline geçti o da mektubu kral'a götürdü. I. Baudouin, mektubu okuduktan sonra Tuğtegin'e tuzak kurarak istediği gemiyi içine kendi adamlarını koyarak gönderdi. Tuğtegin'in adamları gemiye bindiğinde gemidekiler Arapça konuştuğu için şüphelenmediler. Haçlılar, Tuğtegin'in adamlarını esir alarak öldürdü.⁵¹⁶ Runciman'a göre ise Sûr Valisi'nin

⁵¹³ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dımaşk*, 284; İbnü'l-Esîr, *El-Kâmil*, VIII/589; Aydın Usta, "Haçlı Seferleri Döneminde Sur Şehri", *Bellekten* 83/297 (01 Ağustos 2019), 442.

⁵¹⁴ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dımaşk*, 284; İbnü'l-Esîr, *El-Kâmil*, VIII/590; Kırpık, *Haçlılar (1095-1120)*, 154; Aydın, *el-Âmir bi-Ahkâmillah*, 59; Usta, "Haçlı Seferleri Döneminde Sur Şehri", 442.

⁵¹⁵ İbnü'l-Esîr, *El-Kâmil*, VIII/589; Yazılıtaş, "Fâtımî-Tuğtekin İttifakı", 120.

⁵¹⁶ İbnü'l-Esîr, *El-Kâmil*, VIII/590-591.

gönderdiği paralar Tuğtegin'e ulaşmadan Kudüs Kralı tarafından kuşatmadan önce ele geçirildi.⁵¹⁷

Tuğtegin de bunun üzerine Sevâd bölgesinde Haçlıların elinde olan Habîs Kalesini alarak içindeki Haçlıları öldürdü. Sonra da Haçlıların üzerine yürüyerek onlara karadan ulaşabilecek erzak yollarını kesti. Haçlılar, kara yoluyla ulaşacak olan erzakları kesilince yalnızca deniz yoluyla erzağa ulaşabildiler. Daha sonra da Tuğtegin, Sayda şehrine saldırarak dış mahallelerini yağmaladı ve Sayda kıyısında Haçlılara ait olan 20 gemiyi yaktı. Ayrıca Sûr şehrine mektuplar göndererek onları cesaretlendiriyordu.⁵¹⁸

Bu sırada Sûr'daki savunma devam ediyordu. Trablus şehriden gelen bir adamın kılavuzluğunda şehirdekiler hem surları savunuyor hem de Haçlılara ait olan savaş kulelerini yıkmak için ellerinden geleni yapıyorlardı. Tuğtegin de düzenlediği akınlarla Haçlıların dikkatlerini başka yönlere çekerek şehirdekilerin savunmalarını kolaylaştırıyordu. Nitekim Haçlıların elindeki kulelerden biri şehirdekilerin yaptığı ani bir baskınla içindeki askerlerle birlikte yakıldı. Haçlıların yaptığı tüm koçbaşları da yok edildi.⁵¹⁹

Kuşatma bu şekilde 10 Şevval 505/10 Nisan 1112 gününe kadar devam etti. Tyrensis'in deyimiyle sanatın sanatla engellendiğini gören⁵²⁰ Kral I. Baudouin, Tuğtegin'in Haçlı şehirlerindeki mahsulleri yağmalamasından korkarak şehir önlerinden çekildi ve Akkâ'ya gitti.⁵²¹ Sûr Valisi şehri Tuğtegin'e verme sözünü tutmadı. Ancak daha önce "Sûr Şehrinin Alınması" başlığında anlattığımız üzere kuşatmadan yaklaşık bir yıl sonra şehri, Haçlıların tehdidine karşı Tuğtegin'e teslim etti.

⁵¹⁷ Runciman, *Haçlı Seferleri*, II/77.

⁵¹⁸ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dimaşk*, 284-285; İbnü'l-Esîr, *El-Kâmil*, VIII/590-591.

⁵¹⁹ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dimaşk*, 285-287; İbnü'l-Esîr, *El-Kâmil*, VIII/589-590; Aydın, *el-Âmir bi-Ahkâmillah*, 60-61.

⁵²⁰ Tyrensis, *Willermus Tyrensis'in Haçlı Kroniği II*, 150.

⁵²¹ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dimaşk*, 287-288; İbnü'l-Esîr, *El-Kâmil*, VIII/591; Runciman, *Haçlı Seferleri*, II/77-78; Kırpık, *Haçlılar (1095-1120)*, 155.

1.2.2.15. I. Baudouin'in Dımaşk Kervanını Yağmalaması (506/1113)

Kudüs Kralı I. Baudouin, Sûr şehrini tekrar kuşatmaya hazırlanırken şehrin Tuğtegin'e teslim edileceğini öğrenince Kudüs'ten Sûr'a doğru yola çıktı. Ancak Tuğtegin'in adamlarının şehre girdiğini görünce Sûr'u kuşatmaktan vazgeçerek Akkâ'ya gitti. Bu sırada ailesi Haçlılar tarafından esir edilen, Askalân şehrindeki Zureykî Kabilesinden bir Arap, I. Baudouin'e geldi. Dımaşk kervanının Busrâ'dan Mısır'a doğru hareket ettiğini, yerini bildiğini ve ailesini serbest bırakması karşılığında kendisine rehberlik edeceğini söyledi.⁵²²

Bunun üzerine I. Baudouin, vakit kaybetmeden kervanın peşine düştü. Ancak kervanı önce Benî Huber yağmalamış, kervan buradan çıkarak Benî Rebîalılarının olduğu bölgeye gitmiş, onlarda kervanı günlerce tuttuktan sonra serbest bırakmıştı. Kervandakiler, atla Kudüs'e iki günlük mesafede olan Âzib Geçidinden çıkıp vadiye ulaştığında Haçlılarla karşılaştılar. Kervandakilerin bir kısmı dağlara kaçarak kurtuldu. Haçlılar ise kervandaki tüm malları yağmalayarak, kalan insanları esir aldılar. Haçlılardan kaçabilenler de Bedevî Arapların eline düştü. Haçlılar, bu baskında 50 bin dinardan fazla para ve 300'den fazla esir ele geçirdi.⁵²³

1.2.2.16. Taberiye (Sınnebra) Savaşı (506/1113)

Kudüs Kralı I. Baudouin, 506/1112-1113 yılında Dımaşk'ın nahiyelerinden Beseniye üzerine akınlar yapıyordu. Bunun üzerine Atabeg Tuğtegin, Emîr Mevdûd'a mektup yazarak onu Haçlılara karşı cihada davet etti.⁵²⁴ Emîr Mevdûd, Sincar Emîri Temirek ve Mardin hâkimi Artuklu İlgazi'nin oğlu Ayaz'la birlikte hareket ederek 506 yılı Zilkade ayında (Nisan-Mayıs 1113) Fırat'ı geçti.⁵²⁵

I. Baudouin, Emîr Mevdûd'un yaklaştığını duyunca korktu. Tel Bâşir Senyörü Joscelin ile konuşup Joscelin'in Tuğtegin ile barış anlaşması yapmaya çalışmasına karar verdiler. Haçlılar'ın teklifi Sevâd bölgesinin yarısına karşılık Sevâd'da bulunan

⁵²² İbnü'l-Kalânîsî, *Târihû Dımaşk*, 291. İbnü'l-Esîr bu olayı 507 yılı olayları arasında fazla ayrıntı vermeden anlatmaktadır. Bkz. İbnü'l-Esîr, *El-Kâmil*, VIII/597.

⁵²³ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihû Dımaşk*, 291.

⁵²⁴ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihû Dımaşk*, 293; Özeydın, *Sultan Muhammed Tapar Devri*, 118-119.

⁵²⁵ İbnü'l-Esîr, *El-Kâmil*, VIII/595; Karaca, *Kudüs Haçlı Krallığı*, 130.

Habîs Kalesi, Tebnîn Kalesi ve Cebeliâmil'in⁵²⁶ Tuğtegin'e verilmesiydi. Ancak Tuğtegin bu teklifi kabul etmedi.⁵²⁷

Tuğtegin, Dımaşk ordusu yanında Humus, Hama ve Refeniye'den topladığı askerlerle birlikte Mevdûd'u karşılamak için yola çıktı. Mevdûd ve Tuğtegin, Selemiye'de buluştular. Tuğtegin Mevdûd ve adamlarına kıymetli hediyeler vererek, Mevdûd'la arasındaki dostluğu pekiştirdi. Tuğtegin ve Mevdûd, Aynü'l-Cerr⁵²⁸ ve Vâditteym üzerinden Banyas'a gittiler. Daha sonra da Haçlı ve Müslüman Orduları Kûhvâne'de karargâh kurdular.⁵²⁹

Kral I. Baudouin ise Tuğteginin barış anlaşmasına yanaşmaması üzerine Antakya hâkimi Roger ve Trablus Kontu Pons'u yardıma çağırmişti. Kûhvâne'ye daha önce varan Türk ordusundan bir birlik 11 Muharrem 507/ 28 Haziran 1113 Cumartesi günü atları için yem aramaya çıkmışlardı, bu sırada Sinnebra⁵³⁰ köprüsünün diğer tarafında Haçlılardan bir grup askerinin yeni geldiğini ve çadır kurduklarını gördüler. Haçlıları gören Türk askerlerinin savaş çılgınlıklarını duyan birlikler Haçlılar üzerine aniden saldırıya geçti. Tuğtegin, köprünün başını tutarak askerlerin karşıya rahatça geçmesini sağlarken, Emîr Temirek de Haçlıların üzerine saldırdı. Haçlılardan 2 bin kişi bu sırada öldürüldü. Kral I. Baudouin de bu savaşta yakalandı. Ancak tanınmaz bir halde olduğu için kaçabildi. Kaçan Haçlı askerlerinin ise büyük bir kısmı Taberiye gölünde boğularak ölürlen, kalanlarda Taberiye'nin batısındaki dağlara tırmandılar.⁵³¹

Roger komutasındaki Antakya birlikleri ve Pons komutasındaki Trablus birlikleri savaş bittikten sonra gelebildiler. Kralı da bu savaşta aceleci tavrından dolayı eleştirdiler. Haçlılar geri kalan çadırlarıyla Taberiye önünde yeni bir karargâh kurdular. Türk birlikleri de dağa tırmanan Haçlı askerlerine saldırmaya karar verdi. Dağda suya ulaşmak mümkün değildi. Tuğtegin de dağa savaşmaya çıktıklarında

⁵²⁶ جبل عامل Günümüzde Lübnan'da bulunan bir bölge. Bkz. Mustafa Öz, "Cebeliâmil", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), EK-1/251.

⁵²⁷ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dımaşk*, 293-294; Karaca, *Kudüs Haçlı Krallığı*, 131.

⁵²⁸ Bikâ'da Ba'lebek ile Dımaşk arasında bilinen bir yerdir. Bkz. Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, IV/177.

⁵²⁹ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dımaşk*, 294; İbnü'l-Esîr, *El-Kâmil*, VIII/596; Karaca, *Kudüs Haçlı Krallığı*, 132.

⁵³⁰ الصنْبَرَةُ Taberiye'ye 3 mil uzaklıkta bir yer. Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, III/425.

⁵³¹ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dımaşk*, 294-295; Özaydın, *Sultan Muhammed Tapar Devri*, 120-121. Urfalı Mateos, Müslümanların zafer elde ettiğini söylemekle birlikte kaçanların Haçlılar değil, Müslümanlar olduğunu söyler. Bkz. Urfalı Mateos - Papaz Grigor, *Urfalı Mateos Vekayi-Namesi*, 251.

oluşacak olan su ihtiyacını karşılamak için Araplardan, Tai, Kilab ve Hafaci kabilelerinden birilerini çağırdı. Araplar dağa taşımak için su kırbalari ve bu kırbalari taşımak için de develer getirdiler. Ancak daha sonra dağın sarp olduğu için savaşmanın zor olacağını anladılar ve burada savaş fikrinden vazgeçtiler. Askerler, aynı yıl Safer ayının sonuna kadar (Ağustos 1113) bölgedeki Haçlı karargâhlarını ele geçirerek birçok ganimet elde ettiler.⁵³²

Daha sonra Haçlı askerleri dağdan inip Taberiye'deki ordugâha çekildiler. Türk askerlerinin her türlü tacizine karşı ordugâhtan ayrılmadılar. Emîr Mevdûd'un askerleri de bekleme süresinin uzaması sebebiyle bölgelerine geri çekilmek istediler. Bunun üzerine Emîr Mevdûd, askerlerinin bölgelerine dönmelerine izin verirken, kendisi de Tuğtegin'le birlikte Dimaşk'a çekildi.⁵³³

Kudüs Kralı I. Baudouin'in yanında, Mevdûd ve Tuğtegin'in düzenlediği seferlerin bizzat görgü tanığı olarak bulunan Fulcherius Carnotensis, Taberiye Savaşı anlatımından sonra Haçlıların nasıl korktuğunu şöyle ifade etmektedir;

"Bu dönemde düşmanın tuzakları nedeniyle bizim tarafımızdan krala ya da herhangi bir şehrimize haberci gönderilmesi nerdeyse imkansızdı. Bu yüzden ne kralın ne yapacağına ne de şehirlerin ne yaptıklarına dair haber alınamıyordu.

Birçok tarladaki olgun hasatlar solmuş

Ve hiç kimse onları toplamaya girişmemişti. [Matta 9:37]

Hiç kimse bunu yapmaya cesaret edemiyordu. Bu sene hasat oldukça bereketliydi. Ancak deniz dalgalı olduğundan insanlar balık tutmaktan korkuyordu. İnsanlar birbirine karşı güvensizdi ve herkes zafer veren Tanrıya ulaşmak istiyordu. Hristiyanlarımız işlerini bıraktılar ve şehirleriyle surlarını onarmaya giriştiler."⁵³⁴

1.2.2.17. Tuğtegin'in Kudüs Kralı I. Baudouin'le Üçüncü Barış Anlaşması (507/1113-1114)

Daha önce anlattığımız üzere Tuğtegin ile I. Baudouin arasında iki defa barış anlaşması yapılmıştı. Ancak bu anlaşmalar, I. Baudouin'in saldırgan tutumu sebebiyle

⁵³² İbnü'l-Kalânîsî, *Târihû Dimaşk*, 296; İbnü'l-Esîr, *El-Kâmil*, VIII/596.

⁵³³ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihû Dimaşk*, 297.

⁵³⁴ Carnotensis, *Kudüs Seferi*, 188.

bozulmuştu. Yine Emîr Mevdûd'un ordusuyla Tuğtegin'e yardıma geldiği sırada I. Baudouin'in Joscelin aracılığıyla yaptığı barış teklifi Tuğtegin tarafından kabul edilmemişti. Sonrasında ise I. Baudouin, 506/1113 Taberiye savaşında Mevdûd ve Tuğtegin'e mağlup olmuştu.

Atabeg Tuğtegin'in, Melik Alparslan el-Ahras'ın daveti üzerine gittiği Halep'ten dönmesinden sonra Tuğtegin ile I. Baudouin arasında tekrar barış yapılması için mektuplaşmalar oldu. Her ikisi de barışa sadık kalacaklarına dair yemin etti. İbnü'l-Kâlanisî'nin *Târihû Dımaşk'ta* aktardığına göre bu barıştan sonra yollarda ve bölgelerde güvenlik sağlandı ve kazançlar arttı.⁵³⁵

1.2.2.18. Tuğtegin'in Refeniye'yi Haçlıların Elinden Geri Alması (509/1115)

Tuğtegin, Refeniye'yi 498/1105 yılında Haçlıların elinden aldığından beri Refeniye, Tuğtegin'in hâkimiyetindeydi. Haçlılar, 509/1115 yılında Refeniye'yi zapt etti. Kaleyi asker ve erzakla tahkim ettiler. Tuğtegin, Refeniye'nin Haçlıların eline geçmesinden dolayı çok üzüldü. Bu sebeple de şehri geri alabilmek için hazırlık yapmaya ve Haçlıları takip etmeye başladı.⁵³⁶

2 Cemâziyelâhir 509/23 Ekim 1115 gecesinde askerlerini şehri almaları için harekete geçirdi. Askerler, gecenin karanlığından ve Haçlı askerlerinin gafletinden yararlanarak şehri Haçlıların elinden geri aldılar. İçerideki Haçlı askerlerinin bir kısmı öldürülürken geri kalanlarda esir alındı. Tuğtegin'in askerleri, Haçlıların mallarını, hayvanlarını ganimet olarak şehirden ayrıldı ve sevinç içinde Dımaşk'a döndüler.⁵³⁷

1.2.2.19. Tuğtegin ve Aksungur el-Porsukî'nin Bikâ Vadisinde Trablus Kontu Pons'u Yenmesi (510/1116)

Musul hâkimi Aksungur, 510/1116 yılında Haçlılara karşı mücadelesinde Tuğtegin'e yardım etmek için Dımaşk'a geldi. Tuğtegin, onu büyük bir saygı ile karşıladı. Bu sırada Trablus hâkimi Pons'un ordu toplayarak Bikâ Vadisine hareket

⁵³⁵ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihû Dımaşk*, 303; Karaca, *Kudüs Haçlı Krallığı*, 133.

⁵³⁶ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihû Dımaşk*, 306; İbnü'l-Esîr, *El-Kâmil*, VIII/609.

⁵³⁷ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihû Dımaşk*, 306; İbnü'l-Esîr, *El-Kâmil*, VIII/609.

ettiği haberi geldi. Tuğtegin ve Aksungur, Pons'a karşı koymak için beraber üzerine yürümeye karar verdiler.⁵³⁸

Gece gündüz durmadan yürüyen Tuğtegin ve Aksungur, bir gece vakti Haçlılar uykudayken Haçlı karargâhına baskın verdiler. Haçlı askerleri silahlarına dahi ulaşmadan Müslüman ordusu zafer kazandı. Savaşta Haçlılardan 3 bin asker öldürülürken birçok askerde esir alındı. Tuğtegin ve Aksungur, ordularının başında kayıp vermeden aldıkları ganimetlerle Dımaşk'a döndüler. Aksungur, birkaç gün daha Dımaşk'ta kaldıktan sonra kendi bölgesine döndü.⁵³⁹

1.2.2.20. Kudüs Kralı I. Baudouin'in Ölümüyle Haçlılarla Yapılan Mücadeleler (511-512/1118-1119)

Kudüs Kralı I. Baudouin, Mısır seferinden dönüşü sırasında 7 Nisan 1118 günü öldü. I. Baudouin'in ölümünden sonra yerine Urfa Kontu Baudouin de Bourg geçti.⁵⁴⁰ Atabeg Tuğtegin de bu sırada Haçlılarla savaşmak için Dımaşk'tan çıkmış, Deyri Eyyûb⁵⁴¹ ile Yermük'teki Kefer Basal⁵⁴² arasında bulunuyordu. İbnü'l-Esîr'in anlattığına göre Tuğtegin ile Haçlılar arasında iki günlük mesafe vardı. Haçlılar, Tuğtegin'in I. Baudouin'in öldüğünü öğrenmesinden korkuyorlardı.⁵⁴³

Kral II. Baudouin'in elçileri, yeni bir barış anlaşması yapmak için Tuğtegin'e geldiler. Tuğtegin, onlardan daha önce tüm gelirleri Haçlılar'a ait olan Cebeli Avf, Hanâne, Salt⁵⁴⁴ ve Gavr'ın⁵⁴⁵ gelirlerinin yarı yarıya paylaşılmasını teklif etti. Ancak

⁵³⁸ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dımaşk*, 313; Özeydî, *Sultan Muhammed Tapar Devri*, 137; Cihan Piyadeoğlu, *Büyük Selçuklular Döneminde Atabegler* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Yüksek Lisans Tezi, 1999), 101.

⁵³⁹ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dımaşk*, 313-314; Özeydî, *Sultan Muhammed Tapar Devri*, 137-138; Piyadeoğlu, *Büyük Selçuklular Döneminde Atabegler*, 101-102; Küçüksipahioğlu, *Trablus Haçlı Kontluğu Tarihi*, 90.

⁵⁴⁰ Tyrensis, *Willermus Tyrensis'in Haçlı Kroniği II*, 178; Carnotensis, *Kudüs Seferi*, 199-203; İbnü'l-Esîr, *El-Kâmil*, VIII/633; Kırpık, *Haçlılar (1095-1120)*, 159-160.

⁵⁴¹ دير أيوب Havran'da bir köy. Bkz. Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, II/499.

⁵⁴² كفر بصل Şam'ın köylerindendir. Bkz. Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, I/442.

⁵⁴³ İbnü'l-Esîr, *El-Kâmil*, VIII/633; Kırpık, *Haçlılar (1095-1120)*, 160; Karaca, *Kudüs Haçlı Krallığı*, 133-134.

⁵⁴⁴ الصلت Belkâ bölgesinin merkezidir. Bkz. Hıreysât, "Belkâ", 5/419.

⁵⁴⁵ الغور Ürdün'de Dımaşk ile Kudüs arasında Ürdün'de bulunan bir yerdir. Bkz. Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, IV/217.

kral, Tuğtegin'in bu isteğini kabul etmedi. Tuğtegin de bunun üzerine Taberiye bölgesine giderek Taberiye ve çevresini yağmaladı.⁵⁴⁶

Tuğtegin, Taberiye'den sonra Fâtımîlerin elindeki Askalân'a gitti. Askalân'da 7 bin kişilik bir Mısır askeri birliği Haçlılarla savaşmak için gönderilmişti. Birliğin komutanı, efendilerinin (Mısır Halîfesi ya da Veziri olsa gerek) Tuğtegin'in emrine girmelerini emrettiğini Tuğtegin'e söyledi. Tuğtegin ve Mısır askerleri yaklaşık iki ay boyunca Askalân'da beklediler. Kudüs Kralı Baudouin de Antakya ve Trablus askerlerini yardıma çağırdı. Ancak iki taraf da harekete geçmedi.⁵⁴⁷ Bu sırada yardım istemek için Askalân'a gelen bir adam, Haçlıların 130 kişilik bir süvari birliğiyle Tuğtegin'e ait olan Habîs Kalesini⁵⁴⁸ ele geçirdiğini ve Ezriât'a⁵⁴⁹ giderek orayı da yağmaladıklarını söyledi.⁵⁵⁰

Tuğtegin de oğlu Böri'yi bu Haçlı birliğinin üzerine gönderdi. Böri, bir karargâh kurarak Haçlılarla savaşmayı düşünüyordu. Ancak Tuğtegin, oğluna böyle bir savaşa girmemesini tavsiye etti. Böri, bölgeye vardığında Haçlılar, ondan korkarak bir dağa çekildiler. Böri de babasının sözünü dinlemeyerek onlarla savaşa girdi. Haçlılar, Böri'nin askerlerini bozguna uğratarak birçoğunu öldürdükleri gibi bir kısmını da esir aldılar. Dımaşk askerleri bu bozgunun ardından Dımaşk'a döndü.⁵⁵¹

1.2.2.21. Haçlılara Karşı Tuğtegin - İlgazi İttifakı (512-514/1118-1121)⁵⁵²

Halep'te Melik Rıdvan'ın ölümünden sonra yerine oğulları Melik Alp Arslan ve Melik Sultanşah geçmiş ama yaşlarının küçüklüğü sebebiyle bizzat melikliği idare edememişlerdi. Devleti asıl yönetenler ise önce Emîr Lü'lü, sonrasında Yarıktaş ondan sonra da Ebû'l-Meâli olmuştu. Halep'in durumu ekonomik ve askerî açıdan her geçen

⁵⁴⁶ İbnü'l-Esîr, *El-Kâmil*, VIII/633-634. Runciman, Tuğtegin'in Ürdün bölgesindeki Haçlı arazisinin kendisine vermesini istediğini söyler. Bkz. Runciman, *Haçlı Seferleri*, II/121; Karaca, *Kudüs Haçlı Krallığı*, 144.

⁵⁴⁷ Carnotensis, *Kudüs Seferi*, 204; İbnü'l-Esîr, *El-Kâmil*, VIII/634; Runciman, *Haçlı Seferleri*, II/121.

⁵⁴⁸ الحبيس Celdek Kalesi olarak da bilinir. Sevâd topraklarında yer alır. Bkz. Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, II/216.

⁵⁴⁹ أزرعات Günümüzdeki adı Der'a'dır. Şam bölgesinde Amman ve Belkâ'ya komşu bir şehirdir. Bkz. Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, I/130.

⁵⁵⁰ İbnü'l-Esîr, *El-Kâmil*, VIII/634; Kırpık, *Haçlılar (1095-1120)*, 160.

⁵⁵¹ İbnü'l-Esîr, *El-Kâmil*, VIII/634; Kırpık, *Haçlılar (1095-1120)*, 160.

⁵⁵² Artukoğlu Necmeddin İlgazi ve Tuğtegin'in Sultan Muhammed Tapar'a karşı Haçlılarla yaptıkları iş birliğini daha önce anlattığımız için bu konuya burada tekrar girmiyoruz. Bkz. Sultan Muhammed Tapar'a Karşı Tuğtegin-İlgazi İttifakı (508/1114/1115)

gün daha kötüye gidiyordu. Haçlıların ani bir baskınla şehri ele geçirmesinden korkan halk, Emîr Necmeddin İlgazi'ye haber göndererek Halep'e gelip şehre hâkim olmasını istedi. Halep'e oğlu Timurtaş ile gelen İlgazi, Melik Sultaşah b. Rıdvan'ı tahttan indirerek Halep Selçuklu Melikliği'ne son verdi.⁵⁵³

Tuğtegin, 512/1119 yılında Haçlıların ittifak kurduklarını öğrenmesi üzerine cihat ehli yöneticilere mektuplar yazarak onları Haçlılara karşı yardımlaşmaya çağırdı. Bu çağrının üzerine İlgazi, Tuğtegin ile ittifak yapmak için Dımaşk'a geldi.⁵⁵⁴ Birlikte Türkmenlerden asker toplayarak Haçlılarla mücadele etmek için anlaştılar. Sonrasında asker toplamak için beraber Ramazan 512/Aralık 1118 tarihinde Mardin'e gittiler. Mardin'de Türkmen gruplarıyla sözleştikten sonra Tuğtegin, kendi ordusunu hazırlamak için Dımaşk'a döndü. 513 yılı Rebîülevvel ayına (Haziran 1113) kadar ordusunu hazırlamak için Dımaşk'ta kaldı.⁵⁵⁵

1.2.2.21.1. Tel İfrîn (Kanlı Meydan) Savaşı, Esârib ve Zerdana Kalelerinin Fethi (513/1119)

İlgazi, Tuğtegin'in Dımaşk'a dönmesinin ardından Türkmenlerden 40 bin⁵⁵⁶ kişilik bir ordu toplayarak harekete geçti. Fırat'ı geçtikten sonra ordusu bölgeye yayılarak Tel Bâşir civarındaki Haçlılara ait olan toprakları yağmaladı. Bu sırada Halep'ten gelen elçiler, Haçlıların Esârib bölgesinde saldırılara devam ettiğini ve halkın daha fazla dayanacak gücü kalmadığını söylediler. Bunun üzerine İlgazi hızlı bir şekilde Mercidâbık'ı⁵⁵⁷ geçerek 513 yılı Safer ayının sonuna (Haziran 1119) doğru Kınnesrîn'e yöneldi.⁵⁵⁸

Kudüs Kralı II. Baudouin, Antakya hâkimi Salerno'ya Müslümanlar üzerine saldırmamasını kendisini ve diğer yardımcı birlikleri beklemesini tavsiye etmişti.

⁵⁵³ İbnü'l-Adîm, *Zubdetu'l-Haleb*, 269; Sevim, "Artukoğlu İlgazi", 671-672; Aydın Usta, "Artuklular ve Haçlılar (Haçlıların Bölgeye Gelişlerinden Belek'in Ölümüne Kadar 1098- 1124)", *Tarih Dergisi* 37 (05 Temmuz 2011), 366.

⁵⁵⁴ İbnü'l-Esîr, Tuğtegin'in Halap'e gittiğini söyler. Bkz. İbnü'l-Esîr, *El-Kâmil*, VIII/634.

⁵⁵⁵ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dımaşk*, 318-319; Sevim, "Artukoğlu İlgazi", 672.

⁵⁵⁶ İbnü'l-Adîm, *Zubdetu'l-Haleb*, 270. İbnü'l-Esîr asker sayısının 20 bin , Urfalı Mateos 80 bin, Tyrensis ise 60 bin olduğunu söyler. Bkz. İbnü'l-Esîr, *El-Kâmil*, VIII/642; Urfalı Mateos - Papaz Grigor, *Urfalı Mateos Vekayi-Namesi*, 264; Tyrensis, *Willermus Tyrensis'in Haçlı Kroniği II*, 194.

⁵⁵⁷ مرج دابق Azez'de Halep'e yakın bir köy. Bkz. Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, II/416. Günümüzde Kilis şehrinde bulunmaktadır.

⁵⁵⁸ İbnü'l-Adîm, *Zubdetu'l-Haleb*, 270; Sevim, "Artukoğlu İlgazi", 673-674; Usta, "Artuklular ve Haçlılar", 366-367.

Ancak Salerno, Müslümanları küçümsedi ve askerleriyle⁵⁵⁹ Müslümanlara saldırmak için Tel İfrîn'de karargâh kurdu.⁵⁶⁰

İlgazi, Kınnesrîn bölgesinde Tuğtegin'i bekliyordu. Ancak yanındaki Türkmenler, beklemekten sıkılarak hemen saldırıya geçmek istiyorlardı. Bu sırada Salerno, İlgazi'ye gönderdiği bir haberde "bizim yanımıza gelmeye zahmet etme biz sana geliyoruz" diyordu.⁵⁶¹ İlgazi, bunun üzerine adamlarını toplayarak ne yapmaları gerektiğini istişare etti. Vakit kaybetmeden Haçlılar üzerine saldırmaya karar verdiler.⁵⁶²

İlgazi, önce adamlarından düşmanla savaşıacaklarına dair yemin aldı. Ardından Rebûlevvel ayının on altısında (27 Haziran) ağırlıklarını Kınnesrîn'de bırakarak hafif birliklerle Haçlıların olduğu bölgeye gittiler. Haçlılar, Afrin tepesine bakan bir noktada yeni bir kale inşa ediyorlardı. Onlar, Müslümanların Esârîb ya da Zerdana⁵⁶³ bölgelerine saldırmalarını bekliyorlardı. İlgazi'nin ordusu, Haçlıların kaçış yollarını kapatarak onları her yandan kuşattı. Sabaha karşı Dilmaçoğullarından Togan Arslan, Haçlıların arkasından dolanarak çadırlarını bastı ve yakaladığı bütün Haçlı askerlerini öldürdü. Yapılan savaşta Haçlılar büyük bir hezimete uğradı.⁵⁶⁴ Antakya hâkimi Roger de Salerno da öldürülenler arasındaydı. İbnü'l-Adîm'in ifadesiyle Haçlılardan 15 bin kişi⁵⁶⁵, Fulcherius'a göre ise 7 bin kişi⁵⁶⁶ öldürüldü. Müslümanların kaybı ise sadece 20 kişiydi. Askerler, birçok ganimet elde ettiler. Bunlardan bir kısmı İlgazi'ye de sunuldu. Ancak İlgazi, içlerinden bazı kıymetli silahları Müslüman yöneticilere hediye etmek için alırken geri kalanları askerlere dağıttı.⁵⁶⁷

⁵⁵⁹ Antakya askerlerinin sayısını Tyrensis 3700, Urfalı Mateos 11 bin, Runciman 4700, İbnü'l-Kalânisi 20 bin, İbnü'l-Esîr ise 12 bin olarak verir. Tyrensis, *Willermus Tyrensis'in Haçlı Kroniği II*, 194; Urfalı Mateos - Papaz Grigor, *Urfalı Mateos Vekayi-Namesi*, 264; Runciman, *Haçlı Seferleri*, II/123; İbnü'l-Kalânisi, *Târihü Dimaşk*, 319; İbnü'l-Esîr, *El-Kâmil*, VIII/642.

⁵⁶⁰ Urfalı Mateos - Papaz Grigor, *Urfalı Mateos Vekayi-Namesi*, 264; İbnü'l-Esîr, *El-Kâmil*, VIII/642; İbnü'l-Adîm, *Zubdetu'l-Haleb*, 270-271; Runciman, *Haçlı Seferleri*, II/123; Sevim, "Artukoğlu İlgazi", 674; Usta, "Artuklular ve Haçlılar", 367.

⁵⁶¹ İbnü'l-Esîr, *El-Kâmil*, VIII/642.

⁵⁶² İbnü'l-Adîm, *Zubdetu'l-Haleb*, 271; Runciman, *Haçlı Seferleri*, II/123; Sevim, "Artukoğlu İlgazi", 674; Usta, "Artuklular ve Haçlılar", 367.

⁵⁶³ زردنا Halep'in batısında bulunan bir yerdir. Bkz. Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, III/136.

⁵⁶⁴ Haçlı kaynaklarında bu savaş, Ager Sanguinis yani Kanlı Meydan Savaşı olarak geçmektedir. Bkz. Runciman, *Haçlı Seferleri*, II/124.

⁵⁶⁵ İbnü'l-Adîm, *Zubdetu'l-Haleb*, 272.

⁵⁶⁶ Carnotensis, *Kudüs Seferi*, 204.

⁵⁶⁷ İbnü'l-Adîm, *Zubdetu'l-Haleb*, 271-272; Sevim, "Artukoğlu İlgazi", 675-676.

İlgazi ve ordusu, büyük bir zaferle Kınnesrîn'e döndü. Kudüs Kralı II. Baudouin ve Taberiye Kontu Joscelin, yardıma gelirken yolda Salerno'nun öldüğünü öğrendiler ve Tel İfrîn'e gitmekten vazgeçerek Antakya'ya yöneldiler. Kral Baudouin, Antakya'ya vardığında şehirdeki işleri düzenleyerek şehri koruma altına aldı.⁵⁶⁸ İbnü'l-Adîm'e göre İlgazi, savaştan sonra ordugâha dönmek yerine Antakya'ya gitseydi Kral Baudouin Antakya'ya ulaşmadan İlgazi, şehri rahatlıkla alabilirdi.⁵⁶⁹

İlgazi, Artah'a⁵⁷⁰ vardığında Tuğtegin de ona ulaştı. Birlikte önce Esârib Kalesini kuşattılar. Kaledeki halk emân isteyince Antakya'ya gitmelerine izin vererek kaleyi zapt ettiler. Sonra Zerdana Kalesini kuşattılar. Yine Zerdana Kalesindeki halk da emân isteyince onları da affederek Antakya'ya gitmelerine izin verdikten sonra Zerdana Kalesini de zapt ettiler. Zerdana Kalesini Müslümanların kuşattığını öğrenen kral, askerlerini toplayarak Müslümanların üzerine hareket etti. Dânis'e giderek karargâh kurdu. Kral II. Baudouin, 4 Cemâziyelevvel/13 Ağustos günü Müslümanların bazı birliklerine saldırarak onları bozguna uğrattı. Ancak sonrasında İlgazi, Tuğtegin ve Togan Arslan toplu bir halde kral ve askerlerine saldırarak onları püskürttüler. Müslüman askerler, Haçlıların mallarını yağmaladıktan sonra Halep'e döndüler. Sonrasında İlgazi, yeniden asker toplamak için Mardin'e giderken Tuğtegin de Dımaşk'a döndü.⁵⁷¹

1.2.2.2.2 İlgazi ve Tuğtegin'in İkinci Seferi (514/1120)

İlgazi 514 yılı Safer ayında (Mayıs 1120) Mardin bölgesinden topladığı büyük bir Türkmen ordusuyla önce Tel Bâşir'e, sonra da Azâz üzerinden Antakya'ya doğru hareket etti. Kınnesrîn'e vardığında ordusundaki Türkmenler arasında hoşnutsuzluk başlamıştı. Türkmen askerler, bir önceki seferde olduğu gibi büyük ganimetler almak istiyorlardı. İstedikleri ganimetleri bulamadıkları için de ordunun düzenini bozuyor ve emirleri dinlemiyorlardı. Hatta bir kısmı karargâhı terk ederek kendi bölgelerine dönmeye başladılar. Türkmenlere kızan İlgazi, onlardan bazılarını cezalandırma

⁵⁶⁸ Tyrensis, *Willermus Tyrensis'in Haçlı Kroniği II*, 198-200; Runciman, *Haçlı Seferleri*, II/125; Usta, "Artuklular ve Haçlılar", 367.

⁵⁶⁹ İbnü'l-Adîm, *Zubdetu'l-Haleb*, 272.

⁵⁷⁰ أرناح Halep'te yer alır. Bkz. Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, I/140.

⁵⁷¹ İbnü'l-Esîr, *El-Kâmil*, VIII/643; İbnü'l-Adîm, *Zubdetu'l-Haleb*, 272-274; Runciman, *Haçlı Seferleri*, II/126-128; Sevim, "Artukoğlu İlgazi", 678-679.

yoluna gitti. Ancak işler daha kötüye giderek Türkmenlerin tamamına yakını ordugâhı terk etti.⁵⁷²

İlgazi'nin yanında sadece kendi askerleri kalmışken Tuğtegin, Dimaşk askerleriyle gelerek kendisine katıldı. Bu sırada Kudüs Kralı II. Baudouin de Dânis'e saldırmıştı. Tuğtegin ve İlgazi vakit kaybetmeden Haçlıların üzerine gittilerse de Haçlılar kayıp vermeden geri çekilmeyi başardılar. Maarretümasrîn'e⁵⁷³ giderek orada karargâh kurdular. İlgazi ve Tuğtegin, onları takip ederek kuşattılar. Kuşatma yaklaşık bir gün sürdükten sonra Tuğtegin ve İlgazi, Haçlılara saldırmaktan vazgeçerek kendi bölgelerine döndüler.⁵⁷⁴

İlgazi, 514 yılının sonunda (Şubat-Mart 1121) Maarra, Kefertâb, el-Cebel, el-Bâre ve bazı köylerin Haçlılara bırakılması karşılığında Haçlılarla bir barış anlaşması yaptı.⁵⁷⁵ Anlaşmadan sonra Zerdana Kalesi de yıkıldı.⁵⁷⁶ Ancak bu anlaşma uzun süreli olmadı.

1.2.2.22.3. Zerdana Kuşatması (516/1122)

İlgazi, yeğeni Belek b. Behrâm ile birlikte Türkmen askerlerini de alarak Zerdana'ya geldi. 20 Cemâziyelevvel 516/27 Temmuz 1122 günü Haçlıların yeniden inşa ettiği Zerdana Kalesini kuşattı ve kısa sürede kalenin dış mahallerini ele geçirdi. Tuğtegin de İlgazi'nin yanındaydı. Kale hâkimi, İlgazi'nin geleceğini öğrenince adamlarını toplayıp şehri savunacaklarına dair yemin aldıktan sonra yardım istemek için Kral II. Baudouin'in yanına gitti.⁵⁷⁷

Kral Baudouin bu sırada Trablus Kontu Pons'la arasındaki problemi çözmek için Trablus'ta bulunuyordu. Haberi alınca Pons'la arasındaki problemi hızlıca çözerek

⁵⁷² İbnü'l-Adîm, *Zubdetu'l-Haleb*, 275; Sevim, “Artukoğlu İlgazi”, 681.

⁵⁷³ معركة مصرين Halep'in 5 fersah uzaklığında bir kasabadır. Bkz. Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, V/155.

⁵⁷⁴ İbnü'l-Adîm, *Zubdetu'l-Haleb*, 275-276; Sevim, “Artukoğlu İlgazi”, 681-682; Usta, “Artuklular ve Haçlılar”, 369.

⁵⁷⁵ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dimaşk*, 322; İbnü'l-Adîm, *Zubdetu'l-Haleb*, 276; Sevim, “Artukoğlu İlgazi”, 682; Usta, “Artuklular ve Haçlılar”, 369.

⁵⁷⁶ Runciman, *Haçlı Seferleri*, II/131; Karaca, *Kudüs Haçlı Krallığı*, 152.

⁵⁷⁷ İbnü'l-Adîm, *Zubdetu'l-Haleb*, 281; Runciman, *Haçlı Seferleri*, 133; Sevim, “Artukoğlu İlgazi”, 687-688; Usta, “Artuklular ve Haçlılar”, 370.

Zerdana'ya doğru yola çıktı. Tel Bâşir Senyörü Joscelin'i de yanına çağırdı. Haçlılar, kuşatmanın on dördüncü günü Zerdana'ya ulaştılar.⁵⁷⁸

İlgazi ve Tuğtegin, Haçlılar'ın gelmesinin üzerine Zerdana'dan çekilerek Nevâz bölgesine geçtiler. Haçlıları Nevâz⁵⁷⁹ bölgesine çekerek meydan savaşına girmelerini istiyorlardı. Ancak Haçlılar bunu kabul etmedi. Bunun üzerine İlgazi ve Tuğtegin, Tel Sultân'a⁵⁸⁰ çekildiler. Haçlılar, Zerdana'dan çekilerek bölgedeki Müslüman topraklarına saldırdılar. Yardım gelmeyince de Zerdana'ya döndüler.⁵⁸¹

İlgazi ve Tuğtegin, yeniden Zerdana'yı kuşattılar. Çevredeki Haçlı askerlerini de öldürdüler. Ancak kaleyi alamadan İlgazi'nin hastalanması üzerine Halep'e çekildiler.⁵⁸²

1.2.2.23. Tuğtegin'in Celîle Bölgesine Düzenlediği Baskın (515/1121)

Fulcherius'un *Gesta Francorum*'da aktardığı bilgiye göre Kral II. Baudouin'in Kudüs'e dönmesinin ardından Tuğtegin, Celîle bölgesine önemli bir baskın düzenledi. Baudouin de bunun üzerine Ürdün nehrini aşarak Cavlân'ı yağmaladıktan sonra Tuğtegin'in inşa ettiği Ceraş Kalesini⁵⁸³ zapt etti. Kalenin içindeki askerleri gönderdikten sonra kaleyi yıktırdı.⁵⁸⁴

İbnü'l-Esîr, detay vermeden 515/1121 yılı olayları içerisinde Cemâziyelevvel ayında (Temmuz-Ağustos) bir Haçlı grubuna saldırarak bazılarını öldürdüğünü bazılarını esir aldığını, aldığı ganimet ve esirleri de Abbâsî Halîfesi Müsterşid-Billâh'a ve Irak Selçuklu Sultanı Mahmud'a gönderdiğini anlatır.⁵⁸⁵ İbnü'l-Esîr, detay vermese

⁵⁷⁸ İbnü'l-Adîm, *Zubdetu'l-Haleb*, 281; Sevim, "Artukoğlu İlgazi", 688; Usta, "Artuklular ve Haçlılar", 370.

⁵⁷⁹ نواز Halep, Cebel-i Summâk'ta bulunan büyük bir köy. Bkz. Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, V/306.

⁵⁸⁰ تل السلطان Halep ile Dımaşk arasında bir yer. İçinde kervanların durağı olan bir de han vardır. Bkz. Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, II/42.

⁵⁸¹ İbnü'l-Adîm, *Zubdetu'l-Haleb*, 281; Sevim, "Artukoğlu İlgazi", 688; Usta, "Artuklular ve Haçlılar", 370.

⁵⁸² İbnü'l-Adîm, *Zubdetu'l-Haleb*, 281-282; Sevim, "Artukoğlu İlgazi", 688; Usta, "Artuklular ve Haçlılar", 370.

⁵⁸³ جرش Sevâd Dağının doğusunda Belkâ ile Havran'da bulunan bir yer. Hamevî, harabe halinde olduğunu söyler. Bkz. Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, II/127.

⁵⁸⁴ Carnotensis, *Kudüs Seferi*, 211; Runciman, *Haçlı Seferleri*, II/131; Karaca, *Kudüs Haçlı Krallığı*, 152.

⁵⁸⁵ İbnü'l-Esîr, *El-Kâmil*, VIII/672.

de anlaşılmaktadır ki kralın Tuğtegin'e ait olan bölgelere saldırmasının sebebi bu olaydır.

1.2.2.24. Haçlıların Sûr'u Ele Geçirmesi (518/1124)

Fâtımîlerin Sûr Valisi, 507/1113 yılında şehri Tuğtegin'e teslim etmişti. Mısır Veziri Efdal de buna itiraz etmediği gibi şehre erzak ve silah göndererek Tuğtegin'e destek olmuştu. Tuğtegin, şehri teslim aldıktan sonra vali olarak Seyfüddevle Mesud'u atadı. Seyfüddevle Mesud zeki ve başarılı bir emîr olmasının yanında Haçlılarla mücadelede tecrübeli bir emîrdi. Ancak halk, 516/1122-1123 yılında Fâtımî Halîfesi el-Âmir bi-Ahkâmillah'a Vali Mesud'u şikâyet eden mektuplar gönderdi. El-Âmir de bunun üzerine Sûr'a bir donanma göndererek Seyfüddevle Mesud'un tutuklanmasını istedi. Donanma şehre geldiğinde Mesud, donanma komutanını selamlamak için gemiye çıkınca tutuklanarak Mısır'a götürüldü. Seyfüddevle Mesud tutuklu olmasına rağmen Halife el-Âmir-Biahkâmillâh tarafından iyi karşılandı ve bir süre sonra da Dımaşk'a gönderildi.⁵⁸⁶

Fâtımîlerin atadığı vali, Sûr'a vardığında Tuğtegin'e bir elçi göndererek durumu anlattı ve iş birliği teklif etti. Tuğtegin de Mesud'un tutuklanmasına sessiz kalarak yönetimin yeni valide olduğunu söyledi.⁵⁸⁷

İslam kaynakları Mesud'un valilikten alınmasının ardından Haçlılar'ın tekrar Sûr şehrini kuşatmak için harekete geçtiklerini aktarır.⁵⁸⁸ Ancak Haçlı kaynaklarında anlatılanlar pek de öyle değildir. Tyrensis'in anlatısına göre Haçlılar, Venedik Doç'u Dominiko Michaeli'nin donanmasıyla bölgeye gelmesinden sonra onunla yapılacak bir sefer için anlaştı. Ancak bu seferin Askalân'a mı yoksa Sûr'a mı yapılacağı konusunda ayrılığa düştüler. Çektikleri kura sonucunda Sûr'un kuşatılmasına karar verdiler.⁵⁸⁹

Sûr Valisi Haçlıların şehri kuşatacağını haber alınca şehirdeki asker sayısı ve erzak durumunun yeterli olmadığını düşünerek Fâtımî Halîfesi el-Âmir'e haber gönderdi. Fâtımî Halîfesi de kendisi yardıma gidemeyeceği için şehri yeniden eski

⁵⁸⁶ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihû Dımaşk*, 329; İbnü'l-Esîr, *El-Kâmil*, VIII/693; Runciman, *Haçlı Seferleri*, II/139; Usta, "Haçlı Seferleri Döneminde Sur Şehri", 443; Yazılıtaş, "Fâtımî-Tuğtekin İttifakı", 121; Aydın, *el-Âmir bi-Ahkâmillah*, 65.

⁵⁸⁷ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihû Dımaşk*, 336; İbnü'l-Esîr, *El-Kâmil*, VIII/693.

⁵⁸⁸ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihû Dımaşk*, 336; İbnü'l-Esîr, *El-Kâmil*, VIII/694.

⁵⁸⁹ Tyrensis, *Willermus Tyrensis'in Haçlı Kroniği II*, 219-220.

sahibine teslim etmesini söyleyerek Tuğtegin adına bir valilik menşûru yazdı. Tuğtegin şehre yeterli sayıda asker ve erzak gönderdi.⁵⁹⁰ Ancak İbnü'l-Kalânîsi'ye göre gönderdiği topluluk kabiliyet, cesaret ve maharetten yoksundu.⁵⁹¹

Haçlılar, 518 yılı Rebülevvel ayında (Nisan-Mayıs 1124)⁵⁹² Sûr'u hem karadan hem de Venedik Doç'unun yardımıyla denizden⁵⁹³ kuşattılar. Tuğtegin de şehri savunmak için ordusuyla Banyas'a gitti. Yardım talebinde bulunmak için Fâtımî Halifesi el-Âmir-Biahkâmillâh'a mektuplar yazdı. Ancak Fâtımîlerden beklenen yardım gelmedi. Halk savaşmaktan mahvolmuştu. Tuğtegin, şehrin kurtulamayacağını anlayınca Haçlılardan halk adına emân istedi. Buna göre şehirdekiler alabildikleri kadar mallarını yanına alacak ve şehirden ayrılacaktı. Haçlılar bunu kabul etti. Bunun üzerine Tuğtegin, halkın sağ salim çıkabilmesi için ordugâhını Haçlıların tam karşısına kurdu. Asker ve halkın tamamı şehirden ayrıldıktan sonra Haçlılar, 23 Camâziyelevvel 518/8 Temmuz 1124⁵⁹⁴ günü şehre hâkim oldular.⁵⁹⁵

İbnü'l-Esîr'in ifadesiyle Haçlıların Sûr'u ele geçirmesi Müslümanlar için büyük bir felaketti. Çünkü Sûr şehri bölgedeki en sağlam kaleydi.⁵⁹⁶

1.2.2.25. Aksungur el-Porsukî ve Tuğtegin'in Kefertâb'ı Fethi ve Azâz Yenilgisi (519/1125)

Selçuklu Meliklerinin Halep'teki hâkimiyeti sona erdikten sonra şehirde Artuklular hâkim olmuştu. Ancak İlgazi'nin oğlu Temürtaş'ın döneminde şehirde Artuklu hâkimiyeti zayıfladı. Dübeyş b. Sadaka'nın şehri ele geçirmek istemesi

⁵⁹⁰ İbnü'l-Kalânîsi, *Târihü Dimaşk*, 336; İbnü'l-Esîr, *El-Kâmil*, VIII/694; Runciman, *Haçlı Seferleri*, II/139.

⁵⁹¹ İbnü'l-Kalânîsi, *Târihü Dimaşk*, 336.

⁵⁹² Tyrensis, kuşatmanın 15 Şubat 1124'te başladığını söyler. Tyrensis, *Willermus Tyrensis'in Haçlı Kroniği II*, 220.

⁵⁹³ Tyrensis, *Willermus Tyrensis'in Haçlı Kroniği II*, 238-239; Runciman, *Haçlı Seferleri*, II/139.

⁵⁹⁴ Tyrensis, Haçlıların şehri 29 Haziran 1124 günü ele geçirdiklerini söyler. Bkz. Tyrensis, *Willermus Tyrensis'in Haçlı Kroniği II*, 250.

⁵⁹⁵ İbnü'l-Kalânîsi, *Târihü Dimaşk*, 337; İbnü'l-Esîr, *El-Kâmil*, VIII/694; Runciman, *Haçlı Seferleri*, II/140; Yazılıtaş, "Fâtımî-Tuğtekin İttifakı", 122.

⁵⁹⁶ İbnü'l-Esîr, *El-Kâmil*, VIII/694.

üzerine⁵⁹⁷ Haleplilerin davetiyle şehre gelen Aksungur el-Porsukî, 518 yılı Zilhicce ayında (Ocak 1125) şehre hâkim oldu.⁵⁹⁸

Halep'teki işleri yoluna koyduktan sonra Aksungur, Haçlıların üzerine sefere çıktı. Önce Tel Sultân'a giderek Humus Emîri Hayır Hân b. Karaca ile buluştu. Oradan Şeyzer'e, Şeyzer'den de Hama'ya gitti. Hama'da birkaç gün bekledikten sonra Atabeg Tuğtegin de ordusuyla birlikte ona katıldı. Birlikte Kefertâb'a giderek kaleyi kuşattılar. 3 Rebûlevvel 519/9 Mayıs 1125 günü kaleyi fethettiler ve kale Hayır Hân b. Karaca'ya teslim edildi.⁵⁹⁹ Kefertâb'dan sonra Zerdana'yı kuşatsalar da bu kaleyi alamadan Azâz'a yöneldiler.⁶⁰⁰

Kral II. Baudouin, Aksungur ve Tuğtegin'in faaliyetlerini öğrenince Trablus ve Urfa Kontlarıyla birlikte onların üzerine yürüdü. Müslümanlar Azâz'ı kuşattıkları sırada Kral Baudouin'in geldiğini öğrendiler. Kral, Azâz yakınlarında karargâhını kurdu. Aksungur ve Tuğtegin, kuşatmadaki askerleri çekerek kral'ın üzerine yürüdüler. Haçlıların etrafını kuşatsalar da arada bir çarpışma gerçekleşmedi. Kral, Müslümanların savaş düzenlerini bozmak için Esârib'e çekilmiş gibi yaptı. Kaçtıkları sanılınca da geri dönüp Müslümanların üzerine saldırdı.⁶⁰¹ Haçlıların saldırısıyla 16 Rebûlâhir 519/22 Mayıs 1125⁶⁰² günü Müslümanlar, büyük bir hezimete uğradı. İslam kaynakları, Müslümanların hezimete uğrayarak birçok ölü ve esir verdiğini söyler. Ancak kaç kişinin öldüğü konusunda sayı belirtmez.⁶⁰³ Haçlı kaynaklarına göre ise Müslümanlardan 2 bin ile 5 bin arasında asker ölmüştür.⁶⁰⁴

⁵⁹⁷ Abdülkerim Özaydın, "Dübeys b. Sadaka", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/14.

⁵⁹⁸ İbnü'l-Adîm, *Zubdetu'l-Haleb*, 294; Emin Kırkıl, *Selçuklu Döneminde Halep* (Elazığ: Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1999), 54-55; Piyadeoğlu, *Büyük Selçuklular Döneminde Atabegler*, 111.

⁵⁹⁹ İbnü'l-Adîm, *Zubdetu'l-Haleb*, 296.

⁶⁰⁰ Carnotensis, *Kudüs Seferi*, 254; Tyrensis, *Willermus Tyrensis'in Haçlı Kroniği II*, 253; Runciman, *Haçlı Seferleri*, II/143.

⁶⁰¹ Urfalı Mateos - Papaz Grigor, *Urfalı Mateos Vekayi-Namesi*, 283.

⁶⁰² İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dimaşk*, 335; İbnü'l-Adîm, *Zubdetu'l-Haleb*, 296.

⁶⁰³ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dimaşk*, 335; İbnü'l-Esîr, *El-Kâmil*, VIII/700; İbnü'l-Adîm, *Zubdetu'l-Haleb*, 296.

⁶⁰⁴ Tyrensis, *Willermus Tyrensis'in Haçlı Kroniği II*, 254; Urfalı Mateos - Papaz Grigor, *Urfalı Mateos Vekayi-Namesi*, 283.

1.2.2.26. Mercüssuffer Savaşı (519/1126)

Fulcherius'un *Gesta Francorum*'da aktardığına göre Kudüs Kralı II. Baudouin, Azâz savaşından sonra 1125 yılında Dımaşk'a ait olan topraklara girip 3 köyü yağmaladı ve ganimetlerle Kudüs'e döndü.⁶⁰⁵ Yine ertesi yıl Ocak ayında Kudüs Kralı, Dımaşk'a saldırmak için ülkesinin her bir yanına haber göndererek bir ordu topladı.⁶⁰⁶ Havran topraklarına baskın vermeye başladılar.⁶⁰⁷ Tuğtegin, Haçlılar Taberiye bölgesindeyken olanları öğrenince Haçlılara karşı koymak için Türkmen emîrlere yardım talep eden mektuplar gönderdi.⁶⁰⁸

Tuğtegin, Dımaşk'ta oğlu Böri'yi nâib olarak bırakıp⁶⁰⁹ Mercüssuffer'e gitti ve orada ordugâhını kurdu. Sonrasında Türkmenlerden iki bin atlı askerle kendisine yardıma geldi. Bu savaşta Tuğtegin'e yardım edenler arasında Bâtınîler de bulunmaktaydı. Kral Baudouin de Mercüssuffer'e gelerek ordugâhını Tuğtegin'in karşısına kurdu.⁶¹⁰ Kaynaklar orduların sayıları hakkında bilgi vermese de Tyrensis, iki ordunun eşit güçlerde olduğunu söyler.⁶¹¹

27 Zihicce 519/24 Ocak 1126 günü⁶¹² savaş başladı. Savaşın başlarında Müslüman askerler, büyük bir cesaretle Haçlılara saldırdı. Haçlıları ok yağmuruna tuttular. Hatta Fulcherius, bu saldırı için "adamlarımız daha önce hiç bu kadar şiddetli ve korkunç bir savaşta mücadele etmedi"⁶¹³ diyecekti. Haçlılar, bu saldırıların üzerine ordugâhlarını terk ederek kaçmaya başladılar. Türkmen atlıları, Haçlıların ordugâhına girdiler ve ordugâhı yağmalamaya başladılar.⁶¹⁴

Haçlı süvarileri, Türkmenlerin Haçlı karargâhını yağmalamaya başlayıp düzenlerinin bozulduğunu görünce geri dönerek Müslüman askerlere tekrar saldırdılar. Bu saldırı sırasında Tuğtegin, atından düştü. Dımaşk askerleri de bunu görünce

⁶⁰⁵ Carnotensis, *Kudüs Seferi*, 258; Runciman, *Haçlı Seferleri*, II/143.

⁶⁰⁶ Carnotensis, *Kudüs Seferi*, 264; Tyrensis, *Willermus Tyrensis'in Haçlı Kroniği II*, 258.

⁶⁰⁷ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dımaşk*, 339; İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zamân*, XX/186; Runciman, *Haçlı Seferleri*, II/143.

⁶⁰⁸ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dımaşk*, 339; İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zamân*, XX/186.

⁶⁰⁹ İbnü'l-Esîr, *El-Kâmil*, VIII/708.

⁶¹⁰ Carnotensis, *Kudüs Seferi*, 265; Tyrensis, *Willermus Tyrensis'in Haçlı Kroniği II*, 258-259; İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dımaşk*, 339.

⁶¹¹ Tyrensis, *Willermus Tyrensis'in Haçlı Kroniği II*, 259.

⁶¹² İbnü'l-Esîr, bu savaşı 520/1126 yılı olayları arasında sayar. İbnü'l-Esîr, *El-Kâmil*, VIII/708.

⁶¹³ Carnotensis, *Kudüs Seferi*, 266.

⁶¹⁴ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dımaşk*, 339-340; İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zamân*, XX/186.

Tuğtegin'in öldüğünü sanarak kaçmaya başladılar. Tuğtegin, tekrar atına binse de askerlerin kaçışını engelleyemedi. Haçlı atlıları, Dımaşk askerlerini Sahura Geçidine kadar kovaladılar.⁶¹⁵

Bu sırada yağma hareketinde bulunan Türkmenler, kaçamamış savaş meydanında kalmıştı. Haçlı süvarileri, Dımaşk askerlerinin ardından gittiği için yaya birlikleri geride kalmıştı. Savaş meydanında kalan Haçlı askerlerinin sayısı, Müslüman askerlerden daha azdı. Türkmen askerleri, Haçlı askerlerinin üzerine saldırarak hepsini öldürdüler. Haçlı ordugâhındaki tüm kıymetli varlıkları da yağmaladılar. Sahura Geçidinden dönen Haçlı askerleri, yaya birliklerinin öldüğünü ve karargâhlarının yağmalandığını görünce Kudüs'e gittiler.⁶¹⁶

Tuğtegin de aynı gün öğle vaktinin sonunda Dımaşk'a dönerek ertesi gün tekrar saldırmak için hazırlık yapmaya başladı. Ancak Haçlı askerlerinin kaçtığını öğrenince yeni bir saldırıya gerek kalmadı.⁶¹⁷ Her iki ordunun da kayıplar verdiği ve tam bir zafer elde edemediği bir savaş gerçekleşmiş oldu.

1.2.2.27. Haçlıların Refeniye'yi Alması (520/1126)

Tuğtegin, Dukak'ın ölümünden sonra Dımaşk'a hâkim olduğunda Haçlılarla olan ilk mücadelesi Refeniye içindi. 498/1105 yılında Tuğtegin'in Haçlılardan aldığı Refeniye, 509/1115 yılında yeniden Haçlıların eline geçti. Ancak Tuğtegin, Refeniye'nin elden çıkmasına çok üzüldü ve birkaç ay sonra aynı yıl içinde şehri tekrar hâkimiyeti altına aldı. Refeniye, yaklaşık 21 yıl Dımaşk Atabegliği'ne bağlı kaldı.

Refeniye şehri, Trablus ile Bikâ Vadisi arasında, Antakya ile Kudüs arasındaki bağlantıyı sağlayan yol üzerindeydi. Trablus Kontu Pons, Refeniye kendi hâkimiyet alanına komşu olduğu için bu şehri koruma altına almak istiyordu. 520/1126 yılında bu amaçla şehri kuşatmak için hazırlık yapmaya başladı. Kudüs Kralı II. Baudouin'e haber göndererek yardım istedi. Mart ayında Kral Baudouin, Trablus'a gelerek Pons'la birlikte Refeniye'yi kuşattılar. Tyrensis'in kaydına göre Pons daha önce Refeniye'ye

⁶¹⁵ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihû Dımaşk*, 340; İbnü'l-Esîr, *El-Kâmil*, VIII/708; İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zamân*, XX/186.

⁶¹⁶ İbnü'l-Esîr, *El-Kâmil*, VIII/708.

⁶¹⁷ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihû Dımaşk*, 340.

yakın bir kale yaptırmış⁶¹⁸ ve bu kaledekilerin saldırılarıyla şehir direncini yitirmişti. Ayrıca şehirde yaşayan asker ve ahalinin sayısı az olduğundan şehir kuşatmaya direnecek durumda değildi. Kuşatma 18 gün sürdükten sonra Refeniye halkı, can güvenliği karşılığında şehri, 31 Mart 1126 günü Haçlılara teslim etti.⁶¹⁹

1.3. Tuğtegin'in Ölümü, Kişiliği ve Siyaseti (522/1128)

Tuğtegin, Tedmür'ün zaptından sonra 520/1126 yılında hastalanarak Dımaşk'a döndü.⁶²⁰ Bu hastalığının ne kadar sürdüğüne ya da ne olduğuna dair kaynaklarda bir bilgi bulamasak da bu yıldan öldüğü zamana kadar başka önemli bir faaliyetinin bulunmayışı hastalığının yaklaşık iki yıl sürdüğüne işaret eder.

522/1128 yılına gelindiğinde Tuğtegin'in hastalığı şiddetlenerek devam etti. Güçten düştü. Oğlu Böri'yi, emîrlerini, yakın adamlarını, güvendiği kişileri ve ordunun ileri gelenlerini yanına çağırarak, vaktinin geldiğini söyleyerek oğlu Tâcû'l-Mülûk Böri'yi yerine vasiyet etti.⁶²¹

8 Safer 522/25 Şubat 1128 günü sabahında vefat etti.⁶²² Dımaşk'ın kible tarafında, mescidin yanına inşa ettirdiği türbesine defnedildi. Dımaşk halkı onun ölümüne çok üzüldü, her mahallede onun için mâtem meclisleri kuruldu.⁶²³ Tuğtegin'in akıllı, hayırsever, adil ve Haçlılarla en çok mücadele eden emîrlerden birisi olduğuna tarihçiler ittifak etmiştir.⁶²⁴

Atabeg Zahirreddin Tuğtegin, Melik Tutuş ve Melik Dukak dönemlerinde Suriye Selçuklularında önemli görevlere getirilmiş, sonrasında ise Dımaşk ve çevresinde kendi hâkimiyetini kurarak bölgenin önemli aktörlerinden birisi olmuştur.

⁶¹⁸ Tyrensis, *Willermus Tyrensis'in Haçlı Kroniği II*, 261.

⁶¹⁹ Carnotensis, *Kudüs Seferi*, 267-269; Tyrensis, *Willermus Tyrensis'in Haçlı Kroniği II*, 261; Runciman, *Haçlı Seferleri*, II/144; Karaca, *Kudüs Haçlı Krallığı*, 178. İbnü'l-Kalânîsi ve İbnü'l-Esîr bu olayı detay vermeden birer cümleyle anlatır. Bkz. İbnü'l-Kalânîsi, *Târihü Dımaşk*, 344; İbnü'l-Esîr, *El-Kâmil*, VIII/708.

⁶²⁰ İbnü'l-Kalânîsi, *Târihü Dımaşk*, 342.

⁶²¹ İbnü'l-Kalânîsi, *Târihü Dımaşk*, 347; İbnü'l-Esîr, *El-Kâmil*, IX/14; İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zamân*, XX/213.

⁶²² İbnü'l-Kalânîsi, *Târihü Dımaşk*, 348; İbnü'l-Esîr, *El-Kâmil*, IX/13; İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zamân*, XX/213.

⁶²³ İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zamân*, XX/213.

⁶²⁴ İbnü'l-Esîr, *El-Kâmil*, IX/14; İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zamân*, XX/213; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XVI/280.

Özellikle Haçlılara karşı verdiği mücadele ile dikkat çeken Tuğtegin, Dimaşk Atabegliği'ni bölgenin en önemli güçlerinden birisi haline getirmiştir.

Sultan Muhammed Tapar devrinde Büyük Selçuklulara, sonrasında ise Irak Selçuklularına bağlı olarak hâkimiyetini sürdüren Tuğtegin, Selçuklularla genellikle iyi ilişkiler kurmuştur. Musul Valisi Mevdud'un Bâtınîler tarafından öldürülmesinden sonra Sultan Muhammed Tapar ile arası bozalsa da sonrasında Bağdat'ı ziyaret ederek durumunu açıklamış ve Tapar tarafından Büyük Selçuklu Devleti'nin Ecnâd bölgesi Valiliğine getirilmiştir.

Bölgedeki önemli rakiplerinden birisi olan Halep Selçuklu Melikliği ile de genellikle iş birliği yapmayı tercih etmiştir. Bir dönem Melik Rıdvan'ın tabiiyetini kabul ederek Haçlılara karşı yardım etmesi karşılığında hutbeye onun adını da eklemiştir. Ancak Melik Rıdvan'ın Haçlılara karşı olan çekinik tavrı nedeniyle hutbeden onun adını çıkartmıştır. Melik Rıdvan'dan sonra Melik Alparslan el-Ahras zamanında da Halep Melikliği ile iyi ilişkiler kurmuştur. Ancak Melik Alparslan'ın kendisine karşı oluşan tavrından dolayı onunla ilişkileri zarar görmüştür.

Bu dönemde Haçlı Seferlerinden önce Suriye ve Filistin'de Selçukluları ve Sünnî varlığı tehdit eden Fâtımîlere karşı oluşturduğu denge siyasetiyle bölgeyi Fâtımî tehlikesinden de korumuştur.

Görülmektedir ki Atabeg Tuğtegin, Suriye'de kendi hâkimiyetini kurup koruduğu gibi bölgede Selçuklu tabiiyetine bağlı kalmıştır. Yine İslam Dünyası'nda Mısır merkezli olarak Müslümanların birliğine karşı tehdit oluşturan Şîu Fâtımîlere karşı Abbâsî Halîfesi'ne bağlılığını koruyarak bölgede Sünnî İslam'ın hâkimiyetini devam ettirmiştir.

İKİNCİ BÖLÜM
ATABEG TUĞTEĞİN SONRASI YIKILIŞINA KADAR
TUĞTEĞİNLİLER
(1128-1154)

2.1. Tâcü'l-Mülûk Böri Dönemi (522-526/1128-1132)

Ebû Saîd Tâcü'l-Mülûk Böri, 2 Ramazan 478/22 Aralık 1085 gününde Tuğtegin'in en büyük çocuğu olarak doğdu.⁶²⁵ Dukak döneminden itibaren çeşitli idari ve askeri görevlerde bulundu. İlk olarak 494/1100 yılında Cebele'ye vali olarak atandı. Ancak henüz 15-16 yaşlarında olan Böri, şehri iyi yönetemedi. Cebele halkının isteğiyle şehre gelen, Trablus hâkimi İbn Ammâr tarafından alıkonularak Dımaşk'a babasının yanına gönderildi.⁶²⁶

Böri, 501/1108 yılında da babasının elçisi olarak İbn Ammâr'la birlikte Büyük Selçuklu Sultanı Muhammed Tapar'ı ziyaret etmek için Bağdat'a gönderildi. Sultan Tapar ve yanındakiler tarafından iyi karşılanan Böri, Sultan Tapar'ın kendisi ve babası için verdiği hil'atlerle Dımaşk'a döndü.⁶²⁷ Tuğtegin, 503/1110 yılında Vali Gümüstegin'in Ba'lebek'i teslim etmesi üzerine şehri, oğlu Böri'ye iktâ etmişti.⁶²⁸

Tuğtegin, Dımaşk'ta bulunmadığı zamanlarda yerine nâib olarak genellikle oğlu Böri'yi bırakıyordu. Yine 506/1113 yılında babasının yokluğunda Dımaşk'ta nâib olarak bulunan Böri, Vali Mesud'un Sûr şehrinden getirdiği haber üzerine sorumluluk olarak Banyas'a gidip Vali Mesud'u Sûr'a göndererek şehrin teslim alınmasını sağladı.⁶²⁹ Yine Kral I. Baudouin'in ölümünden sonra Tuğtegin, Haçlılarla verdiği mücadele sırasında Askalan'da bulunurken Habîs Kalesinin Haçlılarca ele geçirildiğini

⁶²⁵ Sevim, *Azîmî Tarihi*, 29; Alptekin, "Böri", 6/326.

⁶²⁶ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dımaşk*, 226; İbnü'l-Esir, *El-Kâmil*, VIII/447-448; İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü 'z-Zamân*, XIX/515; Özaydın, "Cebele", 7/184; Karakuş, "Benü Ammâr", 72-73.

⁶²⁷ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dımaşk*, 257-258; İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü 'z-Zamân*, XX/23; Özaydın, *Sultan Muhammed Tapar Devri*, 96-97.

⁶²⁸ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dımaşk*, 266-267; İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü 'z-Zamân*, XX/37.

⁶²⁹ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dımaşk*, 290; Yazılıtaş, "Fâtümî-Tuğtekin İttifakı", 120; Aydın, *el-Âmir bi-Ahkâmillah*, 62.

öğrenince Böri'yi askerlerin başında Haçlıların üzerine gönderdi. Böri, babasının tavsiyesine rağmen Haçlılarla savaşa girip yenildi.⁶³⁰

Tâcü'l-Mülûk Böri, Saffetülmülk Hatun'un kızı olan Zümrüt Hatun'la evlilik yaptı. Bu evlilikten Şemsülmülûk İsmail ve Şehâbeddin Mahmud dünyaya geldi.⁶³¹ Cemâleddin Muhammed, Behrâmşah ve Bahâeddin Sevinç adlı üç oğlu daha vardı.

Görüldüğü üzere Böri, gençliğinden itibaren, Dukak ve Tuğtegin dönemlerinde çeşitli idari ve askeri görevlere getirilmiş ve bu yolla devlet yönetimine hazırlanmıştı. Atabeg Tuğtegin'in 8 Safer 522/25 Şubat 1128'deki ölümünden sonra da vasiyeti üzerine Tâcü'l-Mülûk Böri, Dımaşk Atabegliği'nin başına geçti.⁶³²

2.1.1.Şeref Hatun'un Ölümü (522/1128)

Şeref Hatun ya da Şerefü'n-Nisâ Hatun Tuğtegin'in ilk karısı, Böri'nin de annesidir. Ayrıca çocuklarının tamamı Şeref Hatun'dan değildir.⁶³³ İbnü'l-Cevzî'nin Mir'âtü'z-Zamân'da aktardığına göre çok hayır işleyen bir kadındı.⁶³⁴ 522 yılı Cemâziyelevvel ayında (Mayıs-Haziran 1128) vefat etti. Kendi vasiyeti üzerine de Babü'l-Ferâdis'in dışında yapılan mezarına defnedildi.⁶³⁵

Tuğtegin'den iki erkek iki kız dört çocuğu olmuştur. En büyük çocuğu Tâcü'l-Mülûk Böri'dir. Diğer oğlu Şemsüddin 513/1119 yılında ölmüştür.⁶³⁶ Kızlarından İyâl Hatun Necmeddin İlgazi B. Artuk ile evlenmiştir. Diğer kızı Rabia Hatun ise Hama hâkimi Mahmud b. Karaca ile evlenmiştir.⁶³⁷

2.1.2. Böri'nin Bâtınîlerle Mücadelesi

Tuğtegin, 520/1126 yılında Banyas Kalesini Bâtınîlere vermişti. Tuğtegin'in veziri Tâhir b. Sa'd el-Mezdekânî, Bâtınîleri destekliyordu.⁶³⁸ Tâcü'l-Mülûk Böri başa

⁶³⁰ İbnü'l-Esîr, *El-Kâmil*, VIII/634; Kırpık, *Haçlılar (1095-1120)*, 160.

⁶³¹ Şemri, *Atabek Zahiruddin Tuğtegin*, 101; Karakuş, "Haçlı Seferlerinde Üç Kadın", 258. جسر الخشب

⁶³² İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dımaşk*, 348; İbnü'l-Esîr, *El-Kâmil*, IX/14; Alptekin, "Böri", 6/326.

⁶³³ Mustafa, "Re'sü'l-Üsreti'l-Bûriyye", 42.

⁶³⁴ İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zamân*, XX/214.

⁶³⁵ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dımaşk*, 356.

⁶³⁶ Sevim, *Azîmî Tarihi*, 51.

⁶³⁷ Mustafa, "Re'sü'l-Üsreti'l-Bûriyye", 42.

⁶³⁸ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dımaşk*, 342-343; İbnü'l-Esîr, *El-Kâmil*, VIII/703; Usta, "Müslüman-Haçlı Mücadelelerinde Haşîşiler", 12; Çelik, *Haçlı Seferleri Sırasında Bâtınîlerin Faaliyetleri ve Haçlı-Bâtınî İlişkileri*, 101-102.

geçtiğinde babasının vezirini aynı göreve getirdi. Mezdekânî'nin de desteğiyle gittikçe büyüyen Bâtınîler'in varlığı hem Böri'yi hem de halkı rahatsız ediyordu. İbnü'l-Kalânîsî'nin Târihü Dımaşk'ta aktardığına göre Böri, başa geldiğinde Bâtınîlere karşı bir hareket düşünüyordu. Ancak uygulama zamanı gelene kadar yakın adamları dahil kimseye bundan bahsetmedi.⁶³⁹

2.1.2.1. Bâtınîlerin Vâditteym Halkı ile Savaşı (523/1128-1129)

Dımaşk ile Sayda arasında bulunan Vâditteym;⁶⁴⁰ Dürzîlik, Nusayrîlik ve Mecûsilik gibi farklı inanç gruplarının yaşadığı bir yerdi.⁶⁴¹ Banyas'taki Bâtınîler'in lideri olan Behrâm ed-Dâî, Banyas'la yetinmeyerek Vâditteym 'i de almak istiyordu. Vâditteym'in lideri olan Dahhâk b. Cendel'in kardeşi Barak b. Cendel'i öldürdü. Bunun üzerine Dahhâk b. Cendel ve ailesi kardeşlerinin intikamını almak üzere hazırlık yapmaya başladı. Behrâm ve adamları Banyas'tan çıkarak saldırmak için Vâditteym'e gittiler. Ancak Dahhâk ve adamları hazırlıklıydı. Henüz Bâtınîler ordugâh kurmuşken onları gaflet içinde yakalayıp saldırdılar. Behrâm ve adamlarını öldürdüler. Behrâm'ın ölümünden sonra ise yerine İsmail el-Acemî geçti. Vezir Mezdekânî Behrâm'ı desteklediği gibi İsmail'i de desteklemeye devam etti.⁶⁴²

2.1.2.2. Vezir Mezdekânî ve Dımaşk'taki Bâtınîler'in Öldürülmesi (523/1129)

Tâcü'l-Mülûk Böri, bir süre siyaset gereği bekledikten sonra Bâtınîlerin etkisinde kalan Vezir Mezdekânî'nin Haçlılara haber gönderip Sûr'u Bâtınîler'e vermeleri karşılığında Dımaşk'ı Haçlılara teslim etmek üzere anlaştığını öğrenince 17 Ramazan 523/3 Eylül 1129 günü⁶⁴³ harekete geçti. Yanına gelen Vezir Mezdekânî'yi, adamlarına öldürtüp başını kale kapısına astı. Cesedi de ateşe atılarak yakıldı.⁶⁴⁴

⁶³⁹ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dımaşk*, 349.

⁶⁴⁰ وادي التيم Yaḥyâ b. Sa'îd el-Anṭâkî, *Târiḥu 'l-Anṭâkî*, thk. Ömer Abdusselâm Tedmurî (Trablus: Curûs Bers, 1990), 349.

⁶⁴¹ İbnü'l-Esîr, *El-Kâmil*, IX/17.

⁶⁴² İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dımaşk*, 352-353; İbnü'l-Esîr, *El-Kâmil*, IX/17; İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü 'z-Zamân*, XX/214; Nadir Karakuş, "Vaditteym Halkı, Komşuları Ve Haçlı Seferleri", *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13/25 (15 Ocak 2024), 42-43.

⁶⁴³ İbnü'l-Esîr, tarihi 15 Ramazan/1 Eylül olarak verir. Bkz. İbnü'l-Esîr, *El-Kâmil*, IX/17. İbnü'l-Cevzî ise tarihi 7 Ramazan/24 Ağustos olarak verir. Bkz. İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü 'z-Zamân*, XX/217.

⁶⁴⁴ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dımaşk*, 354-355; İbnü'l-Esîr, *El-Kâmil*, IX/17; İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü 'z-Zamân*, XX/217.

Vezir Mezdekânî'nin öldürüldüğünü öğrenen halk, şehirdeki Bâtînîlere saldırdı. Bunlardan bir tanesi de Ebu Tâhir es-Sâîğ'in Halep'te yetiştirdiği Şâzi'l-Hâdim'di. Onu da öldürerek yanındakilerle birlikte surlarda çarmıha gerdiler. Kaçmaya ya da saklanmaya çalışan ne kadar Bâtînî varsa tamamı yakalanarak öldürüldü. Dımaşk Şahnesi Yusuf b. Firûz ve Dımaşk Reisi Sikatülmülk Hasan es-Süffî'de Bâtînîler'in ortadan kaldırılması için çok gayret ettiler.⁶⁴⁵ O gün Dımaşk'ta öldürülen Bâtînîler'in sayısı İbnü'l-Esîr'e göre 6 bin, İbnü'l-Cevzî'ye göre de 10 bindi.⁶⁴⁶

2.1.2.3. Bâtînîlerin Banyas'ı Haçlılara Teslimi (523/1129)

Banyas'ta bulunan Bâtînîlerin lideri İsmail el-Acemî ve yanındakiler Dımaşk'ta olanları duyunca korkmaya başladılar. Kaledeki Bâtînîler, çevre şehirlere dağılmaya başlayınca İsmail, halkın kendisine karşı ayaklanmasından korkarak kaleyi Haçlılara teslim etmek istedi. Kudüs Kralı'na haber göndererek Banyas'ı sığınma hakkı karşılığında kendilerine teslim edeceğini söyledi. Bunun öncesinde Dımaşk'ı kuşatmak için planlar yapmaya başlayan kral için bu, kaçırılmayacak bir fırsattı. 503/1129 yılında Banyas, Haçlıların eline geçmiş oldu. İsmail el-Acemî de çok geçmeden 524 yılı başlarında (1129-1130) yakalandığı dizanteri hastalığı sonucu öldü ve Banyas'a defnedildi.⁶⁴⁷

2.1.3. Haçlıların Dımaşk'ı Kuşatma Girişimi (523/1129)

Tuğtegin'in vefatının ardından Kudüs Kralı II. Baudouin, Dımaşk'a saldırmak için hazırlık yapmaya başladı. Dımaşk'ı almak için elindeki asker sayısının yetersiz olduğunun farkındaydı. Bu sebeple Templier Tarikatı'ndan⁶⁴⁸ Hugue de Payens'i asker toplaması için Avrupa'ya gönderdi. Tyrensis'in kroniğinde aktardığına göre Hugue de Payens, çok sayıda asilzade ile Kudüs'e geldi. Bu sırada kızı Melisende ile evlenerek damadı olacak olan Anjou Kontu V. Foulques⁶⁴⁹ de askerleriyle Kudüs'e geldi.⁶⁵⁰

⁶⁴⁵ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dımaşk*, 355; İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zamân*, XX/217.

⁶⁴⁶ İbnü'l-Esîr, *El-Kâmil*, IX/17; İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zamân*, XX/217.

⁶⁴⁷ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dımaşk*, 355-356; İbnü'l-Esîr, *El-Kâmil*, IX/17; Küçükspahioğlu, *Trablus Haçlı Kontluğu Tarihi*, 113; Karaca, *Kudüs Haçlı Krallığı*, 183.

⁶⁴⁸ Haçlılar tarafından 1119 yılında dini ve askeri amaçlarla kurulan bir şövalye tarikatıdır. Ortaçağ İslam tarihçileri Dâviyye olarak isimlendirirler. Bkz. Ramazan Şeşen, "Dâviyye ve İsbîtarîyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 9/19.

⁶⁴⁹ Foulques II. Baudouin'in ölümünden sonra Kudüs Kralı olacak.

⁶⁵⁰ Tyrensis, *Willermus Tyrensis'in Haçlı Kroniği II*, 273; Runciman, *Haçlı Seferleri*, 147-148; Küçükspahioğlu, *Trablus Haçlı Kontluğu Tarihi*, 112; Karaca, *Kudüs Haçlı Krallığı*, 182-183.

Kral, aynı zamanda Trablus Kontu Pons, Antakya Prinkepsi II.Bohemund ve Urfa Kontu Joscelin'den de yardım istemişti. Onlar da askerleriyle birlikte kral'a katıldılar.⁶⁵¹ Tam bu sırada İsmail el-Acemî'nin Banyas'ı Haçlılara teslimi de Haçlıların elini iyice güçlendirdi.⁶⁵² 523 yılı Zilkade ayında⁶⁵³ (Ekim-Kasım 1129) ilk olarak Banyas'a geldiler. Banyas'tan da Cisru'l-Haşeb'e⁶⁵⁴ gelerek ordugâh kurdular.⁶⁵⁵ İbnü'l-Kalânîsî'nin *Târihü Dımaşk'ta* aktardığına göre sayıları 60 binden fazlaydı.⁶⁵⁶

Tâcü'l-Mülûk Böri, kralın Dımaşk'a saldırmak için hazırlandığını öğrenince Türkmenlerden yardım istedi. Türkmenlerin yardım teklifini hızlıca kabul etmeleri için mal ve tahıl vaat etti. Kendisi de Dımaşk'ta savunma için hazırlık yapıyordu. Türkmenler ve Emîr Mürre b. Rebia komutasındaki Araplar yardıma geldiler. Kendisi de Dımaşk'taki askerlerini topladı.⁶⁵⁷ İbnü'l-Esîr'e göre Böri'nin asker sayısı 8 bin süvariye ulaşmıştı.⁶⁵⁸

Müslüman askerlerden bir grup Cisru'l-Haşeb'e Haçlıların karşısına gittiler. Birkaç gün böyle beklense de Haçlılar Müslüman askerlere saldırmaya başlamıyordu. Haçlıların saldırmamalarının sebebi kuşatma sırasında kendilerine lazım olacak olan yiyecekleri tamamlamaktı. Bu amaçla Guillaume de Bures komutasında bin kişilik bir birliği Havran'a gönderdiler.⁶⁵⁹ Böri, bunu öğrenince Hama ordusunun başında bulunan Emîr Savar'ı⁶⁶⁰, Mürre b. Rebia'nın askerlerini ve Dımaşk ile Türkmen askerlerinin hazır olanlarını bu Haçlı birliğinin üzerine gönderdi.⁶⁶¹

⁶⁵¹ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dımaşk*, 356-357; Tyrensis, *Willermus Tyrensis'in Haçlı Kroniği II*, 273.

⁶⁵² Küçüksipahioğlu, *Trablus Haçlı Kontluğu Tarihi*, 112-113.

⁶⁵³ Tyrensis, bu tarihi Aralık 1130 olarak verir. Bkz. Tyrensis, *Willermus Tyrensis'in Haçlı Kroniği II*, 275.

⁶⁵⁴ جسر الخشب Tahta Köprü Runciman, *Haçlı Seferleri*, 148. Dımaşk'ın 10 km. kadar güney batısındadır. Bkz.

⁶⁵⁵ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dımaşk*, 357; Runciman, *Haçlı Seferleri*, 148; Küçüksipahioğlu, *Trablus Haçlı Kontluğu Tarihi*, 114.

⁶⁵⁶ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dımaşk*, 357.

⁶⁵⁷ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dımaşk*, 357-358.

⁶⁵⁸ İbnü'l-Esîr, *El-Kâmil*, IV/18.

⁶⁵⁹ Tyrensis, *Willermus Tyrensis'in Haçlı Kroniği II*, 273-274.

⁶⁶⁰ Ayrıntılı bilgi için bkz. Işın Demirkent, "Haçlılara Karşı Mücadelede Başarılı Bir Türk Kumandanı : Savar", *Belleten* 48/191-192 (20 Ekim 1984), 453-480; Ebru Altan, "Savar", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009).

⁶⁶¹ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dımaşk*, 358; Sevim, *Azîmî Tarihi*, 65; Küçüksipahioğlu, *Trablus Haçlı Kontluğu Tarihi*, 114.

Müslüman askerler hızlıca Havran'dan dönen askerlerin yanına giderek saldırdılar. Haçlıların tamamına yakını öldürülürken yalnızca Guillaume ve yanındaki 25 asker kaçarak Haçlı ordugâhına gelebildiler. Müslümanlar Haçlıların arkalarında bıraktığı mal ve yiyecekleri de ganimet olarak Dımaşk'a döndüler.⁶⁶²

Böri, bu olayın ertesi günü Haçlılara saldırmak için hazırlık yapmaya başladı. Müslüman askerler sabah Haçlı ordugâhına doğru yola koyuldular. Ancak Haçlılar korkmuş ve tüm silahlarını yakarak kaçmışlardı. Müslüman askerler Haçlı ordugâhına gidip kalan malları ganimet olarak aldılar. Haçlıların artçı birliklerini yakalayıp öldürdüler. Birçok ölü Haçlı askerini de bulup onları da defnettikten sonra Dımaşk'a döndüler. Böylece Haçlılar Dımaşk'ı kuşatmadan geri dönmek zorunda kaldılar.⁶⁶³

Haçlı kaynakları ise İslam tarihçilerinden farklı olarak Haçlıların o sırada çıkan kuvvetli fırtına ve yağmur sebebiyle döndüklerini aktarmıştır.⁶⁶⁴ Anlaşılan o ki Haçlı tarihçileri, Haçlıların yağmur ve fırtınadan dolayı döndüklerini söyleyerek yenilgiyi hafifletmek istemektedir.⁶⁶⁵

İbnü'l-Esîr, diğer İslam ve Haçlı kaynaklarından farklı olarak El-Kâmil'de Haçlıların Dımaşk'ı kuşattığını aktarmıştır. Ancak diğer kaynaklar, Haçlıların şehri kuşatmadan döndüğünü aktarır.⁶⁶⁶

2.1.4. Atabeg İmâdüddin Zengî ile İlişkiler

Tutuş'un Berkyaruk'la mücadelesi sırasında öldürdüğü eski Halep hâkimi Kâsimüddeve Aksungur'un oğlu olan İmâdüddin Zengî, babası öldüğünde henüz çocuktur. Babasının ölümünden sonra Musul hâkimleri Kürboğa, Çökürmüş, Çavlı ve Mevdûd'un gözetiminde yetişti. Irak Selçuklu Sultanı Mahmud b. Muhammed Tapar, İmâdüddin Zengî'yi oğlu Alparslan'a atabeg olarak tayin etti. Musul'da Zengîler Hânedanı'nı kuran İmâdüddin Zengî, 522/1128 yılında Halep'i ele geçirdi. Halep'e

⁶⁶² Runciman, *Haçlı Seferleri*, 148.

⁶⁶³ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dımaşk*, 359-360.

⁶⁶⁴ Tyrensis, *Willermus Tyrensis'in Haçlı Kroniği II*, 274; Runciman, *Haçlı Seferleri*, 148.

⁶⁶⁵ Küçükspahioğlu, *Trablus Haçlı Kontluğu Tarihi*, 115.

⁶⁶⁶ İbnü'l-Esîr, *El-Kâmil*, IV/18.

hâkim olduktan sonra da Suriye'deki en büyük güç olan Tuğteginliler'le mücadeleye girişti.⁶⁶⁷

2.1.4.1. İmâdüddin Zengî'nin Hama'yı Zaptı (524/1130)

İmâdüddin Zengî, Halep'e geldikten sonra Haçlılarla cihat edeceğini söyleyerek Tâcü'l-Mülûk Böri'den yardım istedi. Anlaşılan o ki Böri, İmâdüddin Zengî'ye güvenmiyordu. Çünkü Böri, karşılıklı gönderilen mektuplardan sonra sadece Zengî adına söz verecek birisi gelip iyi davranacağına ve sözünde duracağına dair söz verince yardım etmeyi kabul etti.⁶⁶⁸

Böri, Şemsü'l-Havâs komutasında 500 kişilik bir süvari birliği gönderdi. Hama'da bulunan oğlu Bahâeddin Sevinç'e haber göndererek onun da yardıma gitmesini istedi. Sevinç, Hama askerleriyle birlikte Şemsü'l-Havâs'a katıldı. Dimaşk ve Hama askerleri birlikte İmâdüddin Zengî'ye gittiler. Zengî, Sevinç ve askerlerini başlarda iyi karşıladı. Ancak daha sonra kurduğu tuzakla Sevinç ve komutanlarını tutukladı. Onları Halep'e göndererek hapsedti. Dimaşk ve Hama askerlerinin çadırlarını ve hayvanlarını yağmaladı.⁶⁶⁹ İmâdüddin Zengî'ye bunu yapmasını tavsiye eden Humus hâkimi Hayır Hân b. Karaca'ydı.⁶⁷⁰

Hama'da asker kalmayınca da Şevval ayında (Eylül-Ekim 1124) Hama'ya gidip şehri zapt etti.⁶⁷¹ İbnü'l-Adîm'in *Zubdetu'l-Haleb*'de aktardığına göre Hayır Hân b. Karaca Hama'yı belli bir miktar karşılığında İmâdüddin Zengî'den istedi. Zengî, bunu kabul etse de çok geçmeden kararından dönerek Hayır Hân'ı tutuklattı.⁶⁷²

2.1.4.2. İmâdüddin Zengî'nin Humus'u Kuşatması (524/1130)

İmâdüddin Zengî, Hama'yı zapt ettikten sonra Humus'a yöneldi. Yanında Humus hâkimi Hayır Hân b. Karaca da vardı. Hayır Hân, Zengî'ye biat ederek onun

⁶⁶⁷ Gülay Öğün Bezer, "Zengî, İmâdüddin", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 44/258-259.

⁶⁶⁸ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dimaşk*, 361; İbnü'l-Esîr, *El-Kâmil*, IX/19; Muhammed Süheyl Takkûş, *Musul ve Biladü's-Şam Atabegleri Zengiler (1127-1233)*, çev. Mustafa İsmail Dönmez (İstanbul: Selenge Yayınları, 2021), 117.

⁶⁶⁹ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dimaşk*, 361-362; İbnü'l-Esîr, *El-Kâmil*, IX/19; İbnü'l-Adîm, *Zubdetu'l-Haleb*, 304; Takkûş, *Zengiler*, 117.

⁶⁷⁰ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dimaşk*, 362; İbnü'l-Esîr, *El-Kâmil*, IX/19.

⁶⁷¹ Sevim, *Azîmî Tarihi*, 66; Takkûş, *Zengiler*, 117. İbnü'l-Esîr bu olayı 523 yılı olayları arasında aktarır. Bkz. İbnü'l-Esîr, *El-Kâmil*, IX/19.

⁶⁷² İbnü'l-Adîm, *Zubdetu'l-Haleb*, 304.

emrine girmişti. Bir önceki başlıkta anlattığımız gibi Hama'nın hile ile alınmasını tavsiye eden de Hayır Hân b. Karaca'ydı.⁶⁷³

İmâdüddin Zengî, Humus'a vardığında Hayır Hân b. Karaca'yı da Sevinç gibi tutukladı. Humus'u kuşatıp ondan, şehirdeki oğlu ve adamlarına şehri kendisine teslim etmelerini emretmesini istedi. Hayır Hân, Zengî'nin istediğini yapsa da şehirdekiler onu dinlemedi. Zengî, Humus'u uzun süre kuşattıysa da başarılı olamadı. Bahâeddin Sevinç ve Dimaşk emîrlirini yanına alarak Musul'a gitti.⁶⁷⁴

Tâcü'l-Mülûk Böri, oğlu ve adamlarının serbest bırakılması için mektuplar gönderdi. İmâdüddin Zengî, 50 bin dinar fidye istedi. Böri, bunu kabul etti. Ancak bu gerçekleşmedi.⁶⁷⁵ İbnü'l-Adîm, diğerlerinden farklı olarak Hayır Hân b. Karaca'yı daha önce Hama'da tutuklattığını söylemişti. Yine İbnü'l-Adîm, Zubdetu'l-Ḥaleb'de Zengî'nin Hayır Hân'ı Humus kuşatması sırasında arpa çuvallarına bağlayarak çeşitli işkenceler yaptığını da aktarır.⁶⁷⁶

2.1.4.3. Böri'nin Dübeyş b. Sadaka'yı Ele Geçirmesi ve Dübeyş'in İmâdüddin Zengî'ye Teslimi (525/1131)

Dübeyş b. Sadaka, Büyük Selçuklu Sultanı Muhammed Tapar tarafından öldürülen Hille⁶⁷⁷ Emîri Sadaka b. Mezyed'in oğluydu. Dübeyş, Sultan Muhammed Tapar'ın ölümünden sonra (1118) Irak Selçuklu Sultanı Mahmud'un izniyle Hille'ye giderek babasının emîrliğini devam ettirdi. Anlaşılan o ki babasının intikamını Selçuklulardan ve Abbâsî Halîfeliği'nden almak istiyordu. Bu amaçla Büyük Selçuklu Sultanları ve Irak Selçuklu Sultanları arasında fesat çıkardığı gibi Abbâsî Halîfesi Müsterşid Billâh ile de mücadeleye girişti. Irak Selçuklu Sultanı Mahmud ve halîfenin Musul'a vali olarak atadığı Aksungur el-Porsukî ile de savaştı. Bu savaşlarda İmâdüddin Zengî de Aksungur'un yanında yer aldı. İmâdüddin Zengî, daha sonra Musul'a vali olacaktı. Büyük Selçuklu Sultanı Sencer, Irak Selçuklu Sultanı

⁶⁷³ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dimaşk*, 362; İbnü'l-Esîr, *El-Kâmil*, IX/19.

⁶⁷⁴ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dimaşk*, 362; İbnü'l-Esîr, *El-Kâmil*, IX/19; İbnü'l-Adîm, *Zubdetu'l-Ḥaleb*, 305.

⁶⁷⁵ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dimaşk*, 362. İbnü'l-Esîr bu olayı 523 yılı olayları arasında aktarır. Bkz. İbnü'l-Esîr, *El-Kâmil*, IX/19.

⁶⁷⁶ İbnü'l-Adîm, *Zubdetu'l-Ḥaleb*, 304.

⁶⁷⁷ الجلة Kûfe ile Bağdat arasında büyük bir şehir. Bkz. Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, II/294. Bağdat ile arasında yaklaşık 100 km. vardır.

Mahmud'dan Dübeyş b. Sadaka'yı, İmâdüddin Zengî'nin yerine Musul Valisi olarak atamasını istedi. İmâdüddin Zengî bunu duyunca Bağdat'a giderek Irak Selçuklu Sultanı Mahmud'a 100 bin dinar para vereceğini söyleyip görevinden alınmamasını istedi. Dübeyş b. Sadaka, Hille'ye geri döndü. Bağdat çevresinde halîfe ve Selçuklu Hanedanı'ndan intikam almak istercesine etrafı yağmalayıp halka eziyet ediyordu. Sultan Mahmud ve Halîfe Müsterşid Billâh'ın Hille'ye ordu göndermesi üzerine de yanına esir olarak aldığı Sultan Mahmud'un küçük oğlu ile birlikte Ca'ber Kalesi'ne kaçtı.⁶⁷⁸

Bu sırada Tuğteginlilerin hâkimiyetinde olan Sarhad Kalesi'nde vali olarak bulunan Gümüştegin, 525 yılı Cemâziyelâhir ayında (Mayıs 1131) vefat etti.⁶⁷⁹ Gümüştegin'in yerine geçecek bir çocuğu yoktu. Gümüştegin'in karısı da kaledeki hâkimiyetini kaybetmemek için ününü duyduğu Dübeyş b. Sadaka'ya haber gönderdi. Dübeyş b. Sadaka'ya kendisi ile evlenmesi karşılığında kaleyi teslim edeceğini söyledi.⁶⁸⁰ Irak'ta aradığını bulamayan Dübeyş için bu bir fırsattı. Dübeyş, az sayıdaki adamıyla kaleye gitmek için yola çıktı. Çölde yollarına devam eden Dübeyş ve adamları, yollarını kaybettiler. Aç ve susuz kalan adamlarından bazıları öldü. Dübeyş, yanlışlıkla Bedevî Kalb Kabilesi'nin yanına gitti. Onlar da Böri'ye haber göndererek Dübeyş b. Sadaka'nın yanlarında olduğunu söylediler. Bunun üzerine Böri, 6 Şaban 525/4 Temmuz 1131 günü gönderdiği bir birlikle Dübeyş b. Sadaka'yı Dımaşk'a getirtti. Böri, Dübeyş'i iyi karşılasa da onu sarayın içinde hapsedti.⁶⁸¹

Böri, Abbâsi Halîfesi Müsterşid-Billâh'a haber göndererek Dübeyş'in, elinde olduğunu bildirdi. Halîfe Müsterşid Billâh, adamlarını göndererek Dübeyş'i aldıracağını, o zamana kadar Böri'den Dübeyş'e dikkat etmesini istedi.⁶⁸² Ancak Dübeyş'in, Böri'nin elinde olduğunu öğrenen İmâdüddin Zengî, Böri'ye haber göndererek oğlu Sevinç ve 50 bin dinar para karşılığında Dübeyş'in kendisine teslim edilmesini teklif etti. Böri de bunu kabul ederek Dübeyş'i 8 Zilkade 525/2 Ekim 1131

⁶⁷⁸ Ayrıntılı bilgi için bkz. Özaydın, "Dübeyş b. Sadaka"; Nadir Karakuş, "Hille'de Bir Bedevî Emiri: Dübeyş b. Sadaka", *Marife Dini Araştırmalar Dergisi* 18/2 (31 Aralık 2018), 339-386.

⁶⁷⁹ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dımaşk*, 367; İbnü'l-Esîr, *El-Kâmil*, IX/28; Özaydın, "Dübeyş b. Sadaka", 10/14.

⁶⁸⁰ İbnü'l-Esîr, *El-Kâmil*, IX/28; Özaydın, "Dübeyş b. Sadaka", 10/14; Karakuş, "Dübeyş b. Sadaka", 380-381.

⁶⁸¹ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dımaşk*, 366; İbnü'l-Esîr, *El-Kâmil*, IX/28.

⁶⁸² İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dımaşk*, 366-367.

günü İmâdüddin Zengî'ye teslim etti. Zengî, beklenenin aksine Dübey's'i iyi karşıladı ve bir süre yanında tuttu.⁶⁸³ Halife'nin adamları Dübey's'i teslim almak için geldiklerinde onun İmâdüddin Zengî'ye teslim edildiğini öğrendiler. Halife Müsterşid'in elçileri, Bağdat'a dönerken İmâdüddin Zengî, onlara saldırıp tutuklattı.⁶⁸⁴

2.1.5. Böri'nin Suikasta Uğraması, Ölümü ve Siyaseti

Alamut'taki Bâtınîler, Dımaşk'ta arkadaşlarının başına gelenleri öğrendikten sonra Tâcü'l-Mülûk Böri'yi öldürmeleri için iki Horasanlıyı görevlendirdiler. Bu ikisi, Dımaşk'a gelip halkın içine karıştılar. Sonra da Böri'nin muhafız birliğine kadar girdiler. Tâcü'l-Mülûk Böri, 5 Cemâziyelevvel 525/5 Mayıs 1131 Pazar günü hamamdan dönüp sarayın önüne geldiğinde diğer muhafızları yanından ayrıldılar. Muhafızların ayrılmasından sonra iki suikastçı, Böri'nin üzerine atlayarak ona saldırdılar. Boynundan ve bacağından iki bıçak yarası aldı. Bunu duyan askerler hemen suikastçıları öldürdüler. Böri'nin boynuna aldığı yara iyileşti. Ancak bacağından aldığı yara irin tuttu. Durumu tam iyileşmese de bir süre daha eski işlerine devam etti.⁶⁸⁵

Tâcü'l-Mülûk Böri, suikasta uğramasının ardından 16 Cemâziyelâhir 525/16 Nisan 1131 günü devlet adamlarından, askerlerden ve halktan bir grubu meclisinde topladı. Yarasının iyileşmeyeceğini, hayattan ümidini kestiğini ve öleceğini hissettiğini söyledi. Oğlu Şemsülmülûk İsmail'i göstererek onu yerine vasiyet ettiğini söyledi. Oradakiler de sana nasıl itaat ettiyse ona da itaat edeceğiz dediler. Böri'de Şemsülmülûk İsmail'e hil'at giydirerek resmen veliaht olarak tayin etti.⁶⁸⁶ İbnü'l-Esîr'in El-Kâmil'de aktardığına göre oğullarından Cemâleddin Muhammed'e de Ba'lebek ve etrafını iktâ etti.⁶⁸⁷

Böri'nin Bâtınîlerin düzenlediği suikastta bacağından aldığı yaranın iyileşmeyip irin tuttuğundan bahsetmiştik. Böri, bu yaraya yaklaşık bir yıl kadar

⁶⁸³ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dımaşk*, 367; İbnü'l-Esîr, *El-Kâmil*, IX/28-29; İbnü'l-Adîm, *Zubdetu'l-Haleb*, 306.

⁶⁸⁴ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dımaşk*, 367-368; Sevim, *Azîmî Tarihi*, 68; İbnü'l-Esîr, *El-Kâmil*, IX/29; İbnü'l-Adîm, *Zubdetu'l-Haleb*, 307.

⁶⁸⁵ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dımaşk*, 365-366; İbnü'l-Esîr, *El-Kâmil*, IX/30; İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zamân*, XX/234.

⁶⁸⁶ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dımaşk*, 368-369; İbnü'l-Esîr, *El-Kâmil*, IX/38; İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zamân*, XX/234.

⁶⁸⁷ İbnü'l-Esîr, *El-Kâmil*, IX/38.

dayanabildi. Yarası onu iyice zayıf ve halsiz düşürdü. Nihayetinde 21 Recep 526/7 Haziran 1132 günü vefat etti.⁶⁸⁸ Arkasından Dımaşk'lı İbnü'l Hayyât gibi birçok şair onun için mersiye ve şiirler yazdı.⁶⁸⁹

Tâcü'l-Mülûk Böri, Melik Dukak döneminden itibaren çeşitli görevlerde bulunarak başa geçene kadar devlet yönetiminde yeterli olan tecrübeye sahip olmuştur. Babasından farklı olarak Dımaşk ve çevresinde hâkim olan Bâtınîleri bölgede barındırmaması ve yönetimde güçlü bir varlığı olan babasının veziri Mezdekânî'yi öldürtmesi edindiği tecrübenin sonucudur.

Tâcü'l-Mülûk Böri, yine kendi döneminde bölgede önemli bir güç olarak ortaya çıkan İmâdüddin Zengî'yle uğraşmak zorunda kaldığı için Haçlılarla yeterli mücadeleyi verememiş olsa da onlara karşı bir kayıp da yaşamamıştır.

2.2. Şemsülmülûk Ebu'l-Feth İsmail Dönemi (526-529/1132-1135)

Şemsülmülûk Ebu'l-Feth İsmail b. Tâcü'l-Mülûk Böri, 7 Cemâziyelevvel 506/30 Ekim 1112 gününün gecesinde doğdu.⁶⁹⁰ Annesi Saffetülmülk Zümrüt Hatun'du. Böri'nin ölümünden sonra yerine vasiyeti üzerine 526 yılı Recep ayında (Mayıs/Haziran 1132) Şemsülmülûk İsmail geçti. Onun babasının yerine geçmeden önceki faaliyetleri hakkında kaynaklarda bir bilgi bulunmamaktadır. İlk başa geçtiği zaman Şemsülmülûk İsmail, babasının veziri Kerîmülmülk Ebu'l-Fazl Ahmed el-Mezdakânî'yi görevinde bıraktı. Şehirdeki tayin ve düzenlemeleri de Dımaşk Şahnesi Yusuf b. Firûz'a bıraktı. Devlet adamlarına ve halka iyi davranarak insanların sevgisini kazandı. Halkın üzerindeki vergiyi kaldırıp hayır dualar aldı.⁶⁹¹

2.2.1. İç Olaylar ve Fetihler

2.2.1.1. İsmail'in Kardeşi Cemâleddin Muhammed ile Mücadelesi (526/1132)

İsmail, başa geçtikten birkaç ay sonra Ba'lebek'te bulunan kardeşi Cemâleddin Muhammed'in, babası Böri zamanından beri Dımaşk hâkimiyetinde bulunan el-Lebve

⁶⁸⁸ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dımaşk*, 370; İbnü'l-Esîr, *El-Kâmil*, IX/38; Alptekin, "Böri", 6/327.

⁶⁸⁹ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dımaşk*, 370-371; İbnü'l-Esîr, *El-Kâmil*, IX/38; Alptekin, "Böri", 6/327.

⁶⁹⁰ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dımaşk*, 390; İbnü'l-Esîr, *El-Kâmil*, IX/58.

⁶⁹¹ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dımaşk*, 372.

ve er-Ra's kalelerini⁶⁹² ele geçirdiğini öğrendi. İbnü'l-Kalânîsî'ye göre Muhammed, bu kaleleri kale sahiplerini tuzağa düşürerek ele geçirdi. İbnü'l-Esîr'e göre ise Muhammed, kale sahipleriyle anlaşarak kaleleri ele geçirmişti.⁶⁹³

İsmail, kardeşinin bu iki kaleyi ele geçirdiğini öğrenince ona bu yaptığı şeyden vazgeçmesini, kaleleri kendisine vermesini istedi. Ancak Muhammed, buna yanaşmadı. İsmail, kimseye haber vermeden el-Lebve, er-Ra's kaleleri ile Ba'lebek'e gitmek için ordusunu hazırlamaya başladı.⁶⁹⁴

Şemsülmülûk İsmail, 526 yılı Zilkade ayında (Ekim 1132) kuzeye gidiyor izlenimi vererek yola çıktı. Önce el-Lebve Kalesi'ne gitti. Kalede yaşayanlar emân isteyince kabul edip kaleyi teslim aldı. El-Lebve'den sonra Er-Ra's Kalesine yürüdü. Bu kaledekiler de emân isteyince kabul edip kaleyi teslim aldı. Sonra da kardeşi Muhammed'in olduğu Ba'lebek'e giderek şehri kuşattı. Muhammed, İsmail'in gelişinden önce hazırlık yaparak ordu toplamıştı. Çevre köylerden ve şehirlerden asker topladı. İsmail, kaleyi birkaç gün kuşattıktan sonra yaşanan mücadelede Muhammed'in askerlerinden kimisi öldürüldü, kimisi de yaralandı. Ardından İsmail, şehri ele geçirdi. Ancak Muhammed, kalede direnmeye devam ediyordu. Kalenin etrafına mancınıklar yerleştirildi. Muhammed, durumun zorluğunu anlayınca eski görevine devam etmesi karşılığında teslim olacağını İsmail'e bildirdi. İsmail de bunu kabul etti. İki birbirine bağlılık yemini ettikten sonra İsmail, 527 yılı Muharrem ayı başlarında (Kasım 1132) Dimaşk'a döndü.⁶⁹⁵

2.2.1.2. İsmail'in Hama'yı Zaptı (527-1133)

İmâdüddin Zengî, 524 yılı Şevval ayında (Eylül-Ekim 1124) Böri'nin oğlu Sevinç'e kurduğu tuzakla Hama'yı ele geçirmişti. Şemsülmülûk İsmail de babasının ölümünden sonra yaklaşık bir yıl geçmişken Hama'yı Zengî'den geri almak istedi.⁶⁹⁶

⁶⁹² حصن اللبوة وحصن راس Bu iki kale Ba'lebek civarındadır. Bkz. Bedreddin el-Ayni, *İkdü'l-Cümân fi Târihi Ehli'z-Zamân* (Kahire: Darü'l-Kütüb ve'l-Vesaikü'l-Kavmiyye, 2010), I/39, dip. 6.

⁶⁹³ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dimaşk*, 372-373; İbnü'l-Esîr, *El-Kâmil*, IX/39.

⁶⁹⁴ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dimaşk*, 373; İbnü'l-Esîr, *El-Kâmil*, IX/39; İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zamân*, XX/245.

⁶⁹⁵ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dimaşk*, 373-374; İbnü'l-Esîr, *El-Kâmil*, IX/39; İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zamân*, XX/245.

⁶⁹⁶ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dimaşk*, 378; İbnü'l-Esîr, *El-Kâmil*, IX/46; İbnü'l-Adîm, *Zubdetü'l-Haleb*, 309.

Çünkü tam bu sıralarda Zengî'nin Halep Valisi Savar, Haçlılarla mücadele ediyordu.⁶⁹⁷ Bu sebeple de Hama'ya yardım edemezdi. Hama'ya saldırmak için hazırlıklar başladı.⁶⁹⁸ Hama'da bu sırada İmâdüddin Zengî'nin adamı Hâcib Selahaddin'in nâibi bulunuyordu. O da Abbâsî Halîfesi Müsterşid'in Musul'u kuşatacağını öğrenince kaleyi tahkim etmişti.⁶⁹⁹ İsmail'in devlet adamları da bu sebeple onu bu işten vazgeçirmeye çalıştılar. Ancak İsmail, vazgeçmeyerek 527 Ramazan ayının son 10 günü (26 Temmuz- 4 Ağustos 1133) içinde yola çıktı. Adamları en azından bayramdan sonra kalmasını tavsiye etse de İsmail, kimseyi dinlemedi.⁷⁰⁰

Hama Valisi ve halkı, Ramazan'da ya da bayramda kimsenin saldırmasını beklemedikleri için gaflet halindeydi. İsmail, bayramda aniden Hama'ya saldırıya geçti. Askerler, şehre ok yağdırıyordu. Hama'dakiler, hemen dar sokaklara ve izbe yerlere sığındılar. Hama askerleri de şaşkınlığı attıktan sonra kale surları üzerinden savunmaya geçtiler. Savaş ilk gün öğleden sonraya kadar bu şekilde devam etti. Öğleden sonra Dımaşk askerleri geri çekildi. Ertesi gün İsmail, askerlerini şehrin her tarafına göndererek kendisi de bizzat saldırıya katıldı. Askerlerine kale surlarının zayıflamış olan bir yerinden şehre girmelerini emretti. Kendisi de bizzat bu noktadan saldırıya geçti. Bunun üzerine şehirdekiler emân istediler. İsmail, bu isteği kabul etti. Sonra askerler de İsmail'in yağmalanan malları iade ettiğini görünce grup grup gelerek teslim oldular. Sonunda şehrin valisi de güvenliğinin sağlanması karşılığında emân istedi. İsmail, onun isteğini de kabul ederek şehre kendi adamlarını yerleştirdikten sonra Şeyzer'e doğru hareket etti.⁷⁰¹

⁶⁹⁷ Sevim, *Azîmî Tarihi*, 70.

⁶⁹⁸ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dımaşk*, 378; İbnü'l-Esîr, *El-Kâmil*, IX/46; İbnü'l-Adîm, *Zubdetu'l-Haleb*, 309.

⁶⁹⁹ İbnü'l-Esîr, *El-Kâmil*, IX/46; İbnü'l-Adîm, *Zubdetu'l-Haleb*, 309.

⁷⁰⁰ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dımaşk*, 378; İbnü'l-Esîr, *El-Kâmil*, IX/46; İbnü'l-Adîm, *Zubdetu'l-Haleb*, 309.

⁷⁰¹ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dımaşk*, 378-379; İbnü'l-Esîr, *El-Kâmil*, IX/46; İbnü'l-Adîm, *Zubdetu'l-Haleb*, 309.

2.2.1.3. Şeyzer Kuşatması ve Şakîfu Tiyrûn Kalesinin Fethi (527-528/1133)

Şemsülmülûk İsmail, Hama'yı zapt ettikten sonra Hama'ya bir günlük mesafede olan⁷⁰² Şeyzer'e yöneldi. Şeyzer, Benî Münkız ailesinin elindeydi.⁷⁰³ İsmail bir süre şehri kuşattıktan sonra Şeyzer hâkiminin bir miktar para vermesi karşılığında kuşatmayı kaldırarak 527 yılı Zilkade ayında (Eylül-Ekim 1133) Dimaşk'a döndü.⁷⁰⁴

Şakîfu Tiyrûn Kalesi, Haçlıların elindeki Sûr şehri yakınlarında,⁷⁰⁵ Beyrut ve Sayda civarındaki yüksek bir yerde kurulu olan sağlam bir kaledir.⁷⁰⁶ Şakîfu Tiyrûn, Vâditteym reislerinden -daha önce Bâtînî Dâi'si Behrâm ile mücadelesinden duyduğumuz- Dürzî inancından Dahhâk b. Cendel'in elindeydi. İsmail, Şakîfu Tiyrûn Kalesini kuşatarak 24 Muharrem 528/24 Kasım 1133 günü kaleyi Dahhâk b. Cendel'in elinden aldı.⁷⁰⁷

2.2.1.4. İsmail'in Suikasta Uğraması ve Kardeşi Sevinç'i Öldürmesi (528/1134)

Şemsülmülûk İsmail, 9 Rebîülâhir 528/6 Şubat 1134⁷⁰⁸ günü Sednâyâ⁷⁰⁹ ve Asâl bölgesine avlanmaya gitti. Av sırasında muhafızlarından uzaklaştığı bir anda dedesi Tuğtegin'in Türk kölelerinden İlbâ isimli bir adam İsmail'e saldırdı. Savurduğu ilk kılıç darbesi boşa giderken ikincisi de İsmail'in atının boynuna geldi. İsmail'in muhafızlarının gelmesi üzerine de İlbâ oradan kaçtı. İsmail, bu saldırıdan yara almadı. Askerler de İlbâ'yı aramaya başladılar.⁷¹⁰

İsmail, Dimaşk'a döndükten bir süre sonra askerler İlbâ'yı yakalayıp huzuruna getirdiler. İsmail, ona bu işi niye yaptığını sorunca "Allah'a yakınlaşmak için

⁷⁰² Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, III/383.

⁷⁰³ Ayrıntılı bilgi için bkz. Abdülkerim Özeydin, "Münkız (Benî Münkız)", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006); Gülay Ögün Bezer, "Şeyzer", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010).

⁷⁰⁴ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dimaşk*, 379; İbnü'l-Esîr, *El-Kâmil*, IX/46-47.

⁷⁰⁵ Şeyfikîrî Bkz. Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, III/356.

⁷⁰⁶ İbnü'l-Esîr, *El-Kâmil*, IX/50.

⁷⁰⁷ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dimaşk*, 382; İbnü'l-Esîr, *El-Kâmil*, IX/50; İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zamân*, XX/353.

⁷⁰⁸ İbnü'l-Esîr, bu olayı 527/1133 yılı olayları arasında sayar. Bkz. İbnü'l-Esîr, *El-Kâmil*, IX/48.

⁷⁰⁹ صيدنايا Dimaşk'ta üzüm bağları ve şarabıyla meşhur bir beldedir. Bkz. Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, III/438.

⁷¹⁰ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dimaşk*, 382; İbnü'l-Esîr, *El-Kâmil*, IX/48; İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zamân*, XX/253-254.

yaptım. Çünkü sen halka zulmettin" dedi. Askerler tarafından dövülerek kendisiyle birlikte kimlerin olduğunu söylemesi için zorlandı. O da kölelerden bazılarının isimlerini verdi. İsmail, İlbâ'yı öldürdükten sonra ismini verdiği köleleri de sorgusuz bir şekilde öldürdü. Bununla da yetinmeyerek kardeşi Sevinç'i⁷¹¹ de suçladı. Sevinç'i bir odaya kapattı ve aç bırakarak öldürdü. Halk da köleleri ve kardeşi Sevinç'i sorgusuzca öldürdüğü için İsmail'i suçladı.⁷¹²

2.2.2. Haçlılarla İlişkiler

2.2.2.1. Banyas'ı Haçlıların Elinden Alması (527/1132)

Haçlıların, Dımaşk Atabegliği ile son teması, 523/1129 yılında Haçlıların başarısız Dımaşk kuşatması girişiminde olmuştu. O tarihten itibaren Dımaşk Atabegliği de Haçlılar da İmâdüddin Zengî ile verdikleri mücadele ve iç karışıklıklardan dolayı birbirine temas etmedi.

Dımaşk kuşatmasından sonra 1130 yılında Antakya Prinkepsi II. Bohemund, Dânişmendliler'den Emîr Gazi tarafından öldürüldü. Sonrasında Antakya Prinkepsliği 1136 yılına kadar II. Bohemund'un karısı Alice tarafından yönetildi.⁷¹³ Kudüs Kralı II. Baudouin, 1131 yılında öldü. Onun yerine de damadı Foulques geçti.⁷¹⁴ Yine aynı yıl Urfa Kontu I. Joscelin de öldü. Yerine de oğlu II. Joscelin geçti.⁷¹⁵

Foulques, Kudüs Krallığı'nın başına geçmesinden sonra kral olmasını istemeyenlerle uğraşmak zorunda kaldı. Bunlardan ilki, selefi Baudouin'in kızı Alice'ydi. Bir diğeri Trablus Kontu Pons oldu. Hatta Kral Foulques, Trablus'u kuşatmak zorunda kaldı. Sonuncusu da Yafa Kontu Hugue oldu. İddiaya göre Foulques'in karısı Melisende ile Hugue arasında eski bir aşk hikayesi vardı. Yafa

⁷¹¹ İbnü'l-Kalânisi Sevinç'in İsmail'den büyük olduğunu söyler. Bkz. İbnü'l-Kalânisi, *Târihü Dımaşk*, 383.

⁷¹² İbnü'l-Kalânisi, *Târihü Dımaşk*, 383; İbnü'l-Esir, *El-Kâmil*, IX/48; İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zamân*, XX/254.

⁷¹³ Işın Demirkent, "Haçlılar", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 14/531.

⁷¹⁴ Tyrensis, *Willermus Tyrensis'in Haçlı Kroniği II*, 279-283; Demirkent, "Haçlılar", 14/531; Karaca, *Kudüs Haçlı Krallığı*, 185.

⁷¹⁵ Demirkent, "Haçlılar", 14/531.

Kontu Hugue, bu düşmanlık sebebiyle Askalanlı Müslümanlarla anlaşmış bundan dolayı da krallık'tan sürülmüştü.⁷¹⁶

527/1132 yılında Dımaşklı bazı tüccarlar Beyrut civarında Beyrut'un Haçlı hâkimi tarafından soyuldukları için Şemsülmülûk İsmail'e şikâyetle bulundular. Bunun üzerine İsmail, Beyrut Hâkimine mektup yazarak Dımaşklı tüccarların mallarını geri istedi. Ancak mektuplaşmalar sonuçsuz kaldı. Bu sebeple Şemsülmülûk İsmail, Haçlılara aynı şekilde karşılık vermek istedi. Onun niyeti 523/1129 yılında Bâtınîlerin Haçlılara teslim ettiği Banyas'ı geri almaktı. Ancak hiç kimseye bundan bahsetmeyerek orduyu hazırlamaya başladı.⁷¹⁷

Dımaşk ordusu, Muharrem ayının sonlarında (Aralık 1132) Banyas'a hareket etti. 1 Safer/12 Aralık günü İsmail, Banyas'ta ordugâhını kurdu. İbnü'l-Kalânîsî'nin Târihû Dımaşk'ta aktardığına göre büyük bir birlik vardı. İbnü'l-Esîr'in El-Kâmil'de aktardığına göre ise Banyas'ta kaleyi savunacak kimse yoktu. Savaş başladıktan sonra Türk birlikleri Banyas'takilerin üzerine ok yağdırmaya başladı. Bir süre sonra surlarda bir gedik açarak şehre girdiler. Şehre girdikten sonra önlerine çıkan tüm Haçlıları ya öldürdüler ya da esir aldılar. Bunu gören kaledeki askerler emân istedi. Bu askerlerin tamamının esir alınmasından sonra 4 Safer 527/15 Aralık 1132 günü Banyas, Dımaşk Atabegliği'nin eline geçti. İsmail, yanına aldığı esirlerle birlikte 6 Safer/17 Aralık günü Dımaşk'a döndü.⁷¹⁸

Kudüs Kralı ve diğer Haçlılar ise kendi içinde yaşadıkları karmaşa sebebiyle Banyas'a gelemeler. Runciman, bu sırada krallık ordusunun Yafa'ya gönderilmek üzere toplandığını anlatır.⁷¹⁹ Haçlı kaynaklarında bu olay ayrıntı verilmeden çok kısa bir şekilde anlatılmaktadır.⁷²⁰

⁷¹⁶ Runciman, *Haçlı Seferleri*, II/154-158; Karaca, *Kudüs Haçlı Krallığı*, 188-191. Kral Foulques ile Yafa Kontu Hugue arasında yaşananlar hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Tyrensis, *Willermus Tyrensis'in Haçlı Kroniği II*, 310-314.

⁷¹⁷ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihû Dımaşk*, 375; İbnü'l-Esîr, *El-Kâmil*, IX/42.

⁷¹⁸ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihû Dımaşk*, 375-376; İbnü'l-Esîr, *El-Kâmil*, IX/42-43; İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zamân*, XX/248-249.

⁷¹⁹ Runciman, *Haçlı Seferleri*, 157.

⁷²⁰ Bkz. Tyrensis, *Willermus Tyrensis'in Haçlı Kroniği II*, 314; Runciman, *Haçlı Seferleri*, 157.

2.2.2.2. Havran'da Haçlılarla Mücadele (528/1134)

Şemsülmülük İsmail'in Şakîfu Tiyârûn Kalesini fethetmesinin ardından Haçlılar ordu toplayarak Havran bölgesine saldırıp civarı yağmaladılar. Bunu duyan Şemsülmülük İsmail de Türkmenlerden ve diğer milletlerden yardım istedi. Gelen yardımlarla birlikte Havran'a giderek Haçlıların karşısına ordugâhını kurdu. Haçlıların asker sayısı çok fazlaydı. Dımaşk ordusunun etrafını sardılar. Müslüman askerler, ordugâhtan dışarıya çıkamıyordu. İki ordu arasında karşılıklı ok atılması yoluyla küçük çarpışmalar gerçekleşiyordu.⁷²¹

Nihayet Şemsülmülük İsmail, Haçlılar'a fark ettirmeden bir grup askerle ordugâhtan ayrıldı. İsmail, Haçlıların elindeki Akka, Nâsıra ve Taberiye'ye saldırdı. Haçlılar bunu duyunca korkuya kapılarak ordugâhlarını terk edip kendi şehirlerine döndüler. Şemsülmülük İsmail de Haçlıların dönüş yolundan farklı bir yol seçerek oradan ordugâhına döndü. Haçlılar, şehirlerinin başına geleni gördükten sonra İsmail'den tekrar barış talebinde bulundular. Şemsülmülük İsmail, Zilhicce ayının sonunda (Ekim 1134) Dımaşk'a döndü.⁷²²

2.2.3. Şemsülmülük İsmail'in Öldürülmesi ve Siyaseti (529/1135)

Uğradığı suikasttan sonra Şemsülmülük İsmail'in tavırları ve hali değişti. O, etrafındakilere karşı şüphe duyar hale gelmişti. 528 yılının sonlarına doğru (1134-1135) devlet adamlarına, askerlere, aile ferdlerine ve halka karşı tavrı iyice değişti. Mücadelesiyle ve mücahitliğiyle bilinen İsmail, etrafındaki herkesin nefret ettiği biri haline gelmişti.⁷²³

Önce Dımaşk dışındaki yerlerde bulunan yüksek rütbeli devlet adamlarına zulmetmeye başladı. Onları sebepsiz şekilde itham edip sorgusuz bir şekilde mallarını müsadere ediyordu. Kaynakların aktardığına göre Humus'tan gelen Bedran el-Kâfir isimli birisini, yüksek rütbeli devlet adamlarının mallarına zorla el koymasını için kendisine yardımcı olarak aldı. İbnü'l-Kalânîsî'nin *Târihû Dımaşk'ta* aktardığına göre

⁷²¹ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihû Dımaşk*, 384; İbnü'l-Esîr, *El-Kâmil*, IX/50.

⁷²² İbnü'l-Kalânîsî, *Târihû Dımaşk*, 384-385; İbnü'l-Esîr, *El-Kâmil*, IX/50-51.

⁷²³ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihû Dımaşk*, 387-388; İbnü'l-Esîr, *El-Kâmil*, IX/58; İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zamân*, XX/270-271.

bu adam, İslam'dan ve ahkâmından bîhaberdi. Değişik işkence ve ikna yöntemleriyle devlet adamlarının mallarına el koyuyordu.⁷²⁴

Sıra Dımaşk'ta İsmail'in yakın hizmetinde bulunanlara geldi. İlk hedefi de Hâcib Yusuf b. Firûz'du. Yusuf b. Firûz, Tâcü'l-Mülûk Böri zamanından beri sayılan ve sözü dinlenen bir devlet adamıydı. İsmail de başa geldikten sonra Yusuf b. Firûz'u görevinde bırakmış devlet işlerindeki düzenlemeleri ve tayinleri ona bırakmıştı. Hâcib Yusuf, başına gelecekleri anlayınca Tâcü'l-Mülûk Böri zamanında kendisine iktâ edilen Tedmür'e kaçtı.⁷²⁵

Devlet katındaki bu kargaşa devam ederken Dımaşk'ı ele geçirme niyetinde olan İmâdüddin Zengî ile mektuplaşmaya başladı. İsmail, Zengî'den Dımaşk'ı bir an önce gelip teslim almasını istiyordu. Sıbt İbnü'l-Cevzî ise diğerlerinden farklı olarak önce Dımaşk halkının mektup yazarak İmâdüddin Zengî'yi davet ettiğini yazar.⁷²⁶ Ona yazdığı mektupta eğer hemen gelmezse Dımaşk'ı teslim etmek için Haçlıları çağıracağını söylüyordu. Hatta Dımaşk'ta sevmediği yöneticilere karşı yapılacak şeylerde iş birliği teklif ediyordu.⁷²⁷ Kendisi de Dımaşk'ta bulunan tüm para ve erzağı Sarhad Kalesi'ne taşımaya başlamıştı. İmâdüddin Zengî'ye Dımaşk'ı teslim ettikten sonra Sarhad Kalesi'nde yaşamayı düşünüyordu. Bu planı yakın adamlarından gizli yapmaya çalışsa da bir süre sonra katipleri, devlet adamları, gulâmları⁷²⁸ ve askerleri bunu öğrendiler. Onlar da bunu İsmail'in annesi Saffetülmülk Zümrüt Hatun'a anlattılar. Ondan oğlu İsmail'i öldürmesini istiyorlardı.⁷²⁹

Saffetülmülk Zümrüt Hatun, bunları öğrenince oğlunu yanına çağırdı. Onu bu yaptıklarından dolayı kınayarak davranışlarını değiştirmesini istedi. Şemsülmülük İsmail, bunları reddetse de düzelecek gibi görünmüyordu. Sıbt İbnü'l-Cevzî ise Mir'âtü'z-Zamân'da İsmail'in annesini azarlayarak ölümle tehdit ettiğini aktarır.⁷³⁰

⁷²⁴ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dımaşk*, 388; İbnü'l-Esîr, *El-Kâmil*, IX/58; İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zamân*, XX/270-271.

⁷²⁵ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dımaşk*, 388.

⁷²⁶ İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zamân*, XX/271.

⁷²⁷ Takkûş, *Zengiler*, 118.

⁷²⁸ Eski İslam Devletlerinde ordu, idare ve sarayda çalıştırılan köleler. Bkz. Mustafa Zeki Terzi, "Gulâm", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996).

⁷²⁹ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dımaşk*, 388-389; İbnü'l-Esîr, *El-Kâmil*, IX/58; İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zamân*, XX/271.

⁷³⁰ İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zamân*, XX/271.

Sonunda Saffetülmülk Zümrüt Hatun, İsmail'i öldürtmek için fırsat kollamaya başladı. İsmail'i, 14 Rebûlâhir 529/1 Şubat 1135 günü, gulâmlarının yanından ayrıldığı bir anda kendi gulâmlarına öldürttü. Cesedi de adamlarının görmesi için sarayın bir yanına atıldı. İbnü'l-Kalânîsî'nin ifadesiyle bu ölümle insanlar sevindi ve rahata erdi. Zümrüt Hatun'a çokça dualar ederek Allah'a şükrettiler.⁷³¹

İbnü'l-Esîr, *El-Kâmil*'de İsmail'in ölümüne sebep olarak bir rivayet daha aktarır. Rivayete göre İsmail'in annesi ile Hâcib Yusuf b. Firûz arasında bir ilişki vardı. İsmail de bunu öğrenince onları öldürmeye karar verdi. Ancak Yusuf b. Firûz, Tedmür'e kaçarak kurtuldu. İsmail'e itaatkâr olduğunu bildiren mektuplar yazdı. İsmail de annesi Saffetülmülk Zümrüt Hatun'u öldürmeyi istedi. Annesi de bunu öğrenince ondan önce davranarak oğlu Şemsülmülûk İsmail'i öldürdü.⁷³²

Babasının yerine geçtikten sonra ilk olarak kardeşi Muhammed'in isyanıyla uğraşmak zorunda kalan Şemsülmülûk İsmail, Hama'yı Zengîlerin, Banyası da Haçlıların elinden alarak iç ve dış ilişkilerde başarılı bir devlet adamı profili oluşturmuştur. Yine halk ve devlet adamlarının gözünde adaletli ve merhametli bir lider olarak görünen İsmail'in uğradığı suikasttan sonra halka ve yakınlarına karşı olan tavırları değişerek halkın ve devlet adamlarının gözünde oluşturduğu profilin tersi hareketlere girişmiştir. Önce kardeşi Sevinç'i acımasız bir şekilde öldüren İsmail, son olarak Dımaşk'ı İmâdüddin Zengî'ye teslim etmek isteyince bizzat annesinin emriyle öldürülmüştür.

2.3. Şehâbeddin Mahmud b. Tâcü'l-Mülûk Böri Dönemi (529-533/1135-1139)

Şehâbeddin Mahmud, Tâcü'l-Mülûk Böri'nin Saffetülmülk Zümrüt Hatun'dan olma çocuklarından. Ne zaman doğduğu ile ilgili kaynaklarda bir bilgi bulunmamaktadır. 520/1126 yılında Tedmür zapt edilince dedesi Tuğtegin, Tedmür'e yönetici olarak Şehâbeddin Mahmud'u atamıştır.⁷³³ Şemsülmülûk İsmail'in 14 Rebûlâhir 529/1 Şubat 1135 günü öldürülmesiyle, Zümrüt Hatun tarafından yerine

⁷³¹ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dımaşk*, 389-390; İbnü'l-Esîr, *El-Kâmil*, IX/58; İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zamân*, XX/271.

⁷³² İbnü'l-Esîr, *El-Kâmil*, IX/58.

⁷³³ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dımaşk*, 342; İbnü'l-Esîr, *El-Kâmil*, VIII/667; İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zamân*, XX/194.

Şehâbeddin Mahmud geçirildi. Şehâbeddin Mahmud, annesinin huzurunda makamına oturdu. Devlet adamları da ona ve annesine itaat edeceklerine dair yemin ettiler.⁷³⁴

2.3.1. Şehâbeddin Mahmud Dönemi İmâdüddin Zengî ile İlişkiler

2.3.1.1. İmâdüddin Zengî'nin I. Dımaşk Kuşatması ve Hama'yı Zaptı (529-1135)

İmâdüddin Zengî, Şemsülmülûk İsmail'in yazdığı mektuptan sonra ordusuyla birlikte Dımaşk'a doğru yürümeye geçti. Zengî'nin Fırat'ı geçerek Dımaşk'ı teslim almaya geldiği haberleri Dımaşk'a da ulaştı. Zengî kendisi gelmeden önce elçilerini gönderdi. Ancak elçiler geldiğinde Şemsülmülûk İsmail öldürülmüş, yerine de kardeşi Şehâbeddin Mahmud geçmişti. Elçiler iyi karşılandı. Onlara ikramlarda bulunularak halkın ve emîrlerin Şehâbeddin Mahmud üzerinde ittifak ettiği ve Dımaşk'ı teslim etmek gibi bir niyetlerinin olmadığı bildirildi.⁷³⁵

Elçiler, İmâdüddin Zengî'ye giderek durumu anlattılar. Zengî, anlatılanlara aldırış etmeyerek yoluna devam etti. Azrâ'dan⁷³⁶ geçerek el-Kusayr'a⁷³⁷ varıp 1 Cemâziyelevvel 529/17 Şubat 1135 günü ordugâhını kurdu. Ancak Dımaşk, Zengî'nin kuşatmasına karşı hazırlanmış, şehir tahkim edilmiş ve köyler boşaltılarak insanlar Dımaşk'a getirilmişti. Zengî de bunları görünce Dımaşk önlerine kadar gelse de saldırmaya cesaret edemedi. Bu sırada Zengî'nin ordugâhında kıtlık başladı.⁷³⁸ Askerlerinden bazıları teslim oluyor, atları yağmalanıyordu. Zengî, bunun üzerine barış talebinde bulundu. İmâdüddin Zengî, barış şartlarını görüşmek için Şehâbeddin Mahmud'u çadırına davet etti. Ancak Şehâbeddin Mahmud, kendisi gitmeyi kabul etmeyerek yerine kardeşi Behrâmşah'ı göndermeye karar verdi.⁷³⁹

Bu sırada Abbâsî Halîfesi Müstersîd'in elçisi Reis Bişr b. Kerim b. Bişr, İmâdüddin Zengî'ye ulaştı. Halîfe, ondan Dımaşk kuşatmasını kaldırıp Musul'a

⁷³⁴ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dımaşk*, 390; İbnü'l-Esîr, *El-Kâmil*, IX/59; İbnü'l-Adîm, *Zubdetu'l-Haleb*, 311.

⁷³⁵ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dımaşk*, 390; İbnü'l-Esîr, *El-Kâmil*, IX/59.

⁷³⁶ عذراء Dımaşk Gütası'nda Havlân'a bağlı bir köydür. Bkz. Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, IV/91.

⁷³⁷ القصبير Dımaşk'tan Humus'a gitmek isteyen kişinin ilk konaklamak isteyeceği yerdir. Bkz. İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dımaşk*, IV/367.

⁷³⁸ İbnü'l-Adîm, *Zubdetu'l-Haleb*, 312.

⁷³⁹ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dımaşk*, 391-392; İbnü'l-Esîr, *El-Kâmil*, IX/59; İbnü'l-Adîm, *Zubdetu'l-Haleb*, 312.

dönmesini istiyordu. Behrâmşah'ın ordugâha gelip kendisi ile görüşmesinden sonra Zengî, 28 Cemâziyelevvel 529/16 Mart 1135 günü kuşatmayı kaldırarak Dımaşk'tan ayrılıp Hama'ya gitti.⁷⁴⁰ Ayrıca Dımaşk'ta Emîr Bazvac ve Mûinüddin Üner kuşatma sırasında yaptıklarıyla öne çıkan isimler oldu.⁷⁴¹

İmâdüddin Zengî, Hama'yı Tâcü'l-Mülûk Böri zamanında hileyle ele geçirmiş, Şemsülmülûk İsmail de onun adamlarının Haçlılarla mücadele ediyor olmasından faydalanarak geri almıştı. Şemsülmülûk İsmail, Hama'yı zapt edince şehre vali olarak Şemsü'l-Havâs'ı atamıştı. İmâdüddin Zengî, Hama'ya varınca Şemsü'l-Havâs'ı tutuklayarak Hama'yı ondan aldı. Sonrasında da Hama'yı yine Hâcibi Selahaddin'e teslim etti.⁷⁴²

2.3.1.2. Şehâbeddin Mahmud'un Humus'u Zaptı (530/1135)

İmâdüddin Zengî'nin 524/1130 yılında Humus'u kuşatmasından sonra şehri Hayır Han b. Karaca adına Vali Humârtaş yönetiyordu. Hayır Han'ın çocukları da Humârtaş'ın yanındaydı. İmâdüddin Zengî'nin, Humus'u kuşatıp da alamamasından sonra adamları, sürekli Humus topraklarına saldırıyordu. Şehirde yeterli erzak kalmamıştı. Humârtaş ve Hayır Han'ın çocukları şehri savunamayacaklarını anlayınca Şehâbeddin Mahmud'a haber göndererek başka bir kale karşılığında Humus'u kendisine teslim edeceklerini bildirdiler.⁷⁴³

Yapılan istişareler sonucu Tedmür'ün Humus'a karşılık olarak verilmesine karar verildi. Şehâbeddin Mahmud, ordusuyla birlikte 22 Rebülevvel 530/30 Aralık 1135 günü Humus'a vardı. Humârtaş ve Hayır Han'ın çocukları şehri kendisine teslim ettiler. O da Humus'u, Mûinüddin Üner'e iktâ etti.⁷⁴⁴ Üner'in nâibi olarak da Yusuf b. Firûz belirlendi. Mûinüddin Üner, Atabeg Tuğtegin'in memlûklerinden birisiydi.⁷⁴⁵ Şehâbeddin Mahmud, çevre şehirlere haber göndererek Humus'a erzak takviyesi yapmalarını isteyip Dımaşk'a döndü.⁷⁴⁶

⁷⁴⁰ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dımaşk*, 392; İbnü'l-Esîr, *El-Kâmil*, IX/59-60; İbnü'l-Adîm, *Zubdetu'l-Haleb*, 312.

⁷⁴¹ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dımaşk*, 392.

⁷⁴² İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dımaşk*, 392; İbnü'l-Adîm, *Zubdetu'l-Haleb*, 312.

⁷⁴³ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dımaşk*, 397; İbnü'l-Esîr, *El-Kâmil*, IX/73.

⁷⁴⁴ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dımaşk*, 398.

⁷⁴⁵ İbnü'l-Esîr, *El-Kâmil*, IX/59.

⁷⁴⁶ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dımaşk*, 398.

Humus'un Şehâbeddin Mahmud'a tesliminden sonra İmâdüddin Zengî'nin Halep'teki adamı Savar ve Savar'ın adamları Humus topraklarını yağmalamaya başladılar. Bunun üzerine Şehâbeddin ile Zengî arasında mektuplaşmalar oldu. Mektuplardan sonra bir süreliğine iki taraf arasında barışa varıldı.⁷⁴⁷

2.3.1.3. İmâdüddin Zengî'nin Humus'u Kuşatması (531/1137)

531/1137 yılı Şaban ayında (Mart – Nisan 1137) İmâdüddin Zengî'nin Musul'dan çıkıp Fırat'ı geçtiği haberleri geldi. İmâdüddin Zengî, Humus'a ulaştı. Humus'ta Şehâbeddin Mahmud'un valisi olarak Mûinüddin Üner bulunuyordu. İmâdüddin Zengî, önce emîrlerinden Selahaddin'i Humus'takileri ikna ederek şehri alması için gönderdi. Ancak Selahaddin'in çabaları yeterli olmadı. Bunun sonrasında İmâdüddin Zengî, Humus'a gelerek şehri kuşattı. Kuşatma bir süre devam etti. Bu sırada Zengî, Mûinüddin Üner'e tehdit ve vaat içerikli mektuplar gönderdi. Ancak Üner, şehrin Dımaşk hâkimi Şehâbeddin'e ait olduğunu, Zengî'nin zorla olmadığı sürece şehri alamayacağını söyledi. Zengî, Humus önlerinde istediğini bulamayınca 20 Şevval 531/11 Temmuz 1137 günü kuşatmayı kaldırarak Humus'tan çekildi.⁷⁴⁸ İbnü'l-Kalânîsî, yine Şevval ayında (Haziran-Temmuz) Şehâbeddin Mahmud ile İmâdüddin Zengî arasında barış yapıldığını nakleder. Ancak bu barış hakkında detay vermemektedir.⁷⁴⁹

2.3.1.4. İmâdüddin Zengî'nin Zümrüt Hatun'la Evliliği ve Humus'un Zengî'ye Verilmesi (532/1138)

İmâdüddin Zengî, Şehâbeddin Mahmud'la yaptığı barış anlaşmasını bozarak yine Dımaşk Atabegliği topraklarına saldırdı. 532 yılı Muharrem ayında (Eylül-Ekim 1137) Hama üzerinden Ba'lebek'e gitti. Sonra da Dımaşk Atabegliği'ne ait olan Mecdel Kalesi'ni⁷⁵⁰ ele geçirdi. Bu sırada Banyas'ta Dımaşk Atabegliği'nin Banyas Valisi olarak bulunan İbrahim b. Turgut, İmâdüddin Zengî'ye haber göndererek ona itaat

⁷⁴⁷ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dımaşk*, 398; İbnü'l-Esîr, *El-Kâmil*, IX/73.

⁷⁴⁸ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dımaşk*, 407; İbnü'l-Esîr, *El-Kâmil*, IX/85.

⁷⁴⁹ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dımaşk*, 412.

⁷⁵⁰ حصن المجدل Ba'lebek ile Vâditteym arasındaki yol üzerindedir. Bkz. Le Strange, *Palestine Under the Moslems*, 498. Günümüzde İsrail'in işgali altında olan Golan Tepelerinde bulunmaktadır.

ettiğini bildirdi.⁷⁵¹ Böylece Dımaşk Atabegliği'nin yıllarca Haçlılarla mücadelesinde önemli merkezlerden birisi olan Banyas, İmâdüddin Zengî'nin hâkimiyetine geçmiş oldu.

İmâdüddin Zengî, Şam topraklarından ayrılmayarak kışı geçirdikten sonra Rebûlâhir ayında (Aralık 1137/Ocak 1138) tekrar Humus'u kuşattı.⁷⁵² Ancak kuşatma sırasında Bizans İmparatoru'nun Halep topraklarına yaklaştığı haberi gelince Savar komutasında bir birliği Bizans İmparatoru üzerine gönderdi.⁷⁵³ İmâdüddin Zengî de Bizans İmparatoru'nun Şeyzer'i kuşatması üzerine Şeyzer'e gitti.⁷⁵⁴ İbnü'l-Kalânîsî'nin *Târihü Dımaşk'ta* aktardığına göre Şehâbeddin Mahmud da Dımaşk'tan bir grup askeri, yardım etmesi için İmâdüddin Zengî'ye gönderdi.⁷⁵⁵ Anlaşılmaktadır ki bu yardım, Dımaşk Atabegliği ile İmâdüddin Zengî arasında bir yakınlık oluşturdu. Daha sonra Bizans İmparatoru, Şeyzer önlerinde istediğini bulamayınca Ramazan ayında (Mayıs/Haziran 1138) Suriye topraklarını terk etti.⁷⁵⁶

İmâdüddin Zengî, Bizans tehlikesinin kalkmasından sonra Humus'a dönerek şehri tekrar kuşattı. Şehâbeddin Mahmud'a mektup göndererek annesi Zümrüt Hatun'la evlenmek istediğini bildirdi. Yapılan mektuplaşmalardan sonra Zümrüt Hatun adına Dımaşk'tan bir görevli Humus'a giderek 17 Ramazan 532/29 Mayıs 1138 günü nikahı gerçekleştirdi.⁷⁵⁷ Şehâbeddin Mahmud da İmâdüddin Zengî'nin kızıyla evlendi.⁷⁵⁸ Zümrüt Hatun'la birlikte Humus, İmâdüddin Zengî'ye teslim edilirken Dımaşk Atabegliği'nin Humus Valisi Müinüddin Üner'e de tazminat olarak İmâdüddin Zengî tarafından Bârîn⁷⁵⁹ ve el-Lekme kaleleri verildi.⁷⁶⁰ İbnü'l-Cevzî'ye göre ise aslında bu evliliğin bir yıl önce yapılmasına karar verilmişti. Ancak Emîr Bazvac, bu işe karşı

⁷⁵¹ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dımaşk*, 413; İbnü'l-Esîr, *El-Kâmil*, IX/89; İbnü'l-Adîm, *Zubdetu'l-Haleb*, 315.

⁷⁵² İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dımaşk*, 414; İbnü'l-Adîm, *Zubdetu'l-Haleb*, 315; Takkûş, *Zengiler*, 121.

⁷⁵³ İbnü'l-Esîr, *El-Kâmil*, IX/89; İbnü'l-Adîm, *Zubdetu'l-Haleb*, 315; Takkûş, *Zengiler*, 121-122.

⁷⁵⁴ İbnü'l-Adîm, *Zubdetu'l-Haleb*, 316-318; Takkûş, *Zengiler*, 122.

⁷⁵⁵ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dımaşk*, 417.

⁷⁵⁶ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dımaşk*, 471-418; İbnü'l-Adîm, *Zubdetu'l-Haleb*, 318.

⁷⁵⁷ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dımaşk*, 418-419; Karakuş, "Haçlı Seferlerinde Üç Kadın", 263; Kader Altın - Elif Kömürcü, "Türk Tarihinin Siyasi Evliliklerine Bir Örnek: Atabey Evlilikleri", *Ortaçağ Araştırmaları Dergisi* 5/1 (26 Haziran 2022), 4.

⁷⁵⁸ İbnü'l-Adîm, *Zubdetu'l-Haleb*, 319; Karakuş, "Haçlı Seferlerinde Üç Kadın", 262; Altın - Kömürcü, "Atabey Evlilikleri", 4.

⁷⁵⁹ بارین Halep ile Hama arasında batı tarafında yer alan bir şehir. Bkz. Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, I/320-321.

⁷⁶⁰ İbnü'l-Adîm, *Zubdetu'l-Haleb*, 318-319.

çıkarak "biz nasıl olur da efendilerimizin devletini kendi elimizle ortadan kaldırıruz" diyerek bu işin gerçekleşmesine izin vermedi. Evlilik, ancak Bazvac'ın 532 yılı Cemâziyelâhir (Mart 1138) ayında öldürülmesinden sonra gerçekleşti.⁷⁶¹

Ramazan ayının sonlarına doğru (Haziran 1138) Zümrüt Hatun, İmâdüddin Zengî'nin kendisini getirmeleri için görevlendirdiği adamlarla birlikte İmâdüddin Zengî'nin ordugâhına gitti.⁷⁶² Zengî'nin Zümrüt Hatun'la evlenmekteki amacı Humus'u almasının yanında Dımaşk'ta kendi hâkimiyetini oluşturmaktı. Ancak bu gerçekleşmedi. İbnü'l-Esîr'in ifadesiyle "*İmâdüddin Zengî, Zümrüt Hatun'la evlendiğinde beklediğini bulamadı. Hiçbir şey elde edemedi ve Zümrüt Hatun'dan yüz çevirdi*".⁷⁶³

2.3.2. Haçlılarla İlişkiler

2.3.2.1. Emîr Bazvac'ın Trablus Akını ve Trablus Kontu Pons'un Öldürülmesi (531/1137)

Emîr Bazvac, 4 Recep 531/28 Mart 1137 günü Dımaşk'taki Türkmenler ve çevreden katılan diğer Türkmenlerle beraber Trablus Kontluğu topraklarına bir akın⁷⁶⁴ düzenledi. Trablus Kontu Pons da bunu öğrenince Emîr Bazvac komutasındaki Dımaşk askerlerinin üzerine gitti. Emîr Bazvac, birçok noktada Haçlı askerleri için tuzak kurmuştu.⁷⁶⁵ İbnü'l-Kalânîsî'nin Târihû Dımaşk'ta el-Kûre,⁷⁶⁶ Tyrensis'in ise kroniğinde Hacılar Dağı⁷⁶⁷ olarak aktardığı yerde Trablus Haçlı askerleri tuzağa düştü. Haçlıların çok az bir kısmı hariç buradan kurtulan olmadı. Liderleri ve komutanları da

⁷⁶¹ İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zamân*, XX/304-305.

⁷⁶² İbnü'l-Kalânîsî, *Târihû Dımaşk*, 419; İbnü'l-Esîr, *El-Kâmil*, IX/89; İbnü'l-Adîm, *Zubdetu'l-Haleb*, 319.

⁷⁶³ İbnü'l-Esîr, *El-Kâmil*, IX/89.

⁷⁶⁴ İbnü'l-Kalânîsî, eserinde 531/1137 olayları içinde iki farklı olay olarak Emîr Bazvac'ın Recep (Mart-Nisan) ayında Trablus Kontluğu üzerine akın düzenlediğini aktarır. Bkz. İbnü'l-Kalânîsî, *Târihû Dımaşk*, 406-412. Ancak iki olayında Recep (Mart-Nisan) ayı tarihli verilmiş olması, İbnü'l-Kalânîsî'nin bir hatası gibi görünmektedir. Nitekim İbnü'l-Esîr, bu olayı tek başlık halinde anlatmaktadır. Bkz. İbnü'l-Esîr, *El-Kâmil*, IX/84-85.

⁷⁶⁵ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihû Dımaşk*, 412; İbnü'l-Esîr, *El-Kâmil*, IX/84; Küçüksipahioğlu, *Trablus Haçlı Kontluğu Tarihi*, 119.

⁷⁶⁶ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihû Dımaşk*, 412.

⁷⁶⁷ Tyrensis, *Willermus Tyrensis'in Haçlı Kroniği II*, 323.

öldürüldü.⁷⁶⁸ Sonra da Emîr Bazvac, Haçlıların elindeki İbn Ahmer Vâdisi Kalesini⁷⁶⁹ ele geçirdi.⁷⁷⁰ İslam kaynakları bu savaş sırasında Pons'a ne olduğu ile ilgili bilgi vermezler. Ancak Willermus Tyrensis'den öğrendiğimiz kadarıyla Pons, bu savaş sırasında esir alınmış ve Lübnan'daki Suriyeliler tarafından öldürülmüştür.⁷⁷¹

2.3.2.2. Emîr Bazvac'ın Nablus Kuşatması (531/1137)

Tyrensis, kroniğinde tarih vermeden Emîr Bazvac'ın, Pons'un ölümünden sonra Nablus'a da bir akın düzenleyerek şehri yağmaladığını anlatırken Emîr Bazvac'ın bu akını, tüm Haçlı kontlarının kuşatma altında olan Kral Foulques'i kurtarmak için harekete geçtiğinde yaptığını aktarır. Emîr Bazvac, bu akın sırasında Nablus şehrini yağmalamış ve hiç kayıp vermeden geri dönmüştür.⁷⁷² Anladığımız kadarıyla bu akın, Temmuz/Ağustos 1137 tarihinde İmâdüddin Zengî'nin Ba'rîn⁷⁷³ Kalesi Kuşatması sırasında olmuştur. Zengî bu kuşatma sırasında Trablus Kontu Pons'un yerine geçen oğlu II. Raymond'u esir almış, Kral Foulques'i de bir kalede kuşatmaya almıştır. Kral, bu kuşatmadan ancak kalenin Zengî'ye teslim edilmesi sonrasında kurtulabilmiştir.⁷⁷⁴

2.3.3. İç Olaylar

2.3.3.1. Yusuf b. Firûz'un Öldürülmesi (530/1136)

Yusuf b. Firûz, Şehâbeddin Mahmud'un babası Tâcü'l-Mülûk Böri döneminde devlet işlerinde öne çıkmaya başlamıştı. Bu dönemde Böri'nin Bâtınîlerle verdiği mücadele sırasında faydalı işler yapmıştı. Şemsülmülûk İsmail de başa geçtikten sonra Yusuf b. Firûz'u hâciblikte bırakmış ve devletteki tayin gibi önemli işleri ona vermişti. Yine bu dönemin sonunda Şemsülmülûk İsmail'in gadrine uğramaktan korkarak Tedmür'e kaçmıştı.⁷⁷⁵ Yusuf b. Firûz, Humus'un Hayır Han b. Karaca'nın oğullarından

⁷⁶⁸ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dimaşk*, 412; İbnü'l-Esîr, *El-Kâmil*, IX/84-85; Küçüksipahioğlu, *Trablus Haçlı Kontluğu Tarihi*, 119.

⁷⁶⁹ *حصن وادي ابن الأحمر* bu kalenin Haçlı kaynaklarındaki ismi Château Pelerin olarak geçmektedir. Suriye sahilinde yer alan bir kaledir. Bkz. Le Strange, *Palestine Under the Moslems*, 403. Günümüzde Trablüşam şehir merkezi yakınında bulunmaktadır.

⁷⁷⁰ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dimaşk*, 406; İbnü'l-Esîr, *El-Kâmil*, IX/84; Küçüksipahioğlu, *Trablus Haçlı Kontluğu Tarihi*, 119.

⁷⁷¹ Tyrensis, *Willermus Tyrensis'in Haçlı Kroniği II*, 323.

⁷⁷² Tyrensis, *Willermus Tyrensis'in Haçlı Kroniği II*, 330.

⁷⁷³ Halep ile Hama arasında batı tarafında bir şehirdir. Bkz. Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, I/321.

⁷⁷⁴ Karaca, *Kudüs Haçlı Krallığı*, 197-199.

⁷⁷⁵ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dimaşk*, 386; İbnü'l-Esîr, *El-Kâmil*, IX/58; İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zamân*, XX/270.

alınıp Humus yerine onlara Tedmür verildiği zaman izin isteyerek Dımaşk'a geldi.⁷⁷⁶ Ancak Dımaşk'ta bulunan gulâmlar ve Şücâüddevle Bazvac ve Hâcib Sungur gibi bazı emîrlere, Yusuf b. Firûz'a kin beslemişlerdi. Bunun sebebi de Şemsülmülûk İsmail'in suikasta uğradıktan sonra kardeşi Sevinç ile beraber, suçlanan gulâmlarını öldürmesiydi. Gulâmlar, İsmail'e bunu yapmasını tavsiye edenin Yusuf b. Firûz olduğunu biliyorlardı. Bu sebeple de onun Dımaşk'a gelmesini istemediler.⁷⁷⁷ Ayrıca İbnü'l-Cevzî'nin *Mir'âtü'z-Zamân*'da aktardığına göre Emîr Bazvac, Yusuf'u kıskanıyor, Yusuf da onu ve diğer gulâmları hor görüyordu.⁷⁷⁸

Anlaşılan o ki Yusuf'un devlet işlerinde tekrar önemli bir konuma gelmesini de istemiyorlardı. Yusuf b. Firûz, Dımaşk'a gelmek için izin istediğinde yakınları, gulâmların ona beslediği kını bildikleri için Dımaşk'a gitmemesini tavsiye ettiler. Ancak o, kimseyi dinlemedi. Mûinüddin Üner'le olan dostluğuna güveniyordu. Dımaşk'a geldiğinde gulâmlar kendisine yemin ederek güvence verdiler. O da anlaşmaya göre Humus'taki görevine gidene kadar Dımaşk'ta kalacak, her gün sadece sarayda selamlamaya katılmak için dışarı çıkacaktı. Ancak bir süre sonra bazı işlere müdahil olmaya çalıştı. Emîr ve gulâmlar içlerindeki kını saklayarak onun güvenini kazanmışlardı. 27 Cemâziyelâhir 530/2 Nisan 1136 günü Emîr Bazvac, Yusuf b. Firûz'la Dımaşk sokaklarında yürüyordu. Musalla Meydanında vardıklarında, Yusuf'un adamlarının kendisinden uzaklaştığı bir anda kılıcıyla Yusuf'a vurarak onu yere düşürdü. Gulâmlardan birisi de Yusuf b. Firûz'u orada öldürdü. Adamları gulâmların ciddiyetini görünce müdahale edemediler. Cesedi de ibret alınması için bir süre meydana bırakıldı.⁷⁷⁹ İbnü'l-Cevzî'nin *Mir'âtü'z-Zamân*'da aktardığına göre ise Emîr Bazvac, onu öldürdükten sonra kaçtı. Şehâbeddin Mahmud da onun peşine düştü. Onu öldürmek istiyordu. Ancak yanındakiler bunun, devleti felakete götüreceğini söyleyerek Şehâbeddin Mahmud'u bu karardan döndürdüler.⁷⁸⁰

⁷⁷⁶ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dımaşk*, 397; İbnü'l-Esîr, *El-Kâmil*, IX/74.

⁷⁷⁷ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dımaşk*, 399; İbnü'l-Esîr, *El-Kâmil*, IX/74.

⁷⁷⁸ İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zamân*, XX/294.

⁷⁷⁹ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dımaşk*, 398-400; İbnü'l-Esîr, *El-Kâmil*, IX/74.

⁷⁸⁰ İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zamân*, XX/294.

2.3.3.2. Emîr Bazvac Meselesi (530-532/1136-1138)

Emîr Bazvac İmâdüddin Zengî'nin I. Dimaşk Kuşatmasında Üner ile birlikte atabegliğin öne çıkan emîrlerinden birisi olmuştu. Sonrasında da Haçlılarla mücadele ederek önemli kazanımlar yakalamıştı. Emîr Bazvac⁷⁸¹ ve gulâmlar, Yusuf b. Firûz'un öldürülmesinden sonra Yusuf'un Dimaşk'a dönmesine izin verdikleri için Şehâbeddin Mahmud ve annesi Zümrüt Hatun'a mektup yazıp onları ayıpladılar. Sonra da onlarla anlaşma yapmak için bazı şartlar sundular. Sundukları şartlardan bazıları kabul edilmeyince de Dimaşk'ın dışına çıkararak ordugâh kurdular.⁷⁸² İbnü'l-Esîr'e göre ise Yusuf'un öldürülmesinin ardından korktukları için Dimaşk'tan çıktılar.⁷⁸³ Sonra halka, devlet adamlarına ve devlete ait binek hayvanları ve savaş hayvanlarının olduğu yeri basarak büyük kıymete sahip olan birçok hayvanı kaçırdılar. Dimaşk'tan askerler hazırlanarak üzerlerine gitti. Dimaşk askerlerinin hem sayısı daha fazlaydı hem de daha teçhizatlıydılar. Ancak Bazvac ve adamlarının aldığı hayvanların, bir kısmını bile alamadan geri döndüler.⁷⁸⁴

Sonrasında Bazvac ve gulâmlar –çoğu Türklerden oluşmaktaydı- Ba'lebek'e yönelerek Şehâbeddin Mahmud'un kardeşi Cemâleddin Muhammed'e sığındılar. Ona bağlı kalacaklarına dair yemin ettiler. Türkmenlerden bazıları da Bazvac'a katıldı. Bundan sonra Dimaşk'la Ba'lebek arasındaki yolda güvenlik kalmadı. Bazvac'ın yanındaki Türkmenler bozgunculuğa başladılar. Durum böyle devam edince Şehâbeddin Mahmud, haber göndererek Dimaşk'a dönmelerini istedi. Şartlarının kabul edildiği ve Dimaşk'taki durumlarının eskisi gibi devam edeceği söylendi. Karşılıklı yeminler edildikten sonra Bazvac ve adamları Dimaşk'a döndüler. Ancak Dimaşk'a girmeye korkuyorlardı. Şehrin dışında bir süre beklediler. Sonra Şehâbeddin Mahmud, ordusuyla birlikte askeri amaçlarla Havran üzerine gidince Bazvac ve adamları Dimaşk'a girdiler. Bazvac, Şaban ayında (Mayıs-Haziran 1136) sipehsâlârlığa getirildi.

⁷⁸¹ Bahsi geçen emîrin ismi İbnü'l-Kalânîsî'de بزواج, İbnü'l-Esîr'de بزواوش, İbnü'l-Cevzî'de ise بزواوش olarak geçmektedir.

⁷⁸² İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dimaşk*, 400-401.

⁷⁸³ İbnü'l-Esîr, *El-Kâmil*, IX/74.

⁷⁸⁴ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dimaşk*, 400.

Bunun yanında kendisine Atabekî olarak hitap edilmesine karar verildi. Böylece Dımaşk'ta idare tamamen Bazvac'a geçti.⁷⁸⁵

Göreve geldikten sonra Şehâbeddin Mahmud ve Hâcib Sungur'la iş birliği yaparak daha önce vezirlik yapmış olan Dımaşk Reisi Sikatülmülk Hasan es-Sûfi'yi, 17 Ramazan 530/19 Haziran 1136 günü öldürdü. Sikatülmülk Hasan es-Sûfi 'nin akrabalarını da önce tutukladı sonra da Sarhad Kalesi'ne gitmelerine izin verdi. İbnü'l-Kalânîsî'nin *Târihû Dımaşk'ta* aktardığına göre Sikatülmülk, suçsuz yere öldürülmüştü.⁷⁸⁶ Anlaşılan o ki Bazvac, Dımaşk'ta kendisine rakip istemiyordu.

Emîr Bazvac, yaklaşık iki yıl boyunca Dımaşk'ta görevine devam ettikten sonra Şehâbeddin Mahmud ile arası bozuldu. Bu sebeple de 15 Cemâziyelâhir 532/28 Şubat 1138 günü Haçlılarla mücadele bahanesiyle Dımaşk'tan ayrıldı. İbnü'l-Cevzî'ye göre Bazvac, kötü huylu, zalim ve zorbaydı.⁷⁸⁷ İbnü'l-Kalânîsî'nin *Târihû Dımaşk'ta* aktardığına göre de kötülükleri artık iyice artmıştı. Ayrıca Şehâbeddin Mahmud, ona devlet gelirlerini israf etmesinden dolayı kızmıştı.⁷⁸⁸

Şehâbeddin Mahmud, onu öldürmek için plan yaptı. Önce tekrar güvenini kazanarak Dımaşk'a dönmesini sağladı. Dımaşk'a döndükten sonra da onu 6 Şaban 532/19 Nisan 1138 günü sarayın Kubbetü'l-Verd denilen yerine çağırdı. Orada önceden ayarladığı Ermeni asıllı Şemsiyye Gulâmlarına Emîr Bazvac'ı öldürttü.⁷⁸⁹

2.3.3.3. Mûinüddin Üner'in Sipehsâlârlığa Gelmesi (532/1138)

Mûinüddin Üner'in adını ilk kez İmâdüddin Zengî'nin 529/1135 yılındaki Dımaşk Kuşatması sırasında görüyoruz. İbnü'l-Kalânîsî, *Târihû Dımaşk'ında* onun Emîr Bazvac ile birlikte kuşatmada büyük yararlılık gösterdiğini aktarıyor.⁷⁹⁰ Bundan önceki hayatıyla ilgili yalnızca İbnü'l-Esîr'in *El-Kâmil'deki* bir aktarımından Atabeg Tuğtegin'in memlûkü olduğunu öğreniyoruz.⁷⁹¹ Ancak bunun dışında Üner'in 529/1135 yılından önceki hayatı hakkında bir bilgi, kaynaklarda bulunmamaktadır.

⁷⁸⁵ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihû Dımaşk*, 401.

⁷⁸⁶ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihû Dımaşk*, 404-405.

⁷⁸⁷ İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zamân*, XX/304.

⁷⁸⁸ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihû Dımaşk*, 414-415.

⁷⁸⁹ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihû Dımaşk*, 415.

⁷⁹⁰ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihû Dımaşk*, 392.

⁷⁹¹ İbnü'l-Esîr, *El-Kâmil*, IX/59.

Şehâbeddin Mahmud, 530/1135 yılında Humus'u zapt edince Mûnüddin Üner'e iktâ etmişti. Üner de 531/1137 yılında Zengî'nin kuşatması sırasında Humus'u Zengî'nin çeşitli tehdit ve vaatlerine rağmen savundu.

Şehâbeddin Mahmud, Emîr Bazvac'ı öldürtmesinden sonra sipehsâlârlık görevine 17 Şaban 532/30 Nisan 1138 günü Mûnüddin Üner'i getirerek Atabek ünvanı verdi. Esedüddin Ekiz'e de hâciblik görevi verildi.⁷⁹²

Mûnüddin Üner, sipehsâlârlığa geldikten sonra Şehâbeddin Mahmud, Cemâleddin Muhammed ve Mücîrüddin Abak dönemlerinde Dımaşk Atabegliği'ni yöneten asıl kişi oldu.

2.3.4. Şehâbeddin Mahmud'un Öldürülmesi ve Siyaseti (533/1139)

Şehâbeddin Mahmud, uyurken yanında görevlilerden Bağş el-Ermenî, Yusuf el-Hâdim ve Harkâvî el-Firâş isimli üç gulâmı bulunurdu. O gece de bu üç görevli yine Şehâbeddin Mahmud'un yanındaydılar. 23 Şevval 533/23 Haziran 1139 günü Şehâbeddin, uyuduktan sonra onu yatağında öldürdüler. Bu sırada olayı duyan başka bir hizmetliyi de öldürerek kaçtılar. Bu olaydan ilk sorumlu tutulan kişi müstevfi Ebû Tâlib Akîl b. Haydara evinden çıkarılarak öldürüldü. Bu üç gulâm da aranmaya başlandı. Bağş el-Ermenî kaçarak izini kaybettirdi. Yusuf el-Hâdim ve Harkâvî ise yakalanarak Bâbü'l-Câbiye surlarına asıldılar.⁷⁹³

Kardeşi Şemsülmülûk İsmail'in ölümünden sonra başa geçen Şehâbeddin Mahmud, Tuğteginliler döneminde İmâdüddin Zengî ile en yoğun mücadelelerin verildiği dönem olmuştur. İmâdüddin Zengî, Şemsülmülûk İsmail'in davetinden sonra kendisine hak görerek Dımaşk'ı kuşatmış ancak başarılı olamamıştır. Yine sonrasında Hama'yı zapt edip, Humus'a da başarısız bir kuşatma girişiminde bulunmuştur. Sonrasında Şehâbeddin Mahmud'un onayıyla annesi Zümrüt Hatun, İmâdüddin Zengî ile evlense de Zengî Dımaşk üzerindeki emellerinden vazgeçmemiştir. Bu dönemde devlet adamları arasında da güç mücadelesi ortaya çıkmış önce Yusuf b. Fîruz sonra da Trablus Kontu Pons'u öldüren Emîr Bazvac'ın öldürülmesiyle Mûnüddin Üner, devletin asıl yöneticisi haline gelmiştir.

⁷⁹² İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dımaşk*, 415.

⁷⁹³ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dımaşk*, 421-422; İbnü'l-Esîr, *El-Kâmil*, IX/101.

2.4. Cemâleddin Muhammed Dönemi (533-534/1139-1140)

Cemâleddin Muhammed, babası Tâcü'l-Mülûk Böri tarafından Ba'lebek Valiliği'ne atanmıştı. Ağabeyi Şemsülmülûk İsmail'in başa gelmesinden sonra da isyan ederek ağabeyiyle mücadeleye girmişti. Verdiği mücadelede İsmail'e mağlup olmuş, ama yapılan anlaşma gereği Ba'lebek Valiliği'nde kalmıştı. Diğer kardeşi Şehâbeddin Mahmud'un 23 Şevval 533/23 Haziran 1139 günündeki ölümünden sonra Dımaşk'a davet edildi.⁷⁹⁴ Cemâleddin Muhammed Dımaşk'a gelerek ağabeyinin taziyelerini kabul ettikten sonra asker ve ümerâdan biat alarak başa geçti. Devlet işlerini de Emîr Mûnüddin Üner'e bıraktı.⁷⁹⁵

2.4.1. İmâdüddin Zengî ile İlişkiler

2.4.1.1. İmâdüddin Zengî'nin Ba'lebek'i Zaptı (533/1139)

Şehâbeddin Mahmud'un ölümünden sonra Kardeşi Behrâmşah da Cemâleddin Muhammed'in başa gelmesinden sonra Halep'e giderek İmâdüddin Zengî'ye sığındı.⁷⁹⁶ Şehâbeddin'in annesi Zümrüt Hatun, oğlunun öldürüldüğünü öğrenince Musul taraflarında bulunan İmâdüddin Zengî'ye haber göndererek oğlunun başına gelenleri anlattıktan sonra ondan Dımaşk'a giderek intikam almasını istedi.⁷⁹⁷

İmâdüddin Zengî, olanları duyunca çok öfkeleni. Dımaşk'a doğru hareket etti. Dımaşk'ta bulunanlar Zengî'nin geldiğini haber alınca savunma için hazırlık yapmaya başladılar. Zengî, Dımaşk'takilerin hazırlık yaptığını öğrenince Mûnüddin Üner'in valisi olduğu Ba'lebek şehrini kuşattı. Ba'lebek'tekiler de Zengî'ye karşı önlemlerini almıştı. Ancak İmâdüddin Zengî'nin kuşatması çok güçlüydü. Şehrin etrafına 14 mancınık yerleştirerek şehri gece gündüz vurmaya başladı. Sonunda halk dayanamayarak emân istedi. İmâdüddin Zengî de bunu kabul ederek şehre girdi. Ancak hâla yardım gelmesi ümidiyle kalede bekleyenler bir süre daha teslim olmadılar. Yardım gelmeyeceğini anlayınca da Zengî'den emân istediler. Zengî, emânı kabul ederek kaleyi teslim aldı. Ancak kuşatma sırasında kaledekilerin yaşattığı

⁷⁹⁴ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dımaşk*, 422; İbnü'l-Esîr, *El-Kâmil*, IX/101; İbnü'l-Adîm, *Zubdetu'l-Haleb*, 320.

⁷⁹⁵ İbnü'l-Esîr, *El-Kâmil*, IX/101.

⁷⁹⁶ İbnü'l-Adîm, *Zubdetu'l-Haleb*, 320-321.

⁷⁹⁷ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dımaşk*, 422; İbnü'l-Esîr, *El-Kâmil*, IX/101; İbnü'l-Adîm, *Zubdetu'l-Haleb*, 321.

zorluktan dolayı onlara kızgındı. Emânı bozarak kalede bulunan herkesi öldürdü.⁷⁹⁸ İbnü'l-Adîm'in *Zubdetu'l-Haleb*'de aktardığına göre öldürülenlerin sayısı 37 kişiydi.⁷⁹⁹

Bu olayı müellifler birbirinden farklı olarak tarihlendirmiştir. İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dımaşk*'ta Zengî'nin şehre 20 Zilhicce 533/18 Ağustos 1139 günü saldırdığını aktarır.⁸⁰⁰ İbnü'l-Esîr, *El-Kâmil*'de olayın 533 yılı Zilkade ayında (Haziran-Temmuz 1139) gerçekleştiğini aktarır.⁸⁰¹ İbnü'l-Adîm ise daha ayrıntılı olarak Zengî'nin şehri 534 yılı Muharrem ayında (Ağustos-Eylül 1139) kuşattığını, 14 Safer 534/10 Ekim 1139 günü şehri teslim aldığını, 25 Safer 534/21 Ekim 1139 günü de kaleyi ele geçirdiğini söyler.⁸⁰²

İbnü'l-Esîr, *El-Kâmil*'de Zengî'nin Ba'lebek'i zapt etmesine sebep olan başka bir rivayet daha aktarır. Bu rivayete göre Müinüddin Üner'in çok sevdiği bir câriyesi vardı. Üner, Cemalettin Muhammed'in annesiyle evlendikten sonra bu cariyeyi Ba'lebek'e göndermişti. Zengî, Dımaşk'a doğru hareket edince Üner'e haber gönderip büyük vaatlerde bulunarak Dımaşk'ı kendisine teslim etmesini istedi. Ancak Üner, bunu kabul etmedi. Zengî de Ba'lebek'e hâkim olduktan sonra bu cariyeyi esir alarak Halep'e götürdü. Halep'te bu cariyeyle evlendi. Oğlu Nûreddin Mahmud da İmâdüddin Zengî'nin ölümünden sonra bu cariyeyi Müinüddin Üner'e gönderdi.⁸⁰³

2.4.1.2. İmâdüddin Zengî'nin II. Dımaşk Kuşatması (534/1139-1140)

İmâdüddin Zengî, Ba'lebek'te işleri düzene koyduktan sonra Dımaşk'a doğru hareket etti. 534 yılı Rebülevvel ayında (Ekim-Kasım 1139) Bikâ Vadisinde ordugâhını kurdu. Sonra tekrar Dımaşk'a doğru yürüyerek 13 Rebülâhir 534/7 Aralık 1139 günü Dâriyye'ye⁸⁰⁴ ulaşarak orada ordugâhını kurdu. Burada ordugâh kurduğu sırada Dımaşk askerlerinin öncüleriyile karşılaştı ve onları mağlup etti. Askerlerin yalnızca bir kısmı Dımaşk'a kaçabildi.⁸⁰⁵

⁷⁹⁸ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dımaşk*, 422-423; İbnü'l-Esîr, *El-Kâmil*, IX/101-102.

⁷⁹⁹ İbnü'l-Adîm, *Zubdetu'l-Haleb*, 321.

⁸⁰⁰ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dımaşk*, 422.

⁸⁰¹ İbnü'l-Esîr, *El-Kâmil*, IX/101.

⁸⁰² İbnü'l-Adîm, *Zubdetu'l-Haleb*, 321.

⁸⁰³ İbnü'l-Esîr, *El-Kâmil*, IX/102.

⁸⁰⁴ دارییہ Dımaşk Gütası'ndaki köylerden meşhur ve büyük bir köydür. Bkz. Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, II/431.

⁸⁰⁵ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dımaşk*, 424; İbnü'l-Esîr, *El-Kâmil*, IX/105.

28 Rebûlâhir 534/22 Aralık 1139 günü Dımaşk'a yürüdü. Şehir ve köy ahdâsından birliklerle karşılaştı. Onların bir kısmını öldürürken bir kısmını da esir aldı. Bazıları da yaralı olarak Dımaşk'a döndü. Zengî, aldığı esirlerle birlikte ordugâhına dönerek birkaç gün savaşa ara verdi. Bu sırada Dımaşk'ı anlaşma yoluyla alabilmek için Cemâleddin Muhammed'e mektup gönderdi. Dımaşk karşılığında Humus, Ba'lebek ve başka kaleler vermeyi vaat etti. Cemâleddin Muhammed, halka daha fazla zarar gelmemesi için teklifi kabul etmek istiyordu. Ancak adamları Ba'lebek'tekilerin başlarına gelenleri hatırlatarak onu kararından döndürdüler. İmâdüddin Zengî, teklifi kabul edilmeyince tekrar Dımaşk'ı kuşatarak hücumu geçti.⁸⁰⁶

2.4.2. Cemâleddin Muhammed'in Ölümü ve Siyaseti (534/1140)

Cemâleddin Muhammed b. Tâcü'l-Mülûk Böri, İmâdüddin Zengî'nin Dımaşk'ı kuşatması sırasında hastalandı. Hastalığı 534 yılı Cemâziyelevvel (Aralık 1139-Ocak 1140) ayına kadar devam etti. Hastalığı bazen hafifliyor, bazen ağırlaşıyordu. Hastalığı iyileşmeyerek bir süre daha devam ettikten sonra 8 Şaban 534/29 Mart 1140 günü öldü. Dedesinin Babü'l-Ferâdis'teki türbesinin yanına defnedildi.⁸⁰⁷

Kardeşi Şehâbeddin Mahmud'un ölümünden sonra yerine geçen Cemâleddin Muhammed, yaklaşık bir yıl kadar süren hâkimiyetinde devletin yönetimini Emîr Mûinüddin Üner'e bırakmıştır. İmâdüddin Zengî, bu dönemde de Tuğteginliler ile mücadelesine devam ederek Ba'lebek'i zapt ettiği gibi Dımaşk'ı da tekrar kuşatmıştır.

2.5. Mücîrüddin Abak Dönemi (534-549/1140-1154)

Dımaşk'ta İmâdüddin Zengî'nin kuşatması devam ederken Mûinüddin Üner, Cemâleddin Muhammed'in ölümünden sonra yerine oğlu Ğadabu'd-Devle Ebû Saîd Mücîrüddin Abak b. Cemâleddin Muhammed'i geçirdi. Abak, başa geçmiş olsa da atabegliğin asıl yöneticisi, 544/1149 yılına kadar Mûinüddin Üner oldu.⁸⁰⁸

⁸⁰⁶ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dımaşk*, 424-425; İbnü'l-Esîr, *El-Kâmil*, IX/105.

⁸⁰⁷ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dımaşk*, 425.

⁸⁰⁸ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dımaşk*, 425; İbnü'l-Esîr, *El-Kâmil*, IX/105.

2.5.1. Mûinüddin Üner'in Yönetiminde Dımaşk Atabegliği (534-544/1140-1149)

2.5.1.1. İmâdüddin Zengî'nin II. Dımaşk Kuşatmasının Devamı (534/1140)

İmâdüddin Zengî, Cemâleddin Muhammed'in ölümünden sonra Dımaşk'taki emîrler ve komutanlar arasında anlaşmazlık çıkacağını düşündü. Bundan yararlanmak için de Dımaşk'a tekrar saldırıya geçti. Ancak beklediği gibi olmadı. Devlet işlerini tamamen eline alan Mûinüddin Üner'in liderliğinde Dımaşk'ta bir kargaşa çıkmadı. Zengî, Dımaşk askerinin sağlam durduğunu görünce hayal kırıklığına uğradı.⁸⁰⁹

Mûinüddin Üner de İmâdüddin Zengî'nin kuşatmayı kaldırmaması üzerine Haçlılara haber göndererek Dımaşk'a yardıma gelmelerini istedi. Haçlılara, yardıma gelmeleri karşılığında Banyas'ı, İmâdüddin Zengî'nin elinden alarak kendilerine vermeyi ve ayda 20 bin altın ödemeyi⁸¹⁰ vaat ediyordu. Ayrıca Zengî'nin Dımaşk'ı ele geçirmesi durumunda, sonraki hedeflerinin Haçlılar olacağını söyleyerek korkutuyordu. Anlaşmaya sadık kalacağına dair güvence olarak da halkın ileri gelenlerinden bazılarının çocuklarını esîr olarak göndermeyi teklif etti. Haçlılar, Dımaşk'a yardıma gelmeyi kabul ederek asker toplamaya başladılar.⁸¹¹

Zengî, Haçlıların geleceğini öğrenince onları karşılamak için 5 Ramazan 534/24 Nisan 1140 günü Havran'a yöneldi. Haçlıların yerlerinden ayrılmadığını haber alınca da 23 Şevval 534/11 Haziran 1140⁸¹² günü tekrar Dımaşk'a doğru harekete geçti. Gûta bölgesindeki Azrâ'da ordugâhını kurdu. Bölgede Dımaşk'a ait olan birçok köyü yaktı. Sonra Haçlıların Dımaşk'a gelmek için toplandıklarını öğrenince 27 Şevval 534/15 Haziran 1140 günü kuşatmayı kaldırarak Humus'a çekildi.⁸¹³

⁸⁰⁹ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dımaşk*, 425-426; İbnü'l-Esîr, *El-Kâmil*, IX/105.

⁸¹⁰ Tyrensis, *Willermus Tyrensis'in Haçlı Kroniği II*, 352.

⁸¹¹ Tyrensis, *Willermus Tyrensis'in Haçlı Kroniği II*, 352; İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dımaşk*, 426; İbnü'l-Esîr, *El-Kâmil*, IX/105-106; İbnü'l-Adîm, *Zubdetu'l-Haleb*, 321-322; Karaca, *Kudüs Haçlı Krallığı*, 200-201.

⁸¹² İbnü'l-Esîr, bu tarihi 6 Şevval/25 Mayıs olarak verir. Bkz. İbnü'l-Esîr, *El-Kâmil*, IX/106.

⁸¹³ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dımaşk*, 426; İbnü'l-Esîr, *El-Kâmil*, IX/106; İbnü'l-Adîm, *Zubdetu'l-Haleb*, 322.

2.5.1.2. Mûinüddin Üner ve Haçlıların Banyas'ı Zaptı (534/1140)

Zengî'nin Dımaşk'tan çekilmesinden sonra Haçlılar, Dımaşk'a ulaştı. Dımaşk ve Haçlı orduları birleşerek Banyas'a hareket etti. 1 Mayıs 1140 günü şehri her yandan kuşatarak saldırıya başladılar.⁸¹⁴ Mancınıklarla uzun bir süre şehri vurdular. Kuşatmanın durakladığı bir arada Banyas Valisi İbrahim b. Turgut, topladığı askerlerle birlikte Sûr'a baskın vermek için yola çıktı. Bu sırada Banyas Kuşatmasına yardıma gelen Antakya Prinkepsi Raymond ile karşılaştı. Yapılan savaşta İbrahim b. Turgut ve askerlerinden bazıları öldürüldü. Banyas'takiler kuşatmayı sürdürebilmek için çevreden asker toplayarak şehri savunmaya devam ettiler. Bu sırada İmâdüddin Zengî, şehri kurtarmak için Ba'lebek'e gelmiş ve çevredeki konargöçer Türkmenlerden yardım istemişti.⁸¹⁵

Mûinüddin Üner, şehri teslim etmeleri için elçiler gönderdi. Sonunda şehirdekiler, bazı şartları kabul edilirse şehri teslim edeceklerini söylediler. Üner, anlaşmanın sağlanması için Banyas'takiler ile Haçlılar arasında aracılık yaptı. Yapılan anlaşmaya göre şehirde İbrahim b. Turgut'un yerine geçen valiye Banyas karşılığında başka yerler iktâ edilecek, halktan şehirden ayrılmak isteyenler eşyalarını alıp şehirden çıkabilecek, kalmak isteyenlere istedikleri kadar izin verilecekti. Bu anlaşmadan sonra Üner, şehri teslim alarak Haçlılara verdi.⁸¹⁶ Üner 534 yılı Şevval ayının sonlarında (Ağustos 1140) Dımaşk'a döndü.⁸¹⁷

2.5.1.3. İmâdüddin Zengî'nin III. Dımaşk Kuşatması (534/1140)

Banyas'ın Haçlılara teslim edildiği sırada İmâdüddin Zengî de Ba'lebek'teydi. Banyas'ın teslim edildiğini öğrenince askerlerini Dımaşk ve Havran civarını yağmalamaları için gönderdi. Kendisi de süvari birliğiyle yola çıktı. 7 Zilkade 534/24 Haziran 1140 sabahı ansızın Dımaşk önlerinde belirdi. Zengî'nin aniden geldiğini öğrenen halk ve askerler çok korktu. Hemen kapılar açılarak Dımaşk askerleri savaşmak için dışarıya çıktılar. Savaş başlasa da Zengî'nin ordusunun çoğunluğu

⁸¹⁴ Tyrensis, *Willermus Tyrensis'in Haçlı Kroniği II*, 354; Rahime Deniz, *Antakya Haçlı Prensiği Tarihi (1119-1161)* (Hatay: Mustafa Kemal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2020), 128.

⁸¹⁵ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dımaşk*, 426-427; İbnü'l-Esîr, *El-Kâmil*, IX/106; Deniz, *Antakya Haçlı Prensiği Tarihi*, 128.

⁸¹⁶ Tyrensis, *Willermus Tyrensis'in Haçlı Kroniği II*, 357-358.

⁸¹⁷ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dımaşk*, 427.

yağmaya gittiği için Dımaşk askerleriyle baş edemezdi. Bu sebeple de askerlerine çekerek Merc-i Râhit'e⁸¹⁸ gitti. Yağma için giden askerler birçok ganimetle birlikte Zengî'nin yanına geldiler. Askerleri geldikten sonra Zengî, kendi topraklarına döndü.⁸¹⁹

2.5.1.4. 538-541/1143-1146 Yılları Arası Olayları

Kudüs Haçlı Kralı Foulques, kıra giderken atından düştüğünde atının eyerinin üstüne düşmesi sonucu 2 Cemâziyelevvel 538/12 Kasım 1143 günü öldü. Yerine de oğlu III. Baudouin geçti.⁸²⁰

Haçlı Seferlerinin başlamasından sonra bölgede kurulan Haçlı kontluklarının en önemlilerinden birisi de Urfa Haçlı Kontluğu'ydu. Urfa Haçlı Kontluğu, 3 Rebûlâhir 491/10 Mart 1098 günü kurulmuştu. Büyük Selçukluların ünlü komutanları Kürboğa ve Mevdûd, farklı zamanlarda şehri kuşatsalar da alamamışlardı. İmâdüddin Zengî, 16 Cemâziyelâhir 539/14 Aralık 1144⁸²¹ günü Urfa'yı fethederek Urfa Haçlı Kontluğunu ortadan kaldırdı. Devamında Seruc'u da Haçlıların elinden aldı. Onun fetih hareketleriyle Haçlılar, Fırat'ın doğusundan neredeyse tamamen çekilmiş oldular.⁸²²

İmâdüddin Zengî, Ca'ber Kalesini kuşattığı sırada 6 Rebûlâhir 541/15 Eylül 1146 günü gece yarısı uyurken, yakın hizmetlilerinden Hristiyan asıllı Yarınkuş tarafından yatağında öldürüldü.⁸²³

İmâdüddin Zengî'nin ölümünden sonra Zengî toprakları fiili olarak ikiye bölündü. Büyük oğlu Seyfeddin Gazi, Zengî Atabegliği'nin merkezi olan Musul'da babasının yerine geçerken diğer oğlu Nûreddin Mahmud da Halep'te başa geçti.⁸²⁴

⁸¹⁸ مَرْجُ رَاهِط Dımaşk civarındadır. Bkz. Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, V/101.

⁸¹⁹ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dımaşk*, 427-428; İbnü'l-Esîr, *El-Kâmil*, IX/106-107.

⁸²⁰ Tyrensis, *Willermus Tyrensis'in Haçlı Kroniği II*, 385-386; Runciman, *Haçlı Seferleri*, II/191-192; Karaca, *Kudüs Haçlı Krallığı*, 202-203.

⁸²¹ İbnü'l-Kalânîsî, bu fethin tarihini 26 Cemâziyelâhir, İbnü'l-Esîr ise 6 Cemâziyelâhir olarak verir. Bkz. İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dımaşk*, 437; İbnü'l-Esîr, *El-Kâmil*, IX/131.

⁸²² Urfalı Mateos - Papaz Grigor, *Urfalı Mateos Vekayi-Namesi*, 296-297; İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dımaşk*, 436-437; İbnü'l-Esîr, *El-Kâmil*, IX/131-133; İbnü'l-Adîm, *Zubdetu'l-Haleb*, 324-325.

⁸²³ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dımaşk*, 444; İbnü'l-Adîm, *Zubdetu'l-Haleb*, 326.

⁸²⁴ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dımaşk*, 445; İbnü'l-Esîr, *El-Kâmil*, IX/144; İbnü'l-Adîm, *Zubdetu'l-Haleb*, 328.

2.5.1.5. Mûinüddin Üner'in Ba'lebek'i Zaptı (541-1146)

İmâdüddin Zengî'nin öldüğü haberi Mûinüddin Üner'e ulaşınca hemen boşluktan yararlanarak geri almak için Ba'lebek'e saldırmak üzere hazırlıklara başladı. Topladığı savaş aletleri ve yaptırdığı mancınıklarla yola çıktı. Kaleyi kuşatarak saldırmaya başladı. İçindekiler bir süre kaleyi savunsalar da su bitince teslim olmak zorunda kaldılar.⁸²⁵ İbnü'l-Esîr'in *El-Kâmil*'de aktardığına göre kalede vali olarak bulunan kişi Selâhaddîn-i Eyyûbî'nin babası Necmeddin Eyyûb'tu. Necmeddin, Ba'lebek'i kendisine yeni iktâlar verilmesi karşılığında teslim etti. Verilen iktâlar Dımaşk'a bağlı olan birkaç köydü. Necmeddin Eyyûb, Ba'lebek'in kendisinden alınmasından sonra Dımaşk'a yerleşti.⁸²⁶ Üner, Zengîlerin Hama ve Humus Valileriyle ateşkes ve barış anlaşması yaptıktan sonra 18 Cemâziyelâhir 541/25 Kasım 1146 günü Dımaşk'a döndü.⁸²⁷

2.5.1.6. Dımaşk Atebegliği ile Zengîler Arasındaki İlişkinin Düzilmesi ve Barış Anlaşması Yapılması (541/1146-1147)

Üner, Ba'lebek'ten Dımaşk'a dönerken İmâdüddin Zengî'nin katili olan Hâdim Yarınkuş'la karşılaştı. Yarınkuş, Dımaşk'ta güvende olacağını zannederek gelmişti. Ancak beklediği gibi olmadı. Üner, onu tutuklayarak Halep'e gönderdi.⁸²⁸

541 yılı Şevval ayında (Mart-Nisan 1147) Nûreddin Mahmud Zengî ile Üner arasında barış yapılması için mektuplaşmalar oldu. Sonrasında Üner'in kızı İsmet Hatun ile Nûreddin Zengî'nin evlenmelerine karar verildi. Nikahları 23 Şevval 541/28 Mart 1147 günü Dımaşk'ta kıyıldı. İsmet Hatun hazırlıklarını yaptıktan sonra Zilkade ayının ortasında (Nisan 1147) Nûreddin'in görevlendirdiği adamlarla birlikte Halep'e gitti.⁸²⁹ Nûreddin Zengî ile İsmet Hatun'un evliliklerinden bir kızları ve iki oğulları

⁸²⁵ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dımaşk*, 449; İbnü'l-Esîr, *El-Kâmil*, IX/149; Abdulkadir Turan, *Nûreddin Mahmud Zengî Ve Devri* (Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2018), 98.

⁸²⁶ İbnü'l-Esîr, *El-Kâmil*, IX/149; Turan, *Nûreddin Mahmud Zengî*, 98-99.

⁸²⁷ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dımaşk*, 449.

⁸²⁸ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dımaşk*, 449.

⁸²⁹ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dımaşk*, 450; Turan, *Nûreddin Mahmud Zengî*, 99.

oldu. Nûreddin'in ölümünden sonra tahta oturtulan oğlu el-Melikü's-Sâlih de bu evlilikten olmuştur.⁸³⁰

2.5.1.7. Mûinüddin Üner'in Busrâ ve Sarhad'ı Zaptı (541-542/1147)

Mûinüddin Üner, Nûreddin Zengî ile yaptığı anlaşmanın ardından gizlice bir askeri hazırlığa girmişti. Savaş için asker ve binek hayvanı topluyordu. Aynı zamanda elindeki mancınıkları hazırlıyordu. Sonrasında topladığı askerlerle birlikte Havran Bölgesindeki Sarhad ve Busrâ üzerine yürüdü. Sarhad'da vali olarak Sarhad'ın ilk valisi Emînüddeve Gümüştekin'in Altuntaş isimli gulâmı bulunuyordu. Altuntaş, kibre kapılarak Dımaşk Atabegliği ile mücadele edebileceğini zannetti. Anlaşılan o ki bağımsızlık elde etmek istiyordu. Bu mücadele sırasında Haçlılardan da yardım alabileceğini düşünüyordu.⁸³¹

Üner, ansızın Sarhad Kalesi'ni kuşattı. Altuntaş'ta yardım istemek için Kudüs Kralı'nın yanına gitti. İslam kaynaklarının aktardığına göre Altuntaş, savunma için Haçlılardan yardım istiyordu. Haçlı kaynaklarının aktardığına göre de Altuntaş, Sarhad ve Busrâ'nın kendilerine teslimi karşılığında Haçlılardan para istiyordu. Haçlılar, Dımaşk Atabegliği ile aralarında barış anlaşması olmasına rağmen Altuntaş'a yardım etmeye karar verdiler. Önce bir elçi göndererek Üner'i kuşatmayı kaldırması için ikna etmeye çalıştılar. Üner, bunu kabul etmeyince de asker toplayarak Havran'a doğru hareket ettiler.⁸³² Üner, Sarhad Kuşatmasının devam ettiği sırada Haçlıların geleceğini öğrenince Nûreddin Zengî'ye haber göndererek yardıma çağırdı. Halep'te ordugâhta bulunan Nûreddin, vakit kaybetmeden hızlıca Dımaşk'a yöneldi. Nûreddin, 27 Zilhicce 541/30 Mayıs 1147 günü Dımaşk'a vararak Aynu Şavâka'da ordugâh kurdu. Birkaç gün burada aldıktan sonra Sarhad'a Üner'in yanına gitti.⁸³³

Üner ve Nûreddin, Haçlı ordusunun Busrâ'ya geldiğini öğrenince onlardan önce davranarak Busrâ'ya vardılar. Onların geliş yollarına çeşitli tuzaklar kurarak su kuyularını da kapattılar. Haçlı ordusu geldiğinde bitkin bir haldeydi. Su kuyuları

⁸³⁰ Hilal Görgün, "İsmet Hatun", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 23/140; Altın - Kömürcü, "Atabey Evlilikleri", 5.

⁸³¹ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dımaşk*, 451.

⁸³² Tyrensis, *Haçlılar Türkler Karşısında*, 27-29; Runciman, *Haçlı Seferleri*, II/198-199; Karaca, *Kudüs Haçlı Krallığı*, 205.

⁸³³ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dımaşk*, 451.

kapatıldığı için su bulamadıkları gibi erzakları da yoktu. İbnü'l-Kalânîsî'nin *Târihû Dımaşk'ta* aktardığına göre İslam ordusu Haçlılara saldırdı. Onları ok yağmuruna tutarak birçoğunu öldürdü ya da yaraladılar. Bozguna uğrayan Haçlı ordusu da geri dönmek zorunda kaldı.⁸³⁴ Anlaşılan o ki Mûnüddin Üner, Haçlılarla arasının çok da açılmasını istemiyordu. Askerlerin Haçlı ordusunun arkasından gitmelerine izin vermediği⁸³⁵ gibi Haçlılara erzak temin etmeyi de teklif etti.⁸³⁶

Haçlıların gitmesinin ardından Busrâ Kalesi kuşatıldı. Kaledekilere başka yerlerin iktâ olarak verilmesi karşılığında kale teslim alındı. Sonrasında Üner ve Nûreddin, Sarhad'a dönerek kaleyi tekrar kuşattılar. Buradakilere de başka yerler iktâ edilerek kale teslim alındı. Sarhad'ın teslim alınmasından sonra Üner ve Nûreddin, ordularıyla birlikte dönerek 27 Muharrem 542/28 Haziran 1147 günü Dımaşk'a döndüler. Nûreddin Dımaşk'ta birkaç gün ağırlandıktan sonra 1 Safer 542/2 Temmuz 1147 günü Halep'e doğru yola çıktı.⁸³⁷ 542 yılı Cemâziyelevvel ayında (Ekim-Kasım 1147) Mücâhidüddin Bozan, Sarhad Kalesi'ne vali olarak atandı.⁸³⁸

2.5.1.8. Abbâsî Halîfesi Muktefî-Liemrillâh, Irak Selçuklu Sultanı Mesud ve Fâtımî Halîfesi Hâfız-Lidînillâh'ın Mücîrüddin Abak ve Mûnüddin Üner'e Hil'at Göndermeleri (542/1147)

İbnü'l-Kalânîsî'nin *Târihû Dımaşk'ında* aktardıklarından⁸³⁹ anladığımız kadarıyla Hâcîp Kâtip Mahmud, Bağdat'a elçi olarak gönderildi. Ancak kaynaklarda elçinin niçin gittiğiyle ilgili bir bilgiye rastlamadık. Muhtemeldir ki hem Abbâsî Halîfesi Muktefî-Liemrillâh'a hem Irak Selçuklu Sultanı Mesud'a hem de Fâtımî Halîfesi Hâfız-Lidînillâh'a Busrâ önlerinde Haçlıları yendiklerinin haberi gönderilmiştir.

Elçi Mesud, 542 yılı Safer ayında (Temmuz 1147) Dımaşk'a döndü. Yanında Irak Selçuklu Sultanının ve Abbâsî Halîfesinin iki elçisi de vardı. Elçiler, sultan ve halîfeden mektup ve hil'at getirdiler. Bu hil'âtlar 18 Rebîülâhir 542/16 Eylül 1147 günü

⁸³⁴ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihû Dımaşk*, 452.

⁸³⁵ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihû Dımaşk*, 452.

⁸³⁶ Tyrensis, *Haçlılar Türkler Karşısında*, 35; Runciman, *Haçlı Seferleri*, II/200.

⁸³⁷ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihû Dımaşk*, 452; Karaca, *Kudüs Haçlı Krallığı*, 206.

⁸³⁸ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihû Dımaşk*, 460.

⁸³⁹ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihû Dımaşk*, 458.

Abak ve Üner'e giydirdi.⁸⁴⁰ Alptekin, bu gelişmeyi anlatırken hil'atin sadece Üner'e giydirildiğini söyler.⁸⁴¹

Bundan üç gün sonra da 21 Rebûlâhir 542/19 Eylül 1147 günü Mısır Elçisi, Fâtımî Halîfesi Hâfız-Lidînillâh adına Abak ve Üner için hil'at ve bir miktar para getirdi.⁸⁴²

2.5.1.9. II. Haçlı Seferi ve Haçlıların Dımaşk'ı Kuşatması

2.5.1.9.1. II. Haçlı Seferi (541-543/1147-1148)

İmâdüddin Zengî'nin 539/1144 yılında Urfa'yı fethi, Avrupa'da şok etkisi yaptı. Kudüs Kralı III. Baudouin'in annesi Kraliçe Melisende, Roma'ya elçi göndererek Papa'dan yardım istedi. Papa III. Eugenius, 1145 yılında Avrupalı liderlere yazdığı mektuplarla yeni bir Haçlı Seferi düzenlenmesini istedi. Fransa Kralı VII. Louis, bunu kabul etti. Alman Kralı III. Konrad'ı da katılması için ikna ettiler. Daha önce yapılan Haçlı Seferlerinde bu kadar yüksek rütbeden bir katılım olmamıştı. İlk defa iki büyük kral, sefere çıkacaktı.⁸⁴³ Bizans İmparatoru Manuel Komnenos, Haçlıların gelmesini istemiyordu. Bu sebeple de Türkiye Selçuklu Sultanı I. Mesud ile barış anlaşması yaptı.⁸⁴⁴

Alman Kralı III. Konrad, 1147 yılının Mayıs ayında yola çıktı. Alman ordusu 10 Eylül 1147 günü İstanbul'a ulaştı. Bizans İmparatoru, Konrad'dan Bizans topraklarına zarar vermeyeceğine dair yemin aldı. Ancak Alman ordusunun taşkınlıkları bitmiyordu. Nihayet çok geçmeden Anadolu'ya geçirildiler.⁸⁴⁵ İmparator, onlara Türklerle karşılaşmadan Antalya üzerinden Kudüs'e ulaşmalarını tavsiye etse de Konrad, onu dinlemedi. Amacı ilk Haçlı Seferinde kullanılan güzergahı takip etmekte. İzmit'i geçtikten sonra Eskişehir yakınlarında 25 Ekim 1147 günü Türkiye Selçuklu Devleti'yle karşılaştılar. Yapılan savaşta Türkiye Selçuklu Sultanı I.

⁸⁴⁰ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dımaşk*, 458.

⁸⁴¹ Alptekin, *Dımaşk Atabegliği*, 136.

⁸⁴² İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dımaşk*, 459.

⁸⁴³ Runciman, *Haçlı Seferleri*, II/205-213; Demirkent, "Haçlılar", 14/533. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ebru Altan, *İkinci Haçlı Seferi (1147-1148)* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2000), 10-23.

⁸⁴⁴ Runciman, *Haçlı Seferleri*, II/220; Demirkent, "Haçlılar", 14/533; Altan, *İkinci Haçlı Seferi (1147-1148)*, 46.

⁸⁴⁵ Runciman, *Haçlı Seferleri*, II/221-222; Demirkent, "Haçlılar", 14/533. Ayrıntılı bilgi için bkz. Altan, *İkinci Haçlı Seferi (1147-1148)*, 30-36.

Mesud'un ordusu galip geldi. Haçlıların neredeyse yüzde doksanı bu savaşta yok edildi. Bu savaşa Dorylaion (Eskişehir) Savaşı ismi verilmiştir.⁸⁴⁶

Fransız Kralı VII. Louis de Almanların Anadolu'ya geçmesinden bir süre sonra İstanbul'a geldi. Kral, Bizans İmparatoruna Vassallık yemini etti. Louis, ordusuyla birlikte Kasım ayı başlarında İznik'e vardı. Orada Almanların yenildiğini öğrendiler. Konrad da Louis'e katıldı. Beraber Efes'e gittiler. Konrad, sağlığı bozulunca İstanbul'a döndü. İstanbul'da tedavi olduktan sonra 1148 yılının Mart ayında gemiyle Filistin'e giderek Akka'ya çıktı.⁸⁴⁷

Konrad'ın ayrılmasından sonra Fransız ordusu, yola çıktı. Efes'ten sonra Türklerin baskınlarından dolayı ilerlemeleri çok zor oldu. Yalvaç yakınındaki nehirden geçerken 1 Ocak 1148 günü Türklerle savaştılar. Kral, Antalya'ya varınca gemiye binerek Antakya'ya gitti. Yayalar da kara yoluyla Antakya'ya doğru yürüdüler. Ancak yarısından fazlası yol boyu Türklerin yaptığı saldırılarda öldürüldü.⁸⁴⁸

Antakya Prinkepsi Raymond, Fransa Kralı'na Halep'e Nûreddin Zengî'nin üzerine gitmeyi tavsiye ediyordu. Ancak Fransa Kralı buna yanaşmıyor, bir an önce Kudüs'e gitmek istiyordu. Alman Kralı Konrad'ın Kudüs'e vardığını öğrenince Kral Louis de Kudüs'e gitti. 24 Haziran 1148 günü Akka'da Kudüs Kralı ve Kraliçesi, Alman ve Fransız krallarıyla birlikte din adamlarının da olduğu bir toplantı yapıldı. Toplantıda Dımaşk'ın kuşatılarak ele geçirilmesi kararı çıktı.⁸⁴⁹

24 Temmuz günü Haçlılar Dımaşk'ı kuşattı. Ancak bir sonraki başlıkta zikredeceğimiz sebeplerden dolayı 28 Temmuz 1148 günü çekilmek zorunda

⁸⁴⁶ Runciman, *Haçlı Seferleri*, II/222; Demirkent, “Haçlılar”, 14/533-534. Ayrıntılı bilgi için bkz. Altan, *İkinci Haçlı Seferi (1147-1148)*, 57-71; Ebru Altan, “Türklerle Haçlıların Eskişehir Yakınındaki İkinci Karşılaşması: 26 Ekim 1147 Dorylaion Savaşı”, *Tarih ve Uygarlık-İstanbul Dergisi* 4 (2013), 145-150.

⁸⁴⁷ Runciman, *Haçlı Seferleri*, II/223-225; Demirkent, “Haçlılar”, 14/534. Ayrıntılı bilgi için bkz. Altan, *İkinci Haçlı Seferi (1147-1148)*, 72-85.

⁸⁴⁸ Runciman, *Haçlı Seferleri*, II/225-227; Demirkent, “Haçlılar”, 14/534. Ayrıntılı bilgi için bkz. Altan, *İkinci Haçlı Seferi (1147-1148)*, 86-102.

⁸⁴⁹ Runciman, *Haçlı Seferleri*, II/231-233; Demirkent, “Haçlılar”, 14/534. Ayrıntılı bilgi için bkz. Altan, *İkinci Haçlı Seferi (1147-1148)*, 102-110; Tyrensis, *Haçlılar Türkler Karşısında*, 57-58.

kaldılar.⁸⁵⁰ Alman ve Fransız Kralları Kudüs'e döndüler. Alman Kralı Konrad 1149 yılı ilkbaharında, Fransız Kralı Louis de yazın başlarında Kudüs'ten ayrıldı.⁸⁵¹

2.5.1.9.2. Haçlıların Dımaşk'ı Kuşatması (543/1148)

Haçlılar, Akka'da yaptıkları toplantıda Dımaşk'a saldırmaya karar verince 25 Mayıs 1147'de Taberiye'ye doğru yola çıktılar. Banyas'a varıp son bir değerlendirme yaptıktan sonra Dımaşk'a yöneldiler.⁸⁵² İbnü'l-Kalânîsî'nin *Târihü Dımaşk'ta* aktardığına göre süvari ve piyade olmak üzere sayıları 50 bindi. Mûinüddin Üner, Haçlıların geldiğini öğrenince savunma hazırlıklarına başlamıştı. Haçlıların gelebileceği yerlerdeki su kaynaklarını kapattı. Yollara asker yerleştirerek Haçlılar için tuzaklar kurdu.⁸⁵³ Tyrensis'in kroniğinde aktardığına göre Haçlılar gelmeden önce Dımaşk surlarının dışındaki meyve bahçeleri de geçişlerini zorlaştırmak için çamurdan duvarlarla çevrilmişti.⁸⁵⁴

Haçlılar 5 Rebülevvel 543/24 Temmuz 1148 günü Dımaşk'a vardılar. Önce su kaynağının olduğu Menâzilü'l-Asâkir isimli yere gittiler. Burada su kaynağının kapatılmış olduğunu görünce de başka bir su kaynağına yakın olan Mizze'ye⁸⁵⁵ giderek ordugâh kurdular. 6 Rebülevvel/25 Temmuz günü Haçlılar, su kaynağına doğru ilerlediler. Ancak Müslüman askerler, bu sırada su kaynağının önünde bekliyordular. Haçlıların geldiğini görünce halk ve şehir ahdâsı da askerlere katıldı. Haçlılar, Müslümanları yenerek suya ulaştılar. Çevredeki meyve bahçelerine de girerek çadırlarını buralarda kurdular.⁸⁵⁶ Ayrıca İbnü'l-Kalânîsî yer ismi belirtmeden Haçlıların, hiçbir ordunun elde edemediği bir bölgeyi ele geçirdiklerini söyler.⁸⁵⁷

7 Rebülevvel/26 Temmuz günü Üner, askerleriyle birlikte Haçlılara bir baskın düzenledi. Bu baskında Müslümanlar, Haçlıların birçoğunu öldürerek galip geldiler.

⁸⁵⁰ Runciman, *Haçlı Seferleri*, II/234-236; Demirkent, "Haçlılar", 14/534.

⁸⁵¹ Runciman, *Haçlı Seferleri*, II/237-238; Demirkent, "Haçlılar", 14/534. Ayrıntılı bilgi için bkz. Altan, *İkinci Haçlı Seferi (1147-1148)*, 120-123.

⁸⁵² Tyrensis, *Haçlılar Türkler Karşısında*, 58-59.

⁸⁵³ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dımaşk*, 463.

⁸⁵⁴ Tyrensis, *Haçlılar Türkler Karşısında*, 60.

⁸⁵⁵ المزة Dımaşk bostanlarının ortasında büyük bir köydür. Dımaşk ile arasında yarım fersah vardır. Bkz. Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, V/122. Tyrensis, buradan bahsederken Daria köyü diye isimlendirir. Bkz. Tyrensis, *Haçlılar Türkler Karşısında*, 59.

⁸⁵⁶ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dımaşk*, 463; Runciman, *Haçlı Seferleri*, II/235.

⁸⁵⁷ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dımaşk*, 463.

Bu sırada çevredeki Türkmenlere ve diğer bölgelere yardım isteyen mektuplar ulaşmıştı. Birçok Türkmen süvarisi, diğer bölgelerden piyadeler ve Bikâ bölgesinden okçular yardıma geldi. İbnü'l-Kalânîsî'nin *Târihü Dımaşk'ta* aktardığına göre ordunun sayısı iki katına ulaşmıştı. Müslümanlar, gelen yardımcı kuvvetlerle ertesi gün tekrar saldırıya geçtiler. Ok atışlarıyla onları mevzilerinden çıkarmıyorlardı. Yerinden ayrılanların da çok azı ölümden kurtulabiliyordu. Halktan ve ahdâstan savaşçılar da çıkan Haçlı askerlerini yakalayıp başlarını keserek ödül alabilmek için götürüyorlardı.⁸⁵⁸

İbnü'l-Esîr'in *El-Kâmil*'de aktardığına göre yardım istemek için mektup gidenlerden birisi de İmâdüddin Zengî'nin Musul'da yerine geçen oğlu Seyfeddin Gazi'ydî. Seyfeddin Gazi, yardım isteğini kabul ederek hemen yola çıkmıştı. Gelirken kardeşi Nûreddin Zengî'yi de yanına aldı. Humus'a giderek orada ordugâhını kurdu. Üner'e elçi göndererek yardım etmesi için nâiblerinin Dımaşk'ta olması gerektiğini söylüyordu. Ona şehri almayacağına dair güvence vermek için de yenildiğinde Dımaşk'a sığınacağını, galip gelirse de şehri kendilerine iade edeceğini söyledi. Üner, bu sırada Haçlılara elçi gönderip Zengîleri kast ederek "Doğunun sahipleri geldi" devam ederseniz şehri onlara teslim ederim diye tehdit etti. Ayrıca Suriye'deki Haçlıları, Dımaşk'ı Avrupa'dan gelen Haçlıların alması halinde, onların kendilerini sahildeki şehirlerden de çıkaracağını söyleyerek korkutuyordu.⁸⁵⁹

Bu sırada Haçlı karargâhında da huzursuzluk başlamıştı. Daha önce zaten Dımaşk'a gelinmesi kararı Alman ve Fransa Krallarının baskısıyla alınmıştı. Suriye'deki Haçlı prensleri bunu istemiyordu. Dımaşk'ı aldıktan sonra kimin yöneteceği de tartışma konusu olmuştu. Sonra Haçlılar birbirlerini suçlamaya başladılar. Suriye'deki prensleri Üner'den rüşvet almakla suçluyorlardı. Tyrensis'in kroniğinde aktardığına göre rüşvet alan Haçlı Prensleri, kuşatmanın kaldırılmasını sağlamak için Haçlıları surların daha kuvvetli olduğu, suyun ve yiyeceğin bulunmadığı başka bir tarafa çekmeye ikna ettiler. Bu sebeple de Haçlı ordusu yer değiştirdi. Gittikleri yerde tutunamayacaklarını anlayınca eski yerlerine dönmek istediler. Ancak

⁸⁵⁸ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dımaşk*, 464-465.

⁸⁵⁹ İbnü'l-Esîr, *El-Kâmil*, IX/159. İbnü'l-Esîr'in anlattığı bu gelişmeler İbnü'l-Kalânîsî'de ve Haçlı kaynaklarında bulunmamaktadır.

Müslüman askerler, çıktıkları bölgeyi tahkim ettikleri için geri dönmeleri mümkün olmadı.⁸⁶⁰

9 Rebülevvel 543/28 Temmuz 1148 günü Haçlılar, Dımaşk önlerinde başarılı olamayacaklarını anlayınca kuşatmayı kaldırıp kendi topraklarına hareket ettiler. Dımaşk'takiler bunu ertesi sabah fark ettiklerinde Haçlıların peşine düştüler. Onların artçılarını öldürüp Dımaşk'a döndüler.⁸⁶¹

II. Haçlı Seferi, daha önce de belirttiğimiz gibi ilk defa Avrupa'nın en büyük krallarının katıldığı bir sefer olmuştu. Ancak bu sefer Haçlılar için tam bir hayal kırıklığı oldu. Runciman, bu seferin ardından ilk Haçlı Seferinde doğmuş olan mağlup edilemez Batılı şövalyeler efsanesinin yıkıldığını, İslam Dünyası'nın cesaret ve ümidinin yeniden canlandığını söyler.⁸⁶²

2.5.1.10. Mûinüddin Üner ile Nûreddin Zengî'nin Ureyme'yi Fethi (543/1148)

Alman Kralı III. Konrad, Suriye'ye gelirken yanında Trablus Kontluğunun kurucusu Raymond de St. Gilles'in oğlu Alfonso-Jordain ve Alfonso'nun oğlu Bertrand da vardı. Alfonso-Jordain, Kudüs'e giderken Kaysâriye'de mola verdiği bilinemeyen bir sebeple orada öldü. Onun zehirlendiği düşünülerek ölümünden Trablus Kontu II. Raymond sorumlu tutuldu. Çünkü Alfonso, Trablus'un vârisiydi. Trablus Kontluğunu ele geçirmek istediğini Raymond da duymuştu.⁸⁶³ Alfonso'nun oğlu Bertrand, Dımaşk kuşatmasından döndükten sonra Trablus yakınlarındaki Ureyme Kalesi'ne⁸⁶⁴ saldırarak ele geçirdi.⁸⁶⁵

Bu sırada Haçlıların Dımaşk Kuşatmasını kaldırmasından sonra Üner'e yardım için Humus'ta bulunan Nûreddin Zengî ve Mûinüddin Üner, Ba'lebek'te buluşmuşlardır. Onlar Ba'lebek'teyken Trablus Kontu II. Raymond, elçi göndererek Bertrand'a karşı

⁸⁶⁰ Tyrensis, *Haçlılar Türkler Karşısında*, 62-63; Runciman, *Haçlı Seferleri*, 235-236. İbnü'l-Kalânîsi, böyle bir yer değişikliğinden bahsetmemektedir.

⁸⁶¹ İbnü'l-Kalânîsi, *Târihü Dımaşk*, 466; Runciman, *Haçlı Seferleri*, II/236.

⁸⁶² Runciman, *Haçlı Seferleri*, II/236.

⁸⁶³ Küçükspahioğlu, *Trablus Haçlı Kontluğu Tarihi*, 130-131.

⁸⁶⁴ العريمة Kaynaklarda neresi olduğu ile ilgili tam bir bilgi bulunmamaktadır. Trablus yakınlarında olduğu söylenir. Ancak günümüzde Tartus ile Trablus arasında doğu tarafında sahile biraz daha uzak Ureyme isimli bir yer vardır. Muhtemelen bahsi geçen Ureyme Kalesi, burada yer almaktadır. Bugün ki şartlarla Tartus'a 37, Trablus'a 61 km. uzaklıktadır.

⁸⁶⁵ İbnü'l-Adîm, *Zubdetu'l-Haleb*, 330; Küçükspahioğlu, *Trablus Haçlı Kontluğu Tarihi*, 134.

yardım istedi. Üner ve Nûreddin, Kont Raymond'a yardım etmek için Ureyne Kalesi'ne gitmeye karar verdiler. Seyfeddin Gazi'den de yardım için asker istediler. O da büyük bir orduyu yardıma gönderdi. Rebûlâhir ayının sonlarında (Eylül 1148) kaleyi kuşatıp Bertrand'ın elinden aldıktan sonra yıktılar. Sonrasında Nûreddin, Bertrand, Bertrand'ın annesi ve diğer esirleri de yanına alarak Halep'e gitti.⁸⁶⁶

2.5.1.11. Mûinüddin Üner'in Haçlılarla Barış Anlaşması Yapması (544/1149)

Dımaşk Kuşatmasının ardından Haçlılar Sur, Akka ve diğer Haçlı işgalinde olan şehirlerden, Dımaşk topraklarına ait olan yerleri yağmalamaya başladılar. Bunun üzerine Mûinüddin Üner, Havran'a giderek ordugâhını kurdu. Türkmenlere de haber göndererek onlara da yağma yapma hakkı verdi. Hem kendisi hem de gelen Türkmenler durmadan Haçlılara ait olan bölgeleri yağmalıyorlardı. Nihayetinde Haçlılar, barış istemek zorunda kaldı. Elçiler vasıtasıyla 544 yılı Muharrem ayında (Mayıs/Haziran 1149) yapılan anlaşmaya göre iki yıllık bir barış anlaşması imzalandı.⁸⁶⁷ Bu anlaşma İbnü'l-Kalânîsî dışında hiçbir kaynakta yer almamaktadır.

2.5.1.12. Nûreddin Zengî'nin İnnib Zaferi ve Dımaşk Atabegliği'nin Zengî'ye Yardımı (544/1149)

Mûinüddin Üner, Havran'da ordugâhında bulunduğu sırada Nûreddin Zengî'nin elçileri geldi. Nûreddin Zengî, Halep civarında Haçlıların bozgunculuk yapmak niyetinde olduğunu bildirerek yardım istiyordu. Üner, kendisi Havran'da kalırken Mücâhidüddin Bozan komutasında bir orduyu Nûreddin'e yardıma gönderdi. Bozan, 544 yılı Safer ayının ilk günlerinde (Haziran 1149) Halep'e doğru hareket etti.⁸⁶⁸

Nûreddin Zengî, diğer Türkmenlerden de yardım istemişti. Bozan ve Türkmenler de kendisine katıldıktan sonra ordusunun sayısı 6 bini buldu. Ordu toplandıktan sonra Haçlılara karşı sefere çıktı. Nûreddin'in ordusu ile Haçlı ordusu 21

⁸⁶⁶ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dımaşk*, 366-367; İbnü'l-Esîr, *El-Kâmil*, IX/160-161; İbnü'l-Adîm, *Zubdetu'l-Haleb*, 330-331; Runciman, *Haçlı Seferleri*, II/239.

⁸⁶⁷ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dımaşk*, 471-472.

⁸⁶⁸ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dımaşk*, 472; Deniz, *Antakya Haçlı Prensligi Tarihi*, 147-148.

Safer 544/30 Haziran 1149 günü İnnib'de⁸⁶⁹ karşılaştı. Savaşta Nûreddin Zengî, büyük bir zafer kazandı. Haçlıların tamamına yakını yok edildi. Öldürülenler arasında Antakya Prinkepsi Raymond da vardı.⁸⁷⁰ Runciman'ın Haçlı Seferleri Tarihi isimli eserinde aktardığına göre Antakya Prinkepsi'nin yanında Ali b. Vefa isimli bir Haşhaşi Reisi de vardı. Ali b. Vefa da öldürülenler arasındaydı.⁸⁷¹

Nûreddin, daha sonra savunmasız kalan Antakya'yı kuşattı. Antakya'daki Haçlılar bir miktar para vererek mühlet istedikten sonra Nûreddin, askerlerin bir kısmını orada bırakarak Antakya önlerinden ayrıldı. Bozan da Dımaşk askerleriyle birlikte 4 Rebûlâhir 544/11 Ağustos 1149 günü Dımaşk'a döndü.⁸⁷²

2.5.1.13. Mûnüddin Üner'in Ölümü (544-1149)

Mûnüddin Üner, Havran'da bulunurken bazı işlerinden dolayı 544 yılı Rebûlevvel ayının son günlerinde (Ağustos 1149) Dımaşk'a geldi. Dımaşk'ta yemeği fazla yiyerek ishale yakalandı. Hastalığı devam ederken Havran'daki ordugâha döndü. Orada hastalığı daha da ilerleyerek dizanteriye (جوسنطريا) döndü. Hastalığı iyice artınca 7 Rebûlâhir 544/14 Ağustos 1149 günü sedyeyle Dımaşk'a getirildi. 23 Rebûlâhir/30 Ağustos günü vefat etti. Önce oturduğu konağın bahçesine defnedildi. Sonra da kabri kendi yaptırdığı medreseye taşındı.⁸⁷³

İbnü'l-Esîr, Mûnüddin Üner'in akıllı, âdil, hayır işleyen ve güzel suretli olduğunu söyler.⁸⁷⁴ Üner, Şehâbeddin Mahmud döneminden itibaren atabegliği yöneten asıl kişiydi. Cemâleddin Muahmed'i ve Mücîrüddin Abak'ı başa getiren o oldu. Abak döneminde tüm olaylarda Üner'in adı geçti. Anlaşılan o ki Abak, devlet işlerine karışmıyor ya da karıştırılmıyordu. İmâdüddin Zengî ile ilişkileri iyi değildi. Onunla Humus'ta, Ba'lebek'te ve Dımaşk'ta karşı karşıya geldi. Gerekliğinde Haçlılarla da iş birliği yaptı. Onun döneminin neredeyse tamamında Dımaşk ile Haçlılar arasında barış sağlanmıştı. Damadı olan Nûreddin Zengî ile de ilişkileri hep iyi oldu. Bu

⁸⁶⁹ بُؤْبُ Halep civarındaki Azâz bölgesinde bir kaledir. Bkz. Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, I/258.

⁸⁷⁰ İbnü'l-Kalânîsi, *Târihü Dımaşk*, 473-474; İbnü'l-Adîm, *Zubdetu'l-Haleb*, 334; Runciman, *Haçlı Seferleri*, II/273.

⁸⁷¹ Runciman, *Haçlı Seferleri*, II/273; Deniz, *Antakya Haçlı Prenslüğü Tarihi*, 149.

⁸⁷² İbnü'l-Kalânîsi, *Târihü Dımaşk*, 474-475.

⁸⁷³ İbnü'l-Kalânîsi, *Târihü Dımaşk*, 475-476; Ahmet Nuri Koca, *Haçlı Seferlerinde Mûnüddin Üner ve Şam* (Çorum: Hitit Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans, 2019), 39.

⁸⁷⁴ İbnü'l-Esîr, *El-Kâmil*, IX/158.

dönemde Nüreddin, Dımaşk'la hiç karşı karşıya gelmedi. Bu sayede Üner, belki de Dımaşk Atabegliği'nin ömrünü uzatmış oldu.

Kaynaklarda Nüreddin Zengî ile evlenen İsmet Hatun dışında Sa'düddîn Mes'ûd isimli bir de oğlundan bahsedilir. Sa'düddîn Mes'ûd, Selâhaddîn-i Eyyûbî'nin kız kardeşi Rabia Hatun'la evlenmiştir.⁸⁷⁵ Nüreddin Zengî ve Selâhaddîn-i Eyyûbî dönemlerinde devlet işlerinde görev almıştır.⁸⁷⁶

Üner'in vefatının ardından Hüsameddin Bulak, Reis Müeyyidüddîn ve Mücâhidüddin Bozan, Abak'ın sarayındaki meclisinde toplanarak devlet işlerini düzene koymuşlardır.⁸⁷⁷

2.5.2. Dımaşk Atabegliği'nin Yıkılış Dönemi

2.5.2.1. Dımaşk'ta İsyân (549/1149)

Şehâbeddin Mahmud döneminde 530/1136 yılında Dımaşk Reisi Sikatülmülk Hasan es-Sûfî öldürülünce ailesi de Sarhad Kalesi'ne sürülmüştü.⁸⁷⁸ Ertesi yıl oğlu Reis Müeyyidüddîn ve Şehâbeddin'e başvurarak Dımaşk'a dönmek istemişti. Dımaşk'a geldikten sonra da babasının görevi kendisine verildi.⁸⁷⁹ 539/1144 yılında da Dımaşk'ta Üsame b. Münkız ve ve Ebû'l-Kirâm ile arası bozulduğu için korkarak Dımaşk'tan ayrılmış ve yine Sarhad'a gitmişti. Mûinüddin Üner, Üsame b. Münkız ve ve Ebû'l-Kirâm'ın Dımaşk dışına çıkarılacağını söyleyerek onu tekrar Dımaşk'a dönmeye ikna etmişti.⁸⁸⁰

Üner'in ölümünün ardından Mücîrüddin Abak, 9 Recep 544/7 Kasım 1149 günü camilerde halkın üzerindeki haksız vergileri kaldırdığına dair fermanlar okuttu. Reis Müeyyidüddîn, bu olaydan sonra Abak'tan korktu. Yanına halkın cahillerinden ve serseri gençlerden adam toplayarak onları silahlandırdı. Bu adamları kendi evi ile

⁸⁷⁵ Salâhüddîn Hâlıl b. Aybek b. Abdullâh es-Safedî, *el-Vâfi bi'l-Vefeyât*, thk. Aḫmed el-Arnâ'ût - Turķi Muştafâ (Beyrut: Daru İhyâi't-Turâs, 1420/2000), IX/234.

⁸⁷⁶ Koca, *Haçlı Seferlerinde Muînüddin Üner ve Şam*, 25-26.

⁸⁷⁷ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dımaşk*, 476.

⁸⁷⁸ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dımaşk*, 404-405.

⁸⁷⁹ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dımaşk*, 410-411.

⁸⁸⁰ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dımaşk*, 434-435.

kardeşi Dımaşk Şahnesi Zeynüddeve Haydara'nın evinin önüne yerleştirdi. Abak, onlara güvende olduklarını bildiren mektuplar gönderdi.⁸⁸¹

Onlar buna ikna olmayarak 24 Recep 544/27 Kasım 1149 günü isyan başlattılar. Yanlarındaki adamlarla beraber hapishaneye gidip kilidini kırarak oradan çıkanları da yanlarına aldılar. Bunun üzerine Abak, hazinede bulunan silahları çıkararak isyanı bastırmaları için askerlerine dağıttı. Ancak yanındaki emîrlere, acele etmemesini, kan dökmeden bu işin çözümlenmesini tavsiye ettiler. Bundan sonra Reis Müeyyidüddîn ile Abak arasında yazışmalar oldu. Reis ve kardeşi anlaşma için bazı şartlar sundu. Ancak bu şartlardan bazıları kabul edilmedi. Sonunda yapılan anlaşmaya göre Reis Müeyyidüddîn ve kardeşi evlerinden çıkmayacak, reisin oğlu ve kardeşinin oğlu devlet işlerinde görevlendirilecek, onlar sadece çağırıldıklarında kaleye gideceklerdi. Anlaşma yapıldıktan birkaç gün sonra Reis Müeyyidüddîn, tekrar fitne çıkardı. Adamlarını toplayarak kaleye saldırdılar. Savaş gerçekleşti ve iki taraftan da az sayıda insan öldü.⁸⁸²

Savaş ve fitne hala devam ediyordu. Sonunda reis ve kardeşinin bazı devlet adamlarının görevden alınması isteği kabul edildi. Ancak evleri yağmalanmıştı. Reis ve kardeşi Dımaşk'a döndüler. Gönüllerinin alınması için onlara hil'at giydirilerek Müeyyidüddîn'e reislik ve vezâret görevleri verildi. Bundan sonra Reis Müeyyidüddîn'in devlet işlerinde rakibi ve ortağı kalmadı.⁸⁸³

2.5.2.2. Nûreddin Zengî'nin I. Dımaşk Kuşatması ve Dımaşk Atabegliği'nin Nûreddin Zengî'ye Tâbi Olması (544-545/1150)

544 yılının sonlarına doğru (Mart-Nisan 1150) Haçlılar, Havran'da bozgunculuk ve yağma yapmaya başladılar. Bunu öğrenen Nûreddin Zengî, Haçlılar üzerine yapacağı sefer için Dımaşk'tan yardım için bin asker istedi. Ancak Dımaşk Atabegliği, Haçlılarla aralarında barış anlaşması olduğu için bu isteği reddetti. Bunun üzerine Nûreddin, ordusunu toplayarak Dımaşk üzerine gitti. Kendisi, Mercu Yebûs'ta konaklarken askerlerinin bir kısmı da Yağfûr'da bekledi.⁸⁸⁴

⁸⁸¹ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dımaşk*, 476; İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zamân*, XX/396.

⁸⁸² İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dımaşk*, 477; İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zamân*, XX/396.

⁸⁸³ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dımaşk*, 477-478; İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zamân*, XX/396-397.

⁸⁸⁴ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dımaşk*, 478; İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zamân*, XX/397.

Müçîrüddin Abak, Nûreddin'in geldiğini öğrenince Haçlılar'a mektup yazarak yardım istedi. Onlar da bu teklifi kabul ettiler. Dımaşk'a, aralarının iyi olduğu ve daha zayıf durumda olan Tuüteginliler yerine Nûreddin Zengî'nin hâkim olması onlar için kötü olacaktı. Bu sırada Kudüs'ten Gazze'ye giden Haçlı ordusu Banyas'a ulaşmıştı. Nûreddin, bunu öğrenmesine rağmen yolundan dönmedi. Nûreddin, yürüyüşüne devam ederek 26 Zilhicce 544/26 Nisan 1150 günü Dımaşk yakınlarında Cisru'l-Haşeb'te ordugâhını kurdu.⁸⁸⁵

Sonra Abak ve Dımaşk emîrlere bir mektup gönderdi. Mektupta onlara, amacının onlarla savaşmak olmadığını, Havran bölgesindeki çiftçiler ve Bedevîlerin yardım isteği için buraya geldiğini, onların savaşmak için kendi zayıflıklarından dolayı Haçlılardan yardım istediğini bildiğini ve Haçlılarla savaşırken yardım için güvendikleri bir komutanla birlikte bin asker istediğini bildirdi. Ancak Dımaşk Atabegliği'nin cevabı beklediği gibi değildi. Abak, iki ordu arasında yalnızca kılıç olduğunu ve Haçlılar geldiğinde Nûreddin'i yeneceklerini söylemişti. Nûreddin, saldırmak için hazırlık yapsa da uzun süre yağın yağmurlardan dolayı bunu bir süre erteledi.⁸⁸⁶

Nûreddin Zengî'nin Dımaşk'a geldiği sırada Ba'lebek bölgesine uzun süredir yağmayan yağmurun yağması, askerlerine bozgunculuk yaptırmaması, çevredeki köylülerin ihtiyaçlarını karşılaması halkın yanında Nûreddin'in değerini her geçen gün arttırıyordu.⁸⁸⁷

Yağmur, Nûreddin'in saldırmasına engel olmuşken Abak ile Nûreddin arasında gidip gelen elçilerden sonra bir anlaşmaya varıldı. Buna göre Müçîrüddin Abak, hutbede Abbâsî Halîfesi ve Irak Selçuklu Sultanından sonra Nûreddin'in adının da okunmasını, onun adına para basılmasını kabul etti. Abak, Nûreddin'in ordugâhına gittiğinde kendisine hil'at ve boyun halkası verildi. Abak, Nûreddin'in yanından mutlu bir şekilde ayrıldı. Sonra Dımaşk Reisine de vezirlik hil'ati giydirdi. Gelen diğer emîrlere de hil'at giydirilerek hediyeler verildikten sonra halktan insanlar da ihtiyaçları

⁸⁸⁵ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihû Dımaşk*, 479; İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zamân*, XX/397; Turan, *Nûreddin Mahmud Zengî*, 124.

⁸⁸⁶ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihû Dımaşk*, 479-480; İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zamân*, XX/397; Turan, *Nûreddin Mahmud Zengî*, 124-125.

⁸⁸⁷ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihû Dımaşk*, 479; İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zamân*, XX/397.

için Nûreddin'e başvurdu. Nûreddin, kimseyi boş çevirmeyerek herkesin ihtiyacını giderdi.⁸⁸⁸

14 Muharrem 545/13 Mayıs 1150 günü cuma hutbesinde ilk kez Abbâsî Halîfesi ve Irak Selçuklu Sultanından sonra Nûreddin Zengî'nin de adı okundu. Sonrasında Nûreddin Zengî, ordusuyla birlikte pazar günü Halep'e döndü.⁸⁸⁹

Anladığımız kadarıyla Nûreddin Zengî'nin bu kuşatmadaki asıl amacı Haçlılara saldırmak değildi. Burada asıl amaç Dımaşk Atabeliği'ni itaat altına almak ve yaptığı davranışlarla şehir halkının sevgisini kazanmaktı. Çünkü Dımaşk, kuşatmayla alınabilecek bir şehir değildi. Babası İmâdüddin Zengî, şehri 3 defa kuşatmasına rağmen alamamıştı. Yine Haçlılar, II. Haçlı Seferinde Avrupa'dan gelen kralların da olduğu büyük bir orduyla Dımaşk'ı kuşatmalarına rağmen alamamışlardı. Nûreddin'in yol boyu hem Dımaşk dışında yaşayan halka hem de Dımaşk halkına tavrı da kanaatimizin doğru olma ihtimalini artırmaktadır. Nitekim Nûreddin Zengî, kuşatmadan sonra da bu tür davranışlarına devam etmiştir.

2.5.2.3. Nûreddin Zengî'nin 2. Dımaşk Kuşatması (546/1151)

545/1150 yılında Megübars isimli bir emîr, Havran bölgesine gelip, yanına Sarhad Kalesi Valisi Serhâk'ı da alarak bölgede yağmacılık yapmaya başladı. Bölgede bozgunculuk yaparak çiftçilerin ekim yapmasını da engelledi. Yine aynı yıl Recep ayının son günlerinde (Kasım 1150) Havran bölgesinde karşılaştığı Dımaşk birliği ve komutan Hâcî'ye saldırdı. Hâcî, yaralı olarak Dımaşk'a getirilse de orada vefat etti. İbnü'l-Kalânîsî, Mengübars'ın bu akınlarını Nûreddin Zengî'nin izniyle yaptığının rivayet edildiğini söyler.⁸⁹⁰ Anlaşılan o ki Nûreddin Zengî, Dımaşk Atabeliği'nin halkını ve askerlerini koruyamadığını göstermek için bu akınlara izin vermiştir. Bu şekilde hem halkı hem de askeri yıpratmaya çalıştığını düşünmekteyiz.

Nûreddin Zengî'nin Dımaşk'ı ele geçirme isteği devam ediyordu. 10 Muharrem 546/29 Nisan 1151 günü Nûreddin'in öncü birlikleri Azrâ'ya indi. Bir dağın eteğinde Dımaşk askerlerine pusu kurdular. Ancak Dımaşk askerleri tuzağı fark ederek tuzaktan

⁸⁸⁸ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dımaşk*, 480; İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zamân*, XX/406-407.

⁸⁸⁹ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dımaşk*, 480; İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zamân*, XX/406-407; Turan, *Nûreddin Mahmud Zengî*, 125-126.

⁸⁹⁰ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dımaşk*, 482-484.

kurtuldular. Birkaç gün sonra Nûreddin de bizzat Azrâ ile Dume⁸⁹¹ arasında ordugâhını kurdu.⁸⁹² Sıbt İbnü'l-Cevzî'nin Mir'âtü'z-Zamân'da aktardığına göre Nûreddin, Dımaşklılara hitaben, "*ben sizinle yemin ederek anlaşmıştım, ama siz Haçlılara yardım ettiniz, eğer ordularınızı bana vererek cihada katılırsanız bende buradan çekilirim*" dedi. Ancak Nûreddin'in istediği cevap gelmedi.⁸⁹³

23 Muharrem 546/12 Mayıs 1151 günü Nûreddin, şehre daha da yakınlaşarak eski caminin civarında ordugâhını kurdu. Nûreddin'in ordusu ile Dımaşk ordusunun arasında ufak çaplı çarpışmalar da oluyordu. Fakat iki taraf da uzun süre çarpışmadan kaçınıyordu. Bu sırada Dımaşk ve civarında yağmacılık, hırsızlık ve bozgunculuk olayları arttı. Hırsızları ya da diğerlerini durduracak hiçbir şey yoktu. Şehir kuşatıldığı için Dımaşk'ta enflasyon oluştu. Her şeyin fiyatı artıyordu. Halk da bundan dolayı huzursuzdu.⁸⁹⁴

Bu sırada Haçlıların da toplanarak Dımaşk'a yardıma gelecekleri haberi geldi. 13 Safer 546/1 Haziran 1151 günü Nûreddin, Dımaşk'a daha da yaklaşarak Fuzâyâ,⁸⁹⁵ Halkableteyn ve el-Hâmisîn arazisine geldi. İbnü'l-Kalânîsî'nin Târihû Dımaşk'ta aktardığına göre daha önce hiçbir ordu şehre bu kadar yaklaşmamıştı. Yine aynı gün iki taraf arasında çarpışmalar oldu. Dımaşk askerleri büyük kayıplar verdi. Dımaşk çevresindeki köylülerin de malları yağmalandı, ekinleri biçildi. Ancak Nûreddin, ne olursa olsun askerinin halka saldırmasına izin vermiyordu.⁸⁹⁶

15 Safer/3 Haziran günü Haçlıların yaklaştığı haberi gelince ordusuyla Haçlıları daha iyi karşılayabileceği Dâriyye'ye çekildi. Sonra Dımaşk ve Haçlı ordularının arasında kalmamak için Zebedânî'ye⁸⁹⁷ gitti. Ordusundan 4 bin süvariye de Haçlılara saldırmaları için Havran'a gönderdi.⁸⁹⁸

3 Rebülevvel/20 Haziran günü Haçlılar Dımaşk'a ulaştı. Abak ve Müeyyidüddîn, Haçlılarla görüşmek için şehrin dışına çıktılar. Ancak Haçlıların sayısı

⁸⁹¹ Dımaşk Gütası'nda bir köydür. Bkz. Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, II/486.

⁸⁹² İbnü'l-Kalânîsî, *Târihû Dımaşk*, 484-485; İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zamân*, XX/411.

⁸⁹³ İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zamân*, XX/411.

⁸⁹⁴ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihû Dımaşk*, 485-486.

⁸⁹⁵ Dımaşk'ın köylerinden birisidir. Bkz. Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, IV/241.

⁸⁹⁶ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihû Dımaşk*, 486-487.

⁸⁹⁷ Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, III/130.

⁸⁹⁸ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihû Dımaşk*, 486-487; İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zamân*, XX/411.

bekledikleri kadar değildi. Haçlıların Dımaşk'a itaat etmeyen Busrâ üzerine gitmesine karar verildi. Nûreddin'in Havran'a gönderdiği askerler, Haçlı ordusuyla karşılaştı. Nûreddin'in askerlerine Bedevîler de katılmıştı. Haçlı ordusu, Nûreddin'in askerlerinden kaçarak Lecâ'ya sığındılar. Nûreddin, Haçlıların kaçtığını öğrenince Dımaşk'a tekrar saldırmak için döndü. Haçlılar da Busrâ üzerine gitmiş ama Busrâ Valisi Serhâk'ın karşı koymasına üzerine de Rebûlevvel ayının ortalarında (Haziran-Temmuz 1151) kendi topraklarına çekilmişlerdi. Haçlılar, üzerine "biz olmasaydık o, hala üzerinizde olurdu" diyerek Dımaşk'ın vaat ettiği parayı da istediler.⁸⁹⁹

Nûreddin, 21 Rebûlevvel/8 Temmuz günü önce Dâriyye'nin batısındaki Kûkebâ arazisine sonra da Cisru'l-Haşeb'e indi. Nûreddin'in ordusunun sayısı sonradan katılan Türkmen ve Bedevîler ile birlikte 30 bine ulaşmıştı. Dımaşk'ta halka, askerlere ve ahdâsa Nûreddin'e karşı koymak için dışarı çıkmaları yönünde çağrı yapıldı. Ancak çok azı hariç kimse dışarı çıkmak istemedi. Belli ki halk ve askerler, artık Dımaşk Atabegliği yönetimini istemiyordu. Nûreddin Zengî, 24 Rebûlevvel/11 Temmuz günü şehre daha yakın olan el-Kâtia ve çevresine giderek ordugâhını buraya taşıdı.⁹⁰⁰

Nûreddin, şehre bu kadar yakınlaşmış olsa da Müslüman kanı dökülmesini istemiyordu. Sürekli olarak saldırıyı erteliyordu. Nihayetinde iki taraf arasında elçiler gidip gelmeye başladı. İki taraf arasında Fâkih Burhâneddin Ali el-Belhî, Nûreddin'in komutanlarından Esedüddin Şirkuh ve Şirkuh'un kardeşi Necmeddin Eyyûb, görüşmeleri sürdürüyordu. Sonunda iki tarafında kabul ettiği şartlar üzerine yemin edilerek 10 Rebûlâhir 546/27 Temmuz 1151 günü anlaşma yapıldı. Ertesi gün Nûreddin, askerlerinden bazılarını, Haçlılarla iş birliği yaptığı haberi gelen Busrâ Valisi Serhâk'ın üzerine gönderdikten sonra Halep'e döndü.⁹⁰¹

Kuşatmanın kaldırılmasından yaklaşık 3 ay sonra 12 Recep 546/25 Ekim 1151 günü Mücîrüddin Abak, maiyetiyle Halep'e gitti. Nûreddin Zengî, onu çok iyi karşılayarak güzel ikramlarda bulundu. Abak, Nûreddin'e itaatini sunarken Dımaşk'ta onun nâibliğini güzel bir şekilde yapacağını söyledi. Nûreddin ile bazı düzenlemeler

⁸⁹⁹ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dımaşk*, 487-488; İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zamân*, XX/412.

⁹⁰⁰ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dımaşk*, 488-489; İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zamân*, XX/412.

⁹⁰¹ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dımaşk*, 489-490; İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zamân*, XX/412-413.

üzerine anlaştılar. Abak, Nûreddin'in davranışlarından mutlu olarak 6 Şaban/18 Kasım günü Dımaşk'a döndü.⁹⁰²

2.5.2.4. Busrâ'nın Zaptı (547/1152)

Busrâ Valisi Serhâk, Dımaşk Atabegliği'ne bağlı olmasına rağmen Mücîrüddin Abak'a itaat etmiyordu. Ayrıca Havran bölgesindeki köylülere ağır vergiler koyarak zulmediyordu. Abak, Serhâk'ı itaat altına almak için 547 yılı Safer ayının sonlarında (Mayıs/Haziran 1152) Vezir Müeyyidüddîn ile birlikte sefere çıktı. Busrâ'yı kuşattıktan sonra Sarhad Kalesi'ne gitmesi gerekti. Mücâhidüddin Bozan, kaledeki nâibi olan oğluna Abak'ı karşılaması için hazırlık yapmasını söyledi. Abak, Sarhad'a gittiğinde güzel bir şekilde karşılandı. Bozan'a hediyelerini verdikten sonra Busrâ Kuşatmasına döndü. Kuşatma birkaç gün sürdüktan sonra Serhâk, teslim olarak Abak'ın istediği şartlarda anlaştı. Sonrasında Abak, Dımaşk'a döndü.⁹⁰³

2.5.2.5. Nûreddin Zengî ve Mücîrüddin Abak'ın Askalan'a Yardım Girişimi (548/1153)

Haçlıların Askalan Kuşatması sırasında Askalan'daki Müslümanlar, Nûreddin Zengî'den yardım istedi. Nûreddin Zengî, yardıma giderken Türkmenleri de yanına aldı. Abak da 13 Muharrem 548/10 Nisan 1153 günü Nûreddin'e katılmak için yola çıktı. Nûreddin ve Abak, kuzey'de buluştular. Nûreddin, bu sırada Haçlılara ait olan İflis Kalesi'ni zorla ele geçirdi. Sonrasında ordular, 29 Safer 548/26 Mayıs 1153 günü Askalan yolu üzerinde bulunan Banyas'a ulaştılar. Banyas'ta muhafızlar olmadığı için kaleyi ele geçirmek çok kolay olacaktı.⁹⁰⁴ Ancak kaynakların belirtmediği sebeplerle ordular Banyas'ı kuşatmadıkları gibi Askalan'a gitmekten de vazgeçtiler.

2.5.2.6. Dımaşk'ta İç Karışıklıklar (548/1153-1154)

Bu dönemde devlet adamları arasındaki çekişme, halka kötü davranmaları ve rüşvet olayları daha önce olmadığı kadar artmıştı. Reis Müeyyidüddîn'in daha önce vezirliğe nasıl geldiğini anlatmıştık. Onun devlet kademesinde hiçbir rakibi yoktu. Ancak 548 yılı Cemâziyelevvel ayında (Temmuz/Ağustos 1153) kardeşleri

⁹⁰² İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dımaşk*, 491.

⁹⁰³ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dımaşk*, 493-494.

⁹⁰⁴ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dımaşk*, 495-496; Turan, *Nûreddin Mahmud Zengî*, 138.

Zeynüddevele ve İzzüddevele ile arası bozuldu. Durum Mücîrüddin Abak'ın müdahale etmesini gerektirecek kadar ileri seviyede idi. Abak, durumdan haberdâr olunca Reis Müeyyidüddîn'i konuşmak için kaleye çağırıldı. O, kaleye gelmeyi kabul etmeyerek halktan ve ahdâstan kendisine korumalar buldu. Bu şekilde kendisini koruyabileceğini düşünürken Abak'ın desteğiyle kardeşi Zeynüddevele onu bertaraf etti. 19 Cemâziyelevvel 548/12 Ağustos 1153 günü onun Mücâhidüddin Bozan'ın valisi olduğu Sarhad Kalesi'ne sürülmesine karar verildi.⁹⁰⁵

Reis Müeyyidüddîn'in yerine vezirliğe kardeşi Zeynüddevele getirildi. Zeynüddevele, kötü uygulamalarla ve aldığı rüşvetlerle insanları kendisine düşman etti. Abak, bunu anlayınca ansızın kaleye çağırarak onu öldürttü. Baş kesildikten sonra şehirde dolaştırıldı. Ölümünün ardından halk, büyük sevinç yaşadı. Onun hazinesi ve evi, halk tarafından yağmalandı.⁹⁰⁶

Zeynüddevele'nin kötülüklerinin açığa çıkmasından sonra Abak, Ba'lebek Valisi Ata' el-Hâdim'i kendisine nâib olarak getirmişti.⁹⁰⁷ Zilkade ayının sonlarında (Şubat 1154) Dımaşk Reislîği'ne de Abdulmün'im b. Ali et-Temîmî getirildi.⁹⁰⁸ Ata' el-Hâdim de görevde rakipsiz ve ortaksız kaldıktan sonra halkla arasına mesafe girmişti. İhtiyacı olan kimse ona ulaşamıyordu. İbnü'l-Kalânîsî'nin Târihû Dımaşk'ta aktardığına göre zulümleri iyice artmıştı. Abak, önce tutuklattı. Sonra da 25 Zilhicce 548/13 Mart 1154 günü öldürttü.⁹⁰⁹ Ata' el-Hâdim'i Abak'ın Nûreddin'in hilesi sonrasında öldürdüğü de söylenir.⁹¹⁰ Sonrasında mali işlerin başına Böri'nin Müstevfisi olan Nefisü'l-Mülk'ün oğlu Fadl'ı getirdi. İşraf Divanı'nın başına da Sa'düddevele Ebu'l-Hasan Ali b. Tâhir el-Mezdekânî'yi getirdi.⁹¹¹

⁹⁰⁵ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihû Dımaşk*, 497; Şemseddîn ez-Zehabî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, thk. Hüseyin Esed - Şuayb el-Arnâ'ût (Beyrut: Mu'essesetu'r-Risâle, 1985), XX/242-243.

⁹⁰⁶ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihû Dımaşk*, 500-501; Zehabî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, XX/242.

⁹⁰⁷ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihû Dımaşk*, 497.

⁹⁰⁸ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihû Dımaşk*, 501.

⁹⁰⁹ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihû Dımaşk*, 503.

⁹¹⁰ İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zamân*, XX/447; Safedî, *el-Vâfi*, XX/81.

⁹¹¹ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihû Dımaşk*, 503.

2.5.2.7. Nûreddin Zengî'nin Dımaşk'ı Zaptı ve Dımaşk Atabegliği'nin Yıkılışı (549/1154)

Atabeg Tuğtegin döneminde Haçlılarla en çok mücadele veren emîrlik olan Dımaşk Atabegliği, son zamanlarda Haçlılar için hiçbir tehlike arz etmiyordu. Haçlılara yıllık vergi ödendiği gibi Dımaşk, diğer İslam emîrlikleriyle Haçlılar arasında bir bend gibi duruyordu. İmâdüddin Zengî döneminden beri defalarca kuşatılmasına rağmen her seferinde Haçlıları yardıma çağırarak kurtuluyordu. Abak, yıllardır Haçlılar'la iyi anlaşıyordu. Hatta Üner, hayattayken İslam şehri olan Banyas'ı Zengîlerin elinden alarak Haçlılara teslim etmişti. Hem İslam dünyasının hem de Suriye'nin güvenliği için Dımaşk'ın, Zengîlerin hâkimiyetine girmesi zorunlu hale gelmişti.

Nûreddin Zengî, yıllardır kan dökmeden şehri alabilmek için plan yürütüyordu. Dımaşk'ı kılıç zoruyla almak çok zordu. Nûreddin, şehri kolaylıkla alabilmek için hileye başvurdu. Abak ile önce samimi bir yakınlık kurdu. Sürekli aralarında mektuplaşmalar oluyordu. Abak, işleri için ondan akıl alır olmuştu. Zengî, yazdığı mektuplarda "şu kişi halkın senden nefret etmesine neden oldu" ya da "falan kişi Dımaşk'ı teslim etmek için bana haber gönderdi" gibi sözlerle Abak ile adamlarının arasını bozdu. Abak, bu haberlerden sonra ya o kişiyi öldürüyor ya da mallarına el koyarak görevden alıyordu. En son Ata' el-Hâdim'i de Nûreddin'in yazdığı mektuptan sonra görevden alarak öldürdü. Ata' el-Hâdim'in ölümünden sonra devlet katında bu işleri yapacak başka kimse de kalmamıştı. Nitekim İbnü'l-Cevzî ve İbnü'l-Adîm, Ata' el-Hâdim'in ölmeden önce "*hile tamamlandı, saltanatın sona erdi*" dediğini aktarır.⁹¹²

Yine yaptığı plan dahilinde bölge halkının sevgisini de kazanmıştı. Onları hem kendisini sever hale getirdi hem de kendisine muhtaç hale getirdi. 548 yılı Zilkade ayında (Ocak/Şubat 1154) Dımaşk'a kuzeyden giden kervanların yolunu kesti. Bu sebeple şehre erzak gelmeyince şehirde fiyatlar yükseldi. Zengî, Dımaşk'a gelmeye hazırlanıyordu.⁹¹³ Ayrıca Dımaşk'taki bazı emîrler ve halktan bazıları Nûreddin'e haber göndererek Dımaşk'a gelirse şehri kendisine teslim edeceklerini söylüyorlardı.⁹¹⁴

⁹¹² İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zamân*, XX/447; İbnü'l-Adîm, *Zubdetu'l-Haleb*, 337.

⁹¹³ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dımaşk*, 502.

⁹¹⁴ İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zamân*, XX/447.

549 yılı Muharrem ayının ortalarında (Mart/Nisan 1154) Nüreddin'in ordu komutanı Esedüddin Şirkuh, bin kişilik bir birlikle elçi olarak Dımaşk önlerine geldi. Ama onu karşılamaya çıkmadıkları gibi şehre de almadılar. Nüreddin'in şehri kuşatmak için geleceğini anlamışlardı.⁹¹⁵

Nüreddin Zengî, 3 Safer 549/19 Nisan 1154 günü ordusuyla Şirkuh'un olduğu yere geldi. Dume yakınlarındaki Uyunu'l-Fasriyyâ'da konakladı. Ertesi gün Gûta bölgesindeki Beytû'l-Abar köyüne indi. Sonrasında şehrin doğu tarafından saldırıya geçti. Dımaşk'tan da kalabalık bir birlik çıktı. İki taraf arasında çarpışmalar olduktan sonra herkes kendi yerine döndü. Bir süre çarpışmalar böyle devam etti. 10 Safer 549/26 Nisan 1154 günü Zengî ordusu büyük saldırıya geçti. Daha önce de olduğu gibi Dımaşk'tan askerler çıkıp savaştılar. Ancak Zengî ordusunun önünde direnemediler. Surlarda nerdeyse hiç asker yoktu. Surları geçip de şehre girmeleri çok da zor olmadı. Şehir halkından, ahdâstan ve askerlerden neredeyse hiç direniş olmadı. Zaten halk, buna hazırlanmış, Nüreddin'in gelişini dört gözle bekliyorlardı.⁹¹⁶

Abak, Haçlılara da haber göndererek yardıma gelmeleri karşılığında bir miktar para ile Ba'lebek'i vermeyi teklif etti. Onlar yardıma gelmek için hazırlanmaya başlasa da iş işten geçmişti.⁹¹⁷

Abak, olanlardan sonra maiyetiyle birlikte kaleye çekildi. Nüreddin, ona güvence vererek kalenin dışına çıkmasını sağladı. Abak, kaleden çıkınca Nüreddin, onu sakinleştirerek moral verdi. Sonra kaleye girmesine izin verildi. Kalede olan eşyalarını dedesinin konağına taşıdı. Nüreddin, askerlerine şehrin yağmalanmasını yasakladı. Şehir halkının önde gelenlerini toplayarak onları verdiği sözlerle rahatlatı. İlk cuma namazında meyve ve sebze pazarlarındaki vergiyi kaldırdığını ve nehirlerin kiraya verilmesini yasakladığını söyleyerek halkı sevindirdi. Halk, Nüreddin'e dualar ederken Dımaşk'ı aldığı için de Allah'a şükürler ettiler.⁹¹⁸

Dımaşk'ın Nüreddin Zengî tarafından zapt edilmesinden sonra Willermus Tyrensis'in söyledikleri önemlidir. Tyrensis, "*Bu yüzden* (Nüreddin'in Dımaşk'ı zaptını

⁹¹⁵ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dımaşk*, 503.

⁹¹⁶ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dımaşk*, 504.

⁹¹⁷ İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü 'z-Zamân*, XX/447; İbnü'l-Adîm, *Zubdetu'l-Haleb*, 337.

⁹¹⁸ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dımaşk*, 505-506.

kastederek) *Haçlıların durumu biraz daha kötülemedi de değil. Nitekim Haçlılara yarı bağımlı olan ve bir tâbi gibi yıllık vergi veren güçsüz bir adamın yerine şimdi kudretli bir düşmana sahip oldular"* der.⁹¹⁹

Abak birkaç gün Dımaşk'ta kaldıktan sonra kendisine iktâ edilen toprakların bulunduğu Humus'a gitti. Humus'ta iken Dımaşk halkıyla haberleştiği öğrenilince Bâlis Kalesi'ne⁹²⁰ gitmesi emredildi. Ancak o, bunu kabul etmeyerek Bağdat'a gitti. Ölene kadar da orada yaşadı. Nüreddin'in Dımaşk'ı zaptıyla yaklaşık 50 yıldır Dımaşk'a hâkim olan Tuğteginliler (Dımaşk Atabegliği) Dönemi sona ermiş oldu.⁹²¹

⁹¹⁹ Tyrensis, *Haçlılar Türkler Karşısında*, 89.

⁹²⁰ باليس Rakka ve Halep arasında yer alan bir şehir. Bkz. Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, I/328.

⁹²¹ İbnü'l-Adîm, *Zubdetu'l-Haleb*, 337.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TEŞKİLAT, İLMÎ HAYAT VE İMAR FAALİYETLERİ

3.1. Devlet Teşkilatı

3.1.1. Atabeg

Atabeg, Selçuklular'da meliklerin eğitimi için görevlendirilen hocalara verilen ünvanıdır. Büyük Selçuklu Devleti'nde ilk atabeglik ünvanı, Büyük Selçuklu Sultanı Alparslan tarafından oğlu Melikşah için atadığı Nizamülmülk'e verilmiştir. Selçuklu Devletlerinde sultan olmayan meliklerin de oğulları için atabeg atadıkları olmuştur. Nitekim Atabeg Tuğtegin de bunlardan birisidir. Melikler, bir eyalete ya da şehre tecrübe kazanmaları için gönderildiğinde atabegler de yanlarında eğiticisi olarak gider ve eyaleti yönetirlerdi.⁹²² Kutlugtegin, Çavlı Sakavu, Aksungur el-Porsukî, Zâhireddin Tuğtegin ve İmâdüddin Zengî Irak Selçuklularının meşhur atabeglerindedir.

Büyük Selçuklularda merkezi idarenin zayıflamasından dolayı bir süre sonra atabegler, gittikleri yerde Selçuklu Sultanlarına bağlı yerel emîrler olarak davranmaya başlamışlardır. Atabegler, yetiştirdiği melikle kızlarını evlendirerek ya da melikin dul annesini alarak hâkimiyetini güçlendiriyordu.⁹²³ Her ne kadar Selçuklu Sultanlarına bağlı olsalar da sultana isyan ettikleri, diğer devletlerle merkezden bağımsız iş birliği yaptıkları, saltanat mücadelelerinde taraf oldukları ve diğer emîrlerle mücadele ettikleri de olmuştur. Bu açıdan Selçuklulara bağlı müstakil devletler olarak sayılmaları da mümkündür. Selçuklu Devletleri tâbiyetinde kurulan ilk atabeglik Tuğteginliler (Dımaşk Atabegliği) olmuştur. Tuğtegin, atabegi olduğu Melik Dukak öldükten sonra kendi adını taşıyan hanedânı kurmuştur. Zengîler (Musul Atabegliği 1127-1233),⁹²⁴ Begteginliler (Erbil Atabegliği 1144-1232),⁹²⁵ Salgurlular (Fars

⁹²² Coşkun Alptekin, "Atabeg", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 4/38.

⁹²³ Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti* (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2021), 310.

⁹²⁴ Bkz. Gülay Ögün Bezer, "Zengîler", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013).

⁹²⁵ Bkz. Coşkun Alptekin, "Begteginliler", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992).

Atabegliği 1148-1286)⁹²⁶ ve İldenizliler (Azerbaycan Atabegliği 1148-1225)⁹²⁷ Selçuklu Devletleri döneminde kurulan diğer atabegliklerdir.

İncelediğimiz dönem için İslam kaynaklarında atabeg ünvanı, Selçuklu Sultanları ya da melikleri tarafından atanan atabegler için kullanılmıştır. Ancak verdiğimiz örneklerde görüleceği üzere atabeglerden bazıları, bölgelerinde kendi hanedanlıklarını kurmuşlardır.

Tuğteginliler'de atabegler için el-Emîr, el-İsfehşalâr, el-Kebîr, el-Âdil, el-Müeyyid, el-Muzaffer, el-Mansûr, Zahîreddin, Adudu'l-İslam, Nâsıru'l-İmam, Tacü'l-Mülûk, Seyfû'l-Mille, Muhyi'l-Ümme, Şerefû'l-Mülûk, Imâdu'l-Ümerâ, Kehfû'l-Mücâhidîn, Zâimu Cuyuşu'l-Müslimîn, Ebû Saîd, Seyfu Emiru'l-Mü'minîn lakapları kullanılmıştır.⁹²⁸

3.1.2. Hatun

Hatun, Türklerde Hükümdar ailesinin kadınları için kullanılan bir ünvanıdır.⁹²⁹ Dımaşk Atabegliği'nde Hatun'un protokolde bir yeri olmamakla birlikte zaman zaman devlet işlerinde ya da diğer emîrliklerle ilişkilerde etkin oldukları görülmüştür.

Atabeg Tuğtegin, Tutuş b. Alparslan'ın dul eşi Saffetülmülk Hatun'la evlenip Melik Dukak'ın üvey babası olarak devlet işlerindeki hâkimiyetini artırmıştır.⁹³⁰ İbn Asâkir, *Târîhu Medîneti Dımaşk'ta* Saffetülmülk Hatun'un, oğlu Melik Dukak'ı zehirleyerek öldürdüğünün rivayet edildiğini aktarmışlardır.⁹³¹ Melik Dukak'ın ölümünden sonra Atabeg Tuğtegin tarafından başa geçirilen Dukak'ın kardeşi Melik Ertaş b. Tutuş ile annesi, Atabeg Tuğtegin ve Saffetülmülk Hatun'dan korktukları için Dımaşk'tan kaçmışlardır.⁹³²

⁹²⁶ Bkz. Erdoğan Merçil, “Salgurlular”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009).

⁹²⁷ Bkz. Gülay Ögün Bezer, “İldenizliler”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020).

⁹²⁸ İbnü'l-Kalânîsi, *Târîhu Dımaşk*, 443.

⁹²⁹ Abdülkadir Özcan, “Hatun”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 16/499.

⁹³⁰ İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zamân*, XIX/469.

⁹³¹ İbn Asâkir, *Târîhu Medîneti Dımaşk*, XVII/304.

⁹³² İbnü'l-Kalânîsi, *Târîhu Dımaşk*, 235.

Zümrüt Hatun da devlet işlerinde etkili olan hatunlardan birisidir. Zümrüt Hatun, Saffetülmülk Hatun'un Emîr Çavlı'dan olma kızıdır.⁹³³ Melik Dukak'ın da anne bir üvey kardeşidir. Tam adı Saffetülmülk Zümrüt ya da Zümürüd Hatun'dur. Tâcü'l-Mülûk Böri ile evlenmiştir. Böri'den sonra yerine geçen oğulları Şemsülmülûk İsmail ile Şehâbeddin Mahmud'un annesidir. Oğlu İsmail, Dımaşk'ı İmâdüddin Zengî'ye teslim etmek isteyince devlet adamlarının isteğiyle İsmail'i öldürtmüş ve yerine de Şehâbeddin Mahmud'u getirmiştir.⁹³⁴ Daha sonra İmâdüddin Zengî ile evlenmiş ve Humus, çeyiz olarak Zengî'ye teslim edilmiştir.⁹³⁵ Şehâbeddin Mahmud'un suikastla öldürülmesinden sonra da İmâdüddin Zengî'yi Dımaşk'ı kuşatması için kışkırtmıştır.⁹³⁶

İsmet Hatun da Mûinüddin Üner'in kızıdır. Hükümdar ailesinden olmasa da Nureddin Zengî ile evlenmesi Dımaşk Atabegliği'ni etkilemiştir. Nureddin Zengî'nin İsmet Hatun ile evlenmesinden sonra Üner döneminde Nureddin Zengî, Dımaşk Atabegliği'ne yönelik olumsuz bir tavır almamıştır.⁹³⁷

3.1.2. İdari Teşkilat

3.1.2.1. Divan

Divan, resmî kayıtların tutulduğu defterlere verilen isimdir. Daha sonra bu defterlerin tutulduğu yere divan ismi verildiği gibi defterleri tutan kişilerin toplandıkları yere de Divan ismi verilmiştir. İslam Devletlerinde devlet işlerinin konuşulup karara bağlandığı yere de divan denilmiştir.⁹³⁸ Bu divanlarda kayıtları tutan kâtiplerle birlikte divana başkanlık eden birer de reis bulunmaktadır. Divanlar, Büyük Selçuklu Devleti zamanında devletin merkezi olan şehirde bulunurdu. Aynı şekilde eyalet ve emîrliklerde de divanlar vardı.

Dımaşk Atabegliği'nde tespit edebildiğimiz divanlar, vezaret Divanı, Divanu'r-Resâil ve'l-İnşâ, Divanu'l-Harac, Divan-ı İşraf ve Divan'ı İstifâ'dır. Büyük Divan da denilen vezaret divanı vezirin başında olduğu devletin tüm idari işlerinin görüşülüp

⁹³³ Mustafa, "Re'sü'l-Üsreti'l-Bûriyye", 42.

⁹³⁴ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dımaşk*, 389-390.

⁹³⁵ İbnü'l-Adîm, *Zubdetu'l-Haleb*, 318-319.

⁹³⁶ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dımaşk*, 422.

⁹³⁷ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dımaşk*, 450.

⁹³⁸ Erdoğan Merçil, *Selçuklular Zamanında Dîvân Teşkilatı (Merkez ve Eyalet Dîvânları)* (İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları, 2015), 11; Abdülazîz ed-Dûrî, "Divan", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 9/IX/377-378.

karara bağlandığı yerdir.⁹³⁹ Dîvanu'r-Resâil ve'l-İnşâ, Büyük Selçuklularda Hükümdarın, diğer devletler ve eyaletlerle yaptığı yazışmalarını, fermanlarını ve tayin belgelerini hazırlayan kurumdur.⁹⁴⁰ Aynı divan Dımaşk Atabegliği'nde de bulunmaktadır. İbnü'l-Kalânîsî, bu divanda katiplik ve reislik yapmıştır.⁹⁴¹ Dîvanu'l-Harac, muhtemelen Emevîler dönemindeki vergileri toplayan divanın⁹⁴² karşılığıdır. İbnü'l-Kalânîsî, bu divanı da bir süre yönetmiştir.⁹⁴³ Dîvân-ı İşraf, mali gelirleri ve harcamaları kontrol eden divandır.⁹⁴⁴ Mücîrüddin Abak döneminde Sa'düddeve Ebu'l-Hasan Ali b. Tâhir el-Mezdekânî'nin Dîvân-ı İşraf Reisliğine atanmıştır.⁹⁴⁵ Divan'ı İstifâ da mali işlerle ilgilenen divandır. Bu divanın başında bulunan kişiye de Müstevfî denir.⁹⁴⁶

Dımaşk Atabegliği'nde tespit edebildiğimiz müstevfîler Ebû Tâlib Akîl b. Haydara,⁹⁴⁷ Nefisü'l-Mülk ve Nefisü'l-Mülk'ün oğlu Fadl'dır.⁹⁴⁸

3.1.2.2. Vezir

Vezir kelimesi aslen Farsça olup yük yüklenen, yardım eden, bakan ve yardımcı anlamlarına gelmektedir.⁹⁴⁹ İslam devletlerinde hükümdardan sonra gelen en yetkili kişiye vezir ünvanı verilmiştir.⁹⁵⁰

Dımaşk Atabegliği'nde de atabeg'den sonra gelen en yetkili kişiler vezirler olmuştur. Tespit edebildiğimiz Dımaşk Atabegliği vezirleri;

Bedî' el-İsfehânî,⁹⁵¹

⁹³⁹ Merçil, *Selçuklular Zamanında Dîvân Teşkilatı*, 60.

⁹⁴⁰ Merçil, *Selçuklular Zamanında Dîvân Teşkilatı*, 64.

⁹⁴¹ Abdülkerim Özaydın, "İbnü'l-Kalânîsî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 21/99.

⁹⁴² Dûrî, "Divan", 9/378.

⁹⁴³ Özaydın, "İbnü'l-Kalânîsî", 2000, 21/99.

⁹⁴⁴ Aydın Taneri, "Divan (Büyük Selçuklular'da Divan)", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 9/384.

⁹⁴⁵ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dımaşk*, 503.

⁹⁴⁶ Abbas Sabbâğ - Nebi Bozkurt, "Müstevfî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/147.

⁹⁴⁷ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dımaşk*, 421.

⁹⁴⁸ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dımaşk*, 503.

⁹⁴⁹ Refik Turan vd., *Selçuklu Tarihi El Kitabı*, ed. Refik Turan (Ankara: Grafiker Yayınları, 2021), 454.

⁹⁵⁰ Fatih Yahya Ayaz, "Vezir", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 43/79.

⁹⁵¹ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dımaşk*, 261.

Tâhir b. Sad el-Mezdekânî,⁹⁵²

Sikatülmülk Hasan es-Sûfi,⁹⁵³

Kerîmülmülk Ebu'l-Fazl Ahmed el-Mezdakânî,⁹⁵⁴

Er-Reis Emîr Müeyyidüddîn b. Ali b. el-Hüseyin es-Sûfi,⁹⁵⁵

Zeynüddevele Haydara b. Ali b. el-Hüseyin es-Sûfi⁹⁵⁶

Ata' el-Hâdim'dir⁹⁵⁷

3.1.2.3. Reis

Reis, sözlükte lider ya da başkan anlamına gelir. 10. yüzyıldan 12. yüzyıla kadar Selçuklular ve diğer Türk devletlerinde şehrin yöneticilerine bugünkü vali ya da belediye başkanlığının karşılığı olarak reis ünvanı verilmiştir. Reisler, idari işlerle birlikte şehrin güvenliği ve huzurun sağlanması gibi işlerle de görevlidir. Dımaşk'ta reislik görevini 1096-1154 yılları arasında Sûfi ailesinden olanlar yapmıştır. Reislik görevi ile birlikte vezirlik görevini yaptıkları da olmuştur.⁹⁵⁸

Sikatülmülk Hasan es-Sûfi,⁹⁵⁹ Reis Emîr Müeyyidüddîn b. Ali b. el-Hüseyin es-Sûfi⁹⁶⁰ ve Zeynüddevele Haydara b. Ali b. el-Hüseyin es-Sûfi,⁹⁶¹ Dımaşk Atabegliği döneminde Sûfi ailesinden vezirlik yapan kişilerdir. Reisler, zaman zaman atabeg ile de karşı karşıya gelmiş, sürüldükleri ya da öldürüldükleri de olmuştur. Bu dönemde Dımaşk'ta yaşayan Târihü Dımaşk müellifi İbnü'l-Kalânîsî'nin de iki defa Dımaşk Reisliği'ne getirildiği aktarılır.⁹⁶² Ancak hangi yıllarda bu görevi yaptığına dair bir bilgi bulunmamaktadır.

⁹⁵² İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dımaşk*, 342.

⁹⁵³ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dımaşk*, 360-361.

⁹⁵⁴ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dımaşk*, 365.

⁹⁵⁵ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dımaşk*, 493.

⁹⁵⁶ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dımaşk*, 500.

⁹⁵⁷ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dımaşk*, 501.

⁹⁵⁸ Faruk Sümer, "Reis", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 34/543.

⁹⁵⁹ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dımaşk*, 234.

⁹⁶⁰ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dımaşk*, 411.

⁹⁶¹ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dımaşk*, 500.

⁹⁶² Özeydın, "İbnü'l-Kalânîsî", 21/99.

3.1.2.4. Hâcib

İslam devletlerinde kullanılan ünvanlardan birisi olan hâcib, sözlükte "birinin bir yere girmesini engelleyen, kapıcı" anlamlarına gelir.⁹⁶³ Halîfeler Döneminden itibaren kullanılan bir ünvan olan Hâcib, her dönem birbirinden farklı özellik ve öneme sahip olmuştur. Büyük Selçuklularda Hâcib, hükümdarın divanla iletişimini sağlayan, ziyarete gelenlerin kabulünü sağlayan, törenleri düzenleyen görevlidir. Vezirden sonraki en yüksek rütbe hâciblikdir. Başta Hâcib'i Buzurg denilen büyük hâcib vardır. Onun emrinde hizmet eden farklı görev ve rütbelerde başka hâcibler de vardır.⁹⁶⁴

Dımaşk Atabegliği'nde birden fazla hâcib tespit etmekle birlikte hangi hâcibin hangi görevleri yaptığına dair ayrıntılı bilgi mevcut değildir. Bu dönemde kaynaklarda adı geçen en önemli hâcib Yusuf b. Firûz'dur. Şemsülmülûk İsmail, başa geçtiğinde tayin işlerini ona bırakmıştır.⁹⁶⁵ Bunun öncesinde Dımaşk Şahneliği,⁹⁶⁶ hâciblikten sonra da valilik ve nâiblik yaptığı bilinmektedir.⁹⁶⁷

Tespit edebildiğimiz diğer hâcibler;

Hâcib Ali b. Hamid,⁹⁶⁸

Hâcib Sungur,⁹⁶⁹

Hâcib Esedüddîn Ekiz,⁹⁷⁰

Hâcib Mahmud el-Kâtip'tir.⁹⁷¹

3.1.2.5. Vali

Vali, sözlükte bir şeye çok yakın olan, yönetici, yetkili kişi manâlarına gelir. İslam devletlerinde başkent dışındaki şehirlere atanan yöneticilere vali ismi

⁹⁶³ Aydın Taneri, "Hâcib", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 14/508.

⁹⁶⁴ Erdoğan Merçil, *Selçuklular'da Saraylar ve Saray Teşkilâtı* (İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları, 2011), 51-52.

⁹⁶⁵ İbnü'l-Kalânîsi, *Târihü Dımaşk*, 372.

⁹⁶⁶ İbnü'l-Kalânîsi, *Târihü Dımaşk*, 355.

⁹⁶⁷ İbnü'l-Kalânîsi, *Târihü Dımaşk*, 398.

⁹⁶⁸ İbnü'l-Kalânîsi, *Târihü Dımaşk*, 335.

⁹⁶⁹ İbnü'l-Kalânîsi, *Târihü Dımaşk*, 399.

⁹⁷⁰ İbnü'l-Kalânîsi, *Târihü Dımaşk*, 415.

⁹⁷¹ İbnü'l-Kalânîsi, *Târihü Dımaşk*, 458.

verilmiştir.⁹⁷² Selçuklu Devletlerinde Hükümdar ya da melik tarafından başşehir haricindeki eyaletlere yönetici olarak Amîd ya da valiler atanmıştır.⁹⁷³

Atabeg Tuğtegin de Tutuş tarafından Meyyâfârikîn Valisi olarak atanmıştır.⁹⁷⁴ Tuğtegin'den sonra başa geçen Tâcü'l-Mülûk Böri de Dukak zamanında Cebele Valiliği yapmıştır.⁹⁷⁵ Yine Böri'nün oğullarından Şehâbeddin Mahmud, dedesi Tuğtegin zamanında Tedmür Valiliği yapmıştır.⁹⁷⁶ Böri'nin bir diğer oğlu Cemâleddin Muhammed de babasının zamanında Ba'lebek Valisi olarak atanmıştır.⁹⁷⁷ İbnü'l-Kalânîsî, Târihû Dımaşk'ta Tedmür'de daha önce Tuğtegin'in yeğenin valilik yaptığını aktarır.⁹⁷⁸ Ancak kaynaklarda bu yeğenin adı geçmemektedir.

Atabeg Tuğtegin, Büyük Selçuklu Sultanı Muhammed Tapar'ı ziyaretinde Büyük Selçuklular'ın Filistin, Dımaşk, Humus, Ürdün ve Kinnesrîn topraklarından oluşan Ecnâd Valisi olarak atanmıştır. Bu atamayla ilgili 510 yılı Muharrem ayında (Mayıs/Haziran 1116) bir menşûr kaleme alınmıştır. Bu menşûr bize valinin görevlerini göstermektedir. Buna göre vali olarak Tuğtegin'in görevleri; savaş işleriyle uğraşmak, gerektiğinde ittifaklar kurmak, vergileri toplamak, görevlileri tayin etmek, görevlendirilen kişilere nafaka ve hediye verilmesi, hüküm vermek için mezalim divanı kurmak, para basmada ve hutbede süregelen yolu devam ettirmek olarak belirlenmiştir.⁹⁷⁹

Dımaşk Atabegliği'nde;

Gümüştigin et-Tâcî, Ba'lebek'te⁹⁸⁰

Karaca ve oğlu Hayır Han b. Karaca, Humus'ta⁹⁸¹

⁹⁷² Ünal Kılıç, "Vali", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42/492.

⁹⁷³ Erdoğan Merçil, "Selçuklular (Selçuklular'da Devlet Teşkilâtı)", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 36/390.

⁹⁷⁴ Fârikî, *Târihu'l-Fârikî*, 237.

⁹⁷⁵ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihû Dımaşk*, 226.

⁹⁷⁶ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihû Dımaşk*, 342.

⁹⁷⁷ İbnü'l-Esîr, *El-Kâmil*, IX/38.

⁹⁷⁸ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihû Dımaşk*, 342.

⁹⁷⁹ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihû Dımaşk*, 308-313.

⁹⁸⁰ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihû Dımaşk*, 234.

⁹⁸¹ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihû Dımaşk*, 290.

Seyfüddevle Mesud, Banyas ve Sur'da⁹⁸²

Emînüddevele Gümüştengin, Busrâ'da⁹⁸³

Şemsü'l-Havâs, Hama'da⁹⁸⁴

Mûinüddin Üner, Humus'ta⁹⁸⁵

İbrahim b. Turgut, Banyas'ta⁹⁸⁶

Altuntaş, Sarhad'da⁹⁸⁷

Mücâhidüddin Bozan, Sarhad'da⁹⁸⁸

Serhak, Sarhad'da⁹⁸⁹

Ata' el-Hâdim, Ba'lebek'te valilik⁹⁹⁰ yapmıştır.

3.1.2.6. Nâib

Nâib, sözlükte bir makamın asıl sahibinin yerine geçici olarak vekalet etmek demektir. İslam devletleri'nde hükümdar, vali, kadı gibi devlet adamlarının vekili ya da temsilcisi manasında kullanılmıştır.⁹⁹¹ Ancak şehirlerin en yüksek idari görevlisi manasında kullanıldığı da olmuştur.⁹⁹² Dımaşk Atabegliği'nde her iki anlamda da kullanıldığını görebiliyoruz. Tutuş'un Dımaşk'ta Suriye-Filistin Meliki olduğu sırada şehirden ayrılacağı zaman yerine nâib olarak Atabeg Tuğtegin'i bıraktığını daha önce de zikretmiştik.⁹⁹³ Atabeg Tuğtegin de Dımaşk'tan ayrılacağı zaman yerine çoğunlukla oğlu Tâcü'l-Mülûk Bôri'yi nâib olarak bırakmıştır.

⁹⁸² İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dımaşk*, 290.

⁹⁸³ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dımaşk*, 342.

⁹⁸⁴ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dımaşk*, 392.

⁹⁸⁵ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dımaşk*, 398.

⁹⁸⁶ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dımaşk*, 413.

⁹⁸⁷ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dımaşk*, 451.

⁹⁸⁸ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dımaşk*, 460.

⁹⁸⁹ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dımaşk*, 482.

⁹⁹⁰ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dımaşk*, 497.

⁹⁹¹ Casim Avcı, "Nâib", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/311.

⁹⁹² Merçil, *Selçuklular Zamanında Dîvân Teşkilatı*, 180.

⁹⁹³ Şemri, *Atabek Zahiruddin Tuğtegin*, 98.

Atabeg Tuğtegin'in eski dostu Dımaşk Şahnesi Salar Bahtiyar aynı zamanda Atabeg Tuğtegin'in idari işlerde nâibiydi.⁹⁹⁴ Şehâbeddin Mahmud, Humus'u alınca Müinüddin Üner'e şehri iktâ ederken Yusuf b. Firûz da Üner'in nâibi olarak atanmıştı.⁹⁹⁵ Atabegliğin son dönemlerinde Nureddin, Dımaşk'ı itaati altına alınca Mücîrüddin Abak, Nureddin'in Dımaşk Nâibi olmuştu.⁹⁹⁶ Sarhad Kalesi Valisi olan Mücâhidüddin Bozan, oğlu Seyfeddin Muhammed'i Sarhad'da nâib olarak bırakmıştı.⁹⁹⁷ Mücîrüddin Abak, Reis Müeyyidüddîn'i Sarhad'a sürdürdükten sonra Dımaşk'a idari işlerde nâibi olarak Ata' el-Hâdim'i getirmişti.⁹⁹⁸ Görüleceği üzere nâiblik, Dımaşk Atabegliği'nde idari işlerde yardımcı, uzak şehirlerde şehrin yöneticisi ve makam sahibinin yokluğunda yerine bıraktığı vekili anlamlarında kullanılmıştır.

3.1.2.7. Emîr

Emîr, İslam devletleri'nde kumandan, bey ve vali anlamlarına gelen bir ünvandır. 10. ve 11. yüzyıllarda askeri idarenin güçlenmesiyle Selçuklular, Eyyubiler ve Memlûklerde tüm askeri komutanlara ve küçük meliklere de emîr ünvanı verilmiştir.⁹⁹⁹ Nitekim sultanlara, atabeglere, vezirlere, nâiblere ve valilere de emîr ünvanı verilmiştir. Dımaşk Atabegliği'nde yukarıda tespit ettiğimiz devlet görevlilerinin dışında tam olarak görevi aktarılmayan, devlet işlerinde etkili olan emîrlere de vardır.

Dımaşk Atabegliği'nde tespit edebildiğimiz emîrlere;

Emîr İspehbed Sabave,¹⁰⁰⁰

Emîr Baltaş,¹⁰⁰¹

Abak b. Abdurrezzâk,¹⁰⁰²

⁹⁹⁴ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dımaşk*, 316.

⁹⁹⁵ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dımaşk*, 398; İbnü'l-Esîr, *El-Kâmil*, IX/59.

⁹⁹⁶ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dımaşk*, 491.

⁹⁹⁷ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dımaşk*, 494.

⁹⁹⁸ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dımaşk*, 497.

⁹⁹⁹ Abdülazîz ed-Dûrî, "Emîr", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 11/121-122.

¹⁰⁰⁰ İbnü'l-Esîr, *El-Kâmil*, VIII/512.

¹⁰⁰¹ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dımaşk*, 266.

¹⁰⁰² İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dımaşk*, 263.

Emîr Hârik b. Gümüştegin el-İrâkî,¹⁰⁰³

Emîr Turhan b. Mahmud eş-Şeybânî,¹⁰⁰⁴

Emîr Seyfûddevele Savar,¹⁰⁰⁵

Emîr Leca et-Türkî'dir.¹⁰⁰⁶

3.1.3. Askerî Teşkilat

Büyük Selçuklu Devleti'nde ordunun temelini gulâmlar ve hassa ordusu oluştururdu. Gulâmlar, farklı milletlerden olup küçük yaştan itibaren sarayda yetiştirilen kişilerdi. Hassa ordusu da başşehirde bulunan düzenli orduydü. Selçuklular büyük ve düzenli bir orduya sahipti. Ancak bu ordunun masrafının hazineden karşılanması zordu. Bu sebeple de Büyük Selçuklular döneminde iktâ sisteminin ortaya çıktığını görüyoruz. İktâ sisteminde bazı şehir ya da bölgeler, belli emîrlere verilirdi. Şehrin ya da bölgenin vergisi emîre aitti. O da bunun karşılığında devlet için belli sayıda asker besler ve bu askerleri ihtiyaç durumunda göndermek için bekletirlerdi. Orduda sâlâr ünvanlı komutanlar olurdu. Savaş anında sultan, melik ya da başka bir emîr tarafından savaş için asker çağırıldığında iktâ sahiplerinden askerlerini göndermeleri beklenirdi. Yine bu dönemde yardımcı kuvvetler olarak Ahdâs birlikleri, yerel halktan insanlar, Türkmen ve Bedevî birlikler de vardı.¹⁰⁰⁷

Dımaşk Atabegliği'nde de Büyük Selçuklu merkez sisteminin bir benzerinin uygulandığını görüyoruz. Selçuklular özellikle Haçlılara karşı bir sefer düzenlediğinde Dımaşk Atabegleri de asker desteğinde bulunurdu. Aynı şekilde yeni alınan kaleler ya da şehirler bazı emîrlere iktâ edilirdi. Haçlılarla ve çevredeki diğer emîrlükler ile birçok mücadeleye girmiş olan Dımaşk Atabegliği'nin Dımaşk'ta kendi düzenli ordusu da vardı. Yardımcı kuvvetler olarak özellikle halkın, Ahdâs kuvvetlerinin, Türkmenlerin ve Arapların da orduyla birlikte mücadele ettiğini görüyoruz.

¹⁰⁰³ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dımaşk*, 321.

¹⁰⁰⁴ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dımaşk*, 344.

¹⁰⁰⁵ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dımaşk*, 358.

¹⁰⁰⁶ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dımaşk*, 429.

¹⁰⁰⁷ Merçil, "Selçuklular (Selçuklular'da Devlet Teşkilâtı)", 36/391.

3.1.3.1. Sipehsâlâr

Sipehsâlâr, aslen Farsça bir kelime olup kumandan anlamına gelir. Arapçada bu ünvan, İsfefsâlâr ya da İspehsâlâr olarak kullanılmıştır. Büyük Selçuklularda orduların baş komutanına sipehsâlâr denilirdi. Sipehsâlâr, ordunun idaresinden, savaşa hazır bulunmasından, sevk ve idaresinden sorumluydu.¹⁰⁰⁸ Dımaşk Atabegliği'nde de ordunun başkomutanına sipehsâlâr denilirdi. Atabeg Tuğtegin, Tutuş b. Alparslan tarafından sipehsâlâr olarak atanmıştı. Daha sonra Dukak b. Tutuş da ona sipehsâlâr ünvanı vermişti.¹⁰⁰⁹ Yine Büyük Selçuklu Sultanı Muhammed Tapar'ın, Tuğtegin'i Ecnâd Valisi olarak atamasıyla ilgili yazılan menşûrda Tuğtegin'den sipehsâlâr olarak bahsedilmişti.¹⁰¹⁰

Tuğtegin'den sonra Dımaşk Atabegliği'nde 3 emîrin daha sipehsâlâr ünvanı almış olduğunu kaynaklardan öğreniyoruz. Bu emîrlerin üçü de Şehâbeddin Mahmud döneminde bu ünvanı almıştır. Gümüştigin el-Atabekî,¹⁰¹¹ Emîr Bazvac,¹⁰¹² ve Mûnüddin Üner,¹⁰¹³ bu dönemde sipehsâlâr ünvanı alan emîrlerdir.

3.1.3.2. Sâlâr

Sâlâr, aslen Pehlevîce bir kelime olup sözlükte yaşlı, seçkin, kumandan, vali ve lider gibi anlamlara gelir. Selçuklular'da daha alt rütbedeki komutanlar için kullanılan sâlâr, özellikle mahalli birliklerin başındaki komutanlar için kullanılıyordu. Selçuklular'da uçlarda savaşan Türkmen Reislerine de bu ünvan verilirdi.¹⁰¹⁴ Yine başşehirdeki hassa ordusunun kumandanı da sâlâr ünvanına sahipti.¹⁰¹⁵ Dımaşk Atabegliği'nde de bu ünvana sahip kişiler olduğunu kaynaklardan öğreniyoruz. Sâlâr Bahtiyar, Bahtiyar'ın oğlu Sâlâr Ömer¹⁰¹⁶ ve Sâlâr Zeyneddin İsmail,¹⁰¹⁷ Dımaşk Atabegliği'nde bu ünvana sahip komutanlardı.

¹⁰⁰⁸ Merçil, "Sipehsâlâr", 37/259.

¹⁰⁰⁹ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dımaşk*, 214.

¹⁰¹⁰ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dımaşk*, 308.

¹⁰¹¹ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dımaşk*, 398.

¹⁰¹² İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dımaşk*, 401.

¹⁰¹³ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dımaşk*, 415.

¹⁰¹⁴ Aydın Usta, "Sâlâr", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2019), EK-2/452.

¹⁰¹⁵ Merçil, "Selçuklular (Selçuklular'da Devlet Teşkilâtı)", 36/391.

¹⁰¹⁶ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dımaşk*, 316.

¹⁰¹⁷ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dımaşk*, 477.

3.1.3.3. Şahne

Hem askerî hem de idarî bir ünvan olan şahne, bir şehrin koruma ve kontrolünden sorumlu kişi anlamına gelir. Büyük Selçuklular'da şehirlerin askerî valilerine şahne denilmiştir.¹⁰¹⁸ Dımaşk Atabegliği'nde şehrin idare anlamında sorumlusu reis iken askerî sorumlusu da şahne olarak isimlendirilmiştir.

Dımaşk Atabegliği'nde tespit edebildiğimiz şahneler;

Sâlâr Bahtiyar ve oğlu Sâlâr Ömer,¹⁰¹⁹

Hâcib Yusuf b. Firûz,¹⁰²⁰

Sâlâr Zeyneddin İsmail'dir.¹⁰²¹

3.1.4. Adliye Teşkilatı

İslam devletlerinde adliye teşkilatının merkezi kadı'dır. Kadı, Şer'i hükümlere göre insanlar arasındaki davaları çözümleyen kişidir.¹⁰²² Büyük Selçuklularda kadıların ataması ve tayini için görevlendirilen kişi baş kadı manasında kâdılkudâtı. Kâdılkudât, başşehirde sultan tarafından atanırdı.¹⁰²³ Dımaşk Atabegliği'nde adliye teşkilatının nasıl işlediği ile ilgili bir bilgi, kaynaklarımızda bulamamaktayız. Ancak İbnü'l-Kalânîsî'nin 537/1142-1143 yılı olayları arasında anlattığı bir kadı değişiminden Dımaşk'taki kadının, Bağdat'taki Kâdılkudât tarafından atandığını anlıyoruz. Buna göre 15 Rebûlevvel 537/ 8 Ekim 1142 günü, Kadı el-Müntecib Ebu'l-Meâlî Muhammed b. Yahya'nın ölümünden sonra kadılık görevine oğlu Kadı Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed el-Kureşî geldi. Onun adına Bağdat'taki Kâdılkudât tarafından kadılık beratı hazırlandı.¹⁰²⁴ İbnü'l-Kalânîsî, Haçlılarla iş birliğine giren Altuntaş'ın, kardeşi Kutlug tarafından gözlerine mil çektirdiği gerekçesiyle yaptığı şikâyet sonucu Dımaşk'ta kadı ve fakihlerin bulunduğu bir mahkeme kurulduğunu anlatır. Altuntaş'a

¹⁰¹⁸ Merçil, "Şahne", 38/292.

¹⁰¹⁹ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dımaşk*, 316.

¹⁰²⁰ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dımaşk*, 330.

¹⁰²¹ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dımaşk*, 477.

¹⁰²² Fahrettin Atar, "Kadı", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 24/66.

¹⁰²³ Merçil, "Selçuklular (Selçuklular'da Devlet Teşkilâtı)", 36/391; Kafesoğlu, *Selçuklular*, 94-95.

¹⁰²⁴ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dımaşk*, 432.

bu mahkemede kısas uygulaması kararı çıkmış ve mahkemenin kararına göre gözlerine mil çektirilmiştir.¹⁰²⁵

Zeynü'l-Kudât Ebu'l-Mekârim Sultân b. Yahyâ el-Kureşî ed-Dımaşkî¹⁰²⁶

Eş-Şerîf el-Kâdî el-Mekîn Fahrulmülk b. Ebu'l-Fadl İsmail b. İbrahim b. el-Abbas el-Hüseynî¹⁰²⁷

Ebû Abdullah b. Mûsa el-Belâsâğûnî et-Türkî¹⁰²⁸

El-E'z Ebu'l-Feth Muhammed b. Hibetullah b. Halef et-Temîmî¹⁰²⁹

Kadı İbnü's-Sâiğ Ebu'l-Mufaddal el-Kureşî ed-Dımaşkî¹⁰³⁰

Behcetülmülk Ebû Tâlib Ali b. Abdurrahman b. Ebû Akîl¹⁰³¹

Bahaeddîn Abdulmelik b. el-Fakîh Abdulvehhâb el-Hanbelî¹⁰³²

Eş-Şerîf el-Kâdî en-Nakîb Ebu'l-Hüseyn Fahruddevle b. el-Kâdî b. Ebu'l-Cin¹⁰³³

El-Mekîn Ebu'l-Berekât Mahfûz İbn el-Kâdî Ebû Muhammed el-Hasan b. Mısrî¹⁰³⁴

Es-Sedîd el-Hatîb Ebu'l-Hüseyn b. Ebu'l-Hadîd¹⁰³⁵ Dımaşk Atabegliği'nde tespit edebildiğimiz diğer kadılardır.

3.2. İlmî Hayat

Tuğteginliler Dönemi'nde Dımaşk'ta birçok fakîh, muhaddis, vâiz, kadı, imam vasıflı din bilginleri olduğu gibi dil bilimci, şair, tabib gibi ilim adamları da vardır. Dımaşk'ta doğan ilim adamlarının dışında, farklı şehirlerden gelip Dımaşk'a

¹⁰²⁵ İbnü'l-Kalânisî, *Târihü Dımaşk*, 453.

¹⁰²⁶ Zehebî, *Târihu 'l-İslâm*, XI/503.

¹⁰²⁷ İbnü'l-Kalânisî, *Târihü Dımaşk*, 265.

¹⁰²⁸ İbnü'l-Kalânisî, *Târihü Dımaşk*, 292.

¹⁰²⁹ İbnü'l-Kalânisî, *Târihü Dımaşk*, 418.

¹⁰³⁰ Zehebî, *Târihu 'l-İslâm*, XI/621.

¹⁰³¹ İbnü'l-Kalânisî, *Târihü Dımaşk*, 432.

¹⁰³² İbnü'l-Kalânisî, *Târihü Dımaşk*, 483.

¹⁰³³ İbnü'l-Kalânisî, *Târihü Dımaşk*, 483.

¹⁰³⁴ İbnü'l-Kalânisî, *Târihü Dımaşk*, 484.

¹⁰³⁵ İbnü'l-Kalânisî, *Târihü Dımaşk*, 490.

yerleşenler de olmuştur. Yine hayatını Dımaşk'ta geçirmemekle birlikte Dımaşk'a ziyaret ya da ilim talebi için gelenler de olmuştur.

11. yüzyılın sonu ile 12. yüzyılda Dımaşk'ta ilmî faaliyetlerin mekanları camiler ve medreseler olmuştur. Bu dönemde Nizamiye Medresesi'nin etkisiyle Dımaşk'ta da medreseler açılmaya başlamıştır. Medreseleri, imar faaliyetleri içinde işleyeceğimiz için burada işleme ihtiyacı duymuyoruz.

Bu bölümde Tuğteginliler Dönemi'nde Dımaşk'ta yaşayan ilim adamlarını ve edipleri konu edineceğiz.

3.2.1. Alimler

Tuğteginliler Dönemi, Suriye'de Bâtınîlerin canlandığı ve etkilerinin arttığı döneme denk gelmiştir. Bu dönemde Rıdvan b. Tutuş ve Atabeg Tuğtegin gibi devlet adamları, Bâtınîleri destekleyerek onların, Suriye topraklarında güçlenmelerine izin vermiştir. Ancak Rıdvan b. Tutuş'dan sonra Halep Meliki olan Alparslan b. Rıdvan ile Atabeg Tuğtegin'in yerine geçen oğlu Tâcü'l-Mülük Böri, Bâtınîlerle mücadele etmişlerdir. Onların Suriye topraklarındaki gücünü zayıflatarak etkilerini kırmışlardır.

Bâtınîler, kendilerine karşı olan din adamlarını ve emîrleri, suikast düzenleyerek öldürüyordu. Banyas'ın onlara verilmesinden sonra da zulümleri iyice artmıştı. Nitekim İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dımaşk'ta* bu dönemde alimlerin, onlardan korkarak haklarında konuşmaktan çekindiklerini aktarır.¹⁰³⁶

Anladığımız kadarıyla Dımaşk ve civarında yaşayan İslam alimleri, Ehl-i Sünnet dairesi içinde kabul edilen dört mezhepte farklılaşsa da Ehl-i Sünnet dışında kalan akımlara sert tepkiler de göstermiştir. Bu anlamda İbnü'l-Kalânîsî'nin *Târihü Dımaşk'ta* aktardığı bir kayıt dikkat çekicidir. 543 yılının Recep ayında (Kam/Aralık 1148) Dımaşk'ta adet olduğu üzere vâizlere camilerde vaaz vermeleri için izin verildi. Ancak dini konularda Ehl-i Sünnet'in dışında görülen fikirler öne sürerek mezheplerin gerekli olmadığı hakkında fetvalar verdiler. Bu vaazların çıkardığı fesatlar sebebiyle de bu vâizlerin izinleri kaldırıldı.¹⁰³⁷

¹⁰³⁶ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dımaşk*, 343.

¹⁰³⁷ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dımaşk*, 468.

Tuğteginliler Döneminde Dımaşk'ta kadı, fakih, hatip, muhaddis, imam, vaiz, müderris ve kârî gibi birçok din adamı yaşamıştır.

Ebu'l-Fazl el-Hüseyin İsmail b. İbrahim b. Abbâs (503/1109), Dımaşk Kadısı ve Hatibidir.¹⁰³⁸

Ebû Abdullah b. Mûsa el-Belâsâğünî et-Türkî (506/1112), Kudüs ve Dımaşk Kadılığı yapmıştır.¹⁰³⁹

İbn Kayrât Şeyh Ebü'l-Vaḥş Sebî' b. Muslim ed-Ḍarîr (508/1115), Kıraat alimidir.¹⁰⁴⁰

Ebû'l-Ferec es-Sûrî el-Ermenâzî (509/1115), Sûr şehrinin vâizliğini yaptı. Muhaddistir.¹⁰⁴¹

İmâm Ebü'l-Ferec el-Kureşî et-Teymî el-Bekrî ed-Dımaşkî el-Merrî (509/1116), fakihtir.¹⁰⁴²

Ebû Muhammed es-Sülemî ed-Dımaşkî (511/1118), muhaddistir.¹⁰⁴³

İsmâil b. Nasr el-Mukrî et-Tûsî es-Sûfî ed-Dımaşkî (519/1125), Emevî Camiinde ders vermiştir. Muhaddistir.¹⁰⁴⁴

El-Emin Ebû Muhammed b. Ebu'l-Hüseyin el-Ensârî ed-Dımaşkî el-Muaddil (524/1129), muhaddistir.¹⁰⁴⁵

Ebû Abdullah en-Nehrabânî (530/1135-1136), kıraat alimi ve fakihtir.¹⁰⁴⁶

Zeynü'l-Kudât Ebu'l-Mekârim Sultân b. Yahyâ el-Kureşî ed-Dımaşkî (530/1136), vâiz ve muhaddistir. Dımaşk'ta babası adına kadılık yapmıştır.¹⁰⁴⁷

¹⁰³⁸ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dımaşk*, 265; Zehebî, *Târihu'l-İslâm*, XI/44.

¹⁰³⁹ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dımaşk*, 292; Zehebî, *Târihu'l-İslâm*, XI/82.

¹⁰⁴⁰ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dımaşk*, 306.

¹⁰⁴¹ Zehebî, *Târihu'l-İslâm*, XI/124-125.

¹⁰⁴² Zehebî, *Târihu'l-İslâm*, XI/125.

¹⁰⁴³ Zehebî, *Târihu'l-İslâm*, XI/176.

¹⁰⁴⁴ Zehebî, *Târihu'l-İslâm*, XI/300-301.

¹⁰⁴⁵ Zehebî, *Târihu'l-İslâm*, XI/424.

¹⁰⁴⁶ Zehebî, *Târihu'l-İslâm*, XI/502.

¹⁰⁴⁷ Zehebî, *Târihu'l-İslâm*, XI/503-504.

El-Er'z Ebu'l-Feth Muhammed b. Hibetullah b. Halef et-Temîmî (532/1138), Dımaşk Kadısıdır.¹⁰⁴⁸

Ebû'l-Hasan es-Sülemî ed-Dımaşkî (533/1139), fakihtir. Emîniyye Medresesinde müderrislik yapmıştır. İmam Gazzâlî'nin onu övdüğü rivayet edilir.¹⁰⁴⁹

Kadı İbnü's-Sâiğ Ebu'l-Mufaddal el-Kureşî ed-Dımaşkî (534/1139), Dımaşk Kadısı'dır.¹⁰⁵⁰

El-Bidlisî (535/1141), Emevî Camiinin imamıdır.¹⁰⁵¹

Hibetullah b. Ahmed b. Abdullah b. Ali b. Tâvûs ed-Dımaşkî (536/1141), Emevî Camii İmamıdır.¹⁰⁵²

Muhammed b. Yahya el-Kureşî ed-Dımaşkî (537/1142), Kadı İbnü's-Saiğ'in oğludur. Babasından sonra Dımaşk Kadılığı yapmıştır.¹⁰⁵³

Fakih Ebu'l-Feth el-Mısisî Nasrullah b. Muhammed el-Lâzıkî ed-Dımaşkî (542/1147), usul alimidir.¹⁰⁵⁴

Ebû'l-Haccâc el-Fendelâvî Yûsuf b. Dûnâs b. İsa el-Mağribî (543/1148-1149), Maliki Fakîhi ve hatiptir.¹⁰⁵⁵

Ebû Muhammed el-Azerbeycânî (544/1149), kıraat alimi ve muhaddistir.¹⁰⁵⁶

Abdülvehhâb el-Hanbelî (545/1150), Hanbelî ve Hanefî fakihidir.¹⁰⁵⁷

Eş-Şerîf el-Kâdî en-Nakîb Ebu'l-Hüseyin Fahruddevle b. el-Kâdî b. Ebu'l-Cin (545/1150), Dımaşk Kadısıdır.¹⁰⁵⁸

¹⁰⁴⁸ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihû Dımaşk*, 418.

¹⁰⁴⁹ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihû Dımaşk*, 424; Zehebî, *Târihu'l-İslâm*, XI/599-600.

¹⁰⁵⁰ Zehebî, *Târihu'l-İslâm*, XI/621.

¹⁰⁵¹ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihû Dımaşk*, 429.

¹⁰⁵² İbnü'l-Kalânîsî, *Târihû Dımaşk*, 431; Zehebî, *Târihu'l-İslâm*, XI/665.

¹⁰⁵³ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihû Dımaşk*, 434; Zehebî, *Târihu'l-İslâm*, XI/678.

¹⁰⁵⁴ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihû Dımaşk*, 460; Zehebî, *Târihu'l-İslâm*, XI/816.

¹⁰⁵⁵ Zehebî, *Târihu'l-İslâm*, XI/841-842.

¹⁰⁵⁶ Zehebî, *Târihu'l-İslâm*, XI/854.

¹⁰⁵⁷ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihû Dımaşk*, 483.

¹⁰⁵⁸ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihû Dımaşk*, 483.

El-Mekîn Ebu'l-Berekât Mahfûz İbn el-Kâdî Ebû Muhammed el-Hasan b. Mısırî (545/1151), Dımaşk Kadısıdır.¹⁰⁵⁹

Es-Sedîd el-Hatîb Ebu'l-Hüseyin b. Ebu'l-Hadîd (546/1151), Dımaşk Kadısı ve hatiptir.¹⁰⁶⁰

Ebu'l-Hasan Ali b. Hasan el-Belhî (548/1153), meşhur bir Hanefî Fakîhidir. Sâdiriyye Medresesi'nde müderrislik yapmıştır. Tarhâniyye Medresesi ve Belhiyye Medresesi kendisi için kurulmuştur.¹⁰⁶¹

Ebû Bekir bin Ebî Tâhir es-Selmasî (548/1153-1154), vaizdir.¹⁰⁶²

Şeyh Ebu'l-Beyân Nebâ b. Muhammed b. Mahfûz (551/1156), Beyâniyye tarikatının şeyhidir.¹⁰⁶³

3.2.1. Dilbilimci, Şair, Filozof ve Tarihçiler

Tevfik b. Muhammed b. Hüseyin el-Atrâbulsî en-Nahvî (516/1122), Arap dilbilimcisidir. Güzel şiirleri, mühendislik ve matematik bilgisi vardır. İlk dönem filozoflarının görüşlerini benimsemekle suçlanmıştır.¹⁰⁶⁴

İbnü'l-Hayyât Ebû Abdullah et-Tağlibî (517/1123), şairdir.¹⁰⁶⁵ Tâcü'l-Mülûk Böri için birçok kaside yazmıştır. Böri için yazdığı bir kasideyi de İbnü'l-Kalânîsî, Târihû Dımaşk'ında aktarmıştır.¹⁰⁶⁶

Ebû Abdullah en-Nahvî el-Ensârî ed-Dânî (519/1125-1126), Arap dilbilimcisidir.¹⁰⁶⁷

Ebû Firâs es-Sülemî ed-Dımaşkî el-Bedî (524/1129-1130), ediptir.¹⁰⁶⁸

Ebü'l-Hasan el-Ğassânî, Dımaşkî (530/1135/1136), dilbilimcidir.¹⁰⁶⁹

¹⁰⁵⁹ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihû Dımaşk*, 484.

¹⁰⁶⁰ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihû Dımaşk*, 490; Zehebî, *Târihu'l-İslâm*, XI/890.

¹⁰⁶¹ Zehebî, *Târihu'l-İslâm*, XI/935-936.

¹⁰⁶² Zehebî, *Târihu'l-İslâm*, XI/950.

¹⁰⁶³ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihû Dımaşk*, 512; Zehebî, *Târihu'l-İslâm*, XII/37-38.

¹⁰⁶⁴ Zehebî, *Târihu'l-İslâm*, XI/249.

¹⁰⁶⁵ Zehebî, *Târihu'l-İslâm*, XI/268-271.

¹⁰⁶⁶ Bkz. İbnü'l-Kalânîsî, *Târihû Dımaşk*, 371.

¹⁰⁶⁷ Zehebî, *Târihu'l-İslâm*, XI/305.

¹⁰⁶⁸ Zehebî, *Târihu'l-İslâm*, XI/401.

¹⁰⁶⁹ Zehebî, *Târihu'l-İslâm*, XI/507.

İbnü'l-Mulhaḥî Ebû Abdullah es-Sülemî ed-Dımaşkî (547/1152), şair ve ediptir.¹⁰⁷⁰

Er-Raffâ Ebû'l-Hüseyin el-Atrâbulsî (548/1153), şairdir. Tâcü'l-Mülûk Böri, onu bir süre hapse attırması ve öldürmek istemiştir. Yusuf b. Firûz'un ricasıyla kurtulmuştur. Şemsülmülûk İsmail'in döneminde tekrar Dımaşk'a dönmüş, İsmail kendisini yakalatmak isteyince de Dımaşk'tan kaçmıştır.¹⁰⁷¹

Ebu'l-Fütûh İbnü's-Salâh (548/1153), filozoftur. Bağdat'tan Dımaşk'a gelmiş ve orada vefat etmiştir.¹⁰⁷² İbnü'l-Kalânîsî'nin Târihü Dımaşk'ta aktardığına göre matematik, tıp, mühendislik, mantık, yıldız ilmi, fıkıh, mevlit, tarih, ahbar, siyer ve edebiyatta da bilgi sahibi ve yetenekliydi.¹⁰⁷³

Ebû Abdullah el-Kaysarânî (548/1153), meşhur bir şairdir. Tâcü'l-Mülûk Böri döneminde cami kapılarındaki saatlerin sorumlusu olmuştur. Geometri, astronomi, matematik ve yıldız ilimlerinde ustaydı.¹⁰⁷⁴

Ebû'l-Hakem el-Bâhilî el-Endelüsî (549/1155), şair ve tabibdir. Yaşayan kişiler için şaka amaçlı mersiyeler yazardı. Ayrıca ud çalardı.¹⁰⁷⁵

Ebû Ya'î İbnü'l-Kalânîsî er-Reîsücel Mecdürrüesâ el-Amîd Hamza b. Esed b. Alî b. Muhammed ed-Dımaşkî et-Temîmî (555/1160), tarihçidir.¹⁰⁷⁶

Ebû'l-Kâsım İbn Asâkir Alî b. el-Hasen b. Hibetillâh b. Abdillâh b. Hüseyin ed-Dımaşkî eş-Şâfiî (571/1166), hadis hafızı ve tarihçidir.¹⁰⁷⁷

Yukarıda isimlerini saydığımız alimler dışında birçoğu da bu dönemde Dımaşk'ı ziyaret etmiştir. Meşhur İslam düşünürü İmam Gazzâlî, Melik Dukak zamanında Dımaşk'a gelmiştir.¹⁰⁷⁸ Meşhur müfessir ve Arap dilbilimcisi Zemahşerî de

¹⁰⁷⁰ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, XI/912-913.

¹⁰⁷¹ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, XI/923.

¹⁰⁷² Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, XI/938.

¹⁰⁷³ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dımaşk*, 498-499.

¹⁰⁷⁴ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, XI/944.

¹⁰⁷⁵ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, XI/968-969.

¹⁰⁷⁶ Özeydin, "İbnü'l-Kalânîsî", 21/99.

¹⁰⁷⁷ Mustafa Sabri Küçükbaşcı - Cengiz Tomar, "İbn Asâkir, Ebü'l-Kâsım", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 19/321.

¹⁰⁷⁸ Mustafa Çağrırcı, "Gazzâlî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 13/492.

Böri zamanında Dımaşk'a gelmiş birkaç yıl kalarak Şemsülmülük İsmail ile de görüşmüş ve onları Bâtınîlere karşı verdikleri mücadeleden dolayı övmüştür.¹⁰⁷⁹

3.3. İmar Faaliyetleri

Dımaşk Atabegliği Döneminde Dımaşk'ta birçok cami, medrese, su kanalı inşa edilmiştir. Bunların yanında ribat, hankah ve türbe de inşa edilmiştir. Bu dönemde yapıldığını tespit edebildiğimiz 12 cami, 12 medrese, 14 su kanalı, 2 hankah, 1 türbe, 1 de hamam vardır. Yeni yapılan camilerin yanında 5 cami de bu dönemde yenilenmiştir. Bu dönemde atabegler hiçbir dini kurum yaptırmamıştır. Yaptırılan dini kurumların çoğu hatunlar ya da devlet adamları tarafından yaptırılmıştır. Joan E. Gilbert, sadece Şemsülmülük İsmail tarafından bir hankah yaptırıldığını söyler. Ancak kaynaklarda buna dair bir bilgi bulamadık.¹⁰⁸⁰

3.3.1. Camiler

Bu dönemde yaptırılan camilerin ikisi hatunlar tarafından, dokuzu da devletin emîrleri tarafından yaptırılmıştır.

Tuğtegin'in karısı Saffetülmülük Hatun, Melik Dukak'ın türbesinin bulunduğu Kubbetü't-Tavâvîs yanında büyük bir cami yaptırmıştır.¹⁰⁸¹ Böri'nin karısı ve Şemsülmülük İsmail ile Şehâbeddin Mahmud'un anneleri olan Zümrüt Hatun da Hatun Zümrüt el-Kebîr isimli bir cami yaptırmıştır.¹⁰⁸²

Şemsülmülük İsmail ve Şehâbeddin Mahmud dönemlerinde hâciblik, Dımaşk Şahneliği gibi görevlerde bulunan Yusuf b. Firûz, Dımaşk'ta iki cami yaptırmıştır. Bunlardan ilki kendi adıyla anılan Firûz Camiidir.¹⁰⁸³ Firûz Camii, Yusuf b. Firûz'un karısı tarafından da yenilenmiştir.¹⁰⁸⁴ Yusuf b. Firûz tarafından yaptırılan diğer cami de Ebû Tayyib Hamamı'nın yanında yer alır.¹⁰⁸⁵

¹⁰⁷⁹ Mustafa Öztürk - M. Suat Mertoğlu, "Zemahşeri", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 44/235.

¹⁰⁸⁰ Joan Gilbert - Harun Yılmaz, "Ortaçağ'da Şam'da İslami İlimlerin Kurumsallaşması ve İlimin Meslek Haline Gelişi", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 37 (05 Mart 2014), 188.

¹⁰⁸¹ İbn Asâkir, *Târîhu Medîneti Dımaşk*, II/317.

¹⁰⁸² İbn Asâkir, *Târîhu Medîneti Dımaşk*, II/319.

¹⁰⁸³ İbn Asâkir, *Târîhu Medîneti Dımaşk*, II/301.

¹⁰⁸⁴ İbn Asâkir, *Târîhu Medîneti Dımaşk*, II/314.

¹⁰⁸⁵ İbn Asâkir, *Târîhu Medîneti Dımaşk*, II/302.

Atabeg Tuğtegin ve Böri'nin veziri Tâhir b. Sad el-Mezdekânî de Dımaşk'ta iki cami yaptırmıştır. Birisi kendi evinin üst katında yer alan küçük bir camidir.¹⁰⁸⁶ Diğeri de kendi adıyla anılan Vezir el-Mezdekânî camiidir.¹⁰⁸⁷

Şehâbeddin Mahmud döneminde Hâciblik yapan Esedüddîn Ekiz de iki cami yaptırmıştır. Birisi kendi vakfettiği medresede yer alan camidir.¹⁰⁸⁸ Diğeri de Hacerü'z-Zehb'de bulunan küçük bir camidir.¹⁰⁸⁹

Dımaşk Atabegliği döneminde yaptırıldığını tespit edebildiğimiz diğer camiler; Emînüddeve Gümüştegin tarafından yaptırılan Eminiyye Medresesi'nde bulunan cami,¹⁰⁹⁰

Babü'l-Ferâdis'in dışında Emîr Mücahidüddin Bozan tarafından yaptırılan cami,¹⁰⁹¹

Mezarlığın batısında bulunan, Emevî Camii İmamı Ebû Muhammed Tâvus el-Mekriî'nin¹⁰⁹² yaptırdığı cami,¹⁰⁹³

Sâlâr Bahtiyar'ın torunu Sâlâr İsmail tarafından yaptırılan Meytûr Camii'dir.¹⁰⁹⁴

Yapılan bu camilerin dışında bu dönemde yenilenen camiler de vardır. Darb'ul Cüb'n başında bulunan büyük ve eski bir cami¹⁰⁹⁵ ve Bâbu Şarkî çarşısında bulunan eski bir cami, Dımaşk Reisi Sikatülmülk Hasan es-Sûfi tarafından yenilenmiştir.¹⁰⁹⁶ Fûrik'te, kiliseden camiye çevrilmiş olan büyük bir cami, Şehâbeddin Mahmud'un hizmetlisi Yusuf el-Hâdim tarafından yenilenmiştir.¹⁰⁹⁷ Evzâî Camii, Sikatülmülk Hasan es-Sûfi'nin kızı tarafından yenilenmiştir.¹⁰⁹⁸ Karâkurût isimli bir mahallede yer

¹⁰⁸⁶ İbn Asâkir, *Târîhu Medîneti Dımaşk*, II/316.

¹⁰⁸⁷ İbn Asâkir, *Târîhu Medîneti Dımaşk*, II/316.

¹⁰⁸⁸ İbn Asâkir, *Târîhu Medîneti Dımaşk*, II/306.

¹⁰⁸⁹ İbn Asâkir, *Târîhu Medîneti Dımaşk*, II/307.

¹⁰⁹⁰ İbn Asâkir, *Târîhu Medîneti Dımaşk*, II/305.

¹⁰⁹¹ İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dımaşk*, 440; İbn Asâkir, *Târîhu Medîneti Dımaşk*, II/313.

¹⁰⁹² İbnü'l-Kalânîsî, *Târihü Dımaşk*, 429.

¹⁰⁹³ İbn Asâkir, *Târîhu Medîneti Dımaşk*, II/314.

¹⁰⁹⁴ İbn Asâkir, *Târîhu Medîneti Dımaşk*, II/314.

¹⁰⁹⁵ İbn Asâkir, *Târîhu Medîneti Dımaşk*, II/294.

¹⁰⁹⁶ İbn Asâkir, *Târîhu Medîneti Dımaşk*, II/298.

¹⁰⁹⁷ İbn Asâkir, *Târîhu Medîneti Dımaşk*, II/302.

¹⁰⁹⁸ İbn Asâkir, *Târîhu Medîneti Dımaşk*, II/302.

alan konaklama yerine çevrilen bir cami de Mûinüddin Üner tarafından tekrar camiye döndürülmüştür.¹⁰⁹⁹

3.3.2. Medreseler

İslam'da eğitim-öğretimin yapıldığı yer olan medresenin kökeni İslam'ın ilk dönemlerine kadar uzanmaktadır.¹¹⁰⁰ Medrese kavramının zirveye ulaştığı dönem ise Büyük Selçuklulardır. Bu dönemde Nizamülmülk tarafından yaptırılan Nizâmiye Medresesi, Sünnî Müslümanlar için önemli eğitim kurumlarıdır.¹¹⁰¹ Büyük Selçuklular'a bağlı olan Dımaşk Atabegliği döneminde Tuğteginliler'den önce yaptırılan medreseler, eğitim hayatına devam ederken bu dönemde Dımaşk'ta yeni medreseler de inşa edilmiştir. Bu dönemde yaptırılan medreselerin çoğu sur içinde Emevî Camiinin etrafında yer almaktadır.¹¹⁰² Yaptırılan medreselerin ikisi Hatunlar tarafından, altısı da devletin emîrleri tarafından yaptırılmıştır.

Dımaşk'ta kurulan ilk medrese Sâdiriyye Medresesi'dir. Melik Dukak zamanında 491/1097-1098 yılında Şücâüddeve Sadr b. Abdullah tarafından yaptırılmıştır. Sâdiriyye Medresesi'nde ilk ders veren kişi Ali b. Zengi el-Kâşânî'dir. Onun yerine de müderrisliğe meşhur fakîh Ebu'l-Hasan Ali b. Hasan el-Belhî geçmiştir. Hanefî medresesidir.¹¹⁰³

Emîniyye Medresesi, Dımaşk Atabegliği'nde Busrâ ve Sarhad kalelerinin valiliğini yapan Emînüddeve Gümüştengin tarafından yaptırılmıştır. Gümüştengin, bu medreseyi 514/1120-1121 yılında vakfetmiştir. Dımaşk'ta Şafîiler için kurulan ilk medresedir. Bu medresede vakfin Nâzırı olan Cemâleddin b. Sîmâ ders vermiştir. Onun yerine de Emevî Camiinin imamı olan İbn Abdullah geçmiştir.¹¹⁰⁴

¹⁰⁹⁹ İbn Asâkir, *Târîhu Medîneti Dımaşk*, II/305.

¹¹⁰⁰ Bkz. Nebi Bozkurt, "Medrese", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003).

¹¹⁰¹ Bkz. Abdülkerim Özeydin, "Nizâmiye Medresesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007).

¹¹⁰² Gilbert - Yılmaz, "İslami İlimlerin Kurumsallaşması", 179.

¹¹⁰³ Abdulkâdir Nu'aymî, *ed-Dâris fî Târîhi'l-Medâris*, thk. İbrahim Şemsuddîn (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1410/1990), I/413. Ayrıca bkz.

¹¹⁰⁴ Nu'aymî, *ed-Dâris*, I/132-133.

Tarhâniyye Medresesi, el-Hâc Nâsiruddevle Tarhân (519/1125-1126)¹¹⁰⁵ tarafından inşa edilmiştir. İlk müderrisi Ebu'l-Hasan Ali b. Hasan el-Belhî'dir. Daha sonra Reşidüddîn el-Havârî ders vermiştir. Hanefî medresesidir.¹¹⁰⁶

El-Hatuniyyetü'l-Berâniyye Medresesi, Böri'nin karısı olan Zümrüt Hatun tarafından yaptırılmıştır. Bu medrese Ebu'l-Hasan Ali b. Hasan el-Belhî için yaptırılan bir Hanefî medresesidir. Medreseye ait olan vakfın tarihi 526/1131-1132 yılıdır.¹¹⁰⁷

Belhiyye Medresesi, eski bir kilise harabesinde Emîr Kekiz ed-Dukâkî tarafından inşa edilmiştir. Emîr Kekiz, bu medreseyi Ebu'l-Hasan Ali b. Hasan el-Belhî için inşa etmiştir. İlk ders veren kişi de el-Belhî'dir. Sonra da oğlu Burhaneddin ders vermiştir. Hanefî medresesidir.¹¹⁰⁸

Muîniyye Medresesi, Emîr Mûinüddin Üner tarafından yaptırılmıştır. Reşidüddin el-Gaznevî ve Necmeddin en-Nîsâbü'rî bu medresede ders vermiştir. Hanefî medresesidir.¹¹⁰⁹

Ekiziyye Medresesi, Hâcib Ekiz tarafından yaptırılmıştır. Yapımı Dımaşk Atabegliği döneminde başlamıştır. Ancak 586/1190-1191 yılında Selahaddin Eyyübî döneminde tamamlanmıştır. Ekiziyye'de önce Tâcüddin b. Cehebî sonra da el-Mecd b. er-Rûzrâverî ders vermiştir. Şafîî Medresesidir.¹¹¹⁰

El-Hanbeliyyetü's-Şerîfiyye Medresesi, Dımaşk Atabegliği döneminde inşa edilen tek Hanbelî Medresesidir. Kurucusu, Dımaşk'taki Hanbelîlerin reisi Şerefü'l-İslâm Abdu'l-Vehhâb b. Şeyh Ebu'l-Ferec el-Hanbelî Abdu'l-Vâhid b. Muhammed el-Ensârî eş-Şîrâzî (536/1141-1142) 'dir.¹¹¹¹

Mismâriyye Medresesi, İbn Asâkir el-Hasan b. Mismâr (546/1151-1152) tarafından Şeyh Vecihüddîn Esad b. el-Müncâ için kurulmuştur. Şafîî medresesidir.¹¹¹²

¹¹⁰⁵ İmâduddîn el-İsbehânî, *el-Bustânu 'l-Câmi' li Cemî'i Tevârîhi Ehli'z-Zemân*, thk. Ömer Abdusselâm Tedmurî (Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, 1423/2002), 331.

¹¹⁰⁶ Nu'aymî, *ed-Dâris*, I/415.

¹¹⁰⁷ Nu'aymî, *ed-Dâris*, I/384-386.

¹¹⁰⁸ Nu'aymî, *ed-Dâris*, I/368-369.

¹¹⁰⁹ Nu'aymî, *ed-Dâris*, I/451-452.

¹¹¹⁰ Nu'aymî, *ed-Dâris*, I/124.

¹¹¹¹ Nu'aymî, *ed-Dâris*, II/50.

¹¹¹² Mahmut Dünder, "Eyyübîler Dönemi Dımaşk Medreseleri", *İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9/1 (30 Haziran 2018), 121-122.

Abak Döneminde Sarhad Valiliği yapan Mücahidüddîn Bozan da Dımaşk'ta iki medrese yaptırmıştır. Medreselerin ikisi de Şafî medresesidir. Mücâhidîyetü'l-Cevâniyye Medresesi bunlardan ilkidir. Bu medrese de önce Kutbüddin en-Nîsâbûrî sonra da Ebu'l-Feth Nasrullah el-Mîsîsî ders vermiştir.¹¹¹³ Bozan'ın yaptırdığı diğer medrese de Mücâhidîyetü'l-Berâniyye Medresesidir. Bâbu'l-Ferâdis ile Ebu'l-Ferâdis arasında yer alır. Bozan öldüğünde bu medreseye defnedilmiştir.¹¹¹⁴

Mûinüddin Üner'in kızı olan İsmet Hatun da Dımaşk'ta bir medrese yaptırmıştır. Medresenin adı el-Hatuniyyetü'l-Cevâniyye'dir. İsmet Hatun, bu medrese adına bir de vakıf kurarak kardeşi Sa'duddîn Mesud ve onun çocuklarına vakfetti. Medrese de önce Hücetü'l-İslâm ve'd-Dîn ders verdi. Daha sonra da Fahrüddîn el-Havârî ders verdi. Hanefî medresesidir.¹¹¹⁵ İsmet Hatun, önce Nureddin Zengî ile evlenmiş, Zengî ölünce de Selahaddin Eyyûbi ile evlenmiştir. Dolayısıyla bu medrese Zengîler ya da Eyyûbiler Döneminde de yapılmış olabilir.

3.3.3. Su Kanalları

Kaynaklarda Dımaşk Atabegliği Dönemindeki su kanallarından bahsedilirken kanalların nerelerde olduğu aktarılmaktadır. Ancak bu kanalları kimlerin yaptırdığı ile ilgili herhangi bir bilgi yoktur. Burada Dımaşk Atabegliği döneminde yapılmış yerlerde olan su kanalları ile bu dönemde yaşamış önemli isimlerin evlerinin yanında olan su kanallarını vermekle yetineceğiz. Bahsedeceğimiz kanalların bu dönemde yapılmış olması muhtemeldir.

Dımaşk'ta Muîniyye Medresesi yanında bir kanal, Salar Bahtiyar'ın torunu Hadr'ın evinde bir kanal, Kadı Şerif İbn Ebu'l-Cin'in evinin dehlizinde bir kanal, Mücâhidüddin Bozan'ın medresesinin yanında bir kanal, Emîniyye Medresesi'nin yanındaki Babu'l-Hadrâ Kanalı, Atabeg Tuğtegin'in evinin arkasında bir kanal, Sâlâr Bahtiyar ile Hâdim Ata'nın evinde bir kanal, İbnü'l-Kalânisi'nin evinde bir kanal, Vezir Mezdekânî'nin evinin kapısında bir kanal, Bôri'ye ait olan evde bir kanal, Bozan'ın

¹¹¹³ Nu'aymî, *ed-Dâris*, I/343-345.

¹¹¹⁴ İbnü'l-Kalânisi, *Târihü Dımaşk*, 547.

¹¹¹⁵ Nu'aymî, *ed-Dâris*, I/388-391.

yaptırdığı caminin karşısında bir kanal, Firûz Caminin içinde ve kapısında birer kanal, Mezdekânî'nin yaptırdığı caminin yanında bir kanal bulunmaktadır.

3.3.4. Diğer İmar Faaliyetleri

Atabeg Tuğtegin'in karısı Saffetülmülk Hatun, oğlu Dukak için bir hankah¹¹¹⁶ yaptırdı. Kubbetü't-Tavâvîs denilen bu hankahta bir de cami bulunmaktadır. Melik Dukak öldüğü zaman bu hankaha defnedildi.¹¹¹⁷ Mûinüddin Üner'in kızı İsmet Hatun da Dımaşk'ta Hatuniyye isimli bir hankah yaptırdı.¹¹¹⁸

Ayrıca bu dönemde tespit edebildiğimiz 1 türbe, 1 de hamam bulunmaktadır. Türbe Reis Müeyyidüddîn'e aittir. Et-Türbetü't-Müeyyidiyyetü's-Sûfiyye olarak bilinir.¹¹¹⁹ Hamam da Vezir Tâhir b. Sad el-Mezdekânî'nin evinde bulunmaktadır.¹¹²⁰

¹¹¹⁶ Dervişlerin zikir için toplandığı meclis. Ayrıntılı bilgi için bkz. Süleyman Uludağ, “Hankah”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997).

¹¹¹⁷ Nu‘aymî, *ed-Dâris*, II/129; Muhammed Kürd Ali, *Hutatu 'ş-Şam* (Dımaşk: Mektebtü'n-Nurî, 1983), VI/133.

¹¹¹⁸ İbn Asâkir, *Târîhu Medîneti Dımaşk*, II/113; Kürd Ali, *Hutatu 'ş-Şam*, VI/131.

¹¹¹⁹ Nu‘aymî, *ed-Dâris*, II/222.

¹¹²⁰ İbn Asâkir, *Târîhu Medîneti Dımaşk*, II/387.

SONUÇ

Tuğteginliler, diğer adıyla Dımaşk Atabegliği, Büyük Selçuklu Devleti'nin merkezi otoritesinin zayıflamaya başladığı ve Haçlı Seferleri'nin İslam coğrafyasını tehdit ettiği bir dönemde, bölgesel ihtiyaçlara cevap olarak ortaya çıkmış yarı-bağımsız bir Türk-İslam hanedanıdır. 498-549 (1104-1154) yılları arasında hüküm süren bu atabeglik, yalnızca Dımaşk merkezli bir yönetim yapısının sürdürücüsü değil, aynı zamanda Haçlılar, Fâtımîler, Büyük Selçuklular, Irak Selçukluları ve özellikle Zengîler gibi bölgenin diğer büyük siyasi aktörleriyle kurduğu çok yönlü ilişkiler üzerinden şekillenen stratejik bir denge gücü olarak değerlendirilmelidir.

Bu tezde Tuğteginlilerin kuruluş süreci, idari yapılanması, askeri kabiliyetleri, iç ve dış politikaları ile bölgesel etkileri kronolojik bir düzen içerisinde ele alınmış; başta İbnü'l-Kalânîsî ve İbnü'l-Esîr olmak üzere dönem müelliflerinin eserleriyle modern akademik literatür sentezlenerek çok boyutlu bir analiz ortaya konulmuştur. Tezin önemli bir katkısı, Dımaşk Atabegliği yöneticilerinin siyasi performansları ve özellikle Haçlılar karşısında uyguladıkları esnek ama kararlı tutumu öne çıkarmasıdır.

Yaklaşık 50 yıl boyunca Suriye bölgesinde, Fırat'ın batısından Suriye sahillerine ve Ürdün topraklarına kadar hâkimiyet kuran Dımaşk Atabegliği döneminde I. ve II. Haçlı Seferlerinin gerçekleşmiş olması Tuğteginlilerin tarihteki önemini daha da artırmıştır. Haçlılara karşı verilen mücadele sayesinde Haçlıların Kuzey ve Güney Suriye'de kurmak istedikleri hâkimiyet engellenmiştir. Tuğtegin ve haleflerinin, zaman zaman diplomasiyle zaman zaman da askeri ittifaklarla Dımaşk'ın Haçlı istilasına uğramasını engellediği ve bölgesel bir istikrar unsuru oluşturduğu görülmektedir.

Tuğteginliler, önce Melik Rıdvan daha sonra da Zengîlerin yönetimine geçen Halep ile Dımaşk arasında oluşturdukları savunma hattıyla Haçlıların diğer Müslüman bölgeleri istila etmelerine engel olmuştur. Yine denilebilir ki Selâhaddin Eyyûbî'nin 1187 yılında Kudüs'ü fethetmesini sağlayan gelişmeler, önce Tuğteginliler daha sonra da Zengîler döneminde gerçekleşmiştir. Bu dönemde Haçlılara karşı verilen mücadeleler sonucu bölgedeki Haçlı hâkimiyetinin zayıflaması Kudüs'ün fethine giden yolu açmıştır.

Yine Tuğteginliler öncesi bölgede oluşan Şîî Fâtîmî etkisi, Tuğteginliler sayesinde kırılmıştır. Tuğteginliler tâbi oldukları Selçuklu Hânedanları ve Abbâsî Halifeliği'nin politikalarına uygun olarak Fâtîmîlerle bölgede bir denge siyaseti gütmelerinin yanında bölgedeki Şîî yayılcılığına da engel olmuşlardır.

Bu bağlamda Tuğteginliler, yalnızca bir askeri hanedan olarak değil, aynı zamanda şehir yönetiminde halkla ilişkileri önceleyen bir siyaset yürütmüş, iç güvenliği sağlamış, mezhepler arası dengeyi gözetmiş ve Dımaşk gibi tarihsel öneme sahip bir şehirde uzun süreli idari devamlılık sağlamıştır. Tezde elde edilen bulgular, Zengîler'in bölgedeki yükselişine kadar geçen süreçte Tuğteginlilerin adeta bir "geçiş yönetimi" rolü üstlendiklerini ve Zengî hâkimiyetinin zeminini hazırladıklarını ortaya koymaktadır.

Tuğteginlilerin, Zengîler'in Dımaşk üzerindeki hâkimiyetlerini kurlmalarına kadar olan süreçte bir tür tampon bölge işlevi gördüğü ve Dımaşk'ı Haçlı istilasından koruduğu söylenebilir. Ayrıca bu atabeglik, Zengîler öncesinde Dımaşk'ta istikrar sağlayabilen tek Türk asıllı hanedan olarak da dikkat çekmektedir. Bu yönüyle hem Suriye tarihi hem de Selçuklu sonrası dönemde ortaya çıkan atabeglikler içinde özel bir yere sahiptir.

İslam Dünyası'nın en önemli ilim ve kültür merkezlerinden birisi olan Dımaşk, Fâtîmîlerin etkisinden çıktıktan sonra eskisi gibi Sünnî din adamlarının uğrak noktası olmuştur. Birçok din adamı Dımaşk'ta yetişirken bir kısmı da Dımaşk'a ilim yolculukları yapmıştır. Tuğteginliler döneminde atabeglerin bizzat inşa ettirdiği bir yapı bulunmasa da hanedana mensup olan hatunlar ve devlet adamları tarafından birçok imâr faaliyeti gerçekleştirilmiştir. 50 yıllık süreçte Dımaşk'ta 12 cami, 12 medrese, 14 su kanalı, 2 hankah, 1 türbe, 1 de hamam inşa edilmiştir.

Bu dönemle ilgili yapılan çalışmalarda dil problemi olduğu ortadadır. Bazı araştırmacılar tarafından bu dönemde kaleme alınan Arapça temel kaynakların bir kısmı Selçuklu Devletleri özelinde tercüme edilmiştir. Önerimiz bu kaynakların tam birer tercümesinin yapılarak araştırmacıların önünün açılmasıdır. Aynı şekilde Batı'da yazılan Haçlı Seferleri kaynaklarının da tercüme edilmesi, araştırmacıların işini kolaylaştıracaktır.

KAYNAKÇA

- Ağırakça, Ahmet. “Gassânîler”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 13/397-398. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- Algül, Hüseyin. “Mûte Savaşı”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 31/385-387. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Alptekin, Coşkun. “Ahdâs”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 1/508-509. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.
- Alptekin, Coşkun. “Aksungur el-Porsukî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 2/297. İstanbul: TDV Yayınları, 1989.
- Alptekin, Coşkun. “Atabeg”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 4/38-40. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Alptekin, Coşkun. “Begteginliler”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 5/342-344. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Alptekin, Coşkun. “Böri”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 6/326-327. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Alptekin, Coşkun. *Dimaşk Atabegliği (Tog-Teginliler)*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, 1985.
- Altan, Ebru. *Antakya Haçlı Prinkepşliği Tarihi Kuruluş Devri (1098-1112)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2. Basım, 2022.
- Altan, Ebru. *İkinci Haçlı Seferi (1147-1148)*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2000.
- Altan, Ebru. “Savar”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 36/188-189. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Altan, Ebru. “Sûr”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 37/535-537. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Altan, Ebru. “Türklerle Haçlıların Eskişehir Yakınındaki İkinci Karşılaşması: 26 Ekim 1147 Dorylaion Savaşı”. *Tarih ve Uygarlık-İstanbul Dergisi* 4 (2013), 145-150.
- Altan, Ebru. “Yağısıyan”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 43/177-179. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Altın, Kader - Kömürcü, Elif. “Türk Tarihinin Siyasi Evliliklerine Bir Örnek: Atabey Evlilikleri”. *Ortaçağ Araştırmaları Dergisi* 5/1 (26 Haziran 2022), 1-10. <https://doi.org/10.48120/oad.1020687>
- Anţâkî, Yağyâ b. Sa’îd el-. *Târîhu ’l-Anţâkî*. thk. Ömer Abdusselâm Tedmurî. Trablus: Curûs Bers, 1990.
- Apak, Adem. *Ana Hatlarıyla İslam Tarihi (2)*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 6. Basım, 2011.
- Atar, Fahrettin. “Kadı”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 24/66-69. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.

- Avcı, Casim. “Nâib”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 32/311-312. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Ayaz, Fatih Yahya. “Vezir”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 43/79-82. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Aycan, İrfan. *Saltanata Giden Yolda Mu'aviye B. Ebi Sufyan*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 4. Basım, 2014.
- Aycan, İrfan. “Yezîd b. Ebû Süfyân”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 43/520. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Aydın, Yunus Emre. *Mısır Fâtîmî Halifesi el-Âmir bi-Ahkâmillah ve Dönemi*. İstanbul: Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2017.
- Aynî, Bedreddin el-. *Ikdü'l-Cümân fi Târihi Ehli'z-Zamân*. 4 Cilt. Kahire: Darü'l-Kütüb ve'l-Vesaikü'l-Kavmiyye, 2010.
- Bedirhan, Yaşar. “Selçuklu Türkmenlerinin Kafkasya ve Kafkas Elleriyle Münasebetleri”. *Turkish Studies* 9/4 (2014), 165-185.
- Bezer, Gülay Ögün. “İldenizliler”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 22/82-84. Ankara: TDV Yayınları, 2020.
- Bezer, Gülay Ögün. “Rakka”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 34/432-433. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.
- Bezer, Gülay Ögün. “Şeyzer”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 39/106-107. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Bezer, Gülay Ögün. “Tuğtegin”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 41/347-349. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Bezer, Gülay Ögün. “Zengî, İmâdüddin”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 44/258-261. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Bezer, Gülay Ögün. “Zengîler”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 44/268-272. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Bilindir, Sedat. “Suriye Selçukluları Döneminde İki Kardeş Arasında Yaşanan Çekişmelerin Bölge Kaderine Etkileri”. *Asia Minor Studies* 4/7 (27 Ocak 2016), 11-26. <https://doi.org/10.17067/ams.38824>
- Bostan, İdris. “Ba'lebek”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 5/9-11. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Bozkurt, Nebi. “Medrese”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 28/323-327. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Buzpınar, Ş. Tufan. “Havran”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 16/539-541. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Carnotensis, Fulcherius. *Kudüs Seferi Kutsal Toprakları Kurtarmak*. çev. İlcan Bihter Barlas. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2009.

- Comnena, Anna. *Alexiad.* çev. Elizabeth A. S. Dawes. Cambridge: In parentheses Publications, 2000.
- Çağrıçı, Mustafa. “Gazzâlî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.* 13/489-505. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- Çelik, Eda. *Haçlı Seferleri Sırasında Bâtınîlerin Faaliyetleri ve Haçlı-Bâtınî İlişkileri.* Ankara: Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2021.
- Çoruhlu, Tülin. “Tuğ”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.* 41/330-332. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Demirkent, Işın. “Haçlılar”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.* 14/525-546. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- Demirkent, Işın. “Haçlılara Karşı Mücadelede Başarılı Bir Türk Kumandanı : Savar”. *Belleten* 48/191-192 (20 Ekim 1984), 453-480. <https://doi.org/10.37879/ttkbelleten.1011286>
- Demirkent, Işın. “Kürboğa”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.* 26/562-563. Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- Demirkent, Işın. “Mevdûd b. Altuntegin”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.* 29/427-429. Ankara: TDV Yayınları, 2004.
- Demirkent, Işın. *Urfa Haçlı Kontluğu Tarihi (1908'den 1118'e kadar).* İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1974.
- Deniz, Rahime. *Antakya Haçlı Prensiği Tarihi (1119-1161).* Hatay: Mustafa Kemal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2020.
- Duman, İbrahim. “Dımaşk Selçuklu Meliki Ertuş b. Tutuş”. *Türkiyat Mecmuası* 26/1 (30 Haziran 2016), 107-115.
- Duman, İbrahim. *Haleb Selçuklu Meliki Rıdvan bin Tutuş (488-507/1095-1113).* Kocaeli: Kocaeli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2014.
- Dûrî, Abdülazîz ed-. “Divan”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.* 9/377-381. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Dûrî, Abdülazîz ed-. “Emîr”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.* 11/121-123. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Dündar, Mahmut. “Eyyübîler Dönemi Dımaşk Medreseleri”. *İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9/1 (30 Haziran 2018), 113-147.
- Emecen, Feridun. “Akkâ”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.* 2/265-267. İstanbul: TDV Yayınları, 1989.
- Erdem, İlhan. “Kuruluşundan Şemsü'l-Mülûk İsmail'in Ölümüne Kadar Dımaşk Atabegliği Ve Bölgede Suriye-Irak (Musul Atabegliği) Rekabeti”. *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi* 42 (29 Aralık 2017), 19-26.

- Fârikî, İbnü'l-Ezrak el-. *Târîhu'l-Fârikî ed-Devletü'l-Mervâniyye*. thk. Bedevi Abdüllatif Avad. Kahire: el-Hey'etü'l-Âmme li-Şuûni'l-Metâbii'l-Emîriyye, 1959.
- Fayda, Mustafa. "Amvâs". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 3/100. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Fayda, Mustafa. "Busrâ". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 6/470-472. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Fayda, Mustafa. "Yermük Savaşı". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 43/485-486. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Gilbert, Joan - Yılmaz, Harun. "Ortaçağ'da Şam'da İslami İlimlerin Kurumsallaşması ve İlimin Meslek Haline Gelişi". *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 37 (05 Mart 2014), 171-193. <https://doi.org/10.15370/muifd.71323>
- Görgün, Hilal. "İsmet Hatun". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 23/140. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Göyünç, Nejat. "Diyarbakır". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 9/464-469. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Hamevî, Yâkût el-. *Mu'cemü'l-Büldân*. 7 Cilt. Beyrut: Dâru Sadr, 2. Basım, 1995.
- Hartmann, R. "Şam". *MEB İslam Ansiklopedisi*. 11/298-310. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1979.
- Hireysât, Muhammed Abdülkâdir. "Belkâ". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 5/419-420. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Hizmetli, Sabri. "Karmatîler". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 24/510-514. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Huncan, Ömer Soner. "Tegin". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 40/312. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.
- İbn Al-Adim, Kamal Al-Din. *Buğyat At-Talab Fi Tarih Halab Selçuklularla İlgili Haltercümeleri*. haz. Ali Sevim. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2. Basım, 2011.
- İbn Asâkir, Ebü'l-Kâsım. *Târîhu Medîneti Dımaşk*. thk. Muhibuddin Ebû Saîd Ömer b. Gurâme el-Umrî. 80 Cilt. Beyrut: Daru'l-Fikr, 1995.
- İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ. *el-Bidâye ve'n-Nihâye*. thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türki. 21 Cilt. Mısır: Daru Hicr, 1997.
- İbnü'l-Adîm, Kemaluddin. *Buğyetu't-Taleb fi Tarih-i Haleb*. thk. Süheyl Zekkar. 12 Cilt. Beyrut: Daru'l-Fikr, ts.
- İbnü'l-Adîm, Kemaluddin. *Zubdetu'l-Haleb fi Târîhi Haleb*. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1996.
- İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec. *el-Muntazam fi Târîhi'l-Umem ve'l-Mulûk*. thk. Muhammed Abdülkadir Ata' - Mustafa Abdülkadir Ata'. 19 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1992.

- İbnü'l-Cevzî, Sıbt. *Mir'âtü'z-Zamân fî Tevârihi'l-A'yân*. thk. Muhammed Berekat - Kamil Muhammed el-Harrât. 23 Cilt. Dimaşk: Dâru'r-Risaleti'l-Âlemiyye, 2013.
- İbnü'l-Esîr, İzzeddin. *el-Kâmil fî'l-Tarih*. thk. Ömer Abdusselâm Tedmurî. 10 Cilt. Beyrut: Daru'l-Kitabi'l-Arabi, 1997.
- İbnü'l-Kalânîsî, Ebû Ya'lâ. *Târihû Dimaşk li-İbni'l-Kalânîsî*. thk. Süheyl Zekkar. Dimaşk: Daru Hasan, 1983.
- İsbehânî, İmâduddîn el-. *el-Bustânu'l-Câmi' li Cemî'i Tevârihi Ehli'z-Zemân*. thk. Ömer Abdusselâm Tedmurî. Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, 1423/2002.
- İshakoğlu, Ömer. "Cebbûr, Cebrâil Süleyman". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. EK-1/250-251. Ankara: TDV Yayınları, 2020.
- Kafesoğlu, İbrahim. *Selçuklular ve Selçuklu Tarihi Üzerine Araştırmalar*. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 3. Basım, 2021.
- Karaca, Sevtap Gölgesiz. *Kudüs Haçlı Krallığı Siyasi Tarihi (1099-1187)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2. Basım, 2022.
- Karagöz, Aşır. *Tolunoğulları Devleti'nin Siyasi ve Kültürel Tarihi*. Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2024.
- Karakuş, Nadir. "Haçlı Seferlerinde Selçuklu Düşman Kardeşler: Rıdvan ve Dukak". *İSTEM* 32 (28 Aralık 2018), 259-277. <https://doi.org/10.31591/istem.457464>
- Karakuş, Nadir. "Haçlı Seferlerinde Üç Kadın ve İslâm Birliğinin Sağlanması". *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 43 (2017), 253-282.
- Karakuş, Nadir. "Hille'de Bir Bedevî Emîri: Dübeys b. Sadaka". *Marife Dini Araştırmalar Dergisi* 18/2 (31 Aralık 2018), 339-386. <https://doi.org/10.33420/marife.383557>
- Karakuş, Nadir. "Kudüs Fatihî Atsız B. Uvak Et-Türkî". *Diyanet İlmi Dergi* 58/3 (2022), 1207-1230. <https://doi.org/10.61304/did.1104099>
- Karakuş, Nadir. "Trablus'ta Bir Emirlik: Benû Ammâr". *İSTEM* 31 (2018), 69-85. <https://doi.org/10.31591/istem.381029>
- Karakuş, Nadir. "Vaditteym Halkı, Komşuları Ve Haçlı Seferleri". *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13/25 (15 Ocak 2024), 31-54. <https://doi.org/10.53683/gifad.1368529>
- Keleş, Bahattin. "Urfa Haçlı Kontluğuna (1098-1149) Karşı Selçukluların, Zengilerin, Artukluların, Musul ve Halep Atabeyliklerinin Ortak Mücadelesi". *The Journal of Academic Social Science Studies* 13/81 (2020), 445-456. <https://doi.org/10.29228/JASSS.44847>
- Kılıç, Ünal. "Vali". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 42/492-494. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Kırkıl, Emin. *Selçuklu Döneminde Halep*. Elazığ: Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1999.

- Kırpık, Güray. *Haçlılar (1095-1120)*. Ankara: Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2005.
- Koca, Ahmet Nuri. *Haçlı Seferlerinde Muînüddin Üner ve Şam*. Çorum: Hitit Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans, 2019.
- Köymen, Mehmet Altay. *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi Alp Arslan ve Zamanı*. 3 Cilt. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 7., 2021.
- Küçükaşcı, Mustafa Sabri - Tomar, Cengiz. "İbn Asâkir, Ebü'l-Kâsım". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 19/321-324. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Küçüksipahioğlu, Birsal. "Dımaşk Hâkimi Tuğtegin: Haçlılarla Mücadele, Savaş ve İttifak". *Şarkiyat Mecmuası* 45 (03 Ekim 2024), 95-116. <https://doi.org/10.26650/jos.1522758>
- Küçüksipahioğlu, Birsal. "Mevdûd b. Altuntekin: Haçlılarla Mücadele Eden Bir Selçuklu Komutanı". *TYB Akademi: Dil Edebiyat ve Sosyal Bilimler Dergisi* IV/12 (2014), 37-50.
- Küçüksipahioğlu, Birsal. *Trablus Haçlı Kontluğu Tarihi (1109-1187)*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2003.
- Kürd Ali, Muhammed. *Hitatu's-Şam*. 6 Cilt. Dımaşk: Mektebtü'n-Nurî, 3. Basım, 1983.
- Kütük, Ahmet. "Orta Çağ'da Bir Kale Şehir: Rahbe ve Tarihi". *Cihannüma Tarih ve Coğrafya Araştırmaları Dergisi* 7/2 (27 Aralık 2021), 1-28. <https://doi.org/10.30517/cihannuma.1039917>
- Le Strange, Guy. *Palestine Under the Moslems: A Description of Syria and the Holy Land From A.D. 650 to 1500*. Londra: COMMITTEE OF THE PALESTINE EXPLORATION FUND, 1890.
- Mahmud, Ahmed Bin. *Selçuknâme*. haz. Erdoğan Merçil. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları, 2011.
- Merçil, Erdoğan. "Mirdâsiler". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 30/149-151. İstanbul: TDV Yayınları, 2005.
- Merçil, Erdoğan. *Müslüman-Türk Devletleri Tarihi*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları, 8. Basım, 2013.
- Merçil, Erdoğan. "Salgurlular". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 36/29-31. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Merçil, Erdoğan. "Selçuklular (Selçuklular'da Devlet Teşkilâtı)". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 36/389-392. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Merçil, Erdoğan. *Selçuklular Zamanında Dîvân Teşkilâtı (Merkez ve Eyalet Dîvânları)*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları, 2015.
- Merçil, Erdoğan. *Selçuklular'da Saraylar ve Saray Teşkilâtı*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları, 2011.
- Merçil, Erdoğan. "Sipehsâlâr". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 37/259-260. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.

- Merçil, Erdoğan. “Şahne”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 38/292-293. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Mustafa, Şakir. “Re’sü’l-Üsreti’l-Bûriyye ve Mü’essisü’n-Nizâmi’l-Atâbekî”. *Mecelletü Külliyyeti’l-Âdab ve’t-Terbiye (Câmiatu Kuveyt)* 2 (1972), 35-87.
- Nu’aymî, Abdulkâdir. *ed-Dâris fî Târîhi’l-Medâris*. thk. İbrahim Şemsuddîn. 2 Cilt. Beyrut: Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, 1410/1990.
- Oğuzoğlu, Yusuf. “Hasankeyf”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 16/364-368. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Öz, Mustafa. “Cebeliâmil”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. EK-1/251-252. Ankara: TDV Yayınları, 2020.
- Özaydın, Abdülkerim. “Cebele”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 7/183-184. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Özaydın, Abdülkerim. “Dukak b. Tutuş”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. EK-1/342-343. Ankara: TDV Yayınları, 2020.
- Özaydın, Abdülkerim. “Dübeys b. Sadaka”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 10/14. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Özaydın, Abdülkerim. “İbn Ammâr, Fahrülmülk”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 19/311-312. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Özaydın, Abdülkerim. “İbnü’l-Kalânisi”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 21/99-100. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Özaydın, Abdülkerim. “Münkız (Benî Münkız)”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 32/15-16. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Özaydın, Abdülkerim. “Nizâmiye Medresesi”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 33/188-191. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.
- Özaydın, Abdülkerim. “Porsuk”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 34/325-326. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.
- Özaydın, Abdülkerim. *Sultan Muhammed Tapar Devri Selçuklu Tarihi (1105-1118)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1990.
- Özaydın, Abdülkerim. “Tutuş”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 41/446-449. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Özcan, Abdülkadir. “Hatun”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 16/499-500. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Özcan, Azmi - Fahameddin Başar (ed.). *Türk Devletleri Tarih ve Kültür Atlası*. İstanbul: Türk Kültürüne Hizmet Vakfı Yayınları, 2022.
- Özergin, Muammer Kemal. *Dımaşk Melikliği ve Dımaşk Atabegi Zahir Al-Din Tog-Tegin*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Doçentlik Tezi, 1965.
- Özgüdenli, Osman Gazi. “İsfahan”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 22/497-502. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.

- Özgüdenli, Osman Gazi. “Merâğa”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 29/162-163. Ankara: TDV Yayınları, 2004.
- Özgüdenli, Osman Gazi. “Rey”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 35/40-41. İstanbul: TDV Yayınları, 2008.
- Özkuyumcu, Nadir. “İhşîdiler”. *Yeni Türkiye (Dergi)* XXII/83 (2016), 66-93.
- Öztürk, Mustafa - Mertoğlu, M. Suat. “Zemahşerî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 44/235-238. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Piyadeoğlu, Cihan. *Büyük Selçuklular Döneminde Atabegler*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Yüksek Lisans Tezi, 1999.
- Runciman, Steven. *Haçlı Seferleri Tarihi*. çev. Fikret Işıltan. 3 Cilt. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2019.
- Sabbâğ, Abbas - Bozkurt, Nebi. “Müstevfi”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 32/147-148. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Sabbâğ, Abbas - Bozkurt, Nebi. “Müstevfi”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 32/147-148. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Safedî, Salâhuddîn Hâlîl b. Aybek b. Abdullâh es-. *el-Vâfi bi'l-Vefeyât*. thk. Ahmed el-Arnâ'ût - Turki Muşafâ. 29 Cilt. Beyrut: Daru İhyâi't-Turâs, 1420/2000.
- Sakkâr, Sâmî es-. “Remle”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 34/560-561. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.
- Samıkıran, Oğuzhan. *Osmanlı İdaresinde Şam (1750-1800)*. Elazığ: Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2013.
- Savran, Ahmet. “Meyyâfârikîn”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 29/511-512. Ankara: TDV Yayınları, 2004.
- Sevim, Ali. “Artukoğlu İlgazi”. *Belleten* 26/104 (20 Ekim 1962), 649-692. <https://doi.org/10.37879/ttkbelleten.1217723>
- Sevim, Ali. “Artukoğlu Sökmen'in Siyasi Faaliyetleri”. *Belleten* 26/103 (20 Temmuz 1962), 501-520. <https://doi.org/10.37879/ttkbelleten.1218318>
- Sevim, Ali. “Atsız b. Uvak”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 4/92-93. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Sevim, Ali. *Azîmî Tarihi Selçuklular Dönemiyle İlgili Bölümler (H. 430 - 538=1038/39-1143/44)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2. Basım, 2006.
- Sevim, Ali. “Dımaşk Selçuklu Melikliği - Şemsül-Mülûk Dukak Devri (1095-1104)”. *Belleten* 46/182 (20 Nisan 1982), 297-318. <https://doi.org/10.37879/ttkbelleten.1136894>
- Sevim, Ali. “Dılmaçoğulları”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 9/301-302. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Sevim, Ali. “Halep Selçuklu Melikliği Alp-Arslan ve Sultan-Şah Devirleri I. Alp-Arslan Devri 1. Halep Meliki Oluşu ve İlk İcraati”. *Tarih Araştırmaları Dergisi* 14/25 (1981). https://doi.org/10.1501/Tarar_0000000350

- Sevim, Ali. “İlgazi, Necmeddin”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 22/89-90. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Sevim, Ali. “Rıdvân b. Tutuş”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 35/49-50. İstanbul: TDV Yayınları, 2008.
- Sevim, Ali. *Suriye - Filistin Selçuklu Devleti Tarihi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1989.
- Sevim, Ali. “Suriye Selçukluları-Haçlı İlişkileri”. *Uluslararası Haçlı Seferleri Sempozyumu*, 91-113.
- Sevim, Ali - Merçil, Erdoğan. *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 4. Basım, 2023.
- Seyyid, Eymen Fuâd. “Fâtımîler”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 12/228-237. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Seyyid, Eymen Fuâd. *Mucemu Elgabû's-Siyasiyyîn Fi't-Tarihi'l-Arabi ve'l-İslami*. Beyrut: Mektebetü Hasan, 2011.
- Sümer, Faruk. “Reis”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 34/543-544. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.
- Sümer, Faruk. “Selçuklular (Suriye Selçukluları)”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 36/385-386. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Şemri, Ganim Şeyhan Cuveyd eş-. *Atabek Zahirreddin Tuğtegin*. Kuveyt: Dar ez-Zahiriyye, 2020.
- Şeşen, Ramazan. “Cezîre”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 7/509-511. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Şeşen, Ramazan. “Dâviyye ve İsbîtarîyye”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 9/19-21. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Takkûş, Muhammed Süheyl. *Musul ve Biladü's-Şam Atabegleri Zengiler (1127-1233)*. çev. Mustafa İsmail Dönmez. İstanbul: Selenge Yayınları, 2021.
- Taneri, Aydın. “Divan (Büyük Selçuklular'da Divan)”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 9/383-385. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Taneri, Aydın. “Hâcib”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 14/508-511. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- Terzi, Mustafa Zeki. “Gulâm”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 14/178-180. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- Tomar, Cengiz. “Sayda”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 36/207-209. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Tomar, Cengiz. “Suriye (Tarih)”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 37/545-550. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Tomar, Cengiz. “Şam”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 38/311-315. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.

- Tomar, Cengiz. “Trablusşam”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 41/292-294. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Turan, Abdulkadir. *Nûreddin Mahmud Zengî Ve Devri*. Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2018.
- Turan, Osman. *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 24. Basım, 2021.
- Turan, Refik vd. *Selçuklu Tarihi El Kitabı*. ed. Refik Turan. Ankara: Grafiker Yayınları, 5. Basım, 2021.
- Tyrensis, Willermus. *Haçlılar Türkler Karşısında Willermus Tyrensis'in Haçlı Kroniği III (1143-1184)*. çev. Ergin Ayan. İstanbul: Kronik Kitap, 2019.
- Tyrensis, Willermus. *Willermus Tyrensis'in Haçlı Kroniği II Kudüs'ün Zaptından Urfa'nın Fethine (1099-1143)*. çev. Ergin Ayan. Ankara: Gece Kitaplığı, 2018.
- Uludağ, Süleyman. “Hankah”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 16/42-43. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Urfalı Mateos - Papaz Grigor. *Urfalı Mateos Vekayi-Namesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)*. çev. Hrant D. Andreasyan. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2. Basım, 1987.
- Usta, Aydın. “Artuklular ve Haçlılar (Haçlıların Bölgeye Gelişlerinden Belek'in Ölümüne Kadar 1098- 1124)”. *Tarih Dergisi* 37 (05 Temmuz 2011), 357-374.
- Usta, Aydın. “Haçlı Seferleri Döneminde Sur Şehri”. *Bellekten* 83/297 (01 Ağustos 2019), 439-468. <https://doi.org/10.37879/bellekten.2019.439>
- Usta, Aydın. “Müslüman-Haçlı Mücadelelerinde Haşîşiler”. *Tarih Dergisi* 44 (2012), 1-23.
- Usta, Aydın. “Sâlâr”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. EK-2/452-453. Ankara: TDV Yayınları, 2019.
- Ünal, Elif. “Bir Ortaçağ Haçlı Kalesi: Tibnîn (Toron) 1099-1187”. *Şarkiyat Mecmuası* 41 (28 Ekim 2022), 123-158. <https://doi.org/10.26650/jos.1139572>
- Varol, Mehmet Bahaüddin. *Hz. Hasan*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 3. Basım, 2014.
- Yazıcı, Tahsin. “Hemedan”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 17/183-185. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Yazıcı, Tahsin. “İspehbed”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 23/176-177. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Yazılıtaş, Nihat. “Sûr Şehrinin Haçlılar Tarafından Tehdidi Karşısında Fâtîmî-Tuğtekin İttifakı”. *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi* 7/3 (2003), 117-124.
- Yıldız, Hakkı Dursun. “Ecnâdeyn Savaşı”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 10/385. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Yiğit, İsmail. “Kinnesrîn”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 25/419-420. Ankara: TDV Yayınları, 2002.

- Yiğit, İsmail. “Tebük Gazvesi”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 40/228-230. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.
- Yinanç, Mükrimin Halil. “Diyarbakir”. *MEB İslam Ansiklopedisi*. III/601-626. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1978.
- Zehabi, Şemseddin ez-. *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ'*. thk. Hüseyin Esed - Şuayb el-Arnâ'ût. 25 Cilt. Beyrut: Mu'essesetu'r-Risâle, 3. Basım, 1985.
- Zehabi, Şemseddin ez-. *Târîhu'l-İslâm ve Vefeyâti'l-Meşâhîr ve'l-'Alâm*. thk. Beşşar Avvâd Ma'ruf. 17 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ğarbu'l-İslâmî, 2003.

EKLER

EK 1. Suriye Selçuklu Hükümdarları Soy Ağacı

EK 2. Suriye Selçukluları Haritası

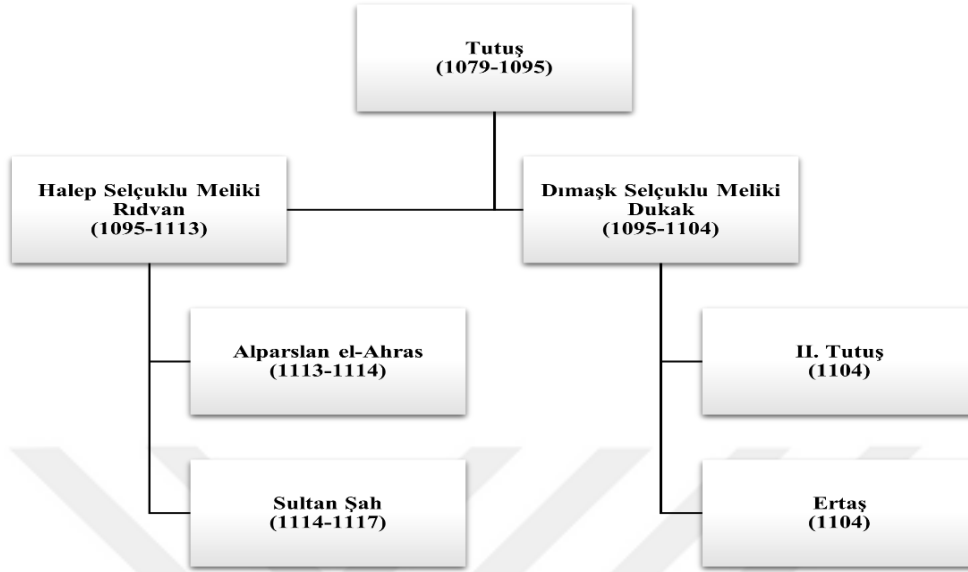
EK 3. Tuğteginliler Soy Ağacı

EK 4. Tuğteginliler Haritası

EK 5. 1135 yılı Haçlı Devletleri Haritası

EK 1. Suriye Selçuklu Melikleri Soy Ağacı

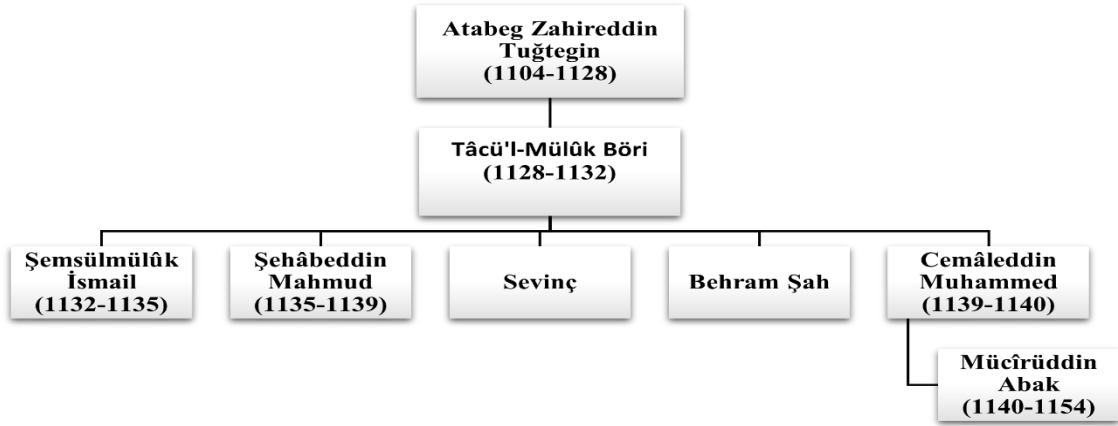

EK 2. Suriye Selçukluları Haritası (Suriye Selçuklularının ulaştığı en geniş sınırlar)

(Azmi Özcan - Fahameddin Başar (ed.), *Türk Devletleri Tarih ve Kültür Atlası* (İstanbul: Türk Kültürüne Hizmet Vakfı Yayınları, 2022), 171.)

EK 3. Tuğteginliler Soy Ağacı

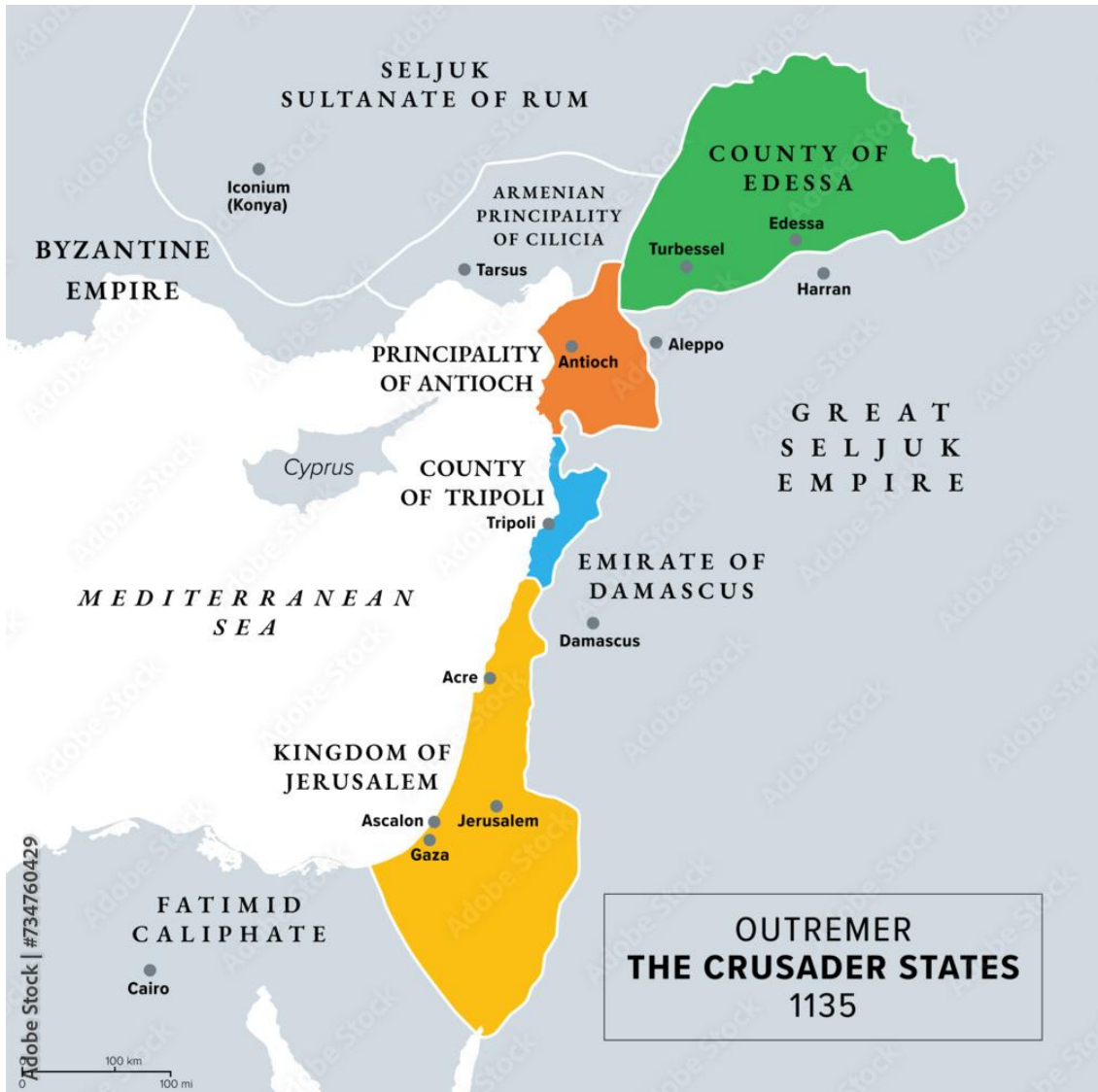

EK 4. Tuğteginliler Haritası (Tuğteginlilerin ulaştığı en geniş sınırlar)

(Özcan - Başar, *Türk Devletleri Tarih ve Kültür Atlası*, 171.)

EK 5. 1135 yılı Haçlı Devletleri Haritası

(https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Map_Crusader_states_1135-en.svg)